ION PETROVICI

prin meandrele trecutului

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ

Coperta de *G. Gotwald*

CUVÎNT ÎNAINTE

Prezentul volum este alcătuit din reconstituiri și evocări scrise în lungul mai multor ani, în orice caz, într-o durată de timp mai mare decît precedentul, *De-a lungul unei vieți*, apărut la începutul lui 1966. Odată acesta ieșit la lumină, octogenarul, autor de memorialistică încă înainte cu aproape jumătate de secol (*Amintiri universitare*, 1920), a considerat numaidecît că „am înviat, ca un nou Lazăr, la viața... literară" (cum ne scria într-o dedicație) și a reluat cu zel explorarea pe crîmpeie și scene de viață trăită a propriului trecut, care începuse în 1882, adică aproximativ odată cu al lui Sadoveanu, Arghezi, Goga, Lovinescu, Galaction, Rebreanu, Minulescu, Hortensia Papadat-Bengescu — așadar cu al celei de-a doua generații de aur a literaturii noastre. Îndeletnicirea filozofică de bază și catedra universitară i-au creat o reținere de a fi mai intens și mai activ literat propriu-zis, ca marii săi contemporani scriitori, printre care apărea ca profesor, cu explicabilă detașare de corpul pleiadei. Profesor universitar, filozof, — prin urmare implicînd parcă față de ceilalți o anume superioritate, sporită și de prestigiul politicianului, căci Ion Petrovici a fost, odată cu începutul memorialisticii, lider al unei majorități parlamentare și curînd ministru. Doar Goga — însă nu ca poet, ci ca gazetar și mai ales ca

transilvănean, — mai avea aureola guvernamentală care, oricît de hulită și denunțată public de ceilalți scriitori, compunea în alt chip — întrucîtva avantajos, totuși — atmosfera din jurul unui om al scrisului.

Miniștri fuseseră Maiorescu, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu (patru luni), mai înainte Bolintineanu și Ghica. Alte timpuri ! La 1848 literatura era o îndeletnicire cu tangențe politice directe, de aceea cîțiva pașoptiști fruntași au fost membri în guverne. Dar după Cuza, separația netă se făcuse, și politica respinsese literatura și pe scriitori, sau fusese respinsă de ei, în latura practică, adică guvernamentală. Cel mult diplomația (Alecsandri, Ollănescu-Ascanio, N. Petrașcu, Duiliu Zamfirescu) putea primi după 1918 scriitori (Blaga) — nu și cabinetul de miniștri, decît, ca excepție probabil unică, Nichifor Crainic. Sadoveanu sau Rebreanu n-au avut cum fi miniștri, Minulescu a fost numai secretar general — și încă la arte —, prin urmare un tehnician al îndeletnicirii, despre Lovinescu nu putuse fi nici vorbă în legătură cu vreun departament, de vreme ce nu-i fusese posibilă nici numirea la universitate, iar Arghezi — cine-și putea imagina un Arghezi, poetul *Florilor de mucigai*, ministru !

Însă un filozof, da ! Și încă din succesiunea maioresciană, un kantian care, între *Critica rațiunii pure* și a celei *practice* dădea atenție cuvenită practicii, în timp ce „fulgurațiile" sale filozofice și cursurile universitare examinau cu obiectivitate suficientă, cu detașare, gîndirea idealiștilor, și prețuiau îndestul pe materialiști, pe raționaliști. Echilibrul său teoretic impresiona pe contemporanii interbelici, prin ponderea și chibzuința aprecierilor, prin ținuta literară a discursului filozofic. Dintre filozofi a avut cea mai largă audiență, datorită atracției literare — puțini știu că descindea dintr-o familie care a dat pe poetul Teodor Șerbănescu, prețuit înaintea lui Eminescu, pe criticul N. Pătrașcu (și pe fratele acestuia, Gheorghe, marele pictor). E aproape pierdută informația că debutul filozofului, atunci elev, a fost literar, în 1899, cu o piesă, *O sărutare*, apreciată la vremea ei de Caragiale și jucată la Național datorită insistențelor lui. *Noua revistă română* a lui Rădulescu-Motru adăpostește și debutul poetic al veleitarului, curînd student ieșean, dar captivat de Maiorescu, bucu-

reștenizat demult. Cu ardoarea vîrstei, tipărește cam fără alegere versuri, fără să-l intereseze publicația — și-l întîlnim chiar la *Moftul român* (1901), apoi, după ce-i apare chiar un volum, *Un colț de viață* (1902), îl descoperim în periodice întîmplătoare ca *Ovidia* din Constanța, în 1903.

Poezii a publicat în mai multe momente ale vieții — de exemplu, în revista atît de „închisă" *Însemnări literare* (1919) îl găsim alături de Ibrăileanu, Sadoveanu, Topîrceanu. Articole literare îi adăpostește *Sburătorul*, chiar din primele numere — portrete (Maiorescu, Iorga, M. Dragomirescu, I. Bogdan, Densusianu, Pompiliu Eliade, Delavrancea etc.), bună școală în vederea apropiatelor *Amintiri universitare* din 1920. Să menționăm, ca simplă informație, că, într-un raport generos la Academie, îl întîmpina pe tînărul poet din 1902 același Iosif Vulcan care-l salutase entuziast pe Eminescu în *Familia*, la 1866. Debutantul, atunci de 20 de ani, promitea în direcția unei poezii care purta, în versuri alcătuite după tiparele clasice, meditații sau aforisme, așa ca în *Palinodia* lui Duiliu Zamfirescu („Ce-a fost a fost, ce este e,/ Și va mai fi ce se cuvine/ Nu te-ntreba să știi de ce,/ Că nici nu poți și nici nu-i bine"), ca în *Gazelurile* lui Coșbuc („O luptă-i viața, deci te luptă/ Cu dragoste de ea, cu dor"), sau ca la Vlahuță și Cerna, pentru care filozoful avea, ca poet, multă stimă.

Ulterior, un alt poem dramatic, *Din cauza iertării*, îl urcă încă o dată pe scena Naționalului ieșean, iar între manuscrisele rămase cunoaștem un întreg volum de poezii ca acelea notate.

Iarăși datorită tangențelor cu literatura și spiritului său practic, e, în 1918, Director general al Teatrelor, dar numai după doi ani și jumătate ajunge ministru de Lucrări Publice în guvernul Averescu, așa cum Maiorescu fusese la Domenii (și pusese capăt răscoalelor din 1888) în primul guvern junimist, și așa cum Delavrancea îl precedase chiar la Lucrări Publice, în 1910, ca să ajungă și la Industrie și Comerț în 1917, cu puțin înainte de întîiul ministeriat al lui Ion Petrovici. E de la sine înțeles că portofoliul preferat al filozofului a fost, totuși, la Instrucțiunea Publică, mereu în același cabinet cu Octavian Goga — de care l-a legat o strînsă prietenie — și în gruparea averescană. Formația aceasta, care a atras cîteva figuri de prim-plan ale culturii

noastre, ca Duiliu Zamfirescu, Matei Cantacuzino, Octavian Goga, Ion Petrovici, nu putea să aibă viabilitate, totuşi bărbaţii numiţi s-au lăsat atraşi de faima ostaşului care hrănea legenda Mărăşeştilor, deşi promisiunile făcute luptătorilor de acolo le trădase, odată ajuns prim-ministru. Ironic, memorialistul îşi va examina cu luciditate şi nu o dată cu haz etapa ministerială primă, cînd s-a lăsat atras de farmecul generalului, însă pe companionii de cabinet şi de eroare îi va picta în volumul de faţă cu vădită admiraţie, solidară şi în acelaşi timp autocritică faţă de păcatul politic original.

Tot ca literat, şi anume pentru opera de memorialist, era distins cu Premiul Naţional pentru proză, dat şi unor scriitori ca Sadoveanu, Rebreanu, de exemplu, după ce la primirea la Academie, în 1934, şi-l revendicaseră, disputîndu-se agreabil, şi filozofia, şi literatura, aşa cum remarca N. Rădulescu-Motru (filozof) în răspunsul la Discursul de recepţie, din care se reproduce un fragment, ca prefaţă a acestui volum.

Este evidentă, prin urmare, lunga prezenţă literară a lui Ion Petrovici, inaugurată cu debutul – poetic – şi încheiată cu memorialistica la cîteva luni înaintea sfîrşitului tragic, cînd scria ultimul său episod reconstituit, o confruntare între Suceava şi Iaşii de azi şi de demult. Pe parcursul acestei activităţi trebuiesc citate volumele care-l introduc între marii săi contemporani scriitori, prin memorialistică, aşa cum economistul şi inginerul de mine Ion Ghica este un redutabil prozator paşoptist, prin corespondenţa sa cu Alecsandri. Volumele care marchează acest stagiu literar încep în 1920, cu *Amintiri universitare*, şi ajung pînă la prezentul ; toate au o certă valoare literară, de la cea stilistică pînă la substanţa rememorărilor, de o rară consistenţă şi expresivitate.

Amintirile unui băiat de familie, cartea cea mai reuşită a întregii sale serii memorialistice, este o adevărată galerie de portrete, care sintetizează virtuţile clasice ale fiziologistului, ager în depistarea liniilor de bază ale profilului, mai ales moral, însă detaliul fizic expresiv e mereu prezent şi el. Dincolo de portret e, însă, povestirea, evocarea cu crîmpeie de epică, uşor melancolică, uşor meditativă, şi mereu amuzat-ironică. Filozoful memorialist nu se va sfii

să ofere cititorilor săi propria imagine fotografică din lunile cînd nu ştia să vorbească, pentru a sublinia mai acut desuetul atmosferei în care s-a format „băiatul de familie", în provincia tecuceană natală. Aura evocatoare, beneficiind de tot lirismul rememorărilor epice de copilărie ale lui Nicu Gane, Emil Gîrleanu, Brătescu-Voineşti, Sadoveanu, fundamentează activ genul la noi, şi următoarele volume ale prozatorului de amintiri, continuînd atmosfera intimă, se obiectivează tot mai mult în latura de relatare documentară, după exemplele unor înaintaşi memorialişti de seamă ca Slavici (*Lumea prin care am trecut, Închisorile mele, Amintiri*) sau Iacob Negruzzi (*Amintiri de la Junimea*) şi Gheorghe Panu (*Amintiri de la Junimea din Iaşi*). Astfel, *Figuri dispărute*, *Văzute şi trăite*, *Momente solemne* (discursuri), *Raite prin ţară*, *Impresii din Italia*, *Peste hotare*, *Rotocoale de lumină*, *Din amintirile unui fost dregător*, ca şi alte pagini asemănătoare, răspîndite în ziare sau în alte volume de substanţă filozofică, alcătuiesc un portofoliu de scriitor care a ilustrat cu vrednicie domeniul, pînă la ultimele sale două cărţi, scrise în anii din urmă, *De-a lungul unei vieţi* şi prezenta, *Prin meandrele trecutului*.

Biografia lui Ion Petrovici, aprecierea critică a operei sale filozofice şi selectarea ei în vederea publicării unei moşteniri care este fără îndoială de mare preţ, deşi cu tot atît de mari inegalităţi şi cu zone pe care în chip explicabil trecerea timpului le-a înghiţit fără cruţare, această acţiune abia urmează să se desfăşoare. Aceeaşi e situaţia şi în cazul operei literare sau general-culturale, cea mai rezistentă la eroziunea timpului. Profesorul a început el însuşi această operaţie şi, cum s-a întîmplat să o cunoaştem încă din clipa cînd propria sa atenţie critică s-a îndreptat asupra cărţilor de tot felul ce publicase, putem afirma că ea urma să fie foarte severă. Avem, lăsate de el, două sumare pentru cîte un volum selectiv din restul memorialisticii şi din publicaţiile de interpretări şi discuţii filozofice. Surprinzător era faptul că tot ce scrisese şi publicase se păstrase perfect în memoria sa, alături de ceea ce văzuse şi trăise în cei aproape 90 ani de viaţă (iunie 1882 – martie 1972), viaţă plină de cele mai diverse fapte, care l-au purtat între polii extremi ai vieţii cetăţeneşti, între vîrful

piramidei și subsolul ei. Solicitările sau întrebările editorului, cu privire la cîte un articol, o carte sau lucrare, erau nu o dată îndepărtate cu un gest dur, care aduna în el o imensă și definitivă respingere : „Nu, nu merită, niciodată". Supleţea sa proverbială în a înţelege cele mai diverse formule spirituale era inflexibilă cu sine și mlădie cu alţii. Cu aceeași detașare, pe care o dau nu numai anii, dar și o conștiinţă limpede și devenită autonomă faţă de propriile avataruri ale gîndirii și vieţii străbătute, și-a triat amintirile, aducîndu-le la suprafaţă numai pe acelea „care meritau", deci care aduceau un spor de cunoaștere a unei lumi, a unor oameni, a unor realităţi. Nu pe sine se comunica, ci îi descria pe alţii. Ar fi fost de un interes excepţional — „maiorescian", am zice — dacă profesorul și-ar fi notat, ca pontiful Junimii, „însemnările zilnice", dacă ar fi ţinut jurnal. E clar că s-ar fi asemănat cu al maestrului său — căci Ion Petrovici a fost un maiorescian în ţinută, voinţă, disciplină interioară, logică, gîndire filozofică. Din toată succesiunea maioresciană este cel mai apropiat de model.

Însă Jurnalul său, pe care l-am fi dorit, ar fi semănat și cu al lui Iorga, faţă de care a stat pe teritorii diferite, în diferite momente chiar adversare, dar cu care avea indiscutabile echivalenţe, în latura de cultură enciclopedică — istoric unul, filozof celălalt, însă amîndoi literaţi și oameni politici, spirite universale. După Iorga, era cea mai europeană figură a intelectualităţii noastre — cum era Enescu a lumii artistice — conferenţiar și membru în marile universităţi și academii sau societăţi culturale. Drama sa cetăţenească ultimă a fost o eroare — politică — de același fel cu cea din perioada primului război mondial : se distanţase atunci, la 1920, cu intenţie de vechile partide politice istorice, conservatorii și liberalii, dorind o regenerare a vieţii parlamentare, chiar a politicii, și nimerise într-o formaţie hibridă, ispititoare prin antipoliticianismul afișat, în realitate navigînd nesigur printre programe, pentru a profita de erorile partidelor existente și fiind în cele din urmă colecţionara, depozitara celor mai multe ale acestora.

La fel mai tîrziu, în anii celui de-al doilea război mondial. Dictatura legionară alarmase și ridicase intelectualitatea nepolitică, deci neapartenentă la partidele istorice,

după ce dictatura regală începuse prin a coaliza — prin antipoliticianismul afișat — și încheiase prin a scandaliza și îndepărta majoritatea absolută a conștiinţelor cinstite ale oamenilor de cultură. Asasinarea lui Iorga, Madgearu și a altor figuri de prim-plan ale politicii, dar nu mai puţin personalităţi ale culturii, a creat și la Ion Petrovici ca și la alţi intelectuali disponibilităţi de înţelegere pentru actele interne ale dictatorului militar care lichidase rebeliunea legionară, urmărea pedepsitor pe ucigași și anunţa un program de redresare morală. A socotit deci că e cu putinţă să-i dea concursul în acţiunea de guvernare. Însă dictatorul a împins ţara într-un război nenorocit, în timp ce militarul celălalt, dinainte cu un sfert de secol, pe care filozoful și profesorul îl avusese în stimă și căruia îi fusese colaborator, era legat de un război naţional și de un moment de pace. Ochii aţintiţi asupra unei Transilvanii ciuntite n-au mai văzut tabloul ţării ruinate de războiul nefast, sau mintea ancorată la ideea Transilvaniei, pe care fostul lider majoritar din 1920 o celebrase pasionat, trecea prea lesne peste tot convoiul de tragedii, în iluzia sau în rătăcirea că sînt preţul pentru reîntregirea provinciei de peste munţi. Acesta a fost și gîndul altora, și mai apoi a trebuit plătit, nu numai de dînșii, ci de o ţară. De acele momente ne despart acum trei decenii, și înșelatul de atunci nu mai este între noi. În acest răstimp el a meditat îndelung la trecutul său mai apropiat și mai îndepărtat. Concluziile și le-a consemnat în tiparele acelei forme de expresie, cu care tînărul care fusese pornea la drum înainte de 1900— deci în vers :

Trecutul meu e o comoară,
Iar pentru mine un altar...

Din noianul de fapte felurite reţinea doar pe acelea care erau „frumoase amintiri neșterse", numai pe acelea care alinau — cît o puteau face — o conștiinţă pustiită de apăsarea nu numai a vîrstei — era de mult octogenar cînd consemna aceste rînduri — ci și de o rătăcire mare :

„Frumoase amintiri neșterse,
Și în pustiul meu de astăzi
Le las șuvoi să se reverse.

Poezia Trecutul, destinată să fie așezată „în loc de prefață" în fruntea acestui volum — trimite la vestitul adagio dantesc : „Nessun maggior dolore che ricordarsi dal tempo felice nella miseria", — și filozoful nu primește această înțelepciune ! El cere conștiințelor să ocolească, în străfundul sufletelor proprii, „abisul grelelor contraste", prilejuitoare de eterne remușcări care istovesc energia — și din tot ce e depozit adunat prin ani să descopere mereu „rachete albe de lumină", lansîndu-le la suprafață pentru lumea veșnic înnoită.

Din astfel de convingere a rezultat hotărîrea acestor noi cicluri de amintiri, forme ale reintegrării cetățenești a gînditorului și literatului în viața spirituală a țării, — și aceasta cînd trecuse de 80 de ani. Este, oricare au fost antecedentele, expresia unei atitudini și graiul unui exemplu.

Tot pe calea versului și tot pentru volumul prezent, dar ca postfață, ne-a dat și cele două catrene care epilo-ghează o viață :

Amurgul mai străfulgeră odată
Dar noaptea tot mereu înaintează.

„Scînteierile" pe care și le socotea efemere, nu-l înșelau — știa că „viața mi s-apropie de fine", că epoca sa e demult încheiată („și sînt sfîrșite ale mele vremuri"), după care nu mai urma decît marele întuneric — însă raționalistul era împăcat, nu cu legea eternă a biologiei trecătoare, ci cu cunoștiința horațianului „non omnis moriar", și aceasta tocmai din cauza scînteierilor „efemere", a cărților pe care le-a scris :

— Neant etern, m-am împăcat cu tine !
Nu te aștept, dar nici nu mă cutremuri.

Că era absolut exact ce spunea, o dovedește însuși sfîrșitul... Pleca la un concert la Ateneu. Chiar la plecare, în fața casei, inima i-a dat primul semnal : o sincopă, o scurtă pierdere a cunoștinței. Fără să se cutremure, și-a urmat drumul, însă cinci minute mai tîrziu sincopa s-a repetat, neiertătoare, de data aceasta mult mai gravă. În

spital și-a revenit, cu mintea în întregime lucidă, dar corpul începuse să cedeze grăbit. Într-o săptămînă procesul s-a încheiat — dar cu trei zile înaintea ultimei zile, mintea funcționa cu întreaga ei capacitate, numai corpul răspundea la impulsuri și solicitări din ce în ce mai greu,

...o existență încheiată,
Chiar dacă efemer mai scînteiază.

Încă o dată, trebuie subliniat că această lungă biografie și plină cu atîtea felurite fapte merită să fie scrisă cu atenție. N-o avem fixată decît în puține date, și acelea mai mult de natură autobiografică. Subiectivitatea și lipsa — încă — de informație asupra determinantelor și legitimărilor vieții și asupra evoluției operei, valorii ei, se împletesc pentru a lăsa prea multe goluri și momente controversate. Latura cea mai clară și mai cunoscută este, totuși, cea literară de la textele elaborate și publicate, pînă, de exemplu, la conclavul celor 12 statui de scriitori așezate în rotonda Cișmigiului prin grija sa, ca ministru, în 1942, ori pînă la proteguirea dibace a unui critic savant ca Lovinescu, deloc în grațiile unor oficiali, dar care a putut să scrie liniștit în timpul războiului și să-și vadă apărute, la editura „Casei Școalelor", dirijată fățiș de Ion Petrovici, ultimele sale exegeze, mai toate consacrate Junimii și lui Maiorescu.

Memorialistul se aplecase, în ultimii ani, mai ales asupra acestei părți a operei sale. Avem de la el, așa cum am arătat, sumarul ediției intenționate de *amintiri*, în vederea reeditării lor mai largi ; prezentul volum îl reproduce aproape aidoma pe întîiul dintre acestea, în majoritate constituit din texte care nu s-au mai publicat în alte volume *. Avem, de asemenea, și sumarul unui volum de studii filozofice, de fapt interpretări și discuții libere, nu programatice sau doctrinare, ci eseuri, extractele unei gîndiri descătușate de servituțile catedrei sau ale apartenenței la un sistem. Filozoful era mai cu seamă un profesor, plasîndu-se critic față de obiectivele discuției ; așa cum memo-

* Lectura de definitivare a textului în vederea tipăririi, anumite modificări indispensabile sau de natură stilistică s-au făcut de către autor sau la indicația lui expresă. *(M.G.)*

rialistul înconjura evenimentele și figurile cu vraja evocării, îngăduitoare și ușor critică, tot astfel profesorul îl cenzura discret pe filozof, prezenta sistemele, lăsînd de preferință în delicată penumbră alinierea proprie la unul din ele, sugerînd-o mai mult decît proclamînd-o, așadar implicînd rezerve. Era preocupat în ultimii ani să urmărească dacă și cum se releva, la cercetătorii domeniului, direcția raționalistă a gîndirii sale, convins că aceasta este principala din tot ce realizase în domeniul filozofic. Memorialistica era echivalentul literar, sau corolarul poziției sale raționaliste în gîndire – am spune : forma realistă de expresie în literatură a unui profesionist al speculației teoretice. Cînd exegeza în materie va ajunge și ea la această concluzie, care era convingerea unui om lucid, deși nonagenar, atunci personalitatea filozofului profesor și a literatului memorialist va dobîndi contururile ei reale, dincolo de tot ceea ce omul politic a pierdut pe căile întortocheate ale unei frămîntate, teribile epoci, aceea a vîrstei sale mature, epocă începută cu începutul unui război mondial și sfîrșită cu sfîrșitul altuia.

Mihai Gafița

CUVÎNT FESTIV

de C. Rădulescu-Motru

. . . .

IUBITE COLEG

Ești profesor de Logică și de Istoria filosofiei contemporane la Facultatea de Litere din Iași, și autorul mai multor scrieri filosofice, mult apreciate de cetitori, fiindcă cele mai multe dintre aceste scrieri s-au tipărit în multe ediții. Cu aceste două calități avem tot dreptul să te socotim filosof, și încă filosof de rasă. Cu toate acestea, literații te sărbătoresc și te revendică, ca pe unul de ai lor, invocînd același drept. Ai publicat și în ramura literaturii mai multe scrieri, tot așa de mult apreciate de cetitori. În filosofie, ai publicat remarcabila monografie asupra *Noțiunilor*, care a fost urmată la intervale scurte de : *Cercetări filosofice, Probleme de logică, Introducere în metafizică, Studii istorico-filosofice, Deasupra sbuciumului* și de multe alte articole și conferințe ; iar în literatură : *Amintri universitare, Simțiri rostite, Figuri dispărute, Raite prin țară, Amintirile unui băiat de familie, Văzute și trăite*, ș.a.

N-am de loc intențiunea să intru în proces cu literații. Îmi este teamă, că și dacă voi cîștiga procesul contra literaților, se va ridica să te revendice un nou competitor, față de care mă simt mai dinainte dezarmat. Literații cunosc și ei prea bine pe acest competitor, fiindcă el nu se prea ascunde de ei, și nu se ascunde nici de publicul cel mare. Domnia-ta însuți, iubite coleg, nu faci nimic ca să-l ascunzi. Căci cum ai putea să-l ascunzi ? El este talentul de orator, cu care te-ai născut, care îți dă triumfuri în viața politică, și care poate are tainice legături cu destinul ce-ți este rezervat.

De aceea, ca om prevăzător, nu insist în proces, și las literaților dreptul să se bucure, în rînd egal cu filosofii, la sărbătoarea ce ți se face astăzi.

. . . .

Fragment din *Răspunsul* rostit la *Discursul de recepție* în Academie al prof. Ion Petrovici, în ședința solemnă din 23 mai 1935.

ÎN LOC DE PREFAȚĂ A AUTORULUI

TRECUTUL

Trecutul meu e o comoară,
Iar pentru mine un altar...
– Așa cum strîngi belșug de ape
În dosul unui stăvilar,
La fel adun de pretutindeni
Frumoase amintiri neșterse,
Și în pustiul meu de astăzi
Le las șuvoi să se reverse.
Sclipește ca de diamante
Fluida lor dezlănțuire...
O ! n-a avut dreptate Dante,
Cu sumbra lui mărturisire,
Spunînd că „maxima durere“
Sau cea mai vie suferință
„E să evoci splendori apuse
Într-un prezent de umilință“.
Căci sînt poteci mai numeroase
Prin fundul sufletelor noastre,
Ce se pricep să ocolească
Abisul grelelor contraste.
Trecutul viu în noi trăiește
Iar pîcla neagră o-nsenină
Cînd din adîncul nostru zvîrle
Rachete albe de lumină !

I

ÎN LEGĂTURĂ CU TITU MAIORESCU

Am vorbit în rînduri repetate despre Titu Maiorescu în cuprinsul *Amintirilor* mele apărute în publicistica memorialistă. Am subliniat adesea încintarea pe care am simțit-o audiind cursul său universitar — înscris ca student la filosofie — curs la care asista atîta lume, înghesuită nu numai în bănci, dar stînd și în picioare, alcătuind coloane îngrămădite, în toate spațiile libere ale vastului amfiteatru, ocupînd masiv pînă și spațiul îngust dintre ușă și catedră pe unde urma să treacă profesorul. Iar cînd exact la ora indicată apărea în ușa, rămasă deschisă, avea de luptat — pentru a ajunge la catedră — cu valul de mulțime, înaintînd cu greutate, uneori rămînînd o clipă pe loc, ba și dînd, cîteodată, înapoi...

Am înțeles, ascultîndu-l fascinat, de ce I. L. Caragiale, într-o convorbire pe care o avusesem nu de mult cu dînsul, într-o imprejurare norocoasă, mi-a spus, vorbind de elocința română, că de la moartea lui Alexandru Lahovary, Titu Maiorescu a rămas și este cel mai mare orator al nostru.

Dar despre un lucru de care am vorbit mai puțin, este activitatea de scriitor a lui Titu Maiorescu. Nici acuma nu va fi vorba despre o cercetare amănunțită, ci despre im-

presiile avute la un anume moment, care se pot încadra în chip firesc într-o povestire memorialistă. Aceasta nu înseamnă că impresiile avute rămîn subiective, fără corespondență cu adevărul...

În aceeași epocă în care începusem a frecventa cursurile magistrului-orator, luasem obiceiul – mînat de același elan admirativ – să citesc la Biblioteca „Fundației" măcar o oră pe zi cele trei volume de critică ale lui Maiorescu, operă de chirurgie culturală, – să le citesc în ordine și cu luare aminte.

Foarte curînd am constatat că le citeam și cu mare plăcere, admirînd în primul loc puritatea și preciziunea stilului, proprietatea termenilor, simțul de măsură și cadența muzicală a frazelor. Fiecare propoziție era perfectă în felul ei, nici un cuvînt de prisos, nici un pasaj de umplutură, – ceea ce am văzut ulterior că se pot afla chiar la unii scriitori de seamă.

Cînd mai tîrziu am vizitat muzeele din Florența, unde pereții plini de tablouri cuprind pînze perfecte, așa că nu puteai trece nici una cu vederea fără neiertată greșală – ceea ce se poate face la alte pinacoteci – îmi aduceam aminte de frazele scrise ale lui Titu Maiorescu, din care nu poți sări niciuna, toate egal de necesare armoniei ansamblului, și fiecare desăvîrșită în formularea ei.

E o deprindere omenească de a stabili între lucruri, gradații și ierarhii. De aceea unii și-au pus întrebarea : ce era mai mare la Maiorescu, – darul oratoric sau acel de scriitor ? Răspunsul este foarte dificil. Desigur, în fraza graiului vorbit nu există, în general, perfecția din fraza scrisă, – ceea ce nu e nici necesar și poate nici oportun. Structura elocinței este cu totul alta și are alte exigențe. În primul rînd *spontaneitatea* care trebuie să fie prezentă chiar în discursurile pregătite (nu învățate pe de rost) ; apoi un element pasional, care treptat accelerează debitul verbal, însuflețește glasul vorbitorului și-i crește muzicalitatea.

E, desigur, o exagerare teza susținută de filosofii „existențialiști", că un adevăr *autentic* nu poate fi exprimat cu

răceală, ci însoțit de un ton afectiv. Așa prezentate lucrurile seamănă a paradox. Totuși, există în această teorie o latură veridică. Elementul pasional firește nu constituie adevărul, dar îi îmbogățește exteriorizarea și-i poate înaripa expresiunea, suind-o pe culmi amețitoare...

E ciudat că Titu Maiorescu își atribuia în conștiința lui talentul oratoric, dar și-l refuza pe acela de scriitor.

Într-o zi, după ce mă mai învechisem în universitate și căpătasem învoirea de a-l vizita acasă, – aflîndu-mă la dînsul, mi-a mărturisit următoarele în cursul convorbirii :

– Eu vorbesc cu multă plăcere, nu însă și scriu...

Apoi îmi adăugă pe franțuzește : „O ! moi je suis un mauvais écrivain !"

– Dar stilul dumneavoastră este clasic ! am cutezat să-l contrazic.

– Ei ! pînă la urmă se mai întîmplă, mai ales că în privința aceasta eu am un mare ajutor în nevastă-mea.

Afirmația aceasta însă n-a izbutit deloc să mă convingă, întrucît știam că pe a doua lui soție o cunoscuse relativ tîrziu, iar perfecția lui stilistică s-a manifestat întocmai de la debuturile sale scriitoricești.

Nu fusese deci aicea destăinuirea unei realități, ci faptul iubirii conjugale, care l-a făcut să declare un neadevăr...

Totuși, va fi fost o părticică de adevăr în mărturisirea sa, că scrie anevoie, în sensul că scrisul său este „muncit", iar această migală contrastează cu spontaneitatea oratorică, „la qualité maîtresse" a elocinței, după cum am arătat mai sus.

Deși trebuie să adaug că la Titu Maiorescu între fraza vorbită și acea scrisă, evident diferențiate, erau însă și unele similitudini : gustul rafinat, prezent în ambele domenii, cadența silabelor, în fine unele jocuri de cuvinte, cu poantă epigramatică, înțepătoare.

În legătură cu opera „critică" a lui Titu Maiorescu să nu uit a face mențiune de talentul său polemic, remarcabil și el, așa precum reiese mai cu seamă din reputatele sale articole *Beția de cuvinte* și *Răspuns Revistei contemporane*.

Pe istoricul V.A. Ureche l-a desființat aproape. Pe B.P. Hasdeu l-a clătinat de asemeni, deși pe acesta l-a contestat mai cu măsură și numai în unele privințe.

Țin minte că Hasdeu, ale cărui articole scrise în genere cu vervă spirituală le citeam și pe ele la „Fundație", i-a replicat furios lui Maiorescu, căutînd să-l doboare în mod radical, cu argumente, unele mai reușite, altele fanteziste, și neconvingătoare.

Fapt e că acești doi oameni superiori, dar cu structură spirituală așa de deosebită, nu s-au putut suferi, împăcîndu-se intermitent și numai pentru scurtă vreme.

Pentru a încheia o parte a evocărilor mele, să amintesc că și eu, mult mai tîrziu, luînd inițiativa, ca ministru, să așez în rotonda Cișmigiului o galerie de busturi ale marilor noștri scriitori, am dispus să se așeze față în față bustul lui Maiorescu, cu acela al lui Hasdeu. Va fi fost și convingerea că acești doi mari contemporani – în ciuda hărțuielilor continui – erau de-o înălțime mai mult sau mai puțin egală, – dar va fi operat în taina sufletului meu, pe lîngă împăcarea lor firească în eternitate, și puțină ironie – de care nu s-ar putea mîhni umbrele lor – întrucît mi-a fost probabil inspirată chiar de maniera scriitoricească a celor doi adversari.

* * *

Trec la o altă amintire, complet deosebită de cele anterioare, dar tot în legătură cu Titu Maiorescu.

La cîteva zile după examenul meu de licență în Filozofie, am fost invitat de magistru să iau cina la el. Nu era numai o manifestare a aprecierii optime în privința examenului meu, dar era și produsul unui șir mai lung de păreri favorabile asupra activității mele de student. Se adăugase și lectura unui volumaș de versuri pe care eu îl publicasem în 1902, după care m-a convocat la dînsul acasă, ca să-mi comunice impresiile și observațiile lui. Nu m-a menajat la versurile care îi păreau nereușite, dar mi-a împărtășit și elogiile sale la poeziile care i-au plăcut. A găsit și versuri „minunate" alături de altele banale, iar în totalul restrîns

de bucăți lirice (restul volumașului se compunea din două piesete într-un act, pe care la început nici nu le citise), mi-a semnalat vreo trei-patru pe care le-a găsit izbutite în întregime.

Cu toate rezervele pe alocuri exprimate, fusese una din zilele fericite ale vieții mele...

La cina din acea seară de octombrie mai fusese invitat și colegul meu Const. Antoniadi, un student excepțional – precum și doi profesori de la Universitatea din Iași, vechi prieteni ai lui Maiorescu, care lucrau într-o comisie din Capitală : profesorul de franceză, bătrînul Anton Naum, care era și un delicat poet, iar celălalt, Teohari Antonescu, profesor de Arheologie, fost și dînsul elev al lui Titu Maiorescu. Cel dintîi fusese în „Junimea" literară, iar al doilea milita ca junimist politic.

Am fost prezentat amîndorora, apoi curînd am trecut în sufragerie, dîndu-mi-se locul de „Benjamin" la masă, servit totuși înaintea gazdelor și băgat continuu în seamă.

Odată cina terminată, ne-am întors în salonaș, și potrivit unei tradiții consacrate, Maiorescu a început a citi pagini literare de-ale tinerilor debutanți, care îi trimeteau cu regularitate fie volume tipărite, fie manuscrise. A început să citească o nuvelă primită chiar în acea dimineață într-un plic, nuvelă anostă și fadă, care la stăruința Doamnei Maiorescu a fost repede scoasă de pe rol.

Atunci magistrul a luat o cărticică, a deschis-o și-a anunțat :

– Să vă citesc dintr-un poet mai tînăr.

Doamna Maiorescu m-a privit surîzînd, așa că am înțeles îndată că era vorba de volumul meu. Dar lucrul n-a mai prezentat pentru mine nici o îndoială, atunci cînd s-a citit primul vers al unei poezii pe care am recunoscut-o la moment. Poezia, pe care eu n-o socoteam dintre cele mai bune, a plăcut totuși, frumos intonată de Maiorescu. A mai răsfoit cîteva pagini și a început să citească a doua poezie, pe care, cu rezerva unui singur cuvînt, o apreciase și la lectura în patru ochi cu mine. La sfîrșitul acestei poezii, care cu deosebire l-a încîntat pe Teohari Antonescu, magistrul a destăinuit numele autorului.

Dar iată poezia :

De cum schimbași privirea feții
Lăsat-am cuibul drag pustiu,
Jurîndu-mi pe norocul vieții
Ca-n veci napoi să nu mai viu.

Dar nu sînt vrerile stăpînii !
Și-am revenit... La fel erau
Cărarea, casa, pin' și cinii
Care odată ne lătrau.

La fel, că le-ai fi zis eterne
Erau și florile... ce-n mai
Veneam să ți le las pe perne
Tu singură doar nu erai !

Ș-n fața raiului de-alt'dată
Șezînd cu anii morți în gînd,
Pe-alături, sprintenă, o fată
Trecu din frunză șuierînd.

Și cum a prins să mă zărească
Porni să cînte și mai viu
— De unde-avea ca să ghicească
Adîncu-mi inimii pustiu ?

Ce semn putea să aibă martor ?
Căci totdeauna astfel fu,
Să punem cruci pe țărna altor,
Dar la țărîna noastră nu !

Odată numele autorului dat pe față, iar cei doi profesori de la Iași văzînd că poetul era unul dintre comeseni, acel mai tinerel, mîinile s-au întins călduros spre mine, iar Teohari Antonescu continua să repete fraza : „Cum de n-am aflat pînă acum nimica despre acest tînăr de talent ?"

Mă simțeam fericit, desigur, deși Maiorescu nu citise și poezia care efectiv îi plăcuse mai mult decît toate și care și în convingerea mea le întrecea pe celelalte.

Dar roadele acestei surprize a profesorilor ieșeni nu s-au mărginit la acea seară, neuitată pentru mine, ci mi-au fost de real folos, doi ani mai tîrziu, în toamna anului 1906.

Între timp luasem doctoratul în filosofie și mă gîndeam să-mi încep cariera și să-mi fac un rost în viață, cînd iată aflai că se înființase, prin budgetul anului în curs, un post de conferențiar de filosofie, pe lîngă Facultatea de litere din Iași. Maiorescu m-a încurajat, dar lucrul atîrna de avizul Consiliului de Facultate, unde era locul vacant. Mi s-a adus la cunoștință că nu eram singurul solicitant, ci mai aveam încă doi concurenți, doctori în filosofie și ei. Nu aveam nici o legătură temeinică cu Iașul, dar am putut afla prin cineva bine informat — care, întîlnindu-mă, m-a oprit să-mi spuie : „Să știi că Teohari Antonescu face o aprigă propagandă pentru dumneata". P. P. Negulescu, căruia Maiorescu îi trimisese o misivă, lipsea din localitate și chiar ceruse concediu pentru un an școlar.

Dar, în sfîrșit, rezultatul mi-a fost favorabil, și Ministrul m-a numit conferențiar.

Acum, la despărțire de circa șase decenii, mă gîndesc mișcat la ultima strofă a celei de-a doua poezii cu „poanta" ei finală, care produsese atunci atîta efect. Prin analogie aș putea spune despre finalul acelei concurențe de la Iași, că ambilor contracandidați li s-a pus „cruce" pe așteptările lor, pe cînd eu, și atuncea am rămas fără cruce, — dar de data aceasta, pentru marea, pentru imensa mea bucurie !

O ÎNTRUNIRE POLITICĂ LA „DACIA" CONVOCATĂ DE POETUL ALEXANDRU MACEDONSKI

Presupun că o să pară cam ciudată titulatura acestui capitol eventualului său cititor. Poetul simbolist Al. Macedonski, convocînd o reuniune politică în sala „Dacia" unde se ţineau pe vremuri marile adunări politice ale tuturor partidelor !...

Şi totuşi s-a petrecut întocmai.

Eram student şi frecventam cu asiduitate sala „Dacia" în zilele de întruniri. Pe lîngă adunările convocate de junimişti, cu care simţeam afinităţi *intelectuale*, chiar mai înainte de-a fi fost vrăjit de cursurile magistrale ale profesorului meu Titu Maiorescu, — cercetam cu regularitate chiar întrunirile politice ale adversarilor, unde junimiştii erau combătuţi şi persiflaţi. Fiindcă ceea ce mă ispitea mai presus de toate în asemenea ocaziuni, era desfătarea elocinţei marilor noştri oratori. Iar aceştia nu erau concentraţi cu toţii în tabăra junimistă, unde se afla cea mai masivă grupare de talente — Delavrancea, Maiorescu, Marghiloman etc. — ci se aflau răspîndiţi şi în alte partide, cum era de pildă Take Ionescu.

Foarte mirat am fost şi eu de afişele cu convocarea politică a lui Macedonski şi, împreună cu alţi colegi de universitate, ne-am hotărît să ne ducem, nu din speranţa unui regal oratoric, ci pur şi simplu pentru a vedea ce

doreşte şi ce urmăreşte acest poet proslăvit de unii şi contestat de alţii, înconjurat pe străzi şi în cafenele de nişte efebi pletoşi, fanatici admiratori ai *geniului* său poetic şi pe care dînsul binevoia să-i lanseze în literatură, de cele mai multe ori fără nici un ecou.

Personal n-am fost niciodată mare preţuitor al operei lui Macedonski şi aceasta în afară de influenţa maioresciană (maestrul meu îl considera un poet mediocru), pe baza propriilor mele lecturi, care n-au parvenit niciodată să mă ameţească de entuziasm. Uneori am avut chiar sentimentul unei comicării, în poezii socotite serioase, ca bunăoară *Noapte de noiembrie* în care poetul „visase că murise" şi era dus la groapă „cu doi jandarmi nainte şi doi jandarmi napoi"... — în timp ce publicul înşirat pe stradă îngîna oftînd : „A murit sărmanul Macedonski, s-a stins ca o clipire" şi tot aşa mai departe, în aceeaşi sărăcie de stil.

Mi s-a atras atenţia de un prieten, admirator temeinic al acestui poet, să citesc alte două *Nopţi*, cu versuri minunate : *Noapte de mai*, şi *Noapte de decembrie*. L-am ascultat şi i-am dat dreptate, recunoscînd valoarea necontestată a acelor două bucăţi, rămînînd totuşi la părerea că şi un poet mijlociu poate avea unele ridicări sporadice, fără a-i schimba totuşi nivelul general al creaţiunii sale. De altfel e interesant că ori de cîte ori îmi exprimam rezervele mele faţă de admiraţia beată a vreunui entuziast nestăpînit, acesta îmi cita drept dovadă a credinţei sale exaltate, în mod invariabil acelaşi şi acelaşi vers din *Noaptea de mai*.

Veniţi, privighetoarea cîntă şi liliacul e-nflorit.

Mi-a fost dat să constat că şi alţi admiratori fervenţi mă primeau întotdeauna silabisind acelaşi vers. Nici eu nu contestam frumuseţea versului, nici chiar a întregii poezii, — fără a aluneca într-o admiraţie desăvîrşită şi totală, şi fără a-l aşeza pe Macedonski pe cea mai înaltă culme a creaţiei poetice naţionale.

Macedonski a scris şi o dramă în versuri, *„Saul"* în colaborare cu Cincinat Pavelescu — care, mai înainte de-a se specializa în epigrame reuşite şi romanţe drăgălaşe, a

încercat și genuri mai grele. Această dramă s-a jucat la Național, pe vremea cînd eram elev la Sfîntul Sava, în cursul inferior. N-am avut prilejul s-o pot vedea jucată, cu toată gloria ei momentană și cu toate că eu frecventam spectacolele Naționalului – prin solicitudinea iubitoare a părinților mei – cam de două ori pe săptămînă. Dar un alt coleg mai norocos, rudă cu Cincinat Pavelescu, fusese la reprezentație și ne reproducea la internat, declamînd, anume frînturi de dialog și imitînd gesticulația interpreților. După oarecare trecere de timp, piesa a încetat să se mai joace, iar de atunci nu se mai reluase niciodată.

Totuși, ca un ecou al acelor vremuri depărtate, peste vreo cinci decenii, fiind ministru al Culturii, am propus lui Liviu Rebreanu, bunul meu prieten și coleg academic, care era directorul Naționalului în acel moment, să încerce reluarea acestei piese uitate, mai ales că o văzusem reimprimată, în colecția operelor complete a lui Macedonski, sub îngrijirea lui Tudor Vianu. Deși Rebreanu fusese principial de acord cu mine, cît privește readucerea la lumină a unor lucrări, cu succes odinioară, dar rămase în uitare, cînd a auzit că vorbesc de *Saul*, – mi-a răspuns fără ezitare : „Dar asta e slabă, e exclus să o putem relua".

Și așa s-a încheiat singura împrejurare în care eu am intervenit în favoarea lui Alexandru Macedonski.

În aceeași ordine de idei, Tudor Vianu, ajuns și el directorul Naționalului și fiind angajat în acțiunea reconsiderării lui Macedonski, a montat o traducere a unei piese a poetului, pe care o scrisese în franțuzește, piesă pe care eu nu o cetisem, dar despre care Vianu îmi vorbise cu elogii, n-a izbutit totuși la reprezentare, ca să nu zic – ceea ce corespunde mai degrabă realității – că s-a încheiat cu un eșec.

Osebit de lucrările sale literare scrise în limba maternă, a mai publicat și cîteva opere în limba franceză. Îmi amintesc incomparabil mai bine de volumașul de versuri parnasiene (nu simboliste) intitulat *Bronzes*. Pe acesta l-am citit aproape în întregime, în ultimii ani de liceu, comentîndu-l împreună cu colegul meu Eugen Rosetti, eminent cunoscător al limbii franceze și avînd lecturi numeroase mai ales în franțuzește. Rosetti era și mai indignat decît mine de mediocritatea pretențioaselor poezii, pe care ciracii săi din București le declarau egale cu ale parnasienilor francezi, un Leconte de Lisle, Heredia și alții (pe care probabil îi cunoșteau numai din nume).

Rosetti nu ostenea să recite neobosit un vers care conținea o comparație nefericită :

Écrase mes seins comme si c'était de l'herbe".

și îl semnala profesorului nostru de franceză, Bonifaciu Florescu, care, admirator al lui Macedonski, se mărginea să repete : „Macedonski e un poet mare, un poet mare..."

În orice caz, trebuie să amintesc, că și mai tîrziu n-am văzut menționată măcar această operă poetică în nici un curs de literatură franceză, și doar am citit tratatele mai importante, apărute în Franța și aparținînd unor oameni consacrați și ca știință și ca gust literar, ca Faguet, Lanson, Doumic și alții. Poate se va fi aflat o mențiune în vreo carte necitită de mine deși îmi vine să mă îndoiesc...

Bineînțeles pletoșii din escorta lui Macedonski făceau la apariția volumului un tapaj infernal și-mi amintesc că unul dintre dînșii, pe care l-am reținut mai bine și ca figură și ca nume, a publicat în *Literatorul*, revista maestrului, o odă exaltată din care îmi amintesc precis vreo două versuri :

Ai încrustat în bronz durabil
Safire și briliante.

Versul rima cu un altul, care suna cam astfel :

Tu care din cele nouă muze ți-ai făcut
nouă amante.

În lunga odă știu că erau vreo două-trei versuri mai reușite, – din păcate furtișaguri aproximative din poeți consacrați.

Pe acest poet cu plete, care în curînd n-a mai semnat nici un vers, dispărînd din cîmpul poeziei, l-am revăzut după vreo douăzeci de ani într-o împrejurare complet neașteptată.

Eram de mai mulți ani profesor titular la Universitatea din Iași, și la sfîrșitul unui an școlar, din care ieșisem

puțin mai obosit, m-am folosit de o împrejurare pentru a face cu un vapor comercial de al nostru o plimbare pe Dunăre, de la Galați la Turnu Severin. Stăteam toată ziua pe covertă, privind cîmpiile țării, a căror contemplare nu mă împiedica să și visez. Trecuserăm de mult de Brăila, și constat că vaporul își încetinește înaintarea. Dar ajutorul de căpitan al vasului, care își dădea un aer grav de comandă, pretențios strigată, rosti o frază sacramentală, în termeni tehnici, cu rezonanță streină : „Fila prova, molu cap tampur" — pe care în curînd am învățat-o pe dinafară, așa că o pot reproduce din memorie, sigur că nu greșesc.

Vaporul ajunsese la Hîrșova, unde așteptau la debarcader doi funcționari în costume marinărești. Fără întîrziere și uluit aproape, am recunoscut într-unul dintre dînșii pe poetul odei despre care am vorbit. Poetul pletos de la *Literatorul* ajunsese funcționar într-un port de mîna a doua. Cerînd unele informații, am aflat că era funcționar la casa de bilete — ce splendidă evoluție ! — ca mai tîrziu, un an-doi după asta— să mi se aducă la cunoștință o evoluție și mai aiuritoare : fusese destituit și arestat, fiindcă își însușise bani din casieria portului. Micile furtișaguri din versurile altora au mers progresiv, ajungînd, după schimbarea de situații sociale, la furturi masive din casieria Statului !...

Cu toate rezervele anterioare, trebuie să recunosc totuși că Macedonski a fost netăgăduit o *personalitate*.

Nu numai cele două-trei înălțări poetice, despre care am pomenit, dar și faptul că a avut efectiv un număr de admiratori dintre care nu toți erau tineri fără greutate, îi dădeau un rost în viața noastră literară, care te reținea și nu puteai trece nepăsător. Îmi amintesc că la moartea poetului, în timpul primului guvern Averescu (1920—1921), Octavian Goga, care era ministru al Artelor, a participat la funeralii și a rostit o cuvîntare în numele autorității de Stat. Curînd după aceasta, întîlnindu-l, îmi amintesc că mi-a spus : „L-am elogiat mai mult decît erau convingerile mele. Dar nu voiam să trec de invidios în fața admiratorilor săi care, oricare ar fi realitatea, au reușit să-i creeze o situație, de care a trebuit să țiu socoteala". Deci, oricare ar fi adevărul obiectiv, cu privire la exagerările

acoliților și deficiențelor poetului, s-a creat o stare de fapt, care te făcea, cînd îl întîlneai pe stradă, să te oprești o clipă în loc și să îngîni : uite pe Macedonski ! Și aceasta, aparte de înfățișarea lui fizică originală, — înalt și mîndru, veșnic înconjurat de o mică ceată de tinerei, depășindu-i prin lungimea trupului, crescută și de linia verticală a jobenului, — aparte și de figura lui specială, cu ochii apărați de ochelari „pince-nez", adică nesprijiniți de brațele care să-i treacă după urechi, — cu mustățile prelungite orizontal și unse la capete ungurește, deși dacă e vorba de sînge strein, era mai de grabă cel leșesc.

Dar să revin la conținutul esențial al acestor amintiri : întrunirea de la „Dacia".

Cum am spus, frecventam îndeobște atari manifestații politice, iar în speță mă ademenea să văd care e scopul întrunirii convocate de un om pe care-l socoteam străin de viața politică, și cum se va comporta la tribuna pe unde am văzut defilînd și perorînd pe toți marii oratori ai vremii.

Am convertit și pe alți colegi — studenți, să mergem împreună la „Dacia", în ziua și la ora indicată, care era două și jumătate după prînz.

Am înțeles doar că era o întrunire protestatară împotriva guvernului — guvernului conservator, prezidat de G. Gr. Cantacuzino (Nababul), care era șeful ramurii vechi conservatoare — chemată la cîrmă, cu înlăturarea neo-conservatoare, a junimiștilor.

Am ajuns în curtea sălii „Dacia" cam la ora anunțată pe afișe, dar am rămas surprinși nevăzînd nimic din forfoteala obișnuită a publicului, care nu voia să se înghesuie în sală. Curtea goală și, mai grav decît atît, și sala aproape la fel. Cel mult o duzină-două de asistenți, care tot căutau spre ușă, sperînd să nu rămînă chiar singuri. Pe scenă, instalați pe scaune, Alexandru Macedonski înconjurat de un stat major de vreo șapte-opt persoane, de data aceasta oameni maturi, deosebiți ca înfățișare de escorta tinerilor pletoși, care poate se vor fi așezat în vreun colț de sală, dacă vor fi venit în adevăr.

Corifeii de pe scenă așteptau și dînșii o populare măcar relativă a sălii, care continua îndărătnic să rămînă deșartă. După vreo jumătate de oră, văzînd că aspectul

sălii continua să rămînă neschimbat, a avut loc o scurtă consultare a persoanelor de pe scenă, după care Macedonski s-a sculat în picioare, rostind cu glasul său de bas-bariton cîteva fraze violente, declarînd că renunță la întrunire.

Frazele pe care firește nu le pot reproduce întocmai — decît într-o mică parte — au fost *cam* următoarele :

„Protestez în contra guvernului, care a împiedecat pe cetățeni să răspundă la chemarea noastră"... (de fapt nu era absolut nimeni care să împiedece accesul cetățenilor în sală, fiindcă n-ar fi avut pe cine să oprească.)

Macedonski continuă :

„Mai bine să vie liberalii iarăși la putere, chiar să vie Carp cu ai lui (junimiștii), decît să avem la cîrmă un guvern conservator care să guverneze... *fără conservatori*".

Acum era clar : Macedonski și prietenii săi de pe scenă — dintre care nu am recunoscut decît pe doctorul Eracle Sterian, erau înscriși în partidul conservator, dar nu fuseseră utilizați... în nici un fel de funcțiune.

În fine, Macedonski, obligat să renunțe la întrunire, a invitat pe cei de față (probabil că ne considera pe toți conservatori nemulțumiți) să mergem in corpore la statuia lui Lahovary din Piața Dorobanți, unde să se rostească — pe treptele monumentului marelui conservator decedat — scurte cuvîntări de protest.

S-au alcătuit două coloane, subțiri și late cît cuprinsul stradei, și s-au pornit cele două rînduri firave distanțate la trei-patru metri unul de altul în pas de paradă spre prestigioasa statuie. Din ce în ce mai amuzați, eu și camarazii ne-am încolonat în linia a doua a plutonului și am traversat Calea Victoriei, pe o lungă distanță, oprind totuși circulația trăsurilor. Mai amuzați decît noi au fost alți colegi, aflați întîmplător pe trotuar și care au rămas uluiți îndeosebi de prezența mea în trupa lui Macedonski, care pășea măreț în centrul primului rînd. Eu m-am mărginit să zîmbesc, dar un alt coleg din convoi le-a răspuns cu o seriozitate prefăcută : „Ce vreți ? și noi sîntem nemulțumiți" !

Ajunși la statuie, cele două rînduri s-au relaxat, desfăcîndu-se din primul un mic grup de oratori, iar cel de-al doilea transformîndu-se într-o margine neregulată de ascultători.

Au vorbit, urcîndu-se pe trepte succesiv, cîțiva oratori, perorînd cîte două-trei minute, unii poate și mai puțin. Pe primii trei-patru nu-i cunoșteam defel, și nu m-am interesat nici pe urmă să aflu cum îi chema. Macedonski se rezervase pentru a vorbi la urmă, dar mai înainte îl împinse pe d-rul Eracle Sterian, care a precedat nemijlocit cuvîntarea poetului protestatar.

În sfîrșit, șiragul vorbitorilor istovindu-se, Macedonski s-a suit falnic pe treptele statuii, vorbind mai sonor și mai bine decît toți care l-au precedat. Rețin apostrofa finală. Pe soclul statuii lui Alexandru Lahovary se găsește și un fragment admirabil din discursul pe care acesta îl ținuse in Chestia Dunării, respingînd veleitățile cotropitoare ale unei împărății din vestul țării : „Această Dunăre e a noastră, fiindcă în decursul secolelor ea a cărat spre mare mai mult sînge românesc decît apă".

Macedonski și-a încheiat cuvîntarea cam astfel :

„Alexandre Lahovary ! Fă ca Dunărea aceasta de care a rămas legată activitatea ta politică, să se reverse și să spele păcatele politicienilor, care se gîndesc numai la dînșii, neglijînd interesele obștei".

După aceasta „publicul" s-a risipit, iar noi cei cîțiva care ne-am procurat o distracție neașteptată, ne-am reîntors la treburile noastre, fără să ne gîndim la rezultatele acestei manifestații protestatare, și dacă nemulțumiții au primit vreo satisfacție sau nu.

Mult mai tîrziu, după vreo douăzeci de ani, aflîndu-mă într-o seară în compania lui Jean Th. Florescu, faimosul elector al Capitalei, într-un timp înrolat în partidul conservator, iar ulterior înregimentîndu-se în acel liberal, povesteam și unul și altul amintiri de întîmplări politice, alegîndu-le fiecare pe cele mai amuzante.

La un moment Jean Th. Florescu își păli fruntea cu mîna, avizîndu-ne : „Stați să vă povestesc o istorioară ingenioasă și hazlie pe care cred că-n afară de mine nu și-o amintește nimeni". Și a lăsat să curgă șuvoiul istorisirii sale.

Era în anul 1905. La putere de cîteva luni se afla partidul conservator, președinte de consiliu fiind Iorgu Cantacuzino. Eram deputat și șef al organizației, cînd, într-o

dimineață, Conu Iorgu mă cheamă urgent la dînsul. M-a primit îndată și intrînd pe ușă l-am întrebat : «Care vă este porunca ?»

«Nu știu dacă urmărești cu atenție ziarele, îmi adăugă dînsul. Iată o informație care se repetă din două în două zile» — și începu să-mi citească : «Aseară a avut loc o reuniune a conservatorilor disidenți, în frunte cu Alexandru Macedonski. Reuniunea a avut loc în casele din strada Popa Tatu nr. 250».

«Cum ți-am spus, o informație identică, pe care mi-a subliniat-o șeful de cabinet, s-a repetat timp de o săptămînă de vreo trei ori. Te rog să cercetezi, să vezi ce a fost». După care îmi spune cu seriozitate : «Avem destui dușmani : pe liberali, pe junimiști. Ne mai trebuie acum și focare de răzmeriță înlăuntrul partidului ? Încă o dată te rog să te informezi cîți au fost».

Dar după un moment din pauză continuă : «Bănuiala mea, care mi-a scăpărat din capul locului, s-a adeverit. Informația publicată de-o singură gazetă era imaginară, fiindcă pe strada Popa Tatu nici nu există numărul 250. Așadar nu se ținuse de fapt nici o întrunire, ci numai se născocise o informație, care să alarmeze guvernul și să nu mai ignoreze pe paraponisiți.

— Și care a fost rezultatul ? l-am întrebat intrigat.

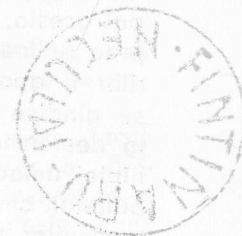
— M-am dus la Macedonski acasă. Îl cunoșteam destul de bine, întrucît îi frecventasem cenaclul într-o vreme și l-am întrebat care îi sînt doleanțele. Le-am transmis apoi șefului guvernului, fără să-l inițiez în valoarea informației, care reușise să-l emoționeze.

— Și ?

— Ei ! Conu Iorgu a găsit pentru Macedonski o slujbă bine remunerată, și parcă alta mai modestă pentru unul din amicii săi..."

Așa dar, peste două decenii, am putut afla printr-o întîmplare ce rezultate practice au avut frămîntările poetului, la a căror izbîndire am adus, pe vremuri, eu și cîțiva colegi studenți, o ușoară contribuțiune...

ÎNTRE PSIHOLOGIE ȘI LOGICĂ

Răposatul Constantin Dissescu, la un moment de mare tensiune între cele două fracțiuni conservatoare, în care se diviza aproape permanent strălucitul dar și nefericitul partid conservator din România, voind odată să explice un succes politic al taberei din care făcea parte dînsul (conservatoare pură) față de fracțiunea adversă (conservator-junimistă), a folosit această frază lapidară : „Junimiștii au mers cu Logica iar noi cu... Psihologia".

Fraza aceasta expresivă, care punea deodată în opoziție cele două discipline filosofice, ce se învățau pe atunci singure în școala românească și erau deci familiare, cel puțin ca nume, tuturor, — fraza aceasta a fost rostită cu prilejul unei lupte electorale din primii ani ai veacului XX, și fericit formulată, ea făcea acum ocolul țării.

L-am văzut pe Titu Maiorescu la puține zile după aceasta. El evita îndeobște conversațiile politice cu studenții săi, însă acum indignarea l-a făcut să-și iasă din fire, în orice caz din linia rezervei lui obișnuite.

— Poftim, îmi spuse dînsul fremătînd de revoltă. Ai auzit de vorba lui Dissescu, că noi am mers cu Logica și ei cu Psihologia ? Hei ! Parcă noi nu ne-am fi priceput să facem psihologie, dacă am fi avut simțul moral obli-

terat. Psihologie de aceasta : să te așezi la răspîntie și să spui fiecărui alergător : poftim cinci lei, și dumitale, și dumitale — psihologie de felul ăsta știe să facă oricine !...

Cu toate că simpatiile mele junimiste mă împingeau și pe mine să fiu ostil celeilalte ramuri conservatoare, am avut totuși de-a capul impresiunea că Maiorescu, de rîndul acesta, interpreta conceptul de psihologie într-un mod prea unilateral. Nu sistemul nenorocit al cumpărării voturilor îl apologiase cinic Dissescu, ci probabil că dînsul se gîndise la acea tactică de luptă care nu se rezumă la demonstrații logice, ci ține seama de toate resorturile la demonstrații logice, ci ține seama de toate resorturile ființei umane și de toate meandrele psihologiei omenești. Sufletul omenesc nu este logica pură, — și la mînuirea oamenilor trebuie să cunoști — chiar fără gîndul corupțiunii — toată constelația de mobile și modalitatea funcționării lor. A proceda psihologicește, nu înseamnă numaidecît să ieși din regulile etice, ci pur și simplu să nu te încrezi în virtutea suverană a demonstrației rigide, urmînd a pune în linie de bătaie, pentru captarea oamenilor, metode de persuasiune, ce pot fi curate și ele, deși străine de procedura riguros logică.

Nu mult de la această împrejurare, făcînd unele lecturi de psihologie colectivă, am putut vedea mai precis ceea ce atunci simțeam mai vag.

Am văzut bunăoară că pentru convingerea mulțimilor nu demonstrația fastidioasă este calea cea mai sigură, ci și afirmația dogmatică a unei idei. Uneori demonstrația prea lungă — oricît ar fi de temeinică — poate lăsa tocmai impresia unei incertitudini sau oscilări, pe cînd afirmația nesovăitoare lasă impresia contrară, a rostirii unei axiome, ce n-are trebuință de a se demonstra. În timp ce logica recomandă o neapărată motivare, psihologia nu numai că te dispensează, dar adesea nici nu te sfătuiește să o faci. Iată un exemplu — fără corupție pecuniară — în care cunoașterea psihologică nu coincide cu procedarea logică, ba întrucîtva chiar i se opune. De asemenea, psihologicește se invederează importanța „repoziției", ca mijloc eficace de izbîndă, — vezi reclama comercială necon-

tenit reluată și reprodusă — în timp ce logicește, repetirea este complet irelevantă, o demonstrație fiind deopotrivă de solidă fie că o spui o singură dată, fie că o repeți de mai multe ori.

Un exemplu impresionant de regulă psihologică, aproape opusă logicei stricte, am găsit-o consemnată de Maiorescu însuși în *Însemnările* sale *zilnice*, publicate sub îngrijirea lui I. Rădulescu-Pogoneanu. La pag. 242 a volumului I stau scrise rîndurile următoare :

„Învățătură : după un mare succes, cîtva timp să stai cu totul în rezervă. Oamenii se răzbună bucuros pentru admirația ce le-ai smuls-o".

Această interesantă maximă, acest subtil aforism, a fost prilejuit de următoarea conjunctură. La 9 februarie 1876 Maiorescu ținuse o mare cuvîntare la Cameră, deșteptînd o vie emoție și dobîndind un desăvîrșit succes. Peste două zile a crezut să-și exploateze situația cîștigată și, folosindu-se de prestigiul recentului triumf, să determine un vot în cameră, într-o anume direcțiune. Era și acum în luptă tot cu adversarii pe care îi doborîse, cu 66 voturi contra 24, două zile mai înainte. Ce era mai natural, în logica rectilinie, decît să aștepte și acum succesul, în atmosfera nerisipită încă a proaspetelor aclamări ? Și totuși... scrie jurnalul : „Am rămas în minoritate cu 7 voturi, amendamentul lui Boerescu fu primit". Fiindcă intervenise aici o complicație psihologică ce depășea logica rațională : lumea invidioasă nu-ți iartă prea repede un succes... și de aci învățătura însemnată de Maiorescu însuși — recunoscînd implicit că psihologia normală poate sminti și deruta linia logică — „după un mare succes cîtva timp să stai cu totul în rezervă". [1]

[1] O învățătură similară a scos din experiență proprie și autorul acestor rînduri. În iarna anului 1933, făcusem o comunicare filosofică la „Institutul" din Paris (Academia de științe morale și politice), cu privire la care sosiseră în țară telegrame elogioase și absolut neremunerate de mine). Întors în patrie, am candidat nemijlocit pentru locul de senator, la colegiul Universității din Iași, chiar atunci făcîndu-se alegeri generale. Succesul de la Paris, nu numai că nu mi-a folosit cu nimic în această împrejurare, dar a dat prilej unui tînăr profesor de la Facultate de științe și ca specialist, pare-se, valoros) să spuie : „Ajungă-i cu succesele ; destul cu acel pe care l-a avut la Paris, — acum mai vrea simultan și altul la Iași !"

De altfel, cu toată ardoarea sa pentru consecvența logică, Titu Maiorescu a știut să facă și concesii, fiind în privința aceasta cu mult mai conciliant decît vechiul său tovarăș politic P. P. Carp, — aceasta reprezentînd cu adevărat intransigența. De aci s-ar putea zice că Maiorescu a fost mai psiholog decît Carp, în orice caz că s-a înclinat mai mult decît acesta în fața realităților psihologice, care reclamă mai multă mlădiere din partea cui vrea să izbîndească în practica vieții.

Ruptura dintre acești prieteni strîns legați, produsă spre finele vieții lor și dezolînd pe toți acei junimiști care se deprinseseră să nu-i vadă niciodată despărțiți, ruptura aceasta, din care a decurs președinția de Consiliu a lui Maiorescu, în timpul războiului balcanic și a păcii de la București, a avut la bază tocmai faptul că, pe cînd Petre Carp rămăsese logicianul la exces, care nu cunoștea altă cale decît raționamentul pur, Maiorescu a înțeles să facă unele concesii, cu alte vorbe și puțină... psihologie.

De altfel, cu tot tactul și diplomația sa, îndeobște cunoscute, Maiorescu rămîne și dînsul în clasa logicienilor severi, cari iau în serios argumentația rațională și o consideră drept călăuză ideală.

Dacă, față de unii raționaliști exagerați, el ridică, la nevoie, ca un simbol de temperanță și comprehensiune, flamura complexității și a nuanțelor psihologice, — față însă de mulțimea acelora bucuroși să uite în dedalul brutalităților realiste, lumina principiilor superioare, el a fost, dimpotrivă, stegarul normelor austere de rațiune logică și rațiune morală.

BARBU DELAVRANCEA ȘI TITU MAIORESCU

— Complimentări reciproce —

În anii vieții studențești, fără a neglija audierea regulată a cursurilor și frecventarea zilnică a Bibliotecii, asistam, din cînd în cînd, pe la reuniuni politice cu caracter public, pe care partidele politice de guvern le organizau, întrunindu-se în sălile mai încăpătoare ale Capitalei, în mod mai obișnuit în sala „Dacia". Mă atrăgeau desfășurările oratorice ale fruntașilor noștri politici, dintre care unii, deosebit de înzestrați.

În special mă ispiteau întrunirile politice unde știam că vorbește profesorul meu Titu Maiorescu, sub a cărui vrajă captivantă mă aflam de la prima sa lecțiune. Maiorescu făcea parte dimpreună cu vechiul său prieten Petre Carp dintr-o ramură dezidentă a partidului conservator, căruia opinia publică îi zicea uneori partidul neconservator și mai ales partidul „junimist", în legătură cu vechea societate literară a „Junimii", care își avusese gloria ei la Iași, fiind dirijată de Maiorescu. Între această societate literară și partidul neconservator nu era altă legătură decît prezența celor mai mulți dintre vechii junimiști în acest partid, condus de Petre Carp, și aș putea să mai adaug, și unele afinități culturale, un spirit de cumpătare și măsură, deci un colorit intelectual, absent la alte partide de guvernămînt.

Acestui mănunchi de vechi junimişti li se alăturaseră şi personalităţi ca N. Filipescu, Barbu Delavrancea şi alţii.

La o asemenea întrunire am alergat odată, pentru a găsi un loc mai bun, cu mult înainte de sosirea fruntaşilor şi de începerea cuvîntărilor.

La această reuniune au luat cuvîntul şi Maiorescu şi Delavrancea, aducîndu-şi complimentele reciproce, pe care mi-am propus să le consemnez în cadrul acestor amintiri.

Maiorescu, recapitulînd şiragul valorilor care se aflau în acel partid şi ajungînd la Barbu Delavrancea, l-a denumit „cel mai mare orator pe care îl are suflarea românească".

La rîndul său Delavrancea l-a denumit pe Maiorescu : „tatăl bunului simţ la români".

Voi stărui mai puţin asupra calificativului dat de Titu Maiorescu, observînd că, dacă la o adunare mai vastă talentul furtunos al lui Delavrancea era mai puternic decît acel de o fină muzicalitate al lui Titu Maiorescu, la adunări mai restrînse Maiorescu îl depăşa pe Delavrancea, meritînd pe drept denumirea de fruntaş al tribunei noastre parlamentare.

Voi insista ceva mai mult asupra epitetului dăruit de Delavrancea lui Titu Maiorescu : „tatăl bunului simţ la români".

Eu socot că Maiorescu a fost fără nici o indoială un *exponent* remarcabil al bunului simţ, în sensul că sentimentul său de măsură şi de prudenţă îl îndepărta întotdeauna de extreme, mergînd pe o cale cuminte, circumspectă. Dar nu se poate spune că a fost „tatăl bunului simţ la români", întrucît sînt încredinţat, că bunul simţ este şi a fost totdeauna o insuşire fundamentală a sufletului românesc, graţie căreia poporul nostru s-a putut strecura precaut printre numeroase primejdii înconjurătoare, păstrîndu-şi fiinţa sa proprie.

Maiorescu este cu adevărat „tatăl bunului simţ" în cultura românească din epoca lui, care alunecase pe căi rătăcite şi eronate şi pe care activitatea lui de admirabil echilibru şi măsură a redresat-o, indicîndu-i drumurile cuminţi pe care ar urma să evolueze, pentru a fi o cultură autentică.

Socotesc că şi Barbu Delavrancea va fi înţeles de fapt acelaşi lucru, dar felul oratoriei sale, care nu cînta din violă ci sufla din bucium, a mărit volumul frazei, crescîndu-i dimensiunile pînă la... neexactitate.

O LECTURĂ FILOZOFICĂ ȘI O REPREZENTAȚIE TEATRALĂ

Într-o dimineață, din primăvara anului 1904, răscolind ca de obicei printr-un raft liber din Biblioteca Fundației Universitare, am dat de un volumaș de proporții reduse, cu titlul : *Le rire – Essai sur l'essence du comique.* Autorul era Henri Bergson, filozof contemporan francez, care deși tînăr încă, începuse vertiginos să-i crească aripi de celebritate. Îi citisem cele două volume masive, de la începutul carierei sale de filozof-scriitor : *Les données immédiates de la Conscience* și *Matière et mémoire,* și pe alocuri făcusem eforturi serioase pentru a le pătrunde, reluînd de cîteva ori lectura unor pasaje, realmente grele pentru o minte crudă încă, oricît de studios și oricît de îndrăgostit eram de cercetarea filozofică.

În orice caz prinsesem linia autorului, cu care nu coincidam întrutotul, recunoscîndu-i totuși adîncimea speculațiunii, și mai ales vraja unui stil admirabil, de scriitor artist.

Bergson părea într-un fel că voise să se odihnească, redactînd opusculul despre „rîs" care m-a ispitit să-l citesc îndată, pentru a constata fără întîrziere că și aici gînditorul scormonea în adîncime și, mai ales, că se străduise să încorporeze și acest fenomen mărunt, prin bazele sale presupuse în ideile generale în care dînsul fixase structura și aspectele existenței ca atare.

Cu toate că povestirea amintirilor nu implică, ba uneori este chiar bine să evite dezvoltări teoretice abstracte, totuși pentru a lumina însuși sensul amintirii de care este vorba, e oportun să insist puțin asupra concepției filozofice bergsoniene, în care se inserează și explicarea comicului, precum și a manifestării sale externe, care este rîsul.

După Bergson, lumea prezintă două mari înfățișări : fenomenul viu (asociat pe de o parte cu viața psihică și pe de alta cu materia organizată) ; celălalt aspect al fenomenului mecanic (asociat cu materia anorganică, așa-zisă moartă).

Între cele două înfățișări, Bergson deosebește – lucru care ne interesează mai puțin în discuția noastră – o direcție inversă ; fenomenul viu se ridică în sus, semănînd cu coloana unui jedou, pe cînd fenomenul mecanic apucă în jos, ca acele picături ale jedoului, care se desfac pe parcurs de coloană, coborînd sau căzînd. O altă idee care răsare nemijlocit din aceasta, e că fenomenul vital este realitatea originară, pe cînd acel mecanic este derivat, un produs al oboselei elanului care se înalță, în orice caz o degradare sau un declin.

Dar pentru problema micii monografii a comicului și a rîsului ajunge să relevăm un alt punct : că pe cînd fenomenul mecanic se repetă, putînd fi cuprins în formula unor legi constante, fenomenul viu are o inițiativă permanentă, inovează, inventă.

Ce este acum, după Bergson, comicul și consecința lui exterioară, declanșarea rîsului ?

„C'est du mécanique, plaqué sur du vivant". Cînd anume un exemplar omenesc, fiindcă numai omul și numai omul este un animal care rîde pe cînd bunăoară plîng și alte viețuitoare – cînd deci un om se comportă ca o păpușă mecanică, căzînd în repetiri stereotipe în loc să inoveze cît de puțin manifestările lui în fapte sau cuvinte, atunci se produce comicul și se excită rîsul.

Bergson aduce o bogăție de exemple pentru a-și ilustra teoria, dintre care îmi amintesc o scenă din piesa „La Cagniote" a lui Labiche.

O societate de provinciali, care în orașul lor de reședință își petreceau serile jucînd cărți, așează regulat în-

tr-o pușculiță totalitatea cîștigurilor pe o lună, pentru a-și plăti luxul unui amuzament mai deosebit. De data aceasta se hotărăsc să facă o mică plimbare la Paris, fiecare nutrind totuși dorința să se separe cel puțin într-o zi, urmînd să-și vadă de interese personale, ținute în taină de ceilalți.

E vorba deci de inițiative și comportări individuale, deci ceva complet străin de repetirea identică a fenomenelor mecanice. Și totuși... toți aceștia, învîrtiți parcă de un resort se întîlnesc pe neașteptate în aceeași casă, în aceea a unei mediatoare, unde fiecare venea în interese personale. Așa de pildă un holtei tomnatic și o fată bătrînă, rămasă nemăritată, s-au adresat fără să știe unul de altul la aceeași pețitoare, care i-a pus în prezență pentru a se cunoaște și apropia, deși în orășelul de provincie ei se vedeau în fiecare seară, și aceasta gratis, în timp ce mijlocitoarea se plătea. Scena e de un comic plin de haz, întrucît toți cei plecați să zburde de unul singur, se regăsesc, pe neașteptate, cu toții laolaltă ca învîrtiți într-un carusel, pomenindu-se întorși absolut fără voia lor și în ciuda speranțelor roze, în același complex arhicunoscut, de care s-au desfăcut bucuroși. Deci „du mécanique plaqué sur du vivant".

. . . .

Teoria bergsoniană, știu că mi-a plăcut, atrăgîndu-mă prin noutatea ei, deși parcă-parcă îi simțeam unele lacune. Dar furat de alte probleme mai vaste, care mi-au umbrit-o pe aceasta, n-am stăruit să precizez obiecții critice, noroc că o reprezentație la teatru, mi-a ridicat-o din nou la suprafața conștiinței.

Se relua într-o seară la Național „Scrisoarea pierdută" desăvîrșita creație a lui Caragiale. E un spectacol la care mă duceam aproape de cîte ori se juca. Urmărind delicioasa succesiune de scene hazlii, am cules deodată exemple perfect corespunzătoare cu teoria lui Bergson! Era vorba mai ales de repetiri mecanice cu expresii identice, poate chiar și mai izbitoare de cît exemplul din Labiche.

Zaharia Trahanache repeta stereotip, cu rost și fără rost cuvintele : „Aveți puținticā răbdare". Polițaiul Ghiță Pristanda : „Famelie mare, renumerație mică după buget".

Cetățeanul turmentat : „Eu pentru cine votez", în sfîrșit Farfuridi : „Am sau nu am procese, la 11 trecute fix, eu sînt la tribunal". Toate aceste repetiri, mașinal rostite, stîrneau hohote de rîs.

De-ndată însă, după ce fusesem și eu furat de hazul repetițiilor, mă opresc brusc la expresia lui Farfuridi : „la 11 *trecute fix*". Această împerechere de cuvinte contradictorii, acestea dezlănțuiau un haz mai mare de cît repetarea mecanică a frazei. Iar această anomalie rostită cu candoare, nu se încadra deloc în teoria lui Bergson pe care o prezenta ca generală. După cîtva timp Cetățeanul turmentat, provoacă cea mai intensă avalanșă de haz cu replica adorabilă pe care o dă prefectului, ce-l împinsese cu dezgust spunîndu-i : „Nu vezi că miroși a vin ?" — „Dar ce, vrei să miros a gaz ?"

Desigur nici această spontană replică tranșantă nu e un caz „mécanique plaqué sur du vivant".

În teoria lui Bergson se produsese deci o fisură, și întors de la spectacol, mă gîndeam că vechea teorie, care explică hazul printr-un contrast neașteptat rostit cu seriozitate, explică unele lucruri mai bine decît interpretarea bergsoniană a comicului.

În afară de exemplele din *Scrisoarea pierdută* reflectînd mai îndelung, am constatat o întreagă zonă — a ironiei și a humorului — izvoare mai înalte de rîs, în care acela care zămislește hazul, departe de a fi ridicol, se ridică de-asupra acelora pe care eventual îi ia în zeflemea. Concluzia reflecțiilor mele a fost că numai comicul inferior se poate lămuri cu teoria lui Bergson, pe cînd comicul fin, cu subtilități spirituale, într-un cuvînt acel superior, rămîne complet pe dinafara teoriei în chestiune.

M-am mărginit la această critică negativă, fără să-mi îngădui a încerca o altă teorie.

Nici măcar n-am stabilit în acel moment o cauză importantă a erorii lui Bergson, aceea care derivă aproape în chip fatal, din năzuința de a îngloba diversitatea concretă a experienței, în cadrele unui sistem unitar. Ca admirator al filozofilor creatori de sisteme, n-am putut să dau atunci vina pe inevitabilul neajuns al unificării totale, care

e obligată să sărăcească pe alocuri bogăția conținutului concret, să neglijeze unele detalii mai rebele, tocmai pentru a face posibilă coordonarea riguroasă a diversității empirice într-un ansamblu strict unificat.

La această convingere am ajuns ceva mai tîrziu, cînd cultura mea filozofică a depășit sensibil, pe aceea a tînărului student care își făcea ucenicia sub arcadele disciplinei favorite.

Tot mai tîrziu, problema tratată de Bergson în volumașul său despre „Ris", mi-a revenit iarăși în actualitate, într-o oră de convorbire cu un foarte isteț scriitor ieșean, care de asemenea a combătut teoria bergsoniană, încercînd să-i substituie o alta. Despre aceasta voi relata mai departe, deși nici acum lucrurile nu sînt lămurite.

AMINTIRI CE COBOARĂ PÎNĂ ÎN PREAJMA PREZENTULUI

I. O noapte la Suceava ; 2 iulie 1904

Pentru a doua oară treceam frontiera țării, – de data asta incomparabil mai emoționat decît fusesem la o trecere anterioară [1].

Nu se poate asemăna pășirea cam frauduloasă a graniței de la Predeal, pentru mica excursie tinerească făcută prin Transilvania de Sud, cu împrejurările în care acum intram în Bucovina, aflată între frontierele imperiului habsburgic, să îngenunchiem la mormîntul lui Ștefan cel Mare, de la moartea căruia se împlineau patru sute de ani. Se organizaseră festivități grandioase și-n Capitală, și-n alte orașe ale țării, – dar românii bucovineni, încă supuși austriecilor, căpătaseră autorizația de-a comemora și dînșii pe marele domnitor al Moldovei, care își avusese capitala într-un oraș [acum] austriac, iar mormîntul într-o mănăstire ce aparținea de asemenea bucății de pămînt moldovenesc care, de mai bine de un secol, devenise provincie austriacă. Guvernul acestei provincii încuviințase festivitățile locale – cu toată nota lor de inevitabil românism – după cum autorizase și venirea oaspeților din țara liberă, recomandînd chiar să fie bine primiți.

Am făcut parte din delegația studenților din București și am pornit seara cu trenul din Gara de Nord, sosind a doua zi de dimineața la gara-vamă, Burdujeni. Mai

[1] Vezi vol. *De-a lungul unei vieți*, E.P.L. 1966, pag. 138.

înainte ca trenul nostru să se oprească la punctul „terminus" al liniei româneşti, am fost cutremuraţi de apariţia tîrgului Sucevei, cu ruinele cetăţii, – capitala lui Ştefan cel Mare – în imediata vecinătate a graniţei, însă de cealaltă parte, în ţară străină. Îmi îngădui să reproduc cîteva rînduri, în care am consemnat mai de mult această impresie zguduitoare. „Suceava nu se pierde cel puţin în albastrul zării, într-o depărtare de dor şi reverie, ci se desface limpede, precisă, pe coasta ei abruptă, la cîţiva paşi de terasamentul liniei româneşti. Răpirea austriacă s-a dublat de o cruzime barbară, fiindcă priveliştea vechii cetăţi de Scaun, atît de apropiată, îţi aminteşte actele de viol sălbatec, cînd fiica era nemilos siluită, chiar sub ochii părinţilor ei...".

O zi întreagă am fost oaspeţii acestui tîrg, care, osebit de monumentele istorice, nu diferea ca înfăţişare de celelalte oraşe moldoveneşti ale României, – şi am participat la solemnitatea comemorativă, după care am cutreerat pînă seara centrul şi împrejurimile, vizitînd cîteva biserici istorice, muzeul, şi înaintînd cu raitele noastre pînă la hotarul arbitrar şi artificial, tras între provincia răpită şi ţara despuiată.

Solemnitatea a avut loc chiar pe creştetul cetăţii năruite, care mai păstra totuşi urme de ziduri concentrice, de camere de locuit şi parcă şi de o capelă interioară, toate alcătuind de la distanţă un con trunchiat, pe vîrful căruia – un mic platou suspendat – ţărani în haine de sărbătoare suflau din buciume enorme, legînd actualitatea cu istoria şi reunind la aceeaşi chemare cele două bucăţi de ţară, rupte una de alta. Am ajuns şi noi, călătorii, escaladînd în viteză movila cetăţii, şi-am ascultat cuvîntarea unui profesor bucovinean – viitorul meu prieten Eusebiu Popovici – care a evocat domnia lui Ştefan cel Mare, ce după o lungă stăpînire glorioasă murea, cu patru sute de ani în urmă, în cuprinsul aceleeaşi cetăţi, unde ne aflam suiţi acuma, vorbitorul şi ascultătorii, în bătaia unui soare destul de blajin parcă pentru o zi de iulie. Cuvîntarea a fost cu sfinţenie ascultată, afară bine înţeles de final, pe care noi oaspeţii din ţara liberă l-am întovărăşit de un fior

neplăcut, atunci cînd oratorul, încheindu-şi discursul, şi-a exprimat dragostea neţărmurită, pentru „prea-iubitul nostru monarh, Francisc-Iosef întîiu". O fi fost o simplă formă protocolară – ne gîndeam în tăcere, tinerii care de dimineaţă trecuseră graniţa în Bucovina, bucuroşi pe de o parte, dar şi întristaţi pe de alta, întîlnind o serie de funcţionari imperiali care ne cereau certificatele (cu pronunţia lor „ţertificatele") ca să ne autorizeze să trecem în teritoriul unde se aflau osemintele lui Ştefan cel Mare.

Abia la sfîrşitul zilei ne-am putut da socoteala de adevăratele simţăminte ale fraţilor bucovineni...

După masa de prînz, la un restaurant din centru dar destul de elementar, ne-am desfăcut o grupă de patru studenţi dintre oaspeţi, constituind un mănunchi aparte, care am cutreierat pretutindeni oraşul şi i-am cercetat monumentele împreună.

Din acest grup de patru, lăsînd fireşte la o parte pe autorul acestor amintiri, doi dintre studenţii de atunci – deşi nu la acelaşi nivel – şi-au făcut o carieră şi un renume. În primul rînd menţionez pe Andrei Rădulescu, căruia viitorul îi rezerva două situaţii culminante : aceea de Preşedinte la Curtea de Casaţie, iar cealaltă de Preşedinte al Academiei Române ; al doilea era Petre Pogonat, care – avocat de talent – a ajuns decan al Baroului din Iaşi (prefectul judeţului şi deputat).

Aveam raporturi bune din Bucureşti, dar acum, în această imprejurare istorică, relaţiile noastre s-au strîns şi mai tare, legîndu-ne sufletele trainic, sub pecetea aceloraşi amintiri neuitate.

Cutreierind oraşul, am cercetat două biserici, lăsîndu-ne călăuziţi, pînă la ele, de turnurile lor, care se ridicau deasupra acoperişurilor de case înconjurătoare. Una a fost biserica Mirăuţi, unde se ungeau pe vremuri domnii Moldovei, restaurată de curînd, înconjurîndu-te cu picturi proaspete de sfinţi, dintre care nu lipsea nici... „ctitorul" renovării, împăratul Francisc Iosef I, zugrăvit într-o hlamidă roşie, aproape de uşa de intrare.

Mult mai evocatoare a trecutului îndepărtat era fosta mitropolie a Sucevei, încă nu restaurată, cu picturile inte-

rioare înecate într-un fum compact, din care rar se ivea cîte un colţ de nimb auriu, de la vreun sfînt ajuns aproape invizibil. Acest edificiu era acum biserica unei mănăstiri şi continua să fie adăpostul moaştelor unui Sfînt Ioan, adus de la Cetatea Albă de Alexandru cel Bun.

Ceva mai departe de marginea oraşului, pe şoldul unei mici înălţimi, se găsesc ruinele mănăstirii Zamca, de rit ortodox-armenesc. Am vizitat-o şi pe aceasta, privind de pe costişa unde se afla întreaga înconjurime, cu grămăjoara de case a Sucevii, care de la distanţă ne păruse mai impozantă.

Am mai văzut un mic muzeu istoric, în care predominau numeroase ghiulele de piatră, dar unde se mai găsea, în forma unui desen colorat, o interesantă restaurare a cetăţii, aşa cum va fi arătat la început (nu ştiu dacă nu reprezenta şi un proiect de reclădire).

Muzeul a fost ultima noastră vizitare, urmînd ca pînă la înserare să vagabondăm în toate direcţiile, tolănindu-ne obosiţi pe pajişti de iarbă, la care ajungeai destul de repede, nu numai în afara oraşului, dar uneori chiar şi în cuprinsul lui.

Scăzuse binişor lumina zilei şi, aflîndu-ne iar în mijlocul oraşului, la conversaţie cu doi studenţi bucovineni, întîlniţi accidental, — amîndoi cu jobene şi haine de ceremonie, exprimîndu-se într-o românească accentuată nemţeşte (aşa de pildă nu articulau cuvîntul Suceava, ci îi spuneau totdeauna *Suceavă*, nearticulat), — cînd deodată un domn, grăsuţ şi scurt, se opri, acostînd pe cei doi studenţi bucovineni, într-o nemţească vertiginoasă, din care am priceput foarte puţin, dar am înţeles totuşi că le făcea mustrări. Unul dintre cei doi „jobenaţi", — care nu era altul decît viitorul profesor-filolog Procopovici — ne arată cu degetul pe noi, reluînd pe româneşte : „Uite, dumnealor, dacă vreau". Noul sosit ni se adresă şi el pe româneşte — vorbind o limbă cam stricată şi cu opriri intermitente — spunîndu-ne că el s-a pregătit să aibă la cină cîţiva tineri „din regat", şi că pînă acuma nu i s-a trimis absolut pe nimeni. Noi, fireşte că ne-am oferit cu plăcere,

prezentîndu-ne, fără speranţă să ni se reţină numele de la început, dar pe al lui reţinîndu-l foarte bine : *Bogdan Pruncu*, „român bucovinean, cu rude şi la Roman, în România".

Am plecat spre casa lui Pruncu, o casă gospodărească, numai cu parter, aşa precum erau casele înstărite şi în provincie la noi, unde obiceiul etajelor încă nu se aclimatizase.

Pe drum ne-a spus că soţia lui lipseşte din oraş, fiind la tatăl ei, în Turcia, aşa că să-l scuzăm, dacă în lipsa gospodinei masa nu va fi la înălţime. Ne-a mai spus că el are o funcţiune în oraş şi — foarte în treacăt — că are de la stăpînire şi titlul de „baron". Pînă am ajuns acasă ne-am dat seama că este un om tînăr, poate nici treizeci de ani împliniţi, în orice caz ceva mai vîrstnic decît noi, care ne aflam cu mici variante între 21 şi 23 de ani.

Am fost conduşi de-a dreptul în sufragerie şi aşezaţi în jurul unei mese dreptunghiulare, rămînînd un singur tacîm în plus, fără ocupant. Cea dintîi surpriză pentru oaspeţii cam înfometaţi, a fost o lungă farfurie, plasată în mijlocul mesei — şi care cuprindea, ca într-o albie, o bogăţie de icre moi, cu o ghirlandă circulară de gîturi de raci.

Celelalte feluri nu mai le ţin minte, ştiu că vinul era bun şi abundent, precum şi că a mai venit a doua surpriză, de alt ordin, dar parcă şi mai puternică : apariţia, de după un fel de perdea catifelată, a unui taraf de scripcari şi de gurişti, cu un repertoriu românesc mişcător, care ne-a desfătat tot timpul cinei, iar atunci cînd se ciocneau paharele, toţi lăutarii intonau o arie cunoscută : „Domnii de la România să trăiască !"

Pe măsură ce ne încălzeam, intimitatea sporea. La un moment gazda n-a mai putut suferi să ne-audă zicîndu-i „Domnule Pruncu" şi ne-a cerut categoric să-i spunem pe nume şi-n loc de Dumneata, pur şi simplu „tu". Cum discursurile începuseră, era o audiţie cu adevărat hazlie, dacă urmăreai pe fiecare dintre oaspeţi cum declina pronumele personal „tu" la toate cazurile, într-o nesfîrşită serie insistentă şi căutată : „...Pentru că *tu* Bogdane... fiindcă *ţie* Bogdane..., deoarece pe *tine* Bogdane..." şi aşa mai departe...

După ce mica orchestră a intonat în aclamații *Hora Unirii*, a început o nouă serie de cuvîntări, de data asta categorice. Nici mai mult nici mai puțin, fîșia smulsă Moldovei trebuia să se întoarcă înapoi, și fără zăbavă, la patria-mamă.

De data aceasta Bogdan Pruncu se scoală solemn în picioare, cu fața extrem de serioasă, spunîndu-ne în româneasca lui nesigură și stîlcită, că bucovinenii vor firește să rămîie români, dar niciodată să se despartă de împărăția habsburgică, unde se simt foarte bine, și-n cadrele căreia n-ar fi rău să venim și noi...

Privirea ostentativă cu care dînsul fixa ochii lăutarilor și ai personalului de serviciu, ne-a făcut să înțelegem că, în orice caz, chiar fără alte considerații, atitudinea îi era dictată de o prudență elementară. Am căutat și noi să o dregem, ridicînd paharul pentru sănătatea suveranului Bucovinei, împăratul Francisc Iosif I. Orchestra intona firește imnul austriac.

Ajunsesem aproape de miezul nopții, iar pentru ora unu fratele Bogdan al nostru ne făgăduise că va înhăma caii la trăsura lui proprie, pentru a ne transporta la gara Ițcani, de unde un tren, constituit anume, urma să ne ducă la Mănăstirea Putna, unde serbările continuau în ziua următoare...

Nu știu cum, la un moment, ne-am pomenit în jurul mesei numai eu și Bogdan, — ceilalți dispăruseră din odaie.

Bogdan îmi face un semn și părăsim sufrageria, pentru a trece în biroul său, unde m-a izbit de la intrare un enorm tablou al împăratului, în costum de gală, spînzurat de un cui poleit, la spatele scaunului de la birou. Am închis ochii pe jumătate și m-am pregătit pentru convorbirea confidențială la care mă invitase. După ce își micșoră glasul și-și roti ochii împrejur, îmi spuse următoarele :

— Te-ai fi mirat, frate, și vei fi fost și mîhnit, cînd m-ai auzit, că noi vrem să rămînem sub Habsburgi... Dar înțelegi, mi-a fost teamă să nu fiu denunțat și să am necazuri și neplăceri. Erau împrejurul nostru oameni nesiguri, care puteau să mă pîrască.

Dar acum că sîntem singuri pot să-ți spun adevărul. Nu-i drept că noi nu vrem să ne alipim la România... Ce-am spus la masă era o minciună, pentru a-mi ascunde gîndul față de spioni.

Am păstrat o tăcere fericită după această mărturisire, pînă ce un nou semn din parte-i ne-a ridicat pe amîndoi de pe scaun, am traversat de data asta dormitorul familiei, unde am găsit pe Andrei Rădulescu, tolănit pe cuvertura de mătase de pe patul „baronesii"...

L-am sculat la iuțeală și am reintrat în sufragerie, unde ne-am reunit toți tovarășii de drum. Peste puțin, trăsura era trasă la scara de piatră a locuinței, iar noi, după îmbrățișările înfocate cu fratele Bogdan, ne-am suit și am plecat, în trapul cailor, pe sub bolta înstelată a nopții de vară, pe drumul care duce la Ițcani.

* * *

M-am întors din această călătorie cu sufletul răvășit și transformat, — așa încît s-a schimbat și direcția lecturilor mele cîtva timp. Cărțile de specialitate au fost momentan înlocuite cu scrieri, cele mai multe în limbi străine, care priveau situația imperiului habsburgic, cu tot felul de pronosticuri asupra viitorului acestui stat anacronic și poliglot.

Pe lîngă scrieri românești, care se refereau numai la Bucovina (una de G. Bogdan-Duică și alta scrisă de un anonim), am citit operele franțuzești ale lui Cheradame sau Weisman, care examinau starea precară a întregii împărății. Documentat cu date numeroase și alegînd între soluții pe acea care mi-a părut mai firească și mai indicată, am pregătit o conferință la un cerc studențesc, compus din prieteni care înțelegeau să-și precedeze ceasul de petrecere la un pahar de vin cu o oră-două de preocupări mai înalte, cu discuții asupra problemelor importante, din orice sector intelectual. Aceste întîlniri aveau loc seara, cam o dată pe lună, și am vestit că la prima reuniune îmi rezerv să vorbesc și să-mi dau părerea asupra acestui stat heteroclit, care însuma și o bună parte din cuprinsul neamului nostru.

Ne strînseserăm într-o cameră rezervată din localul unei berării, am înfipt în lemnul unui perete o hartă a

împărăției dunărene și am început expunerea, care a cîștigat atenția celor de față, pe măsură ce mi se observa competența în problema despre care îi întrețineam.

În a doua parte a conferinței, am discutat paralel cele două soluții posibile, pentru curmarea situației de atunci : cu popoare dominante și altele subjugate ori transformarea împărăției de pradă într-un stat federal, cu egalitatea tuturor naționalităților ; ori descompunerea statului austro-ungar, rămînînd ca naționalitățile eliberate să se constituie în țări independente, sau să se alipească statelor omogene cu care geograficește se învecinau.

Am optat pentru a doua soluțiune ; și nu pentru a face plăcere asistenței – toți români, care ar fi fost fericiți să vadă alipite la țara liberă provinciile românești din Monarhie – dar pentru că socoteam imposibil să se treacă dintr-o dată de la un imperiu medieval, complectamente desuet, la o cooperare liberă de state, – forma cea mai avansată a gîndirii politice – mai înainte de a se traversa forma intermediară a *statelor naționale independente.*

Cînd, un an mai tîrziu, aflîndu-se la Leipzig, pentru întregirea studiilor filosofice, am întîlnit acolo pe Aurel Popovici, care își tipărea opera lui politică, *Statele unite ale Austriei mari,* preconizînd transformarea bruscă a Monarhiei dunărene într-un stat federal de cea mai înaintată structură, i-am exprimat îndoielile mele în sensul amintit mai sus, – interlocutorul meu mi-a răspuns, fixîndu-mă : „Hei ! Parcă eu n-aș prefera soluția dumitale, descompunerea împărăției în state independente și, ca o consecință, o României mare ! Dar crede-mă, e prea greu, și nu se poate realiza".

Și uite, că s-a putut...

II. Două capitale moldovene : Suceava și Iași

Deși mi-am început foarte tînăr cariera didactică (în 1906) la Universitatea din Iași – orașul care a fost cea

din urmă și cea mai durabilă Capitală a Moldovei și pe care îl vedeam atunci pentru întîia oară, – am cunoscut totuși cu doi ani mai devreme (1904) Suceava, capitala precedentă a statului moldovean.

La acea epocă Suceava se găsea în cuprinsul împărăției de la Viena, dimpreună cu alte centre mai puțin însemnate și cu splendidele mînăstiri voivodale, din teritoriul ce aparținuse pînă la finele secolului al XVIII-lea, ținutului nord-vestic al țării moldovene.

La 2 iulie 1904 se împlineau patrusute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, care decedase în Cetatea Sucevei și fusese înmormîntat la mînăstirea Putna, ctitoria sa. Cu prilejul acesta se organizase, cu autorizarea împărăției austriace, de către românii din regiune, o sărbătorire de două zile (o zi în Suceava și alta la Putna) la care au fost invitați și numeroși români din Statul Românesc Independent. Pe lîngă alte personalități de seamă, cele două Universități din Țara liberă au trimis și ele, delegații de studenți. Am făcut și eu parte din delegația universității din București, și astfel am avut prilejul să văd, cu o neuitată emoțiune, acel oraș care făcuse parte din ținutul Moldovei glorioase.

Nu voi descrie impresiunile puternice pe care le-am resimțit apropiindu-mă de hotarul țării, așa precum rămăsese atunci, și ceasurile de zi și de noapte, petrecute în această veche capitală.

Am zugrăvit mai pe larg aceste momente ce mi s-au imprimat adînc în minte, într-un text intitulat „O noapte la Suceava".

Mă voi mărgini să spui că, scoborind din tren la Ițcani, gara-vamă austriacă (foarte aproape de Burdujeni, vama noastră), am plecat într-o trăsură spre cetatea Sucevii, unde zărisem prin ferestrele vagonului încă în mers, țărani, în costume festive, care suflau din niște buciume enorme, chemînd mulțimea la fel ca în trecut.

La cetate am ascultat discursul unui profesor, Eusebiu Popovici care urma mai tîrziu să-mi devie prieten politic și sfătuitor. Ziua am colindat cu o serie de camarazi prin ulițele Sucevei, ce ne apărea ca un biet tîrgușor, cu dimensiuni reduse, în care auzeai prea puțină românească,

ci o vertiginoasă limbă germană, pe care-o vorbeau de preferință și românii din pătura cultă – o germană fie în dialect austriac, fie în jargon, populația constituind o largă parte din cei 10 mii de locuitori ai Sucevei de pe atunci.

Spre finele zilei știam că am ajuns, vinturind ulicioarele, de la marginea orașului, lîngă riulețul care despărțea aproape scandalos teritoriul țării libere, de Suceava de unde se vedea în linie dreaptă gara Burdujenilor, mult mai aproape decît Ițcanii, dar fără un drum direct care să-l lege de Suceava.

Dintre vechile monumente am cunoscut atunci, deosebit de cetatea în ruină, biserica Mirăuți, unde se ungeau domnii care intrau în Scaun, biserică restaurată de curînd, mînăstirea cu moaștele Sfîntului Ion, care era în plină reparație și în sfîrșit, mînăstirea armenească Zamca, pe un delușor la marginea orașului.

Trecuseră vreo șaptesprezece ani de la această împrejurare (era vara anului 1920) cînd am reintîlnit pe Eusebiu Popovici la București, în incinta Camarei Deputaților, amîndoi făcînd parte din aceiași majoritate parlamentară care sprijinea guvernul Averescu. Numai cu doi ani mai înainte, la încheierea primului război mondial, din Austro-Ungaria desmembrată se despărțiseră și ținuturile românești, alipindu-se la trupul României libere.

Eusebiu era deputat de Suceava și în pauza dezbaterilor îi povestii emoțiile resimțite cu prilejul festivităților din 1904, în centrul cărora s-a aflat frumosul său discurs rostit pe podișul vechei cetăți. Eusebiu mă asculta încîntat, și ne căutam tovărășia după ședințele din fiecare zi.

Este deci explicabil că după jumătate an, cînd am fost promovat ministrul lucrărilor publice în guvernul Averescu, să-mi ceară pentru orașul său de baștină, unele avantaje care depindeau de ministerul pe care-l conduceam.

Aveam deci ocazia să repar unele deficiențe ale acelei Suceve, pentru care păstram de altfel un atașament sufletesc dăinuitor. Despre ce era vorba ? Calea ferată care venea din România și traversa Bucovina trecea prin vecinătatea Sucevei, dar nu atingea orașul, ea nu avea

o gară proprie, servindu-se ani de-a rîndul de gara Ițcani, de unde pleca o șosea cam ocolită și lungă de 5 km. Cum să apropiem calea ferată de Suceava ?

Consultînd și pe unii oameni de specialitate, am ajuns la o concluzie, sprijinită și de imaginea unor amintiri personale, hotărînd să se construiască o șosea în perfectă linie dreaptă de la gara Burdujeni pînă la Suceava, – drum pe jumătate mai scurt decit acela de la Suceava la Ițcani. Gara Burdujeni lua numele de gara Suceava, și întrucît șoseaua urma să fie plantată cu pomi, am denumit-o în intimitate „bulevard", ceea ce dădea iluzia că apropie și mai tare gara de oraș. Am dat ordin ca acest bulevard să fie cît mai repede terminat, integrînd oarecum în cuprinsul Sucevei, stearpa cîmpie care despărțea pînă deunăzi cele două localități, ce aparținuseră la două țări deosebite.

Bulevardul a început să fie repede folosit de călătorii care plecau sau soseau în Suceava, iar cînd după cițiva ani am fost invitat să țin o conferință, de comitetul cultural ce funcționa în acest oraș, am debarcat bucuros la Burdujeni, fosta noastră vamă, unde m-au primit cițiva intelectuali din localitate, de vîrste diferite. Am pornit numaidecît pe șoseaua a cărei paternitate îmi aparținea, aflînd pe drum chiar de la Eusebiu Popovici, că fără a avea o denumire oficială, Sucevenii, vorbind între ei, obișnuiesc să denumească această cale „Bulevardul Petrovici".

Am găsit orașul Sucevii prea puțin schimbat ca înfățișare, în raport cu imaginea pe care o înregistrasem în 1904.

Chiar și atunci cînd am revenit în această localitate de mine îndrăgită, – trecuseră vreo 10 ani, – am constatat de asemeni încetineala cu care Suceava evolua. Schimbări minuscule în aspectul său arhitectonic... Mult mai tirziu, peste vreo trei decenii, vizitînd superba ghirlandă de mînăstiri bucoveniene, unde am întîlnit o grămadă de turiști din toate țările lumii, am traversat de vreo două ori orașul Sucevei, constatînd prefaceri importante în

înfățișarea edificiilor de altă dată. Dar din cauza sborului mașinii, grăbită să ajungă la țel, impresia avută, deși pe o reală întemeiere, a rămas totuși fugitivă.

O cunoaștere exactă a frumoaselor și radicalelor transformări ale Sucevei, n-am avut-o decît în anul 1971, cînd mi-am propus să fac un popas ceva mai lung, în această capitală istorică unde și-a avut, între alții, Scaunul de Domnie, Voievodul-Soare Ștefan cel Mare și Luceafărul Petru-Rareș, – îngăduindu-mi să folosesc epitete din dramele lui Barbu Delavrancea.

*

Anul acesta n-am luat calea directă a Sucevii ci am făcut un ocol prin Iași, cea din urmă capitală a Moldovei instalată de Alexandru Lăpușneanu și care a durat vreo trei veacuri, pînă în primii ani ai domniei lui Alex. Ioan Cuza, cînd cele două principate s-au contopit deplin într-o singură țară. De cîțiva ani, spre fiecare sfîrșit de primăvară, fac o călătorie – pelerinaj la Iași, unde am avut, pe vremuri, o lungă activitate profesională și unde am trăit anii tinereții fericite. Acolo sînt întîmpinat nu numai de amintiri redeșteptate, dar și de un grup de foști elevi care mă înconjoară cu o mișcătoare simpatie. Unii dintre ei sînt profesori universitari, alții pensionari, dar în plină activitate intelectuală, iar eu sînt oaspetele fiecăruia în cîte o zi.

Cunoșteam de 4–5 ani, atunci cînd am revăzut iarăși, după o lungă întrerupere, Iașul meu, – marile transformări edilitare, de la periferia orașului, spațiul dintre Nicolina și Socola, altădată compus din maghernițe și locuri virane, străbătute de un Bahlui mocirlos și cu un curs de apă veșnic strîmbat, iar acum vedem același spațiu, prefăcut într-un oraș cu artere asfaltate, mărginite de blocuri mărețe, dar fără exagerare. Bahluiul era și el canalizat, cu maluri egale și înclinate, ca Dîmbovița bucureșteană. Așternut pitoresc pe dealuri, Iașul își prelungea masa compactă a edificiilor sale, pînă la bogatele podgorii de la răsărit, care, combinate cu acelea de pe dealul

Capoului, aproape o incintă, producătoare de vinuri excelente, avînd ca avangardă mai îndepărtată vestitele podgorii de la Cotnari.

Centrul orașului era modificat și dînsul în raport cu imaginea lui de altădată.

Fără a mă asocia cu localnicii îndărătnici care ar fi preferat ca Iașul să rămînă neschimbat, ceea ce era o imposibilitate față de progresele tuturor orașelor, chiar ale celor mai puțin importante, găsesc totuși că schimbările n-au fost întotdeauna norocoase.

Evident sînt și artere fericite ca de pildă str. Ștefan cel Mare, care astăzi pornește în linie dreaptă din piața Unirii, de unde se vede capătul celălalt al străzii, încheiat de Palatul Cultural, fost Palat Administrativ. Strada e mărginită de edificii frumoase, care se armonizează cu monumente ca Mitropolia, Trei-Ierarhi, Sf. Nicolae, cărora li s-a adăugat de curînd degajată dintr-un ansamblu meschin și restaurată, tiparnița mitropolitului Dosoftei.

In schimb, în Piața Unirii, care e bine că n-a mai păstrat fațadele vulgare ale fostelor berării, s-au îngrămădit o serie de clădiri înalte, din mijlocul cărora răsare turnul cu multe etaje ale unui nou hotel. N-ar fi nimic de zis, dacă această îmbulzeală de ziduri înalte n-ar vătăma statuia lui Alexandru Ioan Cuza, care domina odată cu centrul pieței, făcînd-o să apară scăzută – minimalizată.

Cît privește restul arterelor care ar constitui și ele centrul Iașului, pot face următoarele observări : S-au făcut unele transformări realmente reușite, dar au fost și unele dărîmări eronate (ca de pildă clădirea istorică a vechii Academii Mihăilene), precum și alte dărîmături, desigur justificate, dar rămase înlocuite de spații verzi, pe pajiști fără pitoresc.

Așa, cînd privești de jos, din vale, de unde vezi pe-o lungă porțiune, frumoasa arteră care suie spre Universitatea și Grădina Copoului, te izbesc numeroasele goluri așternute cu iarbă, care se interpun pe traseul acestei strade importante, diminuîndu-i prestanța înfățișării, pe lîngă faptul că îi micșorează puterea ei locativă, de folosire cetățenească.

Este drept că de la Universitate în sus, s-au înălțat multe clădiri impunătoare și utile. Dar acestea nu aparțin atît centrului cît periferiei orașului, despre care n-am putut și nu pot vorbi decît de bine.

Dar este momentul să închei vizita la Iași, și să iau trenul la Suceava.

* * *

Eram încredințat că voi descinde la Suceava, coborînd din tren în vechia gară a Burdujenilor și apucînd pe bulevardul despre care am vorbit. Dar lucrurile s-au petrecut altfel. Deși trenul nu trecea dincolo de Suceava, care era punctul terminus, coborîrea călătorilor se făcea la Ițcani care acum se cheamă Suceava-Nord, unde veneau din oră în oră autobuze. Din ce cauză s-a revenit la vechiul sistem, cînd distanța pînă în oraș era de două ori mai mare decît pe Bulevardul Burdujenilor, nu pot să-mi dau socoteală și nici n-am căutat să mă informez. În fine ne-am suit în autobuz, eu și prietenul care mă întovărășea și am pornit de pe creasta de deal care domină valea Burdujenilor.

Pe la jumătatea drumului ne-a apărut, jos pe cîmpie, gara cu acest nume și linia bulevardului, care acum nu mai traversa un șes pustiu, ci era țărmurit, de ambele părți, de-o mulțime de fabrici variate, care se întindeau grandioase pe o bună jumătate a bulevardului.

Ajunși în oraș, am descins la noul hotel, construit de vre-o doi ani, și care e denumit *Arcașul*, avînd o simpatică incintă vegetală, prin care trec două rînduri de peroane ce duc în interior. Hotelul e în vecinătatea imediată a centrului și în nemijlocita apropiere o bisericuță, Sf. Nicolae, înălțată de un boier contemporan cu Vasile Lupu.

Timp de trei zile am străbătut Suceava în lung și în lat, i-am admirat centrul asupra căruia voi reveni, am cercetat vechile sale monumente, ba chiar am vizitat, la vre-o zece kilometri depărtare, ctitoria lui Ștefan cel Mare, schitul Pătrăuți, în care vechea pictură interioară, deși pe alocuri cam ștearsă se păstrează pe unii pereți destul de

bine, cum este chiar alături de ușă, grupul Ștefan cel Mare, cu fiul său Bogdan și soția sa Voichița. Vizitînd Pătrăuții, mi-am întregit cunoștința vechilor mînăstiri bucovinene.

Centru orașului, total transformat, este un vast patrulater, de-o geometrie elegantă și cu o înfățișare estetică de care nu te poți sătura. O serie de instituții, ca Palatul Cultural, Poșta, Serviciul de Căi Ferate și alte edificii, în a căror partere sînt instalate berării, restaurante, magazine, — edificii perfect aliniate, înalte, dar fără exagerație și de o arhitectură în care clasicul și modernul se îmbină în mod fericit. La o margine a pătratului se găsește, întrerupînd asfaltul, un parc simpatic, cu multe bănci, umbrite de arborii de la spate, așa că, în plin soare, poți sta apărat și privi mișcarea din centrul orașului. Chiar la intrarea în parc se înalță în bronz statuia lui Ștefan cel Mare, cu coroana pe cap și cu sceptrul în mînă, falnic, stînd drept în picioare. Figura e fără barbă, așa cum îl arată chipul din evanghelia de la Voroneț și pictura de la Pătrăuți. La Iași se știe că marele voievod, în statuia din fața Palatului Cultural, e călare și cu barbă, pretextîndu-se probabil că în timpul războaielor sale numeroase, nu avea răgazul de bărbierit.

De la marginile splendidei piețe se desfășoară două artere paralele care merg pînă la confinele orașului, artere lungi, țărmurite de blocuri compacte, care se înșiră pînă la limitele orașului. Una dintre cele două artere se încheie cu un mare spital de o parte și cu un mare parc elegant de partea cealaltă.

Aceste artere sînt aproape în întregime construcții noi, fără continuitate cu ceea ce a fost.

În alt sector al Sucevei s-au păstrat și străzi mai vechi, cu așezări negustorești, dar fără maghernițe mărunte, ci tot cu edificii cu etaje, firește puțin mai uzate decît acelea din centrul propriu-zis.

Ar trebui să adaug că, spre deosebire de ce era altădată pe străzile Sucevei, în afluențe de public în mișcare nu se aude astăzi decît limba românească. Numai într-un

tîrziu, la o masă din restaurantul hotelului, am auzit și conversație germană, dar nu erau cetățeni localnici, ci turiști, ceia ce mi s-a confirmat mai temeinic cînd am auzit, la o altă masă, discuții în limba franceză sau altele și mai vivace, în limba italiană.

Nimeni nu poate uita totuși monumentele istorice, — o permanentă avuție a Sucevei, chiar a celei renovate.

Am dat o fugă la cetate, care e în plină restaurare, descoperindu-i-se o incintă a zidăriei, rămasă mult timp necunoscută. Restaurarea va mai dura încă, și nu chiar așa de puțin.

Ne-am reintors la șiragul de biserici care nu sînt în centru, dar nici prea departe. Am revăzut Mirăuții și mînăstirea cu moaștele Sf. Ioan, depuse în interiorul bisericii restaurate.

Nu-mi mai amintesc precis dacă biserica Sf. Dumitru, ctitoria lui Petru Rareș, în stilul epocii, pe care îl regăsisem și în alte biserici ale aceluiași Voevod, o mai văzusem și altă dată.

În sfîrșit a rămas să vizitez o ultimă biserică domnească pe care sigur nu o mai cercetasem niciodată. E vorba de biserica „Domnițelor", într-o vastă grădină, mai vastă decît toate celelalte biserici voievodale, de unde la nici una grădina nu lipsește.

Ghidul de la Biserica Domnițelor, care era și epitrop, ne explică substratul acestei denumiri. Reproduc povestirea cu vorbele mele, dar firește fără a altera ideia esențială.

Domnitorul Vasile Lupu, care își avea Scaunul la Iași, a avut totuși impresia că în noua Capială era o atmosferă prea frivolă, pentru a face educație fiicelor lui. De aceea a hotărît să le trimită la Suceava, mai sobră și mai serioasă decît noua Capitală a Moldovei. La Suceava a construit un mic edificiu, pentru locuința fiicelor sale și care astăzi nu mai există, iar în vecinătatea lui, această biserică absolut necesară pentru o educație cu puternic colorit religios.

Taina denumirii de biserică a Domnițelor, era astfel lămurită.

În ultima seară a șederii mele la Suceava, am întîrziat iarăși o oră-două, în parcul central al orașului, visînd pe o bancă în preajma statuii lui Ștefan cel Mare. Am început prin a recapitula paralela dintre cele două foste capitale ale Moldovei. Suceava, deși mai mică decît Iașul și ca întindere și ca populație (Suceava nu are decît vreo 47 de mii locuitori, pe cînd Iașul trece de 200 de mii), din punct de vedere artistic, așa cum a fost renovată, depășește Iașul, renovat și el. Apoi lăsînd visarea să cutreere liberă și să îmbrace gîndirea cu tot felul de fantasmagorii, m-am pomenit deodată cu această bizară cugetare, avînd totuși și un fond de părere obiectivă. Dacă cele două orașe ar fi căpătat înfățișarea de astăzi în vremea cînd Moldova era un stat deosebit, n-ar fi fost exclus ca un voievod cu simț estetic să fi întors Capitala Moldovei, la Suceava înapoi...

TREI RAITE RĂZLEȚE ÎN CRITICA LITERARĂ

Influența marelui profesor Titu Maiorescu s-a exercitat asupra-mi în sensuri variate. N-am fost ispitit totuși să-l urmez și în direcția esențială a activității sale scriitoricești : *critica literară.*

În decursul unei vieți îndelungate n-am scris decît trei recenzii ocazionale, dintre care două pe timpul vieții mele de student. Această manifestare extrem de redusă și de aceea puțin importantă, prezintă astăzi avantajul de-a încăpea integral și lesne într-un scurt paragraf de *amintiri.*

* * *

Spre sfîrșitul studiilor mele la facultatea de filozofie din București, o nouă Asociație studențească a inițiat o revistă lunară, cu articole în mare parte culturale. S-a făcut apel și la colaborarea mea, lăsîndu-mi-se completă libertate în alegerea subiectului, iar eu m-am hotărît să scriu o recenzie despre lucrarea atunci de curînd apărută cu titlul *Sate și mănăstiri* a profesorului nostru Nicolae Iorga.

Cîteva cuvinte pentru a explica atît apariția acestei scrieri, precum și mobilul care a determinat recenzia mea.

Nu de mult apăruse în librării o carte comandată de Ministerul Învățămîntului și avînd ca autor pe Alexandru

Vlahuță. Cartea se numea *România pitorească* iar poetul, străbătînd țara în lung și-n lat (pe atunci România nu cuprindea decît Moldova și Țara Românească) descria cu un căutat colorit poetic, diferitele ei ținuturi cu diversele lor înfățișări. Eu citisem cartea de la apariție și recunoscînd atît grija cu care fusese scrisă, cît și însușirile ei poetice, nu-mi plăcuse totuși un lucru : frazele erau prea muncite, ceea ce era vizibil în numeroase pagini ale cărții.

Curînd după apariția acestei lucrări și stimulată poate chiar de dînsa, activitatea multiplă a lui Nicolae Iorga, care se revărsa prin mai multe cratere, se îmbogăți cu un nou crater, de unde izbucni un șirag de volume descriptive, zugrăvind și ele teritoriul neamului nostru. Șiragul începuse cu volumul *Drumuri și orașe în România* și continua la un scurt interval cu acel intitulat *Sate și mănăstiri.*

Pe acest al doilea volum, publicat în preajma apariției revistei studențești, m-am hotărît să-l recenzez. Ce m-a decis să fac acest pas ? În nici un caz intenția ocultă de a cîștiga la examene bunăvoința acestui profesor, al cărui curs de istorie universală îl alesesem ca materie secundară, pe lîngă materiile filozofice. Întotdeauna pregăteam bine examenele și aveam note bune și la materia lui. A fost diferența de sensibilitate cu care sufletul meu a recepționat comparativ opera lui Vlahuță și aceea a lui N. Iorga. Scrierea acestuia din urmă mă cucerise prin spontaneitate, prin avîntul tumultos al stilului, din care izbucneau adeseori metafore surprinzătoare.

Față de această puternică impresie dominantă, ce mai însemna faptul că, în genere, textul lui N. Iorga nu era revăzut, și uneori cîte o frază apărea prea lungă și cu prea multe propoziții secundare ? Mînat de sincerul entuziasm al lecturii m-am hotărît să scriu în revista despre care am vorbit o recenzie asupra volumului *Sate și mănăstiri.* Fără a-mi mai aminti amănuntele, știu că făceam cîteva aprecieri generale, cu un entuziasm ce căuta să fie stăpînit, dar care rămînea totuși vizibil, apoi citam cîteva metafore reușite și frumoase, pentru a încheia cu o afirmație pe care mi-o amintesc perfect și care era următoarea : cineva nu poate avea față de această operă decît

două atitudini : ori să n-o citească niciodată, ori să o citească de mai multe ori. Excludeam astfel o singură lectură, fiindcă nimeni — față de farmecul lucrării — nu se putea reține de a reveni.

Îndată ce a apărut primul număr al revistei studențești, care cuprindea și recenzia mea, am așteptat cu interes și apariția „Sămănătorului", revista dirijată de Nicolae Iorga, care pe lîngă articolul său de fond, nota cu aprecieri sumare orice eveniment cultural petrecut în decursul săptămînii. Și în adevăr, la finele numărului Iorga menționa pe larg această revistă studențească. Făcea aprecieri favorabile asupra conținutului revistei, dar recomanda studenților să se ferească a cînta osanale profesorilor, adăogînd totuși, că asupra lucrărilor acestora din urmă, puteau să scrie, arătîndu-le „așa cum ele se oglindesc în sufletul lor". Am avut impresia clară că această afirmare, puțin în contrazicere cu cea dinainte, avea ca substrat recenzia mea, care... îi plăcuse.

O vagă confirmare a acestei credințe am avut-o la apariția numerelor 2 și 3 ale revistei studențești, singurele care au mai apărut și la care n-am mai colaborat. Vorbind despre numărul 2 în notele săptămînale, spune că, spre deosebire de primul număr, este *cu totul slab*, deși părerea multor cititori, era că acest număr 2, se prezenta chiar mai bine decît cel dintîi, mai ales că în frunte se găsea un frumos articol semnat de profesorul Simeon Mehedinți. În sfîrșit, la apariția numărului 3, Iorga înseamnă în notele „Sămănătorului" : „Numărul 1 a fost bun, cel de al doilea slab, iar cel de al treilea hotărît rău".

A trebuit să treacă vreo șapte ani pentru ca bănuielile mele să se transforme într-o convingere fermă. Terminasem de mult studiile universitare și acum îmi începusem cariera didactică în calitate de conferențiar de filozofie la Universitatea din Iași. Mă aflam într-o zi pe o stradă centrală a orașului, oprit la o conversație cu profesorul C. Meissner, cu care mă întîlnisem întîmplător. Convorbeam de vreo cîteva minute, cînd iată că apare și N. Iorga, care venea din cînd în cînd să conferențieze și la Iași. S-a oprit văzîndu-ne, și pe cînd Meissner îi aducea elogii pentru activitatea sa sămănătoristă, lăudîndu-i cu deosebire darul de

scriitor, Iorga îi răspunse sacadat : „Da, astăzi mi se recunoaște darul stilistic, dar nu de mult, era o vreme cînd se spunea că oi fi avînd idei sănătoase, dar că nu știu să scriu. Și știi D-ta, îi spune lui Meissner, cine a fost cel dintîi, care a recunoscut talentul meu de a scrie ? Iată, dumnealui, pe cînd era tînăr student — și arătă cu un deget spre mine — da, da, a fost primul care a recunoscut aceasta".

Nu mai era nici o îndoială că recenzia mea îl bucurase și în lumina aceasta am interpretat și alte lucruri, care se puteau tălmăci într-un chip variat.

* * *

A doua recenzie a fost concepută și executată, tot în anii de studenție, constituind un foileton la ziarul „Epoca" și avînd ca subiect drama „Manasse" a scriitorului Ronetti Roman. Dura de cîteva luni apriga discuțiune între două tabere opuse, una de entuziaști și alta de detractori. Atacurile vrăjmașe acestei lucrări dramatice porneau de la revista „Sămănătorul", deocamdată nu semnate de N. Iorga, ci de ardeleanul I. Scurtu, membru în comitetul revistei. Aceste atacuri violente aveau mai puțin un caracter literar, cît unul naționalist, în speță antisemit, autorul piesei fiind evreu, iar personajele piesei, în mare parte evrei din Moldova, unii cu mentalitate mai avansată, în timp ce tipul lui Manasse — care a dat și numele lucrării — era, deși inteligent și de-o vîrstă mai înaintată, sectar în ideile lui rasiste.

Criticile vijelioase ale lui I. Scurtu — care se presupuneau că sînt aprobate și de N. Iorga, deși acesta nu se pronunțase personal — operau precum am spus, mai mult pe teren naționalist, păreau să implice totuși și contestarea valorii literare a lucrării lui Ronetti Roman, primită și montată cu răsunet de Teatrele Naționale din București și Iași. În tabăra adversă activa prof. Mihalache Dragomirescu, pe atunci conferențiar la Facultatea de Litere din București, singurul din vechii elevi remarcați de Maiorescu, ce îmbrățișase exclusiv specialitatea scriitoricească a maestrului — critica literară. Dar în deosebire de magistrul Maiorescu, lui M. Dragomirescu îi lipseau simțul măsurii, așa că analiza elogioasă a operei „Manasse" se prelungea fără sfîrșit în foiletoanele „Epocii", ziarul partidului

conservator-junimist. Maiorescu, văzînd revărsarea fără limită a foiletoanelor lui Dragomirescu (cred că ajunsese ră la vreo 20), deşi pe atunci îl aprecia şi îl susţinea pe fostul său elev, mi-a spus într-o dimineaţă, cînd îl vizitasem acasă : „Ei, Mihalache ne-a cam „mănăssit" !"

Într-o zi, plictisit pînă peste cap de exagerațiile celor două tabere de luptători, mi-a venit deodată ideia să mă arunc şi eu în luptă, adoptînd o poziţie intermediară, luînd însă mai mult partea preţuitorilor lucrării, încredinţat că pot aduce argumente şi mai scurte şi filozoficeşte mai valabile, menite să contribuie a încheia o discuţiune cel puţin în ochii oamenilor cuminţi, dar ameţiţi de exagerările care se învălmăşeau de o parte şi de alta.

Odată terminat articolul în care făceam analiza piesei, servindu-mă şi de consideraţii de estetică filozofică, ferindu-mă bineînţeles de a vătăma unitatea articolului sau nota lui personală, m-am dus într-o dimineaţă acasă la Maiorescu să-i cer şi lui avizul, rugindu-l să citească textul pe care i-l adusesem. Magistrul zîmbi mulţumit, spunîndu-mi : „A, te amesteci şi dumneata în această viltoare. E bine să ai scris ceva concentrat. Eu îl voi ceti, şi te rog să treci mîine pe la 10, ca să-mi afli părerea".

Cînd am sunat a doua zi clopoţelul la uşa casei profesorului meu, am fost întîmpinat de valet, cu un pacheţel în mînă, care conţinea manuscrisul meu şi în plus cîteva rînduri pe o pagină suplimentară, în care am recunoscut de la distanţă slova magistrului :

„Domnul profesor vă roagă să-l scuzaţi că a trebuit să plece şi v-a scris pe această foaie ceea ce urma să vă comunice verbal".

După această comunicare m-am retras, iar pe stradă am cetit nerăbdător rîndurile scrise. Iată ce spunea aproape textual :

„T. M. roagă pe Dl. Petrovici să ducă bunul său articol la redacţia „Epocii" ca să apară cît de curind".

Rîndurile cuprindeau şi o apreciere favorabilă pentru articolul meu, dar mai ales o recomandare către direcţia „Epocii" ca să-l publice neîntîrziat. Ceea ce s-a şi întîmplat. Îndată după publicare am primit felicitări numeroase

de la tinerii mei colegi şi amici, care îmi spuneau că am luat o poziţie bună între cei doi beligeranţi. ...Dar mai important pentru mine era să văd ce vor zice beligeranţii înşişi !

N-a trecut mult şi am luat succesiv cunoştinţă de părerile acelora pe care le aşteptam cu puţină emoţiune.

Pe M. Dragomirescu l-am întîlnit întîmplător într-o librărie. A venit întins la mine şi mi-a spus în esenţă următoarele :

„Ai intervenit şi dumneata. Ai spus lucruri interesante numai că te-ai mărginit să le afirmi, fără să le dovedeşti. Articolul era prea concentrat şi te-ai grăbit să-l închei cu o expresie categorică : „Atîta şi nimic mai mult".

I-am răspuns politicos : „Eu cred că articolul meu nu conţinea numai afirmări, ci şi întemeieri". „Da, obiectă profesorul, însă dovezile sînt puţine ; de altfel, dovezi suficiente nici n-ar fi încăput într-un singur foileton, ci ar fi necesitat mai multe"...

Am înţeles. Îşi făcea discret apologia şuvoiului de foiletoane în care s-a intercalat pe neaşteptate şi supărător, foiletonul meu.

Am replicat dur : „Fiecare om îşi are modul lui de a înţelege şi modul lui de a scrie".

— „Cred că nu te-ai supărat", adăugă dînsul cu bonomie.

— „Deloc", i-am răspuns îndată. „De altfel, deprecierea D-voastră este îndeajuns de contrabalansată de aprecierea lui Titu Maiorescu, acel care a trimis articolul la „Epoca".

L-am salutat după asta şi am ieşit din librărie.

Chestiunea acestei de a doua recenzii nu s-a terminat aci. Peste cîteva zile, ultimul număr din „Sămănătorul" apărea, în fruntea revistei, cu un articol al lui N. Iorga (primul şi ultimul) asupra lui „Manasse". Nu era nici o controversă că articolul marelui profesor, fusese determinat de intempestivul meu foileton.

Articolul avea un titlu identic cu al meu şi se sfîrşea de asemenea cu afirmaţia : „Atita şi nimic mai mult". În plus, această încheiere era aşezată între ghilimete, ceea ce indica cu preciziune referinţa la articolul meu.

Intervențiile lui N. Iorga avea și dînsul caracterul unei analize literare. În ce privește concluziile, ele diferă mult de ale mele. Eu conchideam că „Manasse" e o lucrare valoroasă ; N. Iorga o socotea în cel mai bun caz mediocră. Deși aducea o notă nouă față de campania „Sămănătorului", el nu putea să se despartă de poziția revistei în fruntea căreia continua să activeze.

* * *

Cît privește cea de a treia recenzie, a avut loc cu mult mai tîrziu, la vreo trei decenii de la celelalte două. Eram vechi profesor la Universitatea din Iași, coleg și prieten cu G. Ibrăileanu, cînd s-a produs surprinzătoarea apariție a romanului său, „Adela".

Surpriza nu era nejustificată. Ibrăileanu scrisese excelente critici literare cu remarcabile adîncimi, dar stilul îi era mai mult neglijent, în orice caz nu-și bătuse capul să-l subție și nici să-l cizeleze.

Romanul „Adela" nu are decît două personaje : pe titulara romanului, o drăgălașă și captivantă femeiușcă și partenerul ei, un om în vîrstă, puternic îndrăgostit de ea. El o plimbă prin diverse ținuturi pitorești, și din ce în ce mai aprins, dar fire timidă, poate intimidat de deosebirea de vîrstă își permite îndrăzneala culminantă, cu care romanul se încheie : îi acopere brațul gol cu un torent de săruturi, înaintînd pînă la umăr.

Analiza literară a acestui duet sentimental (nici Adela nu era absolut indiferentă) este remarcabilă și impresionantă, dar mai cu seamă ceea ce uimește este admirabila stilizare a operei, de o formă literară desăvîrșită, cu imagini neașteptat de nouă și frumoase.

Entuziasmul meu nu era de altfel ceva izolat, căci n-am auzit pe nimeni să facă rezerve, inclusiv pe Eugen Lovinescu, rivalul lui Ibrăileanu, care mi-a spus cu o jumătate de voce : „Să-ți spun drept, romanul este bun, foarte bun".

Cînd redacția „Adevărului literar" a crezut de cuviință să-mi solicite un articol asupra acestui roman, n-am ezitat nici un moment și l-am scris într-un suflet.

Cînd articolul meu a apărut, Ibrăileanu căzuse la pat lovit de o boală necruțătoare, care n-a putut fi înlăturată, nici măcar ținută în frîu. De la Iași, el a fost transportat la un spital din București, unde a zăcut cîteva luni și pe care l-a părăsit numai așezat în sicriu...

Un prieten comun care l-a vizitat la spital în timpul suferinței mi-a comunicat că bolnavul luase cunoștință de articolul meu, îl mișcase și că voia să-mi scrie cînd se va fi simțit puțin mai bine.

Scrisoarea n-a mai sosit niciodată și cu toate că aș fi fost fericit să posed aceste rînduri pe care nu le-a mai putut așterne, sînt și astăzi mulțumit, că entuziasmat de lucrare, am scris cu reală însuflețire, cea de a treia și ultima mea recenzie literară.

O DRAGOSTE ÎN TREI ETAPE

Evocările capitolului vor folosi extrem de puțin forma obișnuită a prozei. Ele se vor mărgini la o scurtă schițare a personajului central, în jurul căruia roiesc acum aducerile-aminte : mică la statură, drăgălașă, vioaie, harnică, avînd înclinări sentimentale și fiind numai cu ceva mai în vîrstă decît mine, care mă aflam încă în pragul tinereții.

Momentele caracteristice ale celor trei etape, anunțate în titlu, se vor înfățișa în formă versificată, socotind că ea păstrează mai lesne — oricît ar fi de expresivă — discreția cuvenită și pe care proza, prin natură mai amplă, o pierde mai ușor.

Prima etapă :

CRAVATA

Nu ți-ai legat cravata bine,
Nu-i nodul unde trebuia...
Și m-ai chemat c-un semn spre tine
Cu gîndul de-a mi-o îndrepta.

N-a fost nimic să mă surprindă
Cu-ndemînarea ce aveai...
Știu că mi-ai zis : — Treci la oglindă,
Și spune-mi tot așa erai ?

Și m-ai împins către pervazul
Unui cristal venețian...
Dar eu, ți-am prins în mîini grumazul,
Făcîndu-mi brațele colan.

Cu-o glumă ce de tot nu iartă
Ți-am murmurat — și n-am zis rău :
— Făcui și eu un nod cu artă :
— Pe-acesta de la gîtul tău.

Nu pot uita nici astăzi nodul
Cum mi-ai răspuns — cu drag și haz :
— Mereu îți voi reface nodul !
Să te războni și tu... ca az' !

Etapa a II-a (La țară)

CHEMARE

Pe ogoare cade seara,
Praful s-a calmat pe drum,
În curînd se trece vara —
Ce-ntîrzii prin casă-acum ?

Pentru-o raită pe cîmpie
Este ceasul ideal
— E-a-nnoptării poezie,
În decoru-i pastoral.

Și-ncă un tablou, copilă :
Cresc din miriști limbi de foc.
— Nu-ncheia a zilei filă,
Ziua nu-i chiar la soroc.

Vino ! nu mai sta să numeri
Cîte-ai vrut să mîntui az ? –
–Pune-ți șalul peste umari
Și dulceață în obraz...

Etapa a III-a (Întoarcerea la oraș)

CONTRAST

Afară-i toamnă însorită
Și trenul duduie cu noi,
Ca o oștire fugărită
Aleargă pomii înapoi.

Și tu și eu priveam decorul
Cum se schimba necontenit.
– Dar cel puțin, în noi, amorul
Părea să fie neclintit.

Și față de vîrtejul firii
Ne apărea ca un noroc,
Senzația împotrivirii :
A dragostei ce sta pe loc.

. . . .

O ! ce curînd o rea ursită
Contrastul îl va inversa –
Și-ntr-o natură-ncremenită
Iubirea, dînsa, va zbura !...

SPERANȚE SPULBERATE

Și de data aceasta folosesc forma versului, însă din alte motive decît în cazul precedent : am socotit anume conținutul povestirii prea firav pentru dezvoltările firești ale prozei, pe cînd își poate ascunde mărunțimea în haina concentrată a versului.

I) REVELAȚIE

Pe boltă soarele a lunecat
Și își presimte fine de domnie.
În cadru seara s-a și instalat,
Cu guri de umbră bate în cîmpie.

Pe-un drum ca de cenușă, prin desiș,
Întunecarea repede ne mînă
Și-n căutarea unui luminiș,
Înaintăm, ținîndu-ne de mînă.

Călcăm trosnind hățișul cel incult,
Dar depărtarea nu se micșorează...
Vederea numai scade tot mai mult,
Iar mîinile mai tare se-nclește ază

Şi nu atît de spaţiul înnegrit,
Cu perspective vag scînteietoare,
Cît de lumina care-a răsărit
În inimi pînă ieri neştiutoare.

II) E LUNA-N VÎRF

E luna-n vîrf şi sute de mesaje
În plicuri albe le azvîrle jos,
Se lămuresc ca ziua peisaje,
Că soarele devine un prisos.

Ea mai desfundă şi-alte vechi unghere,
Iluminînd ascunse zăcăminte,
Cum sînt acele scumpe juvaiere
Ce se numesc aducerile-aminte.

...Aşa, mă văd cu tine pe-noptate
Suind un deal... şi ne bătea tot luna,
Iar ale noastre umbre proiectate
Se-mpreunau alcătuind doar una...

Crezui, o prevestire fericită,
O meşteră icoană de viitor...
– Dar vai ! avea-nţelesul că-i sortită
A rămînea în lumea umbrelor !

II

ACTIVITATEA DE PROFESOR SECUNDAR

N-am funcționat niciodată ca profesor secundar la vreuna din școlile Statului. Fiind numit foarte tînăr la Universitate, cu gradul de conferențiar, n-am mai avut interes să mă prezint la examenul de capacitate, pentru a dobîndi o catedră, în învățămîntul secundar, deși, îmi aduc bine aminte, că fiind elev la liceul Sfîntul Sava, în clipe de visare din băncile claselor, mă imaginam profesor așezat chiar pe catedra clasei în care mă aflam.

Nu m-am supărat totuși că visul frecvent de odinioară a rămas nerealizat, atunci cînd mi s-a încredințat de-a dreptul, curînd după luarea doctoratului, locul de conferențiar de filosofie la Universitatea din Iași.

Foarte onorat de această numire și de activitatea științifică ce mi se deschidea, mă gîndeam totuși că salariul inițial al gradului meu era efectiv modest și că va trebui să reflectez la o augmentare.

Soluția care mi s-a prezentat în minte, — un angajament la vreunul din pensioanele particulare din localitate.

În momentul acela nu mai existau în Iași decît două școli particulare de fete (o școală particulară de băieți fusese una celebră, dar încetase de a mai fi).

Între cele două școli particulare de fete, era una cu un renume deosebit : pensionul „Humpel", de veche tra-

diție și, aș putea zice, cu un adevărat blazon. Fusese întemeiată de sora lui Titu Maiorescu, ceva mai în vîrstă decît el și căsătorită cu muzicianul Humpel, un german instalat și dînsul la Iași. Doamna Humpel, după o îndelungă dirijare a institutului, se retrăsese și acum avea direcția acestei școli Elena Meissner, profesoară de filosofie, fostă directoare a Școlii Normale de fete. Originară din Huși (născută Busnea), se căsătorise cu Constantin Meissner, pedagog și dînsul, profesor și dînsul, la Școala Normală de băieți „Vasile Lupu", pe lîngă alte însărcinări didactice mai înalte pe care le-a primit ulterior.

Elena Meissner era o distinsă profesoară, severă atît cît trebuia, cu talent efectiv de a dirija o asemenea școală, — mai ales că avusese și un trecut de mare notorietate — în sfîrșit era o inteligență serioasă, căreia îi plăcea să analizeze lucrurile cu luare aminte și cu iscusință.

Constantin Meissner — e cu neputință să nu mă opresc și la dînsul — era, ca origină, german-austriac. Tatăl său se stabilise de tînăr în Iași, unde a întemeiat — paremi-se — și dînsul un pension de băieți.

Spre deosebire de Elena Meissner, era o inteligență ceva mai fină, îi plăcea să glumească și să rîdă, era muzicant, cînta excelent la pian, scria elegant, publicînd — osebit de cărțile de școală — articole cu sevă în *Convorbiri literare* (aparținuse în prima lui tinerețe „Junimii" de la Iași) — precum și articole de gazetă, în foile conservatoare, ale partidului la care era de mult afiliat.

Născut în Iași, după instalarea părinților săi, cunoștea perfect limba germană din familie, — a avut și catedră în învățămîntul normal, alături de cursul de pedagogie — și tot așa de bine limba franceză, era un om de lume, foarte agreabil, chiar dacă supăra pe unii cu fumul veșnicei havane aprinse, de care greu se despărțea.

Lui Constantin Meissner m-a prezentat într-o seară profesorul P. P. Negulescu, mai marele meu coleg de la Facultatea de Litere din Iași. Prezentarea, deși a avut loc într-o încrucișare în treacăt, a născut o cunoștință onorabilă, cu scurte convorbiri, cînd ne întîlneam pe stradă. M-am folosit de o astfel de împrejurare, pentru a-i împăr-

tăşi dorinţa mea motivată, de-a preda cîteva ore la pensionul condus de soţia sa. C. Meissner mi-a răspuns zîmbind ca el la pensionul „Humpel" nu este decît „prinţ consort" dar că va vorbi cu Elenuţa, ba chiar că va insista.

Cum această convorbire era pe la mijlocul anului şcolar, probabil că nu exista nici o oră liberă, aşa că a trecut vreme, pînă cînd am primit un răspuns. Acesta s-a produs la începutul anului şcolar următor, cînd am primit de la Meissner înştiinţarea să mă duc la pension unde directoarea — pe care nu o cunoşteam personal — îmi va încredinţa cîteva ore disponibile. Mi-a adăugat totuşi cu un aer de regret: „Nu sînt ore prea multe, aşa că apuntamentele sînt mici".

Aşa mi-am început activitatea de profesor secundar vremelnic, la pensionul „Humpel", cu o oră pe săptămînă de Economie politică şi Drept, la clasa VIII-a, precum şi cu Istoria universală la clasa a VII-a, două sau trei ore pe săptămînă.

Am funcţionat la acest institut particular de şcoală secundară 4—5 ani. În acest interval direcţiunea şcolii a socotit oportun să-mi lărgească atribuţiile, aşa că în urmă făceam, pe lîngă materiile ce mi se încredinţase de la început, cursul de Filosofie la clasele a VII-a şi a VIII-a, precum şi cursul de Literatură română la clasa a VII-a.

Îmi făcea mare plăcere să dau lecţiilor mele o uşoară amploare şi colorit universitar, în timp ce unele eleve — acele externe — îmboldite de atingerea unor probleme mai înalte, au început să frecventeze prelegerile mele de la Universitate.

Pe lîngă cursul de Filosofie, unde era firesc cînd şi cînd să alunec dincolo de limitele cursului secundar, o altă materie căreia i-am dat o extindere crescîndă faţă de manualul clasic, a fost Literatura română, pe care o predam la clasa VII-a.

La epoca aceea programul de învăţămînt prevedea în acea clasă „Poetica", iar cele mai bune manuale foloseau la exemplificare, în traducere fireşte, şi fragmente din opere streine.

În acord tacit cu clasa, care părea să fie mulţumită, le recomandam şi le îndemnam să citească şi scrieri valoroase care nu figurau în manual. Se produsese o emulaţie între eleve şi o adevărată întrecere „care a cetit mai mult". Cartea de „Poetică" prevedea patru genuri literare: liric, epic, dramatic şi oratoric. Pentru lucrările de făcut acasă, dădeam fiecărei eleve cîte o bucată literară, pe care trebuiau s-o comenteze, conform principiilor de estetică generală şi potrivit darurilor intelectuale ale fiecăreia din ele.

Cînd am ajuns la genul oratoric, ţin minte că le-am dat odată o compoziţie proprie: să scrie un discurs referitor la o situaţie tristă: la moartea unei colege.

Compoziţiile elevelor mele au fost citite rînd pe rînd la ora următoare. Cele mai multe au fost convenabile — cu folosiri de reminiscenţe, în genere bine închegate. Dar una din aceste oraţiuni funebre a fost în adevăr excelentă şi, ce era mai curios, a unei eleve desigur inteligentă dar nu chiar dintre cele dintîi.

Cu o duioşie impresionantă, avînd un farmec contopit cu naivitatea vîrstei, ceea ce excludea ca discursul să fi fost făurit de un om matur — compoziţia acestei eleve m-a mişcat şi m-a făcut să-i acord, în faţa tuturora, cununa premiului întîi.

Nu pot să înlătur din această povestire un epilog care s-a petrecut cu cîteva decenii mai tîrziu; o încrucişare întîmplătoare m-a pus faţă în faţă cu această fostă elevă. Era de mult căsătorită şi avea figura brăzdată, deşi cu trăsăturile uşor de regăsit. Ne-am recunoscut amîndoi îndată, şi dînsa a început prin a-mi spune că nu poate uita lecţiile mele. La rîndul meu i-am mărturisit că n-am uitat nici eu discursul său funebru, în care s-a afirmat ca „Bossuet" al clasei.

— Laudele pe care mi le-aţi adus dumneavoastră în clasă m-au făcut mîndră şi fericită. Cu atît mai mult mă încîntă astăzi, cînd aţi dobîndit reputaţia de maestru de cuvîntări funebre...

Am încheiat acest schimb de delicateţe, în final am ajuns pînă la galanterie.

— Voi fi poate mare maestru în materie, așa precum ai zis, dar dacă sînt gelos pe cineva, sînt pe discursul dumitale.

În intervalul activității mele didactice la pensionul „Humpel", mi-am extins între altele cercul cunoștințelor — mai înainte de toate cu șiragul adolescentelor, pe care eram chemat să le păstoresc.

Între dînsele erau eleve eminente, unele avînd și norocul unui fizic plăcut. Le-am urmărit cu interes evoluția, precum și soarta lor în societate. Multe au izbutit să dobîndească o frumoasă situație socială, mai puține prin cariera lor proprie, ci în genere prin poziția soților lor. Voi cita exemplul cel mai proeminent în această privință, Corina Leon, fiica unui profesor universitar din Iași, deosebit de vioaie și inteligentă, care ducîndu-se să studieze la Berlin, s-a căsătorit cu profesorul său, ilustrul sociolog și gînditor W. Sombart.

Prețioase mi-au fost și cunoștințele pe care le-am făcut în corpul profesoral al pensionului, pe care îi întîlneam în cancelarie, în minutele de recreație. Și aci voi cita cazul proeminent : pe scriitorul Calistrat Hogaș, profesor de Latină la acest institut. Deși originari din același oraș, Tecuciul, el părăsise de mult localitatea, mutîndu-se succesiv ca profesor la Piatra-Neamț și la Iași, așa că eu nu l-am mai apucat în orașul meu de baștină și nu-l cunoșteam decît din zvon. Am luat deci contact cu dînsul în cancelaria pensionului „Humpel", unde amuza pe toți profesorii cu verva lui îndrăcită, cu glumele sale savuroase, avînd și prestigiul de prozator, care s-a statornicit abia la bătrînețe, dar de acum înainte niciodată discutabil sau clătinat.

Am ajuns, cu toată marea diferență de vîrstă, prieteni buni, contribuind probabil și originea noastră tecuceană și raporturile de amiciție intimă dintre familiile noastre.

Dar relațiile cele mai strînse și cele mai durabile, avînd ca punct de plecare profesoratul meu la pension, apoi dezvoltate și de alte împrejurări, au fost cu familia

Meissner. Nu mă înșel dacă afirm că nici una dintre legăturile mele de prietenie reală cu alte cîteva cunoștințe din Iași nu s-a ridicat la nivelul de cordială intimitate a aceleia cu soții Meissner, simțită deopotrivă și de dînșii, și de mine împreună cu soția mea.

Ne vedeam la dînșii acasă, cam o dată pe săptămînă, seara, cînd mai erau în genere vizitați și de alți ieșeni cunoscuți. Conversația era totdeauna fără goluri și pururea antrenantă... Uneori Meissner se așeza la pian, executînd cu artă sonate și îndeobște bucăți mai pretențioase. La intervale, seratele se transformau în sindrofii, invitîndu-se mai multă lume, între care și un cuartet de violoniști — unii profesori la Conservator — care împreună cu acompaniamentul la clavir al lui Meissner, executau concerte de Beethoven, Mozart și de alții. În pauză sau după încheiere, urmau adesea discuții asupra muzicii. Meissner admira muzica simfonică și instrumentală, dar nu gusta deloc opera, spunînd că e ceva cu totul nefiresc ca într-o acțiune dramatică eroii să cînte în loc să vorbească. E ceva absolut nenatural !

Eu, care gustam opera, în special pe cea wagneriană, eram de altă părere, și îl combăteam.

— Dumneata n-ai observat — îi răspundeam eu — că atunci cînd omul vorbește cu pasiune, vocea i se schimbă devenind mai muzicală ? Aceasta ce însemnează ? Iată ce : dacă vorba curentă transmite ideea, nu ne poate transmite și sentimentul, care nu se poate traduce decît prin cîntec. Autorul de operă nu face decît să *potențeze* acea muzicalitate care se observă la acela care vorbește cu pasiune, în special la marii oratori. Din punctul acesta de vedere, cuvîntul cîntat într-o operă nu face decît să intensifice o pantă omenească naturală. Iar opera de artă nu e ținută să copieze servil realitatea, ci numai să ție seamă de tendințele naturale, pe care le intensifică pentru a le scoate în evidență.

Lumea prezentă se constituia în două tabere, dar totuși partizanii părerilor mele erau parcă mai numeroși...

În orice caz, Meissner, cu bonomia lui permanentă și cu zîmbetul său prietenos, îmi răspundea :

— Poate că ai ceva dreptate, dar nu mă poţi convinge să-mi placă ceea ce nu-mi place şi ceea ce eu nu pot gusta...

— Mă-nchin în faţa unei stări de fapt, i-am răspuns la rîndu-mi, numai să nu cauţi să o transformi în *stare de drept*.

Dar cel mai bun final al discuţiilor contradictorii era reluarea instrumentelor de către interpreţi şi executarea unui nou fragment de muzică savantă...

În legătură cu atrăgătoarele recepţii din casa Meissner închei acest capitol cu o amintire din primul război mondial.

A fost un timp în care prietenii locali ai familiei Meissner sporiseră simţitor cu refugiaţi din teritoriile ocupate de inamic, în special cu bucureşteni... Iaşul adăpostea pe aceste vremuri de restrişte o populaţie de două ori mai mare decît acea obişnuită, iar Capitala Moldovei devenise pentru timpul acesta tragic Capitala ţării, adăpostind în cuprinsul său pe lîngă refugiaţi individuali şi autorităţile supreme ale Statului.

O serie de fruntaşi refugiaţi se deprinseră să frecventeze şi dînşii casa Meissner, contribuind la aceasta, pe lîngă reputaţia ei de casă primitoare, prestigiul personal al locatarilor, cu deosebire al lui Constantin Meissner, care fusese secretar general la Ministrul Învăţămîntului şi era socotit ministeriabil, lucru care s-a adeverit nu după mult timp, întrucît dînsul a ajuns ministru în două guverne, ultima oară în al doilea guvern Averescu, cînd am avut cinstea să-i fiu şi eu coleg. (În ţară mulţi îl credeau şi profesor universitar, atît părea de firesc ca un om cu însuşirile lui să aibă cel mai înalt grad în învăţămînt.)

În decursul celor doi ani de război, încheiaţi cu victoria finală, au fost multe zile sumbre, precum şi unele momente luminoase. Cu prilejul acestora din urmă, saloanele casei Meissner iarăşi se deschideau, iluminate de optimism şi veselie, clocotind de oaspeţi numeroşi şi încîntaţi.

După marile ofensive austro-ungare, care au împins înapoi frontul răsăritean, avansat la început pînă prin mijlocul Galiţiei, urmase o perioadă de lîncezire şi descurajare. Dar la un moment dat, generalul rus Brussilov a pornit o nouă ofensivă victorioasă, înaintînd vijelios în Galiţia, cucerind o serie de localităţi importante, aşa că ajunsese pînă în preajma vechii cetăţi *Stanislas*, nu departe de Cracovia. În Iaşi, unde lumea era amărîtă şi pesimistă, s-a produs o explozie de bucurie şi un reviriment neaşteptat, cu nădejdea că cerul s-a înseninat de-a binelea. În această circumstanţă s-au reluat şi recepţiile din casa Meissner, cu sau fără audiţii muzicale, dar într-o atmosferă de excelentă dispoziţie, la care contribuiau deopotrivă gentileţea primitoare a amfitrionilor precum şi starea sufletească exultantă a oaspeţilor.

Între aceştia se înşăilau relaţii de pretenie — chiar dacă nu se cunoscuseră de mult — şi chiar discrete apropieri sentimentale. Mai vizibile erau manevrele unui om în toată firea şi în deplinătatea maturităţii, a lui Stanislas Cihoschi, rectorul Academiei de Comerţ din Capitală, refugiat şi dînsul la Iaşi, — în jurul unei tinere de familie foarte bună, dar scăpătată, rămasă necăsătorită şi nevoită să accepte postul de secretară la pensionul „Humpel".

Într-o zi, cînd nu se făcu muzică, improvizîndu-se de lumea înveselită un joc de salon cu bileţele care se strîngeau într-o pălărie şi pe urmă se citeau — persoanele care participau la joc căutau să fie cît mai spirituale şi mai „à propos", eu am scris în bileţelul meu o stanţă epigramatică, referindu-mă la persoana curtată de Stanislas Cihoschi — o strofă care suna astfel :

De Brussilov biruitorul
De loc în urmă n-ai rămas
— E gata să ţi se predeie
Marea cetate *Stanislas*.

De la acest bileţel, care a produs un haz prelungit, la lectură, mai ales fiindcă spunea pe faţă lucruri observate de toată lumea, Cihoschi căpătase un supliment de nume, şi mai ales cucoanele, cînd se întîlneau cu dînsul, îl abordau cu cuvintele : „Ce face marea Cetate ?"

ÎN LEGĂTURĂ CU A. D. XENOPOL

Mai posed încă unele amintiri, referitoare la istoricul A. D. Xenopol, alături de acele consemnate și folosite la o altă evocare, mai veche, a marelui istoric de la Iași.

Pe Alexandru Xenopol l-am cunoscut personal în toamna anului 1906, cînd am fost numit conferențiar de Filosofie la Facultatea de litere din Iași, și unde dînsul deținea de multă vreme catedra de Istoria românilor, unde se afirmase prin vasta lui operă monumentală, ca cel mai de seamă specialist.

Contact cu activitatea sa spirituală avusesem cu multă vreme în urmă. Citisem pe lîngă manualul său de Istoria românilor — un rezumat comprehensiv al operei sale în mai multe tomuri, — cetisem și un volum din creația lui istorică cea mare, cu care mă desfătasem o vacanță.

Ca student la Universitatea din București, unde Xenopol a ținut vreo două conferințe, l-am audiat, gustîndu-i tonul familiar, exprimarea lui nepretențioasă și o simpatică pronunție dialectal-moldovenească — tot ce poate fi mai diferit de oratoria solemnă a maestrului nostru Maiorescu — dar avînd farmecul său specific, mai ales că frazarea era corectă, lin curgătoare și de-o limpezime cristalină.

L-am ascultat odată și la Academia Română, unde nu

mai călcasem niciodată și, pare-mi-se, n-am mai revenit, decît două decenii mai tîrziu, cînd fusesem ales... membru corespondent.

Numit la Iași, unde m-am instalat pentru ani numeroși — luînd toate gradele universitare — am căutat să-l cunosc pe Xenopol, ceea ce s-a întîmplat curînd, într-o dimineață.

La început m-au izbit în înfățișarea lui — de altfel clasică figură de savant, fără mustăți, dar cu favorite — unele aspecte deficitare. Avea un mers curios, parcă ar fi fost scuturat de-o pilă electrică ; ochii săi albaștri, după ce te fixau o clipă, rătăceau plimbîndu-se primprejur ; dar mai ales un tic mai straniu, acela de a-și aproba distrat interlocutorul, orice ar fi spus acesta, dînd din cap și trăgîndu-se de barbete, repetînd mecanic : ...Pozitiv, pozitiv, pozitiv !

De altminteri cînd începea să vorbească, regăseai cultura, varietatea cunoștințelor și gîndirea bine închegată.

Din această primă perioadă a șederii mele la Iași, mă voi mărgini a releva două situații mai importante, care se leagă de activitatea acestei excepționale personalități : calitatea lui de director al Revistei *Arhiva*, precum și chemarea lui să conferențieze la „Sorbona" și „Collège de France", fiind cel dintîi romîn care s-a bucurat de această onoare.

Cu mutarea *Convorbirilor literare* la București, Iașul, căruia acea revistă îi dăduse atîta strălucire, se simțea scăzut în posibilitatea de a da directive intelectuale, sau cel puțin în prestigiul său literar.

Xenopol, cu aprinsul său patriotism local, s-a gîndit să remedieze situația și astfel a creat revista *Arhiva* care, în pofida titlului său, publica — vrînd să calce pe urme *Convorbirilor* — poezii și proză literară. Xenopol însă nu dispunea nici de pătrunderea critică, nici de gustul rafinat al lui Titu Maiorescu. De aceea în *Arhiva* apăreau adesea poezii fade și proză incoloră. Îmi amintesc într-o seară, la o ședință săptămînală a *Arhivei*, la care fusesem pentru întîia oară invitat, unul din cei de față — parcă filologul August Scriban — criticase pînă la batjocură o poezie apărută în ultimul număr al Revistei. Xenopol a

început, palid de mînie, să citească poezia în chestiune, subliniindu-i frumuseţile, care, vai ! erau mai mult imaginare ! Faţă de rezerva asistenţei, îmi amintesc că dînsul a părăsit şedinţa furios.

Ar fi o indicaţie că Xenopol însuşi nu punea mare preţ pe revista pe care o dirija.

După apariţia *Vieţii româneşti* (în primăvara anului 1906), de cîte ori scria cîte-un articol mai important, îl publica în acest periodic, ce-şi cîştigase repede un prestigiu deosebit, şi nu anemica sa *Arhivă*, care avea o mediocră reputaţiune.

Totuşi trebuie să constat că în paginile acestei reviste apăruseră, mai de mult, cele dintîi note de călătorie ale lui Calistrat Hogaş, a cărui recunoaştere de prozator pitoresc s-a întîmplat mai tîrziu, după ce a fost îmbrăţişat de *Viaţa românească*.

Tot aşa, în epoca în care *Arhiva* începuse „a-şi da sufletul", a apărut pe neaşteptate o pagină de reală poezie, descrierea unei nopţi de vară, într-un cadru cîmpenesc, semnată de Xenopol însuşi. Pasajele de netăgăduită frumuseţe ale acestei descrieri pot fi o dovadă că un intelectual de rasă, chiar neavînd, propriu vorbind, talentul scriitoricesc, poate avea totuşi uneori momente de inspiraţie poetică, tălmăcite într-o formă autentic literară.

Momentul însă care fără îndoială a dat un surplus de relief personalităţii istoricului de la Iaşi, a fost invitarea lui la Paris, să conferenţieze la cele două glorioase instituţiuni. Probali că temeiul de căpetenie al acestei chemări măgulitoare a fost faptul că Xenopol publicase, în a doua parte a vieţii sale, o lucrare de filosofia istoriei în limba franceză : *Les principes fondamentaux de l'Histoire*", care, în a doua ediţie îmbunătăţită, a apărut sub titlul : *La théorie de l'Histoire*. Concepţia expusă putea fi discutabilă — de altfel ca mai toate teoriile filosofice —, dar, în orice caz, era interesantă şi originală.

Fapt e că reputaţia pe care şi-o făcuse în Franţa intelectuală, a produs această chemare.

Întors de la Paris, după cîteva săptămîni de absenţă, cînd conferenţiase deocamdată la „Sorbona", Xenopol a

fost întîmpinat la Iaşi de admiraţia sinceră a unora şi de gelozia feroce a altora. Acest conflict violent de opinii a zădărnicit proiectul de sărbătorire printr-un mare banchet, pe care îl puseseră la cale entuziaştii istoricului triumfător.

Anul următor Xenopol s-a dus iarăşi la Paris să conferenţieze la „Collège de France".

De data aceasta duşmanii au amuţit, banchetul s-a putut organiza cu fast şi, ca unul care am luat parte, zăresc şi acum în depărtarea amintirilor prezenţa la masă, chiar alături de sărbătorit, a unui profesor, care cu un an în urmă se împotrivise cu îndărătnicie la orice fel de sărbătorire. Xenopol îi zîmbea cu bunătate iertătoare, fericit de această onestă apoteoză, pe care i-o pregătiseră bravii săi concetăţeni.

Ultimii ani ai lui Xenopol au fost trişti şi dureroşi. Lovit de-o boală care nu iartă, bătrînul vegeta într-un fotoliu rulant. Uneori avea şi momente lucide, în care arunca o vorbă izolată, în legătură cu discuţiile acelora din jur.

Am fost însă martor la fiorul său de bucurie cînd a luat cunoştinţă, pe la finele anului 1918, că după atîtea alternative schimbătoare şi periculoase, aliaţii noştri cîştigaseră războiul iar ţara ni se întregea cu teritoriile româneşti transcarpatine.

Xenopol participase şi dînsul cu zel neobosit la manifestările din preajma războiului de eliberare, care urmăreau ca ţara noastră să nu rămînă într-o stearpă expectativă.

Cam la două decenii de la moartea lui, care avusese loc în 1920, posteritatea recunoscătoare i-a înălţat o statuie la Iaşi. Aşezată întîi în centrul oraşului, a fost mai tîrziu mutată în spaţiul dinaintea faţadei palatului universitar, pe aceeaşi linie cu statuia lui M. Kogălniceanu.

Mîna de bronz a statuii lui Xenopol ţine o pană de scris, gata parcă să aştearnă rînduri abundente şi substanţiale. E un simbol al neobositei sale sîrguinţe scriitoriceşti, pe care bronzul durabil năzuieşte a o perpetua...

O CONVORBIRE CU DUILIU ZAMFIRESCU

Convorbirea aceasta se plasează la o masă de restaurant, prin toamna anului 1920, cînd Duiliu Zamfirescu era președintele Camerei averescane, iar eu, deputat majoritar.

Cum Duiliu Zamfirescu n-a așteptat să ajungă președinte de Cameră pentru a fi un om cunoscut, ceea ce predomina la dînsul era calitatea de poet și romancier, care îi procurase mai de multă vreme o largă notorietate.

Eu citisem încă de pe cînd eram colegian poeziile sale cizelate și îi admiram poate și mai tare, romanele *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*, grație cărora i se recunoscuse și de critica noastră literară calitatea de ctitor al romanului românesc.

Personal l-am cunoscut însă mult mai tîrziu, și anume la Iași, în 1918, pe timpul efemerei mele funcționări ca director general al Teatrelor Naționale, reunite în Capitala Moldovei, pe vremea aprigă a refugiului, cînd trecuseră, în urma războiului militărește nefericit, sub ocupația străină, două treimi din țară.

Am convocat fără zăbavă pe toți membrii Comitetelor teatrale din Iași, București și Craiova, atîția cîți se găseau, și cu prilejul acesta știu că a apărut în ușa cabinetului și silueta elegantă, marțială, a unui frumos bărbat încărunțit, care era scriitorul Duiliu Zamfirescu. Discuția a

fost foarte fructuoasă stabilind pentru 2–3 luni de zile un program de spectacole cît mai potrivit și mai corespunzător cu împrejurările. Pe lîngă piese consacrate, am promovat și unele încercări originale. Duiliu a fost unul cu care m-am înțeles mai repede și mai bine, în așa fel că la sfîrșitul ședinței am avut amîndoi sentimentul unei prietenii incipiente, care pe mine unul, cu peste două decenii mai tînăr, n-a putut decît să mă onoreze și să mă încînte.

La despărțire mi-a făcut semn să mergem lîngă o fereastră, singurul mod de a ne putea izola de ceilalți, și m-a întrebat dacă accept să vie la mine acasă într-o seară și să citească niște poezii. Propunerea a fost primită cu entuziasm vizibil de mine, și lucrul s-a tradus în practică fără nici o întîrziere.

Sub pretextul „cafelei excelente" pe care soția mea i-o servise curînd după sosire, și-a repetat vizita, încă o seară-două. Firește lectura poeziilor, încă inedite, n-a ocupat decît o mică parte din cele două sau trei seri. Totuși această lectură a rămas oarecum centrul vizitelor sale și ținea mult să-mi aibă părerea, insistînd să fiu sincer și fără menajamente.

Poeziile efectiv ne plăcuse, și mie și soției mele – și dînsa cu studii universitare – deși ceea ce ne izbise pe amîndoi era constantul subiect de dragoste pasionată al autorului, în anul acela ajuns la 60 de ani, pentru o parteneră cu mult mai tînără, care, după cum reieșea din majoritatea strofelor, rămăsese oarecum rezervată, ba chiar plecase din țară.

Nu mult după aceste ședințe literare, configurația războiului s-a schimbat cu desăvîrșire, nemții s-au retras precipitat din țară, iar România, care fusese nevoită, cu moartea în suflet, să încheie pace separată, s-a înserat din nou în rîndul aliaților cu care pornise la luptă și acum eliberase țara ocupată. Încetul cu încetul lumea refugiată la Iași s-a întors bucuroasă la cămine, Duiliu Zamfirescu a mai întîrziat puțin, participînd la organizația incipientă a „Ligii poporului" pe care generalul Averescu, demisionat din armată, a constituit-o, pe temeiul imensei sale popularități. Ziarul *Îndreptarea*, redactat cu multă grijă, continua încă să apară la Iași. În subsidiar adaug că, solici-

tat de Duiliu Zamfirescu și de C. Argetoianu, mai dinamic decît celălalt, am aderat și eu la noua mișcare politică, avînd o întrevedere cu generalul Averescu, care m-a primit cu amabilitate, spunîndu-mi că mă apreciază de la o cuvîntare pe care o ascultase cîndva.

. . . .

Peste cîteva luni, cînd lucrurile reintraseră în normal Duiliu Zamfirescu și-a publicat poeziile acelea într-un volum. Am urmărit diferitele recenzii, toate elogioase, însă mai toate strecurau și-o ușoară zeflemea pentru tardiva îndrăgostire a poetului, mărturisită atît de copios, și fără nici un fel de reticență, aproape în întregimea volumului. Este drept că această pasiune îi scosese accente de o frumoasă poezie lirică, dar, oricum, recenzenții își strecurau zîmbetul între rîndurile lor laudative.

Aceste amănunte erau necesare pentru a se înțelege rostul povestirii mele, despre masa de la „Athénée Palace".

Invitația aceasta la masă avusese însă un rost politic, despre care trebuie de asemenea să dau unele lămuriri.

În intervalul dintre cele două sesiuni parlamentare din anul 1920, s-a produs un mic complot, inițiat de un grup de majoritari dintre cei mai importanți, la care s-au silit să mă asocieze și pe mine. Era vorba nici mai mult nici mai puțin decît despre decapitarea lui Duiliu Zamfirescu din funcțiunea de președinte al Camerei. Duiliu era un președinte cu mult prestigiu, dar, năzuind să menție ordinea într-o cameră nedisciplinată, nu se mărginea să frîneze vociferările opoziției, ci uneori și gălăgia majoritarilor. Această ținută a d-ului Duiliu, manifestată, cînd și cînd și prin unele gesturi nervoase care însoțeau loviturile de ciocan, indispusese pe unii fruntași ai majorității, și de aci conciliabule secrete, cu scopul ca la viitoarea sesiune Duiliu Zamfirescu să nu mai fie reales în demnitatea sa de președinte.

Eu m-am dus la consfătuirea conspiratorie la care au căutat să mă atragă, unde le-am declarat formal că nu mă asociez pentru mai multe considerente : 1) pentru că acel care ar fi urmat să înlocuiască pe Duiliu îi era mult inferior ca personalitate ; 2) pentru că așa zisele greșeli în conducerea dezbaterilor, erau disparate în ansamblul

activității prezidențiale ale lui Zamfirescu ; 3) în sfîrșit, că dînsul fusese desemnat de generalul Averescu, prin a cărui popularitate ființasem cu toții și care sînt sigur că se va opune în chipul cel mai hotărît la înlocuirea prietenului său pe care îl prețuia.

Acest ultim considerent s-a produs foarte curînd, căci primul ministru, informat — și asigur că nu de mine — despre aceste uneltiri, a chemat pe răzvrătiți și le-a cerut să se astîmpere.

Complotul a căzut baltă și, la redeschiderea Parlamentului, Duiliu a fost reales, după ce în prealabil fusese încunoștiințat și dînsul despre tentativa răzvrătiților, precum și despre împotrivirea mea. Ca urmare, a venit invitația la dineu, în patru ochi, la o masă mai mărginașă, mai izolată a sălii. Din fericire conversația noastră n-a atins un singur moment chestiunea conjurației majoritarilor, abordînd tot felul de alte subiecte, între care și pe acela care a determinat redactarea acestui capitol al amintirilor mele.

Am ajuns la un moment dat să apreciem împreună valorile și pseudovalorile din Cameră și guvern, mai întotdeauna de acord. La o răscruce a discuției văd că mă întreabă :

— Ce părere ai de talentul lui Titulescu ?

— Îl socotesc cel mai mare orator al generației mele.

Duiliu Zamfirescu dădu ușor din cap, în semn de aprobare, după care îmi spuse :

— E frumos din partea dumitale că te silești să apreciezi just, deși ai avut dăunăzi mari succese la tribuna Parlamentului, pe lîngă acela și mai răsunător de la înmormîntarea lui Barbu Delavrancea. Îmi place că ești un om care păstrează un perfect calm și echilibru... și nu te lași furat de beția succesului. Bine faci... D-ta nici n-ai trebuință de agitații ambițioase, îți este drumul neted și asigurat...

Curînd a venit vorba și de Take Ionescu, exprimînd amîndoi fără nici o greutate păreri identice în privința capacității politice și darul oratoric inepuizabil și totdeauna la înălțime.

Aci, deodată, Duiliu Zamfirescu adăugă o afirmaţie, de un ordin complet deosebit.

— Ceea ce eu mai admir la omul acesta e că ştie să iubească, că nu s-a sfiit să-şi mărturisească pasiunea, cu toate că e un om în vîrstă, şi n-a şovăit să tragă consecinţele.

Am înţeles numaidecît substratul acestei aprecieri entuziaste ; era, fireşte, în legătură cu propriul său caz, mărturisit în poeziile lirice despre care am vorbit, şi din pricina cărora se făcuseră glume maliţioase.

Văzînd tăcerea mea prelungită, m-a întrebat brusc.

— D-ta ce crezi ? Nu-i aşa că...

Îmi venise în minte o replică potrivită, pentru care nu l-am mai lăsat să-şi încheie fraza.

— Am să vă răspund, povestindu-vă o amintire mai îndepărtată, din vremea pe cînd eram adolescent, într-o clasă superioară a liceului.

Am mers într-o seară la teatru, cu alţi camarazi cam de aceeaşi vîrstă, pe la vreo 16 ani. Se juca *Fîntîna Blanduziei* a lui Vasile Alecsandri, în care sexagenarul bard Horaţiu se îndrăgosteşte de tînăra sclavă Geta. Nimeni dintre noi n-am găsit această dragoste deplasată, ba ni s-a părut chiar naturală. Iar atunci cînd Geta şi-a mărturisit amorul pentru Galus, un tînăr sclav de vîrsta ei şi i-a îngînat confuză lui Horaţiu că îl respectă, îl venerează :

Dar nu pot adorării să pun masca iubirei noi colegii, care prin etatea noastră părea firesc să ne simţim solidari cu tînărul Galus, ne-am rostit aproape în cor :

— Neroada, e posibil să preferi un tînăr incolor, în tot cazul un personaj obscur, marelui Horaţiu, poetul celebru şi excepţional ? Această convingere o aveam atunci, cînd eram de juneţea lui Galus, şi cu atît mai mult astăzi cînd mă aflu cam la mijlocul drumului între vîrsta lui Galus şi acea a lui Horaţiu şi cînd ştiu că an cu an mă voi apropia de-a acestuia din urmă, şi în nici un caz nu voi face cale întoarsă.

Această mică expunere, rostită cu o sinceritate întru nimic romanţată, a produs în ochii lui Duiliu Zamfirescu o lucire vizibilă de bucurie şi, întinzînd mîna către mine, parcă ar fi vrut să mi-o strîngă pe a mea ca mulţumire, dar a ştiut să se oprească de la un gest prea revelator, mărginindu-se să-mi apuce braţul şi să-mi spuie :

— Îmi pare bine că gîndeşti şi d-ta la fel.

A fost un moment de reală satisfacţie pe care l-am putut procura unui om, ce avea să-şi încheie prematur viaţa, în mai puţin de doi ani — şi care rămăsese în suflet cu o rană secretă.

Iar eu de amintirea acestui om, orgolios desigur, dar adesea foarte afabil, leg pînă astăzi o afecţiune admirativă.

ACTIVITATE LA DEPARTAMENT

Propunerea inginerului Henri Coandă

Satisfacţia primei mele intrări în guvern a fost uşor umbrită de două griji esenţiale: întîia, că problemele Ministerului Lucrărilor Publice erau fără legătură cu pregătirea mea profesională, şi a doua, că aveam să conduc o vastă administraţie, deşi pînă atunci nu făcusem nici un fel de experienţă administrativă.

Totuşi, cele două temeri s-au risipit curînd. Departamentul dispune de un corp ingineresc, onest şi priceput. Partea administrativă nu avea trebuinţă de competenţa experimentată a ministrului, care se iniţia lesne şi putea înţelege uşor un mecanism care mergea ca pe roate.

În ce priveşte problemele propriu-zise, pe acestea trebuia să le studiez muncind, ba chiar să am opinii ferme, fiind în stare în cazuri de controversă, să pot combate părerile altora, să iau decizii definitive, şi eventual să legiferez, susţinîndu-mi proiectele în Parlament.

Dar şi în această privinţă, documentîndu-mă în ore de muncă aplicată şi izbutind să stăpînesc o serie de probleme, asupra cărora trebuia să iau hotărîri, constatam totodată că în problemele importante cota structurii lor tehnice era sensibil mai redusă, decît aceea a ideilor generale, accesibile oricărui om de cultură, care ştie să mînuiască aparatul logic şi să tragă concluziuni.

Se găseau însă, din nefericire, alte situaţii dificile, al căror leac avea să fie dintre cele mai simple, dar, pe vremea aceea, rămîneam dezarmat în faţa lor.

Războiul, care abia se sfîrşise, lăsase în urma lui numeroase aşezări distruse, – pe linia sau în calea fronturilor de luptă. Osebit de aceasta, aproape întreaga reţea rutieră a ţării – şosele, drumuri, poduri – fusese grav avariată (pe alocuri teribil de grav), pe lîngă lipsa lor de întreţinere cîţiva ani de-a rîndul, dar mai ales de armatele care năvăleau ori se retrăgeau, toate în viteză, cu nepăsare la soarta drumurilor, cînd se afla în joc propria lor soartă.

La începutul guvernării din 1920, reconstrucţia satelor sau a oraşelor distruse a fost pusă în sarcina unui subsecretariat independent, creat anume, – de refacere a reţelei de drumuri, impracticabile sau greu de folosit, fapt care, în mod firesc, era în atribuţia ministerului meu.

Spuneam că leacul părea simplu. Să dispun începerea refacerii, cu sumele prevăzute în buget. Atîta numai că bugetul pe care-l luasem în primire prevedea fondurile normale, pentru repararea stricăciunilor curente. Iar acum trebuiau sume enorme, pentru a începe masiv şi serios lucrările de reconstrucţie rutiere.

Neapărat că guvernul şi-a dat socoteală de cheltuielile excepţionale care se impuneau în numeroase discuţii. Aşa că N. Titulescu, ministrul de finanţe al cabinetului, a anunţat publicarea unui buget extraordinar.

Am aşteptat să văd proiectul, pe care l-am răsfoit febril, rămînînd totuşi consternat că suma importantă prevăzută pentru drumuri era alocată în întregime refacerii căilor ferate, care nu aparţinea departamentului meu, ci trecuseră la ministerul – nou creat – al Comunicaţiilor, ce fusese alcătuit cam în pripă din cîteva sectoare, luate de la vechiul Minister al Lucrărilor Publice.

Întîlnind pe ministrul Comunicaţiilor şi spunîndu-i că s-ar fi cuvenit pentru şosele o parte din suma acordată, din acea sumă globală înghiţită de departamentul său, dînsul mi-a răspuns că refacerea căilor ferate e cu mult mai urgentă, iar că reţeaua mea de drumuri, oricît ar fi de prăpădită, mai poate aştepta.

Înainte de a-l vedea pe Titulescu, ministrul Finanțelor, cu care voiam să discut chestiunea, m-am încrucișat cu Take Ionescu, șeful politic al celui dinainte, și Ministru de Externe în guvernul Averescu, căruia i-am spus că s-ar putea să demisionez din guvern, neadmițînd să fiu un ministru de „operetă".

M-a privit drept în ochi, afectuos, și m-a povățuit să mă liniștesc, asigurîndu-mă că va vorbi el cu Titulescu.

Lucrul s-antîmplat întocmai. În ziua cînd proiectul de buget extraordinar urma să fie discutat în comisia financiară a Camerei, a apărut Titulescu deodată, declarînd cu vocea lui ascuțită că fondul alocat căilor ferate se va împărți exact pe din două, o jumătate acordîndu-se drumurilor din ministerul meu, după care a părăsit repede sala, — precum năvalnic fusese la sosire.

Ministerul Comunicațiilor rămăsese uluit și așa de deprimat, de această reducere colosală, încît unii deputați au încercat să-l consoleze, făcînd apel și la mărinimia mea. În cele din urmă m-am mulțumit cu o treime și discuția a trecut la alte capitole.

La sfîrșitul ședinței, deputatul I. N. Anghelescu, profesor de finanțe la Academia de Comerț, eventual raportor al bugetului extraordinar, și lăsat de Titulescu să-i ție locul în Comisie, — a venit să-mi spuie confidențial :

— Eu mă îndoiesc că sumele prevăzute se vor putea realiza. Titulescu este prea optimist. Eu unul nu văd cum anume și de unde se vor strînge acești bani. Așa că bine ai făcut c-ai cedat..., puteai chiar să cedezi și mai mult.

Iar cînd acest buget a venit în discuția plenară a Camerei, proectul ce fusese distribuit avea *două* expuneri de motive : unul plin de încredere, dar mai fantezist, al ministrului, — și celălalt mai sceptic, al raportorului.

Această diferențiere a dat posibilitatea lui A. C. Cuza, deputat de opoziție, totdeauna înveninat, să facă haz, punînd alături pasagii contrastante, din cele două „expuneri de motive" și să denumească pe cei doi autori — unul briliant, dar nereținut, celălalt chibzuit și măsurat — ca pe cei doi eroi ai lui Cervantes : Don Quijotte și Sancho Pança.

Incepînd din luna aprilie 1921, subsecretariatul refacerii așezărilor dărîmate de război a fost desființat, iar atributele sale au fost trecute Ministerului Lucrărilor Publice, așa că aveam o nouă sarcină, care reclama fonduri, nu glumă.

Am început cu o călătorie de informație, vizitînd rînd pe rînd regiunile cele mai pustiite : Galați — Nămoloasa — Mărășești — Panciu etc., anumite regiuni bucovinene, altele în Dobrogea și încă multe de-a lungul Carpaților.

Ajutat cu multă iscusință de inginerii departamentului, am organizat o direcție specială care să înlocuiască serviciile fostului subsecretariat.

Nu știu ce-aș fi înfăptuit, dacă guvernul Averescu ar fi durat cei patru ani legislativi. De fapt n-am mai stat la putere decît pînă în decembrie, anul în curs (1921), așa că de fapt n-am avut la dispoziție decît vreo opt luni de zile, dintre care vreo șase de lucru efectiv.

Opera de reconstrucție a satelor ruinate a atîrnat de dibăcia și stăruința inginerului-șef al județului, astfel că opera de refacere nu a avut același ritm pretutindeni, ci au fost județe privilegiate, alături de altele care abia se urneau.

Pînă astăzi, după aproape o jumătate de veac, simt o reală plăcere amintindu-mi de ziua — care mi-a rămas în memorie sub forma unei imagini vii și colorate — ziua de octombrie în care am fost invitat la Rucăr (Muscel) să văd un cartier întreg reconstruit și să asist la defilarea locuitorilor, care primeau cheile caselor refăcute (mici vilișoare) și actul de proprietate, la care avea drept fiecare.

Atîtea figuri radioase de bucurie, care se înclinau recunoscătoare, văzînd sfîrșitul vremii anevoioase în care rostul lor fusese întrerupt, de mizeria locuințelor prăbușite și, firește, nu din vina lor.

Dar afară de cazuri izolate, în genere reconstrucția înainta încet, — urgența presupunînd o serie de factori, care pe alocuri lipseau numai în parte, iar uneori chiar în total.

Așteptam să pice un noroc, care să grăbească opera în care pusesem atîta inimă și a cărei încetineală mă deznădăjduia.

Şi iată că într-o dimineaţă, pe la finele lui august, îmi cere o audienţă un fiu al generalului Coandă, inginerul Henri Coandă, stabilit la Paris.

L-am primit fără întîrziere, regăsind în tînărul înalt şi sprinten un fost elev de la liceul Sf. Sava, cu vreo doi ani în urma mea.

Scopul audienţei s-a lămurit numaidecît.

Tînărul inginer (circa 37 de ani), cu volubilitate, dar cu limpezime, mi-a mărturisit că ştie greutăţile pe care le întîmpinam la reconstruirea localităţilor distruse, dar că dînsul dispune de un sistem, inventat de dînsul, care îi va da putinţa – în cazul cînd cădeam de acord – să reclădească o casă de sat în două zile. Probabil că a observat uimirea privirii mele, că a început numaidecît să-mi explice invenţia lui : elemente sau panouri prefabricate, cu care să ridice o casă, plantînd-o temeinic, excesiv de rapid. După cît am înţeles, „prefabricatele" erau deja în fiinţă, nu-i rămîne de cît să le transporte, în cazul cînd ne vom înţelege şi vom contracta.

Ispita mi-a părut atît de mare şi viziunea rezultatelor atît de îmbucurătoare, încît pot spune că m-am simţit sedus puternic, mai ales că şirul explicaţiilor sale mi s-a părut perfect înlănţuit şi deci convingător.

Dar totuşi mi-am spus îndată : trebuie să chem un om de meserie şi să văd care va fi avizul său. Am rugat telefonic pe directorul refacerii (un excelent inginer) să sosească la mine, l-am pus în contact cu Coandă, cu care urma să aibă o convorbire amănunţită.

La un scurt interval directorul-inginer a venit să mă informeze că, după a lui părere, propunerea – deşi cu unele elemente mai fanteziste – este în fond serioasă şi merită să încercăm.

Cum înainte de a semna contractul, aveam să lipsesc vreo două, trei zile, într-o călătorie prin Dobrogea, Henri Coandă mi-a propus să mă întovărăşească şi eventual să alegem 2–3 sate de acolo, unde să facem încercarea – era vorba mai întîi de-o experienţă cu caracter limitat, după care urma să se încheie contractul larg, pentru regiuni mai vaste.

L-am poftit în vagonul ministerial şi o bună parte din drum am continuat convorbirea, simţindu-mă din ce în ce mai cîştigat. A doua zi, am mers la faţa locului şi am stabilit localităţile unde trebuia să aibă loc prealabila încercare. Pe urmă l-am lăsat să se întoarcă la Bucureşti, unde urma să ne revedem, înainte de plecarea lui în străinătate.

La înapoierea mea, din pură întîmplare, m-am întîlnit cu generalul Coandă, preşedintele Senatului, şi m-am grăbit să-i spun despre învoiala cu fiul său şi să-i vorbesc de excelenta impresie pe care în adevăr mi-o făcuse.

Generalul părea mulţumit de complimentele ce le aduceam fiului său, şi mi-a răspuns cam astfel :

– Henri este un spirit inventiv şi are o cultură tehnică netăgăduită. Ceea ce încă nu ştiu, e dacă are stăruinţa traducerii în practică a ideilor sale. De aceea – oricît aş fi de încîntat de hotărîrea favorabilă a Ministerului d-tale, te sfătuiesc să fii cu luare-aminte la punerea în aplicare...

Proiectul Henri Coandă nu s-a realizat. La înapoierea sa în Franţa mi-a afirmat că revine peste o lună, aducînd „prefabricatele" necesare. Printre alte cauze de lungire a absenţei, am reţinut faptul că se întoarce pe mare, avînd un bagaj prea greu pentru transportul pe uscat.

Am aşteptat o lună, două şi abia în a treia lună a apărut pe uşa cabinetului, scuzîndu-se că marea fusese foarte agitată, aşa că s-a împotrivit şi plecării şi înaintării vasului. Corabia se găsea acuma în portul Constanţa, de unde urmează să se debarce materialul transportat.

Dar acum chestiunea era compromisă din alte motive : începuseră în culisele politice unele fenomene turburi, unele manevre suspecte, care au dus la retragerea (mai exact la căderea) guvernului.

Nu l-am mai văzut pe Henri Coandă, şi nu ştiu ce a făcut cu „prefabricatele" sale. Ce ştiu, e numai că proiectul a căzut în baltă, şi acei care au venit după mine au pornit-o pe căile obişnuite.

De la acele împrejurări povestite, nu l-am mai văzut pe Henri Coandă cîţiva ani, pînă am început să merg în

misiune științifică la „Sorbona", conferențiind aproape anual la această ilustră instituțiune. Revăzîndu-ne în capitala Franței, am resimțit amîndoi o afecțiune care se dezvoltase pe tăcute, după prima noastră întrevedere la București, în ciuda proiectelor nerealizate, care nu stînjenise cu nimica văpaia primei impresiuni. A asistat regulat la toate conferințele mele, întîlnindu-ne de altfel și în particular, cînd m-am hotărît să-l întreb, cu toată nuanța de jenă, ce a devenit invenția pe care urma să o fructifice pe teritoriul țării noastre, aproape cu un deceniu în urmă.

El îmi răspunse în chipul cel mai natural cu putință :

— De atuncea am născocit alte invenții.

— Și care este ultima ?

— Acea din anul în curs.

Celelalte păreau deci abandonate și parcă-parcă aveam impresiunea că în anul următor am să aud de alta...

Și nu m-am înșelat. Henri Coandă era o minte cu atîtea izvoare inventive, că nu se putea fixa prea multă vreme numai la una din ele.

În anul următor mi-a vorbit efectiv de o altă invenție inginerească, ce lăsa în umbră pe celelalte și care îl pasiona la exces. Era un singur lucru care îmi năștea puțină nedumerire : deși nici o invenție nu era dusă pînă la capăt, prin aplicarea lor pe teren, totuși inventivul meu concetățean avea aerul să fie îndestulat cu de toate, și trăia în capitala Franței de-ajuns de comod.

De altfel, în anii următori, nici nu l-am mai întrebat cu ce probleme se ocupă, și ce anume a mai creat... Ce pot să spun, e că a continuat să-mi inspire o simpatie deosebită, și nu puteam conversa cu dînsul fără să-l prețuiesc. De altfel, nu m-am îndoit niciodată de deplina reciprocitate a sentimentelor sale...

Au trecut ani și ani de cînd nu ne-am văzut. Auzeam din cînd în cînd, de la vreun membru al familiei sale, cîte o veste despre dînsul, din care reieșea că în prezent se bucură de o mare reputațiune, și își petrece mai tot timpul în Statele Unite, unde conduce în persoană, punerea în aplicare a unora din invențiile lui.

O revistă românească *Flacăra* (din ianuarie 1967) a publicat un lung articol despre Henri Coandă, unde se reproduc cîteva rînduri dintr-o publicație americană care afirmă categoric că socotește pe acest inginer român drept unul dintre cele mai mari *genii* ale veacului nostru.

Se înșiră într-o coloană șiragul tuturor invențiunilor zămislite de acest spirit creator, — bogat și în continuă mișcare — și unde am avut surpriza să găsesc, mai pe la început, și pe aceea atît de atașată de trecutul mai îndepărtat, chestiunea „prefabricatelor".

Din caracterizarea articolului pomenit, parcă reieșea că numai ultimele trei sau două au fost puse în practică de Coandă însuși, în timp ce la celelalte e desemnat mai degrabă ca un mare *precursor.* Aceasta, firește, însemnează că nu le-a dus pînă la capăt, pînă la ultima perfectare, — dar ce valoare și cît merit include cuvîntul „precursor", deschizătorul de drumuri care a azvîrlit ideea, pe care răbdarea migăloasă a altora a transpus-o în concretul realității și i-a dat ființă aievea !

Am simțit un moment de mulțumire sufletească, amintindu-mi cît am fost de cucerit de ideea *precursorului* Coandă, — pînă la punctul de a încheia contract.

...Socotindu-mă acum și pe mine, ca un precursor îndrăzneț al oamenilor din guvern, care astăzi decid în liniște clădirea accelerată a locuințelor cu întrebuințarea de „prefabricate"...

LA MĂNĂSTIREA AGAPIA

În sfîrşit liber ! Scăpat cîteva zile de cele trei coşmaruri ale vieţii de ministru : audienţele, petiţiile şi discursurile.

Sui bucuros scara stăreţiei şi observ îndată că trebuie să-mi sprijin bine paşii ca să nu alunec. Curăţenia proverbială a maicilor de la Agapia a dat atîta lustru treptelor de lemn şi scîndurilor cerdacului, că parcă ai merge pe polei. În fine, după ce am trecut gheţuşul vrednic de toată lauda, dar plin de primejdii, sînt introdus în odaia care-mi fusese rezervată, unde podelele strălucesc tot aşa de tare, însă unde cîteva scoarţe lucrate în mănăstire dau posibilitate picioarelor să păşească mai în siguranţă...

Ies repede în balconul din fund ca să contemplu cu un moment mai devreme minunatul peisaj care-mi evocă atîtea amintiri. Amintiri de viaţă patriarhală, de creaţie preţioasă a vacanţelor mele de profesor, reverii, unele fecunde, toate alinătoare. Mă uit de sus la micul amfiteatru de căsuţe albe, despărţite pe ici pe colo de ulicioare înguste şi întortochiate, adevărate uliţi de Stambul. Toate locuinţele sînt proaspăt văruite şi din hornurile tot aşa de albe, care străpung acoperişurile de şindrilă, se ridică în zig-zag-uri liniştite fumul vetrelor harnice. Împrejurul tuturor caselor, gospodinele-călugăriţe au scormonit pămîntul şi au croit brazde îngrijite pentru florile care în această

lună de aprilie n-au ieşit încă la iveală. De altfel, toată vegetaţia e întîrziată şi mugurii pomilor abia au pleznit, lăsînd să iasă la lumină frunzuliţe cît boaba de mărgică. Arborii par pudraţi cu verde, în afară de cireşi şi de zarzări, care stau încărcaţi de zăpada florilor albe.

În mijlocul acestei înfrunziri sfielnice, o singură fericită excepţiune : acei care nu-şi pierd podoaba niciodată, brazii, care se înfăţişează în veştmintele lor de totdeauna. Aşezaţi grămadă, unul lîngă altul, pe cele două coline care stau faţă în faţă, abia îşi reţin revărsarea lor majestuoasă şi bogăţia lor de verde întunecat, ca să nu cuprindă şi fundul de vale pitorească, şerpuită de un pîrîu de munte şi străbătută de o potecă dezvoltată în voie. Aici brazii şi-au stăvilit avîntul, îngăduind un îngust coridor de iarbă tunsă, care serveşte şi ca loc de plimbare şi ca drum de căruţe spre sălbăticiunile mănăstirii Sihla.

Revăd, c-o desfătare repede înfiripată, priveliştea aceasta cunoscută şi, îmbrăţişînd cu drag splendida singurătate, îmi reamintesc iarăşi de temeiul principal al mulţumirii mele : faptul că sînt liber, numai cu natura, care nu prezintă jalbe la Minister !

O atingere pe umăr, uşoară ca o părere, mă face să-mi întorc capul de la frumosul tablou. Nu fusese o iluzie, căci stareţa mănăstirii, sosită fără sgomot, se află lîngă mine.

– Uite, ştiu c-ai venit pentru odihnă. Dar ce să faci ! Ministrul este tot ministru ! O doamnă de la Bacău, venită să-şi facă sărbătorile Paştelui, cere o audienţă...

– Cum ?...

– Scurtă, foarte scurtă. I-am zis eu că abia ai coborît din automobil, dar dînsa insistă. Poate n-ar strica să i-o acorzi îndată. E mai bine să scapi de la început...

– Bine, să poftească !... răspunsei necăjit, văzînd cum se prăbuşeşte o aripă din clădirea nădejdilor mele.

E adevărat că audienţa a fost scurtă şi n-am avut cine ştie ce bătaie de cap. La urma urmei, mi-am zis – asta a fost un incident care n-ar putea să vatăme prea tare aşteptările cu care am descins. Stareţa revine să se încredinţeze că buna mea dispoziţie s-a refăcut la loc.

— Nu-i aşa c-ai scăpat repede ? Ce să faci ? Lumea e curioasă, şi cînd are un interes... O să caut să nu te mai turbure nimeni. N-am să-ţi vorbesc nici chiar de o chestiune a mea, deşi îmi ţine mult pe inimă... uite ţi-o dau mai bine scrisă... bag-o în buzunar şi s-o citeşti cînd vei avea vreme...

Îmi întinse o hîrtie timbrată şi dispăru. Abia scăpat de audienţă, primeam aşadar o petiţie. Viitorul se arăta din ce în ce mai radios !...

Dar n-avusei răgaz să reflectez asupra perspectivelor înşelate şi un glas îmi spune cu blîndeţe : „Vă rog să poftiţi la sofragerie, să luaţi ceaiul".

Într-o spaţioasă odaie, o masă de zile mari. O duzină de ceşti fumegînde alcătuiau chenarul rotund al feţei de masă şi-o altă duzină de oaspeţi mă aşteptau în picioare. Erau prieteni politici, sosiţi în secret din ajun, în frunte cu prefectul unui judeţ din vecinătate. Mi-au declarat drăgălaş că-mi ieşiseră înainte şi că nu aveau să-mi ceară — slavă Domnului ! — nimic. Prietenii la o masă sînt totdeauna un lucru plăcut şi s-a pornit curînd, deasupra pînzei albe a mesei imaculate, să se ţeasă o altă pînză : de glume, povestiri şi răutăţi. Destinul însă mă pîndea din umbră. Prefectul adusese cu sine o damigeană şi stăruia să încercăm un păhăruţ. Asta n-ar fi fost nimica, dacă odată cu păhăruţele pline prefectul nu s-ar fi ridicat în picioare şi n-ar fi început cu glas de paradă :

— Domnule Ministru, plăcerea de-a vă avea în mijlocul nostru nu poate rămînea neexprimată. Să-mi daţi voie ca în numele tuturor celor de faţă să pronunţ cîteva cuvinte de bună venire... etc., etc.

După care, urcat de subţiori, de protocolul căruia m-am învăţat să-i dau ascultare, a trebuit cu aceeaşi solemnitate să rostesc o cuvîntare de mulţumire.

Ce mai rămăsese din visurile cu care păşisem pe poarta mănăstirii ? În interval de o oră de la sosire, tripticul caznelor ministeriale se desfăşurase în toată strălucirea lui !

Mă strecor nevăzut pe la o margine a incintei şi scobor tinereşte scăriţa de lemn care te lasă într-o ulicioară, pe care ajungi numaidecît în lumea feerică a brazilor. Cînd se sfîrşesc ultimele case, mă salută aclamaţia crescîndă a roţii de moară, care aruncă, învîrtindu-se, sulul ei de apă în fierbere. O las îndărăt şi pe dînsa, huietul se depărtează, şi mă afund în singurătate. În toiul verii, pe-aici e un furnicar de oameni. Acuma e pustiu şi înaintez fără grija întîlnirilor plicticoase. Pe la mijlocul defileului, un trunchi tăiat şi despuiat de coajă îmi oferă scaunul cel mai potrivit într-un asemenea decor, şi mă aşez la umbra pe care mereu o dezvoltă mişcările unor nouri blînzi şi neprimejdioşi. Pînă ieri în forfoteala Capitalei, — aproape nu-mi vine să cred că mă găsesc aicea şi priveliştea parcă se înfăţişează c-o nuanţă ireală. Şi totuşi caut s-o adîncesc şi să mă pătrund de toate amănuntele, — aşa cum faci în faţa realităţii. Ascult şi constat că tăcerea nu este chiar aşa de întreagă cum se arăta în primul moment. Dinlăuntrul pădurii se aud din timp în timp triluri de păsărele, dar care nu se închega în concerte. Îţi fac impresia unor cîntăreţi care se exercitează izolat, de game sau de acorduri sporadice care premerg reprezentaţiei. Un singur solist din funduri îndepărtate îmi trimite cîntecul său întreg, pe care nu-l va mai desăvîrşi de aci înainte : Cu-cu, Cu-cu ! Din cînd în cînd tăcerea mai este întreruptă de sunetul unui topor care izbeşte într-un brad. Susurul pîrîului îl desluseşti limpede şi pe dînsul, dacă-ţi struneşti atenţia mai mult.

Din partea ochilor însă tabloul este definitiv. Puţine întregiri de pensulă au să se mai adauge pînă la vară. Brazii anticipează apogeul naturii, tot aşa după cum îi şi supravieţuiesc. Acolo unde dînşii dau tonul priveliştii, primăvara nu se deosebeşte de vară, sezonul înverzirii de acel al dezvoltării depline. De altfel şi tapetul de iarbă al verii e destul de înfiripat, pentru a nu distona cu oştirea verde a brazilor. O spun aceasta, fiindcă-mi amintesc de o altă privelişte, iarna în Poiana Braşovului. Cît vedeai cu ochii, zăpadă sclipitoare, aşternută din vale pînă în vîrful muntelui, îngropînd picioarele brazilor, care însă purtau cu nepăsare aceleaşi veşminte ca şi vara. Mulţi îmi cîntaseră splendoarea acestui peisaj, — brad verde cu zăpadă. Dar mie mi-au făcut impresia unor jucării de Crăciun, sau a unor anacronice personaje, în costum de secol, coborîte în plină stradă. Frumuseţea e mai presus

de toate armonie ; trebuieşte o corelaţie intimă între lucruri şi înconjurime, aşa că sînt neasemănat mai potriviţi, în mijlocul omătului, pomii cu crengile uscate, ramurile desfrunzite care aşteaptă resemnate zile mai bune...

A trecut de 12 şi s-a făcut călduţ bine.

Reintrînd din nou pe ulicioara mănăstirii, o maică se trudea să adune o mică ceată de păsări domestice.

– Bună ziua, măicuţă. Ce te necăjeşti cu orătăniile astea ?

– Nici nu sînt măcar ale mele...

– Aşa ? Dar ale cui ?

– Ale Cuvioşiei Sale Arhimandritul.

– Care Arhimandrit ?

– Arhimandritul care slujeşte la biserica noastră. Mi le-a dat în pază şi se teme să nu-i fur ouăle.

– Da ?

– Deunăzi mi-a zis : maică, dacă îmi iai din ouă o să te blestem să nu mai putrezeşti ; dar dacă mi le-aduci pe toate, te binecuvîntez şi-o să rog pe Dumnezeu să ţi se facă în mormînt oasele ca smirna.

...Înţeleg acum pe biata maică, pentru toată grija cu care stringea averea arhimandritului.

Seara e denia de Vineri – prohodul Mîntuitorului. Biserica pictată de Grigorescu şi ceruită ca oglinda de vrednicele călugăriţe, se dezvăluie în lumina blîndă a făcliilor aprinse, pe care bătrîna stareţă – de optzeci şi patru de ani – a jurat că atît cît va trăi dînsa n-o să o alunge cu profana electricitate. Păşesc printre două şiruri de maici, care poartă rasele lor de gală şi mă instalez într-o strană hotărît să urmăresc vorbă cu vorbă citirea Scripturii şi versul cîntărilor. Urmăresc totuşi mai mult slujba exterioară, decît ceea ce se spune. Privesc rînd pe rînd pe preoţi în odăjdiile lor scumpe şi cele două grupe de maici-cîntăreţe care alternează cu aceleaşi intonări nazale, deşi pot zice duioase. Din cînd în cînd mă gîndesc aiurea, lăsînd – vai ! – ca mai toţi credincioşii, ca desfăşurarea slujbei să-şi producă efectele ei salutare fără concursul sufletului... E un mod bizar de a trata regenerarea sufletului, la fel cu lecuirea corpului: ca un fel de doftoriceală în care alţii operează, pe cînd pacientul rămîne pasiv...

De la un timp mă preocupă altă chestie. De la biserica în lumină trec cu închipuirea la biserica în întuneric. Şi mă întreb de ce oare casa Domnului e socotită, în popor, ca un adăpost de strigoi şi duhuri rele, cel puţin atît cît ţine noaptea ? Tocmai casa Domnului !

Găsesc că totuşi ar fi raţiuni explicative, – chiar dacă ele nu se arată clare în conştiinţa acelor care-şi închipuie aceasta. Mai întîi, în toiul nopţii, biserica nu este locuită, aşa că în timpul ăsta biserica provoacă şi dînsa supreştiţia caselor părăsite...

Faptul că se aduc într-însa morţii va fi născînd şi dînsul senzaţia încăperilor în care ştim că au stat sicrie şi de care se teme atîta lume ! Pe urmă, în picturile bisericeşti, Satana – monarhul duhurilor rele – îşi are aproape tot atîta loc cît însuşi Dumnezeu. Ce mirare că, în puterea nopţii, Necuratul – cu toţi ai lui – e conceput ca umblînd prin biserici ca la el acasă ? !

Dar mai presus de toate, aceste consideraţii sînt – cred – un mod de ordin metafizic, care dă paradoxului o justificare. Oricîtă repulsie am avea s-o zicem, dar există ceva comun între Dumnezeu şi diavol : amîndoi trec dincolo de lumea experienţei noastre, în lumea misterului puterilor nevăzute. În această lume de taine superioare, nu se mai fac separaţii clare şi distincţiuni precise. Noţiunile se amestecă şi se confundă, corelaţiile se transformă în identificări. Şi atunci de ce uimire că duhurile rele mişună – în ore sinistre – tocmai în Casa Domnului ?

În timpul acesta cîntarea curgea neascultată de la cele două pupitre, ca din două fîntîni...

* * *

E prima zi de Paşte şi şederea mea e pe sfîrşite. După slujba de noapte a Învierii, mă deslipesc cu greu de prostirile calde ale aşternutului, de cuibarul perinelor moi, aşa că mai întîrziu întins pe spate, cu gîndurile risipite, acordînd cînd şi cînd o vagă atenţiune razelor de soare care se preling proaspete pe podele, sau ciripitului de păsăruici neînvăţate, care trece prin geamul ferestrei.

E o atmosferă de simplitate odihnitoare și sînt într-o dispoziție morală care îmi amintește de casa bunicii, atunci cînd veneam în vacanță de la școală...

Dar clanța ușii se trage și maica stareță își face apariția, curmînd cu gesturi materne jena mea de a fi încă în pat.

— Cînd vrei să pleci ?

— Ori astăzi după amiază, ori mîine dis-de-dimineață.

— Mai bine pleacă astăzi.

— Așa ?... Vi s-a urît cu mine ?

— Vai ! Ce vorbă e asta ? Dar aș voi să reparăm o greșeală, și asta o să fie mai ușor dacă nu pleci dimineața, așa cum ai venit...

— Nu-nțeleg.

— Lasă, asta e treaba noastră.

La douăsprezece din zi ne cheamă iarăși toaca, la a doua Înviere. Îmi iau locul în strană și aștept desfășurarea ceremoniei. Ziua dă alt caracter slujbei, forfoteala e mai mare în biserică și parcă toată lumea e mai sprintenă, mai puțin fixată ca în puterea nopții. Încep cîntările, și maicile mai în etate stau cu ochii țintă la Arhimandrit. Acesta, înconjurat de un sobor de preoți, veniți anume din împrejurimi, are figura frămîntată, barba în neorînduială, ochii injectați. Cînd îi vine rîndul să oficieze, își încurcă vorbele și le sare. Binecuvîntează cu gesturi de paralitic, iar cînd a trebuit să intre în altar, maica econoamă, la un semn al stareței îngrijorate, aleargă să-l proptească și îl înșfacă de braț.

Econoama, coborînd treptele altarului, pe cînd dînsul dispăruse după tîmplă, vine întins la mine.

— Vă rog să iertați...

— Dar ce are părintele ?

— Ei !... Bătu-l-ar pustia !... Ce să fie ? A postit toată săptămîna și de astă-noapte s-a pus să bea pe stomacul gol...

— De ce nu l-ați culcat ?...

— Dar i-am dat destule să se dezbete. I-am făcut nu știu cîte cafele, i-am turnat și scrum în ele... Dar tot degeaba !

În timp ce maica îmi dădea aceste explicații cu ridicări de umăr mînioase, reapăru iarăși în ușa altarului silueta legănată a Arhimandritului, cu brațele întinse pentru blagoslovire. Și pe cînd degetele de la mîna dreaptă se sileau să se împreune, fără să reușească bine, glasul său stins de răgușeală îngîna o frază sacramentală într-o formă eliptică, aproape de neînțeles :

— Și pe voi, p'toți să vă po..mească Dum..zeu în îm... pă... ția Sa...

Ca să nu mă asociez nici la pufnituri înfundate și nici să nu-mi arăt prea tare consternarea, am lăsat slujba la jumătate și am părăsit biserica.

După ce am prînzit la Stăreție, unde s-au uitat în cea mai bună voie neplăcutele scene de la a doua Înviere, mi-am anunțat plecarea din Agapia.

— Te rog să mai stai un sfert de ceas, îmi spune stareța rugător.

— Pînă îmi strîng bagajele, o să treacă de la sine.

Cît ai clipi stareța dispăru pe ușă.

Nu știu cîtă vreme a trecut cu pregătirile mele. Dar cînd am scoborît scara în incintă, îmi văd mașina încadrată între două rînduri de maici, între două fronturi de sutane, milităreşte aliniate. Trec în revistă oastea Mîntuitorului, strîngînd mîna fiecărei călugărițe și mulțumind călduros. Cînd să pui piciorul pe scara automobilului, văd pe stareță cu ochii la turlă, făcînd semne energice și grăbite. Și deodată, în tăcerea brazilor se aude muzica mănăstirii : bang-bang-bang...

Clopotele încep să sune ca la o festivitate și, în timp ce eu voi fi avut probabil figura aiurită, maica stareță îmi spune cu un surîs de satisfacție :

— Sînt mulțumită că măcar la plecare am putu să-ți dau onorurile.

Mașina urnește agale, și-n alaiul sonor al clopotelor trec dincolo de pragul incintei. După puțin vehiculul pornește în viteză, dar aud încă o bucată de vreme glasul de aramă vibrînd în valea pîrîului ca în versul sugestiv al poetului : „Mai departe... mai departe... mai încet... tot mai încet..."

MAIORESCU ŞI... ŢICHINDEAL

Nu va fi vorba să fac o paralelă literară, de la care s-ar da îndărăt şi cel mai meşter jucător pe frînghia analogiilor, ci numai să povestesc o împrejurare în care s-au găsit faţă în faţă aceste două nume, într-o crîncenă concurenţă, din care a trebuit să iasă un învins şi-un învingător.

Aveam calitatea de ministru al Instrucţiei Publice şi mă aflam în cea mai groaznică zi a săptămînii : ziua audienţelor. Zi în care nu creezi şi nu construieşti, nici măcar nu ai răgazul dispoziţiilor de interes obştesc, ci trebuie să asculţi doleanţele individuale, şi mai ales stăruinţi de discretă călcare a legii.

Începusem să primesc unul cîte unul, în ordinea sosirii, şi tocmai ascultam plîngerea unui părinte, al cărui fiu, fireşte de o rară inteligenţă, rămăsese repetent, cînd şeful de cabinet ţîşni pe uşă fără să-l fi sunat, şi-mi spuse pe nerăsufuate :

– Domnule Ministru, a sosit o delegaţie din Arad şi roagă să o primiţi cu precădere.

– Întîi să isprăvesc cu domnul...

Tînărul meu aghiotant se îndreaptă să iasă, dar părea că şovăie şi sfîrşi prin a se întoarce cu faţa la mine :

– Sînt toţi în ţinută de ceremonie : redingote şi jobene, adăugă dînsul cu importanţă.

– Nu te emoţiona, aşa sînt ardelenii, protocolari ; am putea lua chiar exemplu în privinţa asta.

Şeful de cabinet ieşi. Cîteva minute încă şi solicitantul care se afla la mine, uimit că nu-i acord o nimica toată : un nou examen, în faţa unei comisii de încredere, pentru fiul său declarat repetent, se retrase bombănind.

Apăs butonul soneriei şi spun şefului de cabinet să introducă delegaţia.

Acesta, înainte de a executa ordinul, crede necesar să-mi dea unele amănunte.

– Am tras cu urechea în anticameră şi, fără să fi auzit toată conversaţia, am înţeles că vin să protesteze, fiindcă aţi dat şcoalei normale de acolo numele lui Titu Maiorescu... Ce-o mai fi şi asta ? !

– Lasă vorba şi introdu delegaţia !

Adevărat, tînărul meu colaborator nu se înşelase. Prinsese nodul chestiunii. Delegaţia introdusă, după cîteva temenele ceremonioase, îmi spuse prin glasul celui mai cu vază dintre dînşii următoarele :

– S-a publicat în *Monitor* un decret regal prin care şcoala normală se va chema pe viitor „Titu Maiorescu". N-am înţeles pentru ce aţi ales acest nume care nu este potrivit...

– N-aţi înţeles ? Să vă lămuresc eu de ce. Titu Maiorescu, pe lîngă că a fost un mare îndrumător în cultura românească, a mai fost şi director de şcoală normală, la Iaşi. Aci a organizat admirabile lecţii practice, cu care a tras brazde în domeniul pedagogiei naţionale. I-aş fi dat numele său şcoalei normale unde a profesat, dar aceasta se cheamă de mult „Vasile Lupu" şi, înţelegeţi bine, nu poate fi vorba să înlătur evocarea însemnatului domnitor. Trebuia totuşi să dau o satisfacţie memoriei lui Maiorescu, mai ales că el trăise într-o vreme cînd sufletul era mai scrupulos şi mai sfielnic, şi oamenii, oricîtă putere ar fi avut la dispoziţie, nu-şi dădeau numele ei singuri, instituţiilor pe care le oblăduiau... Pe urmă se socotea ca ceva rezervat după moarte... Am găsit Şcoala Normală de la dumneavoastră fără nume. Am fost bucuros să-l înscriu pe acel al marelui profesor şi eram sigur c-o să vă pară bine, mai ales că Maiorescu era şi ardelean...

— Da, a fost, îngînă acelaşi orator al delegaţiei, cu aprobarea vizibilă a celorlalţi... însă n-a rămas în Ardeal şi-apoi nu era din părţile noastre...

— Ei, asta-i !

— Noi vă rugăm să schimbaţi.

— Peste putinţă !

— Sîntem aci de toate nuanţele şi vă cerem necondiţionat să reveniţi.

— Şi dacă nu voi ceda ?

— Să faceţi dreptate.

— Care dreptate ?

— În loc de Maiorescu să puneţi pe Ţichindeal.

— Asta se cheamă dreptate ?

— Mai întîi acesta era de la noi şi a trăit la noi...

— Dar se potriveşte, creştinilor, unul cu altul ? Titu Maiorescu şi ... Ţichindeal ?

Preopinentul meu mă privi fix, dar după puţin duritatea iniţială a ochilor se prefăcu într-o blîndeţe compătimitoare. Privirile tuturor din delegaţie se acordară pînă la uniformitate cu aceea a purtătorului de cuvînt, ca instrumentele într-o orchestră bine dirijată. Eram impresurat din toate părţile de un val de milă adevărată...

— Probabil, domnule ministru, că n-aţi citit pe Eminescu.

— Cum ?

— Adică *Epigonii* lui Eminescu.

Mi s-a părut înjositor să protestez şi nu ştiu de ce am crezut că e mai potrivit cu situaţia să răspund cu brutalitate.

— Eu n-am citit pe Eminescu.

— Vă rugăm mult să răsfoiţi *Epigonii*, reluă, cu trufie protectoare, preopinentul meu, şi o să vedeţi atunci cît de mare a fost Ţichindeal...

Desigur, pentru a-mi da răgaz să-mi întregesc studiile literare şi să mă pun la curent cu bucata eminesciană, delegaţia mi-a cerut voie să se retragă şi autorizaţia de-a reveni peste trei zile pentru răspunsul definitiv...

Aşadar, romantismul eminescian care idealiza trecutul şi scobora actualitatea, care ataşa epitete hiperbolice învăţăceilor şi scribilor mai vechi :

Văd poeţi ce-au scris o limbă ca un fagure de miere :
Ţichindeal gură de aur, Momulean glas de durere,

romantismul acesta poetic, lipsit de orice obiectivitate şi măsură, slujea acum ca mărturie istorică şi argument decisiv. Iar atunci cînd Maiorescu în *Direcţia nouă*, relevînd pe Eminescu, îi reproşa totuşi la cele trei poezii începătoare *„abuzul de antiteze"* şi idealizarea mai peste margini a unui trecut destul de modest în sine, avea — cine ştie ? — poate şi presentimentul chestiei personale, cînd va fi pus în cumpănă de meritele zdrobitoare ale lui Ţichindeal...

Trebuie să destăinuesc acum că, după cele trei zile de gîndire, m-am plecat voinţei delegaţiei şi am ridicat pe frontispiciul şcolii, în locul lui Titu Maiorescu, pe Ţichindeal. Cu ce inimă — numai eu ştiu !

Dar ar fi fost prea mult să mi se pretindă rezistenţa, căci după ce trecusem în ochii delegaţiei ca un mare ignorant, nu-mi rămînea decît o compensaţie : să nu apar cel puţin şi ca un îndărătnic [1].

[1] Împrejurările m-au ajutat, totuşi, să dau o reparaţie memoriei lui Titu Maiorescu, transferindu-i în Capitală firma de la Arad : la Seminarul pedagogic universitar.

O EXCURSIE MINISTERIALĂ

După povestirea unei amintiri care ni se situa la începutul celei de-a doua guvernări a partidului nostru voi istorisi o altă întîmplare, plasată la finele aceleiași guvernări.

Se încheiase nu de mult un an de cîrmuire rodnică și de activitate bogată parlamentară, în genere cu o opoziție mai temperată decît fusese aceea din prima guvernare a partidului averescan. Înfăptuiserăm o serie de creații utile în politica internă și avuseserăm unele succese în politica externă, — pe care partidul liberal ce ne precedase timp de patru ani la putere, nu izbutise a le dobîndi. În general, acel an de guvernare fusese prosper : între altele se solda cu un buget excedentar, și fără oscilații monetare, frecvente la acea epocă, în sfîrșit se încheiase cu o festivitate națională — după care parlamentul s-a și închis — sărbătorindu-se anume cincizeci de ani de la războiul de Independență.

S-a ținut o ședință, în care primul-ministru rostise o cuvîntare bine alcătuită, proslăvind elanul națiunii și vitejia ostașilor, totodată recunoscînd cu nepărtinire meritul tuturor personalităților politice ale vremii, care au inițiat sau sprijinit acțiunea militară, menită să ne scoată de sub apăsarea unei seculare vasalități.

Curînd după ridicarea ședinței, din incinta Camerei deputaților, văd pe generalul Mărgineanu — și dînsul deputat majoritar — că se apropie de banca ministerială de unde nu plecaserăm încă Goga și cu mine.

— Acum că se închide parlamentul și sînteți mai puțin ocupați, am să vă fac o propunere la amîndoi. Nu vă surîde să faceți o excursiune în județul Putna, să vedeți cum s-a renăscut din dărămăturile sale satul Mărăști, — localitatea legată de victoria generalului Averescu în 1917 ?

(Generalul Mărgineanu fusese șeful de Stat Major al lui Averescu și pusese multă inimă la reconstituirea acestei așezări rurale, al cărei nume trecuse în analele istoriei noastre.)

Generalul Mărgineanu a continuat :

— Vom pleca din Focșani — unde, dacă socotiți cu cale, vom organiza și o mică reuniune a partidului din localitate — și vom traversa apoi județul Putna, oprindu-ne, mai mult la Mărăști, pe urmă vom porni spre Soveja, unde rămînem noaptea, ca a doua zi de dimineață, cu un tren forestier, să mergem de-a lungul munților Vrancei, — vă asigur, de-o rară frumusețe, deși îndeobște mai puțin cercetați...

Fără multă tîrguială, cei doi miniștri, cărora generalul se adresase cu exclusivitate — Goga deținea portofoliul Internelor, eu pe-al Învățămîntului — am acceptat bucuroși propunerea.

Călătoria proiectată s-a îndeplinit întocmai, în ultima săptămînă a lunii mai. La Focșani, unde am ajuns cu trenul pe la amiază, ne aștepta un mic banchet, la care, pe lîngă oaspeți — mai venise cu noi și un subsecretar de la Interne — erau în păr membrii organizației locale, în frunte cu profesorul Rădulescu, adunați în sala Teatrului Național unde fusese instalată masa de ospăț. Un taraf de lăutari fusese adus de la Rîmnicu-Sărat, ajuns prin întîmplare un sediu de muzicanți deosebit de buni, astfel că orașul mai mic din vecinătate era, la zile mari, furnizorul lăutăresc al Focșanilor.

Neapărat, spre sfîrșitul mesei, care nu trebuia prelungită, s-au rostit cîteva toasturi, la care am răspuns Goga și cu mine.

Generalul Mărgineanu ne îmbia să plecăm fără întîrziere, ca să avem vreme pînă seara să ajungem la Soveja, după escala mai lungă de la Mărăști.

Un șirag de automobile, în fruntea cărora am ocupat locurile numai eu și Goga — părerea lui fusese să rămînem singuri, pentru eventualele convorbiri mai discrete — s-a pornit din fața Teatrului și a părăsit orașul, ajungînd repede într-un peisaj de țară, din ce în ce mai pitoresc.

După o scurtă tăcere, întreruptă de unele observări banale, Goga găsi un subiect de convorbire, susceptibil de dezvoltări.

— Ai remarcat, îmi spuse dînsul, două moduri de a se rosti cuvîntări. Noi amîndoi, dar și singurii ca îndemînare oratorică, am păstrat toată vremea un ton moderat, în orice caz un ton care nu trecea dincolo de preocuparea de-a se face auzit de toată asistența. Ceilalți, ai văzut, răcneau cu emfază și alergînd după cuvintele corespunzătoare cu ideia pe care voiau s-o exprime. Mare primejdie să ai patima sonorităților !

— Firește, elocința este și muzicalitate, precum e și colorit. Dar asta în nici un caz nu trebuie să te ducă la cuvinte neadecvate conținutului cuvîntării. Iar dacă pornești pe delături, cine știe unde poți ajunge, mai ales cînd nu ești stăpîn pe vocabular.

Mașinile înaintau, pătrunzînd într-o regiune de dealuri, care aveau parcă și misiunea să anunțe înălțimi crescînde, trepte ascendente pînă la munții propriu-ziși.

— Ai mai fost pe aici ? Ai mai trecut pe la Mărăști ? mă întrebă colegul meu de minister.

— Da, am mai fost, în prima noastră guvernare, cînd eram la Lucrările Publice. Ții minte că la început se întemeiase un subsecretariat pentru refacerea regiunilor distruse de război. Față de inactivitatea acestui subsecretariat, care nu urnise treaba din loc, această sarcină a fost trecută, cam pe la mijlocul anului 1921, Ministerului Lucrărilor Publice. Cel dintîi lucru pe care l-am făcut, a fost să utilizez vacanța de Paști, ca să vizitez linia frontului Nămoloasa-Mărășești-Panciu-Mărăști, ca să-mi dau seama de natura și dimensiunile ravagiilor războiului. Atunci am trecut și pe la Mărăști... și o să-ți povestesc o amintire,

care m-a impresionat profund și m-a făcut să admir într-o măsură poate neașteptată calitatea sufletească a țăranului român. Cînd mașina mea s-a oprit în dreptul satului Mărăști, unul dintre cele mai pustiite — un adevărat morman de ruine — am văzut cum apare deodată, de sub dărîmături, din hrube, o aglomerație jalnică de săteni, aduși la mizerie. Le-am explicat scopul venirii mele, adăugînd că guvernul voiește să înceapă de urgență refacerea regiunilor distruse, satele înaintea orașelor. Ei au ascultat cu toată bunăvoința, după care un bătrîn luă și dînsul cuvîntul pentru a-mi spune următoarele :

— Ne bucurăm că guvernul se gîndește să înceapă, dar ne dăm seama că reclădirea are să dureze. Sînt prea multe locuri ruinate. Numai de un lucru vă rugăm pe d-voastră. La noi, întîi și întîi să reclădiți *școala* și *biserica*.

Mă uitam la locuințele lor dărîmate, și reflectam la noblețea vorbelor auzite din gura acestui bătrîn reprezentativ, mi-a venit să-l îmbrățișez, — reținut totuși de reminiscența atîtor scene teatrale, în care se îmbrățișează oamenii cu sentimente simulate... Riscam o interpretare pe care am vrut s-o evit.

Iarăși cîteva clipe de tăcere, cînd am simțit vijelia unei mașini care depășea pe a noastră : era aceea cu generalul Mărgineanu, care voia s-ajungă cel dintîi la Mărăști pentru a ne face primirea cuvenită.

Satul se și desena la oarecare distanță și în cîteva minute am ajuns și noi.

M-am bucurat să văd renașterea lui parțială — fiindcă mai erau locuri virane, deși nu-l puteam suprapune imaginii dezolante pe care o înregistrasem cu șase ani în urmă. Generalul ne-a dat diferite explicații, ne-a arătat și locul unde urmează să se ridice un mausoleu militar, dar a stăruit mai mult să ne zugrăvească operațiile bătăliei, cu evoluția lor victorioasă, revanșînd armatele noastre, care c-un an înainte cunoscuseră multe înfrîngeri.

Zilele de vară sînt desigur lungi și parcă timpul înaintează mai încet. Totuși soarele începuse să coboare, așa că s-a luat dispoziția să continuăm drumul spre Soveja, punctul „terminus" al cutreierărilor noastre din această primă zi. Ne-am îmbarcat iarăși și am pornit la drum.

— Dar Soveja ai mai văzut-o ? mă întrebă Goga, după ce am luat-o din loc.

— O, e așa de mult de atunci ! Eram copil și am mers cu tată-meu în localitatea Vizanti, tot de prin aceste locuri, iar de acolo am făcut o excursie la Soveja. Să-ți spun drept, mai mult țin minte porțiuni pitorești din drum și văd limpede căruța cu boi, care ne transporta pe cei mici. Cît despre Soveja, păstrez o imagine extrem de confuză.

Ultima etapă a drumului, aproape neexistent, deși scădea în luminozitate, creștea în frumusețe, — ceea ce de altfel prevedeam după consultarea hărții, care plasa Soveja la poalele munților și la extremitatea așezărilor din această regiune.

În fine, se vestește localitatea, cu risipirea ei de căsuțe unde în curînd deslușim, la o margine, un arc de triumf improvizat și omenime în așteptare. Lucrul era neîndoielnic : se organizase o primire cu alai.

Cele trei-patru vehicule ale noastre se opresc în preajma arcului ce apărea ca o poartă ad hoc a Sovejii. Îndată ce am coborît cu toții, s-a desprins din gloată, un tînăr, în costum național, cu înfățișare mîndră, aproape falnică. Era unul din învățătorii locali, — lucru pe care l-am aflat numaidecît. Tînărul ținea în mînă un pachet de sferturi de hîrtie, pe care era așternut, în rînduri caligrafice, discursul pregătit. Păstrînd o distanță oarecare de mine și de Goga, pe care restul prietenilor noștri ne lăsaseră să stăm în fruntea lor, tînărul își începu cuvîntarea cu glas răsunător :

— Domnilor Miniștri,

Bine ați venit în mijlocul nostru, la Soveja. Vă salutăm cu *dragoste* și *cinism*.

Goga s-a uitat pieziș la mine, mușcîndu-și buzele, în timp ce eu făceam la rîndul meu eforturi ca să mă țin serios.

Discursul a continuat mai multă vreme, dar eu, unul — și cred că la fel și Goga — nu l-am mai urmărit, rămînînd fixați cu gîndul la acea împerechere catastrofală de cuvinte disparate : „cu dragoste și cinism..."

Urcați din nou în mașină, cu destinația spre hanul-hotel unde ni se rezervaseră camere pentru noapte, Goga, dîndu-și drumul rîsului eliberat de orice constrîngere, îmi spuse :

— Ce zici de „perla" învățătorului tău ?

— Așa pățesc semidocții încrezuți și îngîmfați ; rețin cîte un cuvînt de-al cărui sens adevărat nu și-au dat niciodată bine socoteală, și îl folosesc alandala.

— De dragul sonorității, așa cum am mai discutat și mai înainte.

— Numai că de data asta ridicolul a ajuns pe culme, greu de a mai fi depășită.

— Propune-l pe autor pentru „Bene merenti" clasa I.

— Neapărat...

Și hohotul nostru s-a dezlănțuit din nou.

Seara am luat masa în cerc intim, într-una din camerele ce ne fuseseră rezervate. Acum hazul nostru se mai potolise, dar ceilalți comeseni — 4—5 persoane — aveau rîsul încă proaspăt și, la fiecare sorbitură de pahar, îl ridicau puțin în sus, spunîndu-ne, ca închinare : *cu dragoste și cinism*. Firește am abordat și alte subiecte, toate întreținînd buna dispoziție pînă spre miezul nopții.

A doua zi de dimineață am plecat către munții Vrancei — finalul excursiunii — cu o mică întîrziere față de programul stabilit, pricinuită de un accident neprevăzut. Broasca ușii mele, pe care o închisesem la culcare, nu se putea deschide, cheia neputînd funcționa. Alții au încercat să o deschidă din coridor, dar totul a fost în zadar, căci broasca fragilă se defectase.

A trebuit să cobor din cameră pe o scară ce mi s-a așezat în dreptul ferestrei și pe care am descins cu grijă și cu stîngăcie, neavînd nici măcar reminiscența unei urcări sprintene de scară, în condițiile fericite ale celebrului erou al lui Shakespeare !

În vagoanele unui tren forestier, am străbătut o regiune pitorească, mergînd paralel cu înălțimile centrale ale munților Vrancei, care se desfășurau într-un lanț impunător, cu vîrfuri mai puțin rotunjite și domoale, așa cum sînt îndeobște culmile moldovenești. Peisaj sălbatec pe care

nu-l traversează o singură şosea care să treacă în ţinutul transilvan. Perete închis, ce mai este şi punctul de plecare al cutremurelor de pămînt care zguduie meleagurile ţării noastre, uneori dărîmînd şi ziduri de case, din numeroase aşezări.

Totuşi aceiaşi munţi ai Vrancei au fost teatrul unor legende poetice legîndu-se de pildă de minunata baladă a Mioriţei. De asemeni a furnizat şi numele literar, statornicit pe urmă, al unui mare scriitor. E interesant de asemeni că această regiune s-a bucurat în vremea domnitorilor Moldovei, de-o oarecare autonomie...

Excursia aceasta într-o regiune mai puţin cercetată decît celelalte ţinuturi carpatine – poate şi din lipsa căilor de comunicaţie – s-a încheiat cu o adevărată încîntare sufletească. Maşinile ne aşteptau să ne conducă la gara Mărăşeşti, unde se dusese şi vagonul nostru, care urma să se ataşeze în rapidul Iaşi-Bucureşti.

În maşină, Goga păstră un timp tăcere, pentru ca deodată să-mi comunice ceea ce pînă în momentul acela evitase sistematic să ne spună :

– Eu nu cred că au să reuşească... dar trebuie să-ţi aduc la cunoştinţă că se fac demersuri oculte, în orice caz încercări, ca să se schimbe guvernul. Regele, cum ştii, este grav bolnav şi fără speranţă de însănătoşire. După dînsul urmează regenţa care e lipsită de autoritatea unui rege în funcţiune. Formula care se sugerează regelui, deocamdată, este un guvern de concentrare, cu participarea tuturor partidelor, tot sub preşedinţia lui Averescu. Eu însă nu cred că regele Ferdinand, care abia mai poate să îngîne : „închideţi fereastra, că mă trage" sau „deschideţi-o că mi-e cald", mai stă să compună guverne, fiind mulţumit să-l lase toţi în pace, mai ales că guvernarea noastră a fost bună şi e bine aşezată ! Încă o dată, sînt lucrături zadarnice menite să nu izbutească.

Umbra de îngrijorare – pe care această destăinuire era menită să o nască, Goga a căutat s-o subţieze pînă la nefiinţă.

În fine, ajungem în gara Mărăşeşti, pe care o traversăm pentru a ieşi pe peronul din faţa şinelor. Şeful staţiei,

văzîndu-l pe Goga, vine repede spre dînsul, avizîndu-l : „Domnule ministru, aţi fost chemat urgent la telefon... şi mi s-a atras atenţiunea ca, îndată ce sosiţi în gară, să veniţi cu mine...

După o bună jumătate de oră, în care timp urcasem în vagonul care staţiona pe linie, ministrul de Interne s-a întors de la telefon.

– Ei, ce-a fost ?

Goga, puţin încruntat şi palid, îmi răspunde enervat :

– Manevrele pentru răsturnarea guvernului s-au înteţit. Ceea ce era înainte vaporos, acum a luat corp. Cine lucrează cu febrilitate, este partidul liberal. Guvernul de concentrare nu va fi – dacă va fi – decît tranzitoriu, după care se va instala iarăşi guvernul liberal. Graba cu care se procedează dovedeşte că boala regelui este extrem de avansată, şi liberalii vor să-şi aibă decretul de învestire înainte ca dînsul să moară. Telefonul m-a chemat de urgenţă să iau contactul cu corifeii liberali şi să vedem ce se poate face.

– Cine te-a chemat la telefon ?

– Omul... lui Averescu.

– Şi ce ai de gînd să faci ?

– Partidul socoteşte că eu sînt omul de legătură cu liberalii. Este drept că mă bucur de prietenie afectuoasă a cîtorva fruntaşi, în special a unuia din ei, care şi-a folosit efectiv legăturile sale cu Palatul pentru a determina chemarea noastră la guvern. Acesta este de altfel şi omul cel mai de treabă, – şi e bine că cel puţin are mare trecere în partidul său.

– Nădăjduieşti ceva ?

– În orice caz mă voi lupta.

Aşadar, venea cutremurul, dar nu din munţii Vrancei !

În Gara de Nord, Goga era aşteptat de omul lui Averescu şi încă de cineva, parcă de un ziarist. Eu am trecut pe lîngă dînşii fără să mă opresc. Pentru mine, mai sceptic din fire, plecarea noastră de la cîrmuire era aproape certă, sesizînd turburarea lui Goga şi preţuind mai puţin hotărîrea sa de a lupta, însoţită şi de o lucire de speranţă, fulgerată de ochii săi albaştri, în momentul cînd am încheiat convorbirea din tren.

Timp de o săptămînă au continuat combinații de culise. Lui Averescu i se impusese să alcătuiască un guvern de concentrare, însă toți șefii de partide — cu excepția lui N. Iorga — au refuzat să ia parte, ceea ce liberalii o știau de altfel de la început. Regele muribund a mai avut vigoarea să-i ceară demisia generalului, alcătuindu-se în pripă un guvern neviabil și neserios, prezidat de Barbu Știrbei, cărora partidele — afară de-al nostru — i-au dat concurs.

A fost, firește, o formulă efemeră, care a dus fără întîrziere la instalarea unui guvern liberal. Acesta avea frînele în mînă la încetarea din viață a regelui și la așezarea în scaun a membrilor regenței.

În ziua ultimului nostru Consiliu de miniștri, cînd ni s-a anunțat demisia și plecarea noastră de la cîrmă — pe care Averescu a denumit-o „căderea cărămizii", voind să exprime caracterul ei de surprindere — am mai avut o scurtă convorbire cu Goga, pe care nu-l mai văzusem de la aceea excursie în Vrancea.

— Așadar, n-ai izbutit, îi spusei cu o seninătate care îmi amintesc că nu era de loc prefăcută.

— Precum vezi ! Am vorbit insistent cu prietenul meu liberal care mi-a spus : știi cît țin la tine, dar totodată trebuie să-ți mărturisesc că voi n-aveți destulă experiență politică să prezidați evenimente așa de grave. Pentru asta era trebuință de un partid puternic și experimentat — și acesta sîntem noi și numai noi...

Ne-am despărțit, rămînînd să reflectez la multe din cele întîmplate și să recunosc că marele amic a lui Goga îi vorbise, fără a constitui o aberație verbală, *„cu dragoste și cu cinism"*.

RAITE PRIN ȚARĂ

Să nu se facă nici o legătură între titlul acestui capitol de amintiri și identica intitulare a unui volumaș cu însemnări de călătorie, tipărit cîteva decenii în urmă. Acum vor fi consemnate alte momente, alte împrejurări și contacte cu alte persoane.

A fost o vreme pe timpul vechii Academii Române, cînd la sfîrșitul sesiunii generale (mai-iunie) se organiza o scurtă excursiune în condiții puțin costisitoare, la care participau — benevol, firește — un număr de academicieni.

În primul an al alegerii mele de membru activ, s-a produs mai întîi, într-o seară, o mică deplasare, în vecinătatea Bucureștiului, la școala de la Măgurele, pe care o patrona Academia. Am fost o echipă de academicieni, cu un brek de ocazie, osebit de alte vehicule pe care le-au folosit cei mai înstăriți.

Școala de la Măgurele avea un nimb de poezie, datorită împrejurării că *Scrisoarea a 4-a* a lui Eminescu a fost concepută aicea și poate chiar realizată, în prima ei schiță, cel puțin.

Directoarea școlii ne-a condus mai în fundul grădinii, unde, într-un lac rotund, se oglindea surprinzător de clar, într-o imagine răsturnată, edificiul cu etaj al școlii, care,

reflectat în apă, apărea neasemănat de măreț și mai frumos.

— Iată, această imagine, ne spuse, i-a inspirat lui Eminescu celebrul vers, cu care începe *Scrisoarea a 4-a* :

Stă castelul singuratic oglindindu-se în lacuri...

Într-adevăr că puteai lua acea imagine răsturnată ca reflectul unui „castel"...

În afară de acest moment evocator, care a fost o clipă emoționantă, rețin foarte puțin din restul serii, care s-a redus la o masă oferită oaspeților în sufrageria școlii, unde s-au rostit și discursuri, dintre care îmi amintesc pe acel al ministrului de Instrucțiune, d-rul C. Angelescu, discurs mereu întrerupt de academicienii mai vechi și mai în vîrstă. Iată pricina : ministrul era și membru „onorar" al Academiei, și totuși atunci cînd se adresa oaspeților — academicieni, — le zicea regulat „domnilor membri", fiind automat întrerupt cu fraza : „Pardon, spuneți-ne : domnilor colegi".

Dar pesemne că „membrul de onoare" nu prea lua în serios această categorie academică, din care făcea și el parte — și care se întocmea după alte criterii de selecție, decît acel al scrierilor valoroase — așa încît, deși corijat într-una, continua să se adreseze cu „domnilor membri", ceea ce îl situa oarecum — malgré son titre — în afara corpului academic.

În afară de această excursiune măruntă, făcută chiar în timpul sesiunii, am mai făcut în acelaș an, după terminarea ei, un drum la Turnu Severin, invitați de profesorul Teodor Costescu — pare-mi-se, și dînsul membru de onoare — în orice caz un om de veșnice inițiative culturale : organizase pe vremuri, ca director al liceului, o fanfară, ceea ce constituia odinioară o inovație uimitoare, iar ulterior pornise în Turnu Severin două clădiri de teatru, una mai mică, terminată, alta de mari proporții, isprăvită numai în parte. Acest om entuziast și profund atașat de orașul său de reședință, necruțîndu-se de nici o sforțare pentru a strînge fonduri, invitase pe academicieni să vie o zi-două să constate „de visu" merituoasele sale realizări. După aceasta urma să ne deplasăm la un sat din județ, pe care tot strădaniile sale îl transformase într-un sat model.

Aranjase să avem cu toții gazde la familii înstărite din oraș, în așa fel încît deplasarea noastră să nu ne coste aproape nimic.

Severinul era un oraș care îmi plăcea și îl vizitasem în mai multe rînduri. Odată am fost oaspetele generalului Averescu, care avea o vie în jurul orașului. Rețin din acea călătorie grija migăloasă cu care generalul m-a plimbat prin proprietatea sa, arătîndu-mi de pe urcușul unei poteci centrale, de o parte butuci de viță franceză, iar de cealaltă parte vița germană, spunîndu-mi cu un zîmbet semnificativ : „Precum vezi, această cărare pe care ne suim reprezintă Rinul, hotarul despărțitor al celor două țări".

Altă dată, generalul Averescu fiind șef de guvern, iar eu ministru, am luat parte, plecînd tot din Severin, la o plimbare cu vaporul în regiunea „Cazanelor", pînă la Baziaș. Excursia pe Dunăre o organizase președintele de Consiliu, în cinstea corpului diplomatic, invitat să ia parte. Am participat și cîțiva membri ai guvernului, cu soțiile noastre.

Din această admirabilă plimbare, îmi aduc aminte cu deosebire de două momente — unul grandios, iar altul de o pedanterie interesantă.

Momentul grandios a fost peisajul din regiunea „Cazanelor", unde fluviul este țărmuit de-o parte și de alta de lanțuri de munți uriași, care întovărășesc cursul apei o bună bucată de vreme.

Acești munți impresionanți alcătuiesc marginea țării noastre de o parte, și marginea Iugoslaviei de partea cealaltă. Aceste două popoare, ce în momente cruciale și-au dat mîna, conlucrînd împreună (și colaborarea va mai continua) și-au asociat de asemenea în această regiune frumusețile lor naturale, alcătuind un singur peisaj, unic, măreț și încîntător.

Un coleg de minister îmi spunea atunci extaziat și dînsul : „E mai celebră Valea Rinului, dar e mai artificială și mai măruntă decît aceasta".

Mai tîrziu, cînd am vizitat și eu Valea Rinului — porțiunea celebră dintre Colonia și Main — am recunoscut că peisajul nu avea grandoarea Dunării de la „Cazane", dar poseda în schimb o bogăție de vechi castele ruinate, de

unde foiau legende fabuloase – de la povestea lui Siegfried pînă la Lorelei.

Menționez acuma și un al doilea moment al călătoriei, de altă natură, precum am spus. Toți călătorii am păstrat, cele trei zile de excursiune, același costum. Numai ministrul Germaniei, de-o rară scrupulozitate, înțelegea să-și adapteze ținuta vestimentară la fiecare variație a traseului. Pe vapor, de la Severin la Baziaș și înapoi, pînă la Băile Herculane, purta un costum de marinar, sobru evident, fără trese sau alte insigne aurite, dar în orice caz de culoare specific marinărească și cu șapcă la fel.

A doua zi de dimineață, la Băile Herculane, unde am rămas o zi întreagă, apăru deodată, pentru a se adapta peisajului respectiv, în costum de tirolez, cu pălăriuță verde și pantaloni scurți. În sfîrșit, cînd trenul ne-a readus în Capitală, l-am văzut descinzînd pe scara vagonului în costum civil – la fel cu toată lumea.

Desigur, nimic criticabil în aceste schimbări vestimentare, în corelație cu înfățișarea mediului exterior, dar comportarea sa izolată, în raport cu toți ceilalți, îi dădea un aer de pedanterie singulară.

Dar, în fond, nu rezultă de nicăierea că majoritățile sînt veșnic în nota justă și că niciodată nu se află pe linia firească manifestarea unui om izolat... Poate că uneori anticipează un lucru ce se va generaliza mai tîrziu...

Altă dată am stat la Severin mai pe-ndelete, chemat să conferențiez, de o societate culturală în micul edificiu terminat al lui Teodor Costescu. Sala, care servea și spectacolelor cinematografice, uneori folosită și de trupele în turneu, nu era tocmai mică, deși nu corespundea proporțiilor visate de Costescu.

Îmi amintesc de conferința ținută în fața unei asistențe selecte, ce părea avidă de a se instrui. De altfel, nu alesesem un subiect excesiv de filozofic, și care să scape chiar unui public cultivat. Cînd s-a terminat și s-a lăsat cortina, am descoperit între culise doi tineri care luaseră note, stînd incomod în picioare. Unul din ei, acel mai sprinten, mi-a spus că ideile conferinței se vor publica în revista *Datina*, dacă nu mă-nșel.

– N-aveți nici o grijă, va apare exact, îmi spuse el.

N-am mai obiectat nimic, deși cu teamă că ideile îmi vor ieși schilodite. Știam din practica parlamentară, că au nevoie de corecturi serioase chiar textele stenografiate, necum cele frunzărite și notate în fugă.

Peste o lună am primit numărul revistei unde, pe prima pagină, apărea un text nu numai cu titlul conferinței mele, dar și cu iscălitura mea. O simplă notă subpaginată mă degaja într-o măsură de responsabilitatea mea literară arătînd că ideile acelea au fost înregistrate după auz, urmărindu-se cu luare aminte expunerea mea liberă, deci rostirea momentului.

Lectura paginilor tipărite a fost pentru mine o satisfacție deplină. Ideile și succesiunea lor fuseseră perfect redate, cît privește frazarea, deși s-au folosit multe din expresiile mele proprii, nu era decalcarea fidelă a cuvintelor mele, ci opera redactorului care luase nota.

Am constatat totodată îngrijirea de formă literară și talentul de a o realiza. Așadar în ce privește stilul, avusesem un colaborator de care nu mă puteam plînge cîtuși de puțin.

Mulți ani mai tîrziu tînărul acesta a reușit la un concurs de Universitate, pentru estetică, învingînd un bun elev al meu. Regretul de a-mi vedea ucenicul doborît la concurs a fost îndulcit totuși de faptul că învingătorul, care studiase la altă Universitate, îmi fusese totuși, la acea ocaziune, un excelent colaborator.

De data aceasta, călătoria academică de la Turnul Severin n-a avut nimic de semnalat. A trebuit să se renunțe – nu știu bine nici pînă astăzi pentru ce motive – la vizitarea satului model. Am vizitat localul cel mare, unde în partea isprăvită se instalase, prin strădaniile aceluiași om providențial, o bogată bibliotecă. În una din sălile ei – restul clădirii mai avea mult pînă la încheiere – a avut loc o masă festivă, unde s-au schimbat mai multe cuvîntări. N-am reținut nici un discurs mai aparte, nici în bine, nici în rău. Parcă–parcă a fost și unul ridicul, însă nu îndeajuns, ca să poată fi memorat. Ridicul cu măsură – asta nu diferă mult de mediocritate.

* * *

În anul următor, tot după închiderea sesiunii generale, Academia a organizat o altă excursiune. De fapt organizatorul fusese Grigore Antipa, vechi membru al Instituției, savant hidrobiolog, directorul Muzeului zoologic din București, și director al Pescăriilor Statului.

Excursia organizată de dînsul urma să aibă loc în bălțile Brăilei, pe canalul Filipoiu, o deviație pitorească a apelor Dunării.

Am plecat de dimineață, nici acuma toți academicienii, ci numai acei amatori, cu trenul spre Brăila.

Orașul acesta îmi era și mai cunoscut decît Turnu Severin. Aici își avea reședința de iarnă poetul Teodor Șerbănescu, unchiul meu de pe mamă, așa că am avut prilejul să calc în acest oraș, deși ceva mai rar decît la proprietatea poetului pe Siret, unde mi-am petrecut într-o perpetuă încîntare vacanțele mele de elev adolescent.

Cunoșteam totuși destul de bine Brăila, ba chiar și unele împrejurimi ca : Lacul Sărat, Monumentul, ba chiar și cîrciuma de la Baldovinești a lui Angheluță, bețivan cu nasul pururea roșu, dar care a avut norocul să fie imortalizat de talentul nepotului său Panait Istrati — și dînsul vlăstar brăilean — într-un roman franțuzesc cu titlul *Oncle Anghel* — și care a cîștigat, precum se știe, o întinsă notorietate.

Dar canalul Filipoiu nu îl văzusem încă, așa că această călătorie, metodic organizată de Antipa, avea în cea mai mare parte, cel puțin pentru mine, caracterul și farmecul noutății.

Am străbătut Brăila în grabă pînă am ajuns la malul Dunării, de unde am trecut cursul principal al apei, în bărci, iar după pătrunderea pe canal, ne-am îmbarcat într-o șalupă cu alură pretențioasă de vapor, aparținînd Pescăriilor Statului. Cînd vasul-miniatură s-a pus în mișcare, Antipa s-a deslipit de noi, instalîndu-se în picioare aproape de cîrmă, dînd trupușorului său mărunt o înfățișare falnică de comandant — sau, cum șopteau unii dintre noi în ironie : o ținută de amiral.

Mărturisesc că peisajul acesta acvatic din Bălțile Brăilei se abătea sensibil de pe drumul oricărei încercări prealabile de-a ți-l imagina.

În timpul destul de îndelungat în care am navigat cu vaporașul nostru, aveam un spectacol, pentru un neinițiat ca mine, cu totul neprevăzut. Străbăteam pădurici de stuf neîntrerupte, desișuri de sălcii încîlcite, din care răsăreau întruna, zburînd pe deasupra noastră, păsări cu penele în culori țipătoare și nu cu o singură culoare ci avînd pe ele un adevărat spectru solar ; jucăușe steaguri multicolore, care pluteau reînnoindu-se mereu. Uneori îți venea să te crezi, dacă nu pe altă planetă, măcar în altă eră a planetei noastre. Priveliștea aceasta fantastică și curioasă, dar de un farmec netăgăduit, a fost pentru mine o introducere, un *avant-goût* al acelora similare, dar mult mai vaste din Deltă, pe care mărturisesc că nu le-am văzut nici pînă astăzi aievea, dar totuși mi s-au întipărit nesters în minte, din descrierile așa de plastice ale unui roman puternic de Radu Tudoran, care a rămas pentru mine — fără să mă consider critic iscusit — cea mai de seamă înfăptuire epică de la Rebreanu încoace.

În fine, deodată pereții de papură și sălcii începură a se lărgi, pentru ca vaporașul să intre curînd într-o rotondă, unde își făcu apariția o clădire vastă de lemn, cu un cerdac—terasă, pe care o masă lungă pregătită își aștepta oaspeții să le servească felurite mîncări pescărești. „Amiralul" Antipa ordonase subalternilor din această regiune să prepare felurile de pește cele mai gustoase și mai puțin obișnuite.

Am debarcat cu toții, neputîndu-ne desprinde lesne ochii de contemplarea înconjurimei, acum totuși ceva mai puțin exotică decît fusese mai înainte.

Fără întîrziere ne-am așezat la masă, unde au sosit, la scurte intervale, mîncări suculente și variate de pește : ciorbe, saramură, pește fript și prăjit. Verva comesenilor s-a mărginit o vreme la exclamări admirative, după care s-a trecut firește și la alte subiecte, în convorbiri în genere izolate, între grupuri de vecini. Antipa, care supraveghea buna dispoziție a oaspeților, se gîndea să inventeze cît mai multe surprize. Una dintre cele mai reușite a fost desi-

gur aducerea și prezentarea unui bătrîn pescar, pe care nu-l mai despărțeau decît vreo cîteva luni de zile de o sută de ani împliniți. Ne privea cu ochii săi albaștri, care păreau de sticlă mată, răspunzînd la întrebările noastre, destul de lămurit, uneori cu oarecare abundență de amănunte inutile.

În orice caz, ne uitam cu admirație la această ființă vie, născută de aproape un veac, care a fost contemporan cu o mulțime de evenimente istorice, înșirate pe-o enormă perioadă: revoluția de la '48, Unirea Principatelor, războiul Independenței, războiul balcanic și, în fine, ulterior, acel încheiat în 1918 cu pacea de la Paris.

Longevitatea aceasta excepțională, neîntovărășită de un corp în ruină, ne oferea o priveliște aproape uluitoare, așa că și după ce pescarul a dispărut din ochii noștri, icoana lui a dăinuit trainic în amintire, însoțită și de o simpatie de care ne-am dat mai bine seama atunci cînd, după trecere de vreun an, ni s-a comunicat la o ședință academică, probabil tot de Antipa, decesul acestui exemplar, îndărătnic să trăiască...

Mai rețin din această excursie la Filipoiu, două conversații, oarecum întîmplătoare, dar în care s-au atins chestii de un interes mai general: una cu Antipa și alta cu profesorul Mrazek, pe atunci președinte al Academiei.

E indiferent de cum a venit vorba, dar la un moment dat Antipa îmi spune următoarele:

— Am să-ți fac o confidență. Eu, cînd m-am dus să studiez la Iena, am plecat cu gîndul să urmez filozofia. Am început a audia cursurile respective, în special pe al lui Otto Liebmann, unul dintre cei mai reputați magiștri. Desigur că îl cunoști...

I-am răspuns că citisem cu mare interes opera sa critică: *Zur Analysis der Wirklichkeit* și că am folosit mult din lectura ei.

Antipa continuă mai departe:

— Nu zic, mi-a plăcut și mie forma lecțiunilor sale, dar totuși nu după multă vreme mi-am schimbat specialitatea, trecînd la Științele Naturale. Ce m-a determinat la aceasta? Nevoia sufletului meu de cunoștințe exacte, pe

care mi le oferea zoologia, dar pe care nu le găseam în domeniul filozofic, unde sînt numai afirmații ipotetice, fără siguranța faptelor științifice.

— Așa o fi, îi răspunsesem, dar, trecînd la specialitatea actuală, ți-ai îngustat orizontul cunoașterii.

— S-a îngustat, dar, în limite mai restrînse, am cunoștințe exacte.

— Îți satisface nevoile dumitale sufletești cunoașterea desăvîrșită a tuturor speciilor de pești și a altor viețăți acvatice?

— Prefer la orice, *exactitatea*...

— Eu prefer, pornind firește tot de la o bază exactă, să mă ridic la idei de *ansamblu*, chiar dacă acolo lucrez cu ipoteze discutabile. În definitiv, și în știința pozitivă există regiuni mai ipotetice, unde cunoștințele se preschimbă, așa că nevoia de exactitate rămîne satisfăcută numai dacă te oprești la *descrieri* de fapte și renunți la *interpretări*.

Antipa ridică din umeri... și luați de vîrtejul preocupărilor momentului, convorbirea se isprăvi.

Cu Mrazek discuția s-a făcut pe un alt teren. Izolați o clipă de ceilalți colegi, știu că i-am pus o întrebare în legătură cu specialitatea sa de geolog și în sfera competenței sale de petrolist.

— Cum stăm cu exploatarea petrolului?

— Ar mai trebui încetinită. Nu mai avem petrol — dacă punem terenurile din Prahova și Dîmbovița laolaltă — decît pentru 40—50 de ani. Pe urmă s-a încheiat cu bogăția noastră petroliferă.

— Dar parcă se mai află petrol și în Bacău.

— La Moinești, însă e disparent, așa că nu-l putem lua în socoteală.

După o clipă de tăcere adaug:

— Dar nu crezi mata că se mai pot găsi și alte straturi de petrol prin regiuni pînă azi neexploatate?... poate că, mai ales, și alte județe carpatine mai posedă asemenea bogății...

— Hmere! S-au mai pus sonde, dar fără rezultat...

Ne-am despărțit, rămînînd eu unul cu părerea că afirmația acestui om competent suferea totuși de lipsă de orizont... Că o privire ipotetică de ansamblu l-ar fi dus poate la concluzii mai optimiste.

Azi nu mai este nici o îndoială că Mrazek n-a avut dreptate. Terenurile noastre petrolifere depășesc considerabil regiunile din Dîmbovița și Prahova, singurele cunoscute pe atunci, constituind în limitele lor reduse cunoștința faptică din acel moment. Nu vreau să zic că eu, atribuind o similară înzestrare și subsolului altor regiuni carpatine, făceam o ipoteză filosofică. Dar am făcut o ipoteză întregitoare în spirit filosofic, care, deprins a lărgi orizontul dincolo de cunoștința faptică a actualității, nu numai că satisface o nevoie a minții, dar adesea deslănțuie cercetări fructuoase în direcția ipotezelor sale.

* * *

A mai rămas, pentru a încheia acest capitol, să consemnez amintirea altei raite — de data asta fără legătură cu Academia. Va fi vorba de cercetarea colanului de nestemate, de valoare artistică și istorică, pe care îl reprezintă mănăstirile moldovene din actuala regiune a Sucevei.

Mănăstirea Putna, cu emoționantul mormînt al lui Ștefan cel Mare, o cunoșteam mai de mult, din depărtata tinerețe, cînd am vizitat-o, într-o delegație studențească, în 1904, cu prilejul împlinirii a patru sute de ani de la săvîrșirea din viață a ilustrului voievod moldovean.

Peste mulți ani numai, mi-am completat cunoștința acestor mănăstiri bucovinene — cînd, pe lîngă revederea Putnei, am mai văzut pe îndelete șiragul, unic în felul lui, al lăcașelor de închinare, Voroneț, Humor, Sucevița și Vatra Moldoviții.

Spre deosebire de Putna, pe care vicisitudinile istorice au devastat-o în mai multe rînduri, pentru ca ultima ei restaurare să aibă numai ziduri văruite, fără picturi înăuntru și nici la exterior (dacă le va fi avut cumva și pe acestea la început) — celelalte au splendide picturi pe zidul din afară, ceea ce astăzi știm că sînt singurele din lume.

Voronețul și Sucevița posedă frescele cele mai complete, afară de zidul dinspre nord, unde crivățul și bătaia ploilor le-a șters în bună parte. Restul se păstrează încă foarte bine, și se pot urmări, de jur-împrejur, cu oarecare pretenție de succesiune logică, scene biblice și figuri legendare, cu caracter religios.

La Voroneț scenele zugrăvite se înșiră pe un fond de albastru, de o nuanță așa de specială, încît a primit și numele de albastru voronețian.

La Sucevița fondul este verde, pe cînd tot albastrul predomînă la Vatra Moldoviții și la Humor, unde frescele exterioare se păstrează de asemeni suficient de bine, chiar dacă vătămarea parțială e poate mai accentuată.

Aceste mănăstiri, ctitorii ale lui Ștefan, Petru Rareș și Movileștilor, sînt astăzi cunoscute de UNESCO, care le-a făcut o splendidă reclamă într-un volum elegant, cu ilustrații numeroase și cu un text explicativ în limba franceză. Grație acestei reclame, astăzi foiesc zilnic pe șosele, îngrijit asfaltate, zeci de automobile, sosite din străinătate cu oaspeți din diferite țări europene.

La data cînd am văzut eu pentru întîia oară aceste mănăstiri fără rival, afluența nu era așa de mare, dar impresia nu era mai puțin sesizantă, încît parcă ai fi putut să prevezi într-o măsură aglomerația ce avea să vie...

Acolo unde mai erau călugări sau călugărițe, cîte unul din monahi, mai bine informat, ne dădea explicații și ne reținea atenția asupra unor aspecte mai pregnante în succesiunea scenelor pictate. Acolo unde nu erau călugări, făceau același oficiu un paznic sau un preot de mir.

Peste tot, înainte de a ni se prezenta dovezile, ni se spunea cu o mîndrie, pe care n-am putut decît s-o împărtășesc, că aceste picturi murale au fost executate de meșteri moldoveni. Iar dovada de căpetenie era următoarea : unele scene biblice erau *localizate*, cu adaus de elemente moldovenești, și ni se arăta că regele David, în loc să cînte din harpă, ținea în mîini o cobză, că îngerii în loc să vestească din trompetă „judecata de apoi", sunau din bucium și încă altele la fel.

Priveam uimiţi aceste plăsmuiri, cu localizări din ţara şi epoca în care meşterii şi-au executat opera lor. Cu adevărat, David ţinea o cobză, iar îngerii buciumau...

La început un zîmbet mi s-a ivit pe buze, faţă de atîta naivitate şi faţă de această idee, oarecum barocă. Ar fi astăzi cu putinţă asemenea împerecheri ? Nici vorbă că nu, iar dacă lucrul a fost posibil atuncea, asta fiindcă atmosfera culturală a ţării era înapoiată şi asemenea combinaţii încă nu distonau.

Dar reflectînd mai pe-ndelete, am văzut că astfel de lucruri s-au petrecut şi-n alte ţări mai culte, ba chiar rafinate. Aşa, de pildă, în Franţa secolului al 17-lea, în tragediile lui Racine, personaje greco-romane se adresează unul altuia, potrivit moravurilor societăţii aristocrate franceze cu : „madame", „monsieur", „vous", care, puse în gura acelor personaje antice, se potriveau întocmai ca şi cobza în mîinile regelui David...

Şi totuşi, tragediile clasice franceze, cu tot limbajul lor manierat de curte, erau admirate, trecîndu-se peste asemenea inadvertenţe, astăzi cu neputinţă, fiindcă în prezent autorii de drame antice nu folosesc un limbaj total contemporan, ci pe acel care va fi odinioară — în orice caz Jason nu va spune Medeii : „Madame s'il vous plaît".

Desigur, Racine este preţuit şi astăzi, dar aceasta fiindcă, osebit de valoarea poetică, personajele sale, oricum ar fi să se numească, au valoarea istorică a timpului în care dînsul le-a realizat, oglindind maniere de comportare cu două veacuri mai vechi.

De fapt, zîmbetul din faţa buciumelor şi-a cobzei n-a durat decît puţin, preţuind pînă la urmă valoarea lor istorică, nu pentru că redau cu fidelitate tradiţiile biblice, dar pentru că evocau un trecut istoric naţional, la care orice român se gîndeşte cu înduioşare...

O NEUITATĂ EMOŢIE ARTISTICĂ

— Cina cea de taină —

Nu este cîtuşi de puţin o noutate, cînd cineva afirmă că muzica e cea mai răscolitoare şi mai adînc străbătătoare dintre arte. Ce e drept, au fost şi poate sînt persoane care îi preferă alte arte, din cauza lipsei sale de preciziune, care, în ciuda tuturor străduinţelor, nu poate să exprime idei determinate, ci pluteşte în vag. Şi Kant şi Hegel îi puneau deasupra celelalte arte, în timp ce Schopenhauer susţinea cu o convingere, pe care şi-o întemeia filosoficeşte, că muzica exprimă străfundurile fiinţării noastre şi plus ale existenţei ca atare. Socotesc că majoritatea iubitorilor de frumos înclină către aceeaşi părere...

Îmi vine în minte că, o dată, ascultînd într-un mare centru german întîia parte a tetralogiei wagneriene *(Das Rheingold)* am avut senzaţia, cînd a început prologul în întuneric (înainte de ridicarea cortinei) că asist la geneza cosmosului, prin trecerea de la neant la fiinţare...

O muzică ce începea cu sonorităţi abia perceptibile şi înainta într-un crescendo treptat, dar încă lent, parcă te făcea să simţi înfiorat tranziţia de la „nimic" la „ceva"...

După muzică ar urma evident poezia, care implică şi ea, în tovărăşia cuvîntului, o latură eminamente muzicală. În fine, arta plastică, spaţializată în afara spiritului nostru contemplativ, ar fi, în ciuda posibilităţilor sale de zugră-

vire vastă și amănunțită (mai ales pictura) și cu toată putința de-a prezenta o expresie externă, care destăinuiește și unele trăsături ale lăuntrului sufletesc, rămîne totuși o artă în genere mai îndepărtată de adîncul care se sbate, năzuiește, se chinue și speră. Poate reda un moment al vieții lăuntrice, nu însă o succesiune de stări și de tranziții intime, bineînțeles avînd privilegiul de-a reda exteriorul ființării cu o perfecție pe care n-o pot ajunge celelalte arte.

Și totuși mi-a fost dat într-o împrejurare să se răstoarne ierarhia artelor — în ce privește profunzimea lor respectivă, așa precum îmi apare mie în mod obișnuit și despre care am făcut mențiune mai înainte.

Într-un oraș italian, bogat în avuții artistice variate, emoția cea mai puternică mi-a dat-o un produs — genial, ce e drept — de artă plastică.

În vara anului 1927 am vizitat pentru întîia oară, printre alte orașe italiene, Milanul, care la aceea epocă era un oraș mai populat și mai viu decît însăși capitala statului italian.

Dar Milanul nu însemna numai atît. Era și un loc de strălucire a cel puțin două din marile arte cu care se mîndrește creația omenească, în momentele culminante ale izbucnirilor sale spirituale.

În Milan se găsește Teatrul „Scala", unde se reprezintă, cu mari cîntăreți selecționați, cele mai consacrate opere muzicale.

În domeniul plastic, Milanul posedă grandiosul Dom, din piața centrală a orașului, muzeul „Brera" și alte unghere mai periferice, dar care ascund tezaure artistice uluitoare...

Spectacolul de la „Scala" a fost desigur spectacol de artă. Se juca *Othello*, penultima lucrare a lui Verdi, așadar din perioada cînd marele compozitor italian intrase în unele privințe sub înrîurirea wagneriană : structură simfonică, leitmotive, preocupări mai puține de-a pune în valoare vocile soliștilor etc.

Vedeam și ascultam pentru întîia dată opera *Othello* și m-au impresionat puternic unele scene frumoase în sine

și cîntate cu mare talent, îndeosebi acelea care alcătuiesc actul final unde muzica atinge rare înălțimi.

Dar parcă în totul luată aș prefera *Aida*, unde geniul melodic, așa de inventiv, al lui Verdi se contopea acuma cu tehnica wagneriană, constituind o lucrare perfectă și sesizantă în totalitatea momentelor ei. Inspirația din *Othello* era parcă ceva mai scăzută.

Domul din marele centru al Italiei de nord este celebru prin măreția și mărimea lui uriașă. Un munte de marmură, c-un interior ca o peșteră enormă, rezămată pe stîlpi, te copleșește mai mult prin dimensiunile imense, decît prin frumusețile sale, sau prin puterea sa de expresie spirituală.

Pinacoteca „Brera" e și dînsa o vastă colecție de tablouri, cu cîteva capodopere autentice, din vremea Renașterii, firește. Totuși, abundența capodoperelor parcă nu egalează pe aceea, realmente amețitoare, din muzeele florentine.

N-aș putea zice că n-am ajuns la momente de încîntare, în contact cu aceste valori deosebite, dar aceea ce avea să mă ridice pînă la extaz era rezervată să o cunosc pe la finele colindărilor mele : celebra *Cina* a lui Leonardo da Vinci, pictată acum cîteva secole pe un perete dinăuntrul mânăstirii „Santa Madona delle Grazie".

Văzusem numeroase copii ale acestei vestite înfăptuiri artistice, după cum văzusem prin Italia și pînze variate cu același subiect, dar nu mi-aș fi închipuit că originalul lui Leonardo da Vinci are puteri atît de colosale, încît, chiar înainte de-a cerceta pe rînd figurile așa de individuale și așa de expresive ale celor doisprezece apostoli, avînd în centrul mesei pe blîndul Isus, atoateiertătorul, în primul moment de la întîia cuprindere a tabloului, mi-a venit parcă să cad în genunchi și aceasta nu din pietate religioasă, ci dintr-o emoție cu totul neobișnuită, în fața unei splendori de artă ce mă împingea la prosternare.

Într-un volum mai vechi cu note de călătorie, căutasem să exprim extazierea mea în fața acestei divine realizări estetice. Îmi îngădui să reproduc acel pasaj, care cuprinde reflecții exacte, deși îl regăsesc la recitire nu

de ajuns de expresiv, pentru ce am simțit realmente atunci. Iată pasajul :

„O operă supraumană este *Cina* lui Leonardo da Vinci, pictată în trapeza unei mănăstiri. Numai dacă vezi originalul acestei compoziții celebre — chiar uzată de vreme, așa cum se găsește — ai să-ți dai bine socoteală de resursele nebănuite ale picturii, care trece în general ca cea mai puțin profundă dintre arte. În această operă de-o expresie extraordinară, vorbesc puternic adîncurile ființei omenești și culorile parcă fac oficiul notelor muzicale, cînd acestea îți redau, cu vraja lor unică, inefabilul profunzimilor noastre.

Milanezii își dau seama de zestrea împărătească pe care o reprezintă această pictură, ce face singură cît o întreagă galerie. O și înconjoară cu un fast aparte, o separă de public cu o serie de vămi și ți se cere pentru dînsa la intrare o plată mai urcată, decît la toate muzeele." *(Impresii din Italia*, vol. I, p. 34–35.)

Ceea ce cu deosebire mi s-a părut exprimat prea rece, în rîndurile citate, a fost mențiunea că opera e uzată de vreme. În special partea de jos a tabloului, picioarele apostolilor, sînt fărîmate în parte, șterse, iar această uzură izbitoare se ridică pe alocuri și mai sus, plutind ca o teribilă amenințare, de distrugere treptată. Se pare că zidul peretelui e cuprins de o crescîndă umiditate, împotriva căreia n-ar fi nimica de făcut.

Firește, pentru salvarea operei, rămîne restaurarea continuă a părților decolorate de către meșteri iscusiți, care vor merge cu fidelitate pe urmele alterate ale originalului. Această restaurare, însă, ar fi o suprapunere, desigur asemănătoare, dar care se așează peste original. Aparent se păstrează opera lui Leonardo, fără ca totuși să fie chiar aceea ieșită din penelul genialului artist.

Reproduc strofele finale ale unei poezii inedite, compusă mult mai tîrziu, dar în care am căutat să exprim mai complet, folosind și imagini biblice, starea mea sufletească, extatică dar și chinuită, în raport cu această operă dumnezeiască :

...Continuu pelerini sosesc s-o vadă
Și se vrăjesc uitîndu-se la ea,
Pînă ajung de-a binelea să creadă
Că n-au în față chipuri de vopsea.

Extazul pururi gata-i să te cheme,
Dar mari tristeți pîndesc și se refac,
Căci opera se macină de vreme
Cu dinții unei boale fără leac.

S-așteaptă o zi de tragice suplicii
Cînd toată va pieri în cenușiu,
Vor dispărea Isus și ucenicii,
Lăsînd un gol, ca un mormînt pustiu.

Prea mult divin era și prea puternic.
— Iar ceea ce închide-atît mister
Nu poate sta-ntre noi decît vremelnic,
Urmînd să se înalțe iar la cer...

Și totuși speranțele mele nu cedează !... Fiindcă nu sfîrșesc de-a mă întreba, făcîndu-mi curaj : oare imensele progrese ale științei și tehnicii moderne nu vor găsi mijloace corespunzătoare pentru a scăpa efectiv de la pieire această capodoperă, glorie și fală a geniului omenesc creator ? Cine știe ? Poate că le-a și găsit !

DIRECTORI, MEMBRI ÎN COMITET ȘI AUTORI JUCAȚI LA NAȚIONALUL DIN BUCUREȘTI

Odată cu mutarea domiciliului meu din Iași la București, am părăsit și locul de membru în Comitetul de lectură al Teatrului din Iași, unde funcționasem aproape două decenii, pentru a fi transferat — firește printr-o nouă numire — în aceeași calitate, la Naționalul din București.

Din epoca acestei activități în preajma vieții teatrale din Capitală, aș putea să spicuiesc unele amintiri, corespunzătoare titlului pe care l-am dat acestui paragraf.

Cel dintîi director, cu care am avut să lucrez, a fost *I. Gr. Periețeanu*.

Rar un om care să-mi fi plăcut așa de tare. Excelent advocat, poet, care a publicat un volum de sonete, cizelate cu grijă și care destăinuiesc marea lui dragoste de natură. În momentul în care a fost însărcinat să dirijeze Teatrul Național, era și deputat, mai tîrziu ajungînd și ministru într-un guvern național-țărănist.

Dar pe lîngă însușirile sale intelectuale, avea și ca persoană un farmec aparte. Parcă îl văd la ședințele Comitetului, șezînd în scaunul directorial, dar fără răsturnări emfatice sau bosumflate și urmărind cu bunăvoință lectura pieselor aduse la comitet. Din cînd în cînd își netezea părul albit de timpuriu, deși îi încadra admirabil chipul său simpatic și inteligent...

Ne cunoșteam mai de mult, dar fără să fi avut relații mai intime. A trebuit împrejurarea acestei colaborări, pentru a ne constata amîndoi afinitățile — dînsul fiind și mai grăbit decît mine întru a le manifesta.

Căci mă refer la faptul petrecut în prima ședință a Comitetului, la care participam și eu, după întoarcerea mea de la băi. El fusese numit director cu puțin înainte, iar Comitetul funcționa numai de vreo două săptămîni.

M-a primit cu multă afabilitate, insistînd asupra impresiilor pe care i le lăsase manifestările mele culturale. Dar abia la sfîrșitul ședinței mi-a rezervat o bombă la care mă așteptam foarte puțin.

În legea teatrelor din acel moment, președinția Comitetelor teatrale nu era exclusiv rezervată directorului, putînd fi ales eventual și altcineva, dintre membrii Comitetului. Înainte de a ridica ședința, se adresă cu oarecare solemnitate asistenței, propunînd ca președinția Comitetului să-mi fie încredințată mie, el avînd destule alte sarcini în teatrul pe care îl conducea.

La întrebarea mea mirată : pentru ce n-o păstrează dînsul mai departe, aceasta neconstituind o oboseală în plus, ci fiind mai mult o chestiune de protocol, dînsul a stăruit în această propunere, care, în definitiv, a fost acceptată de toți.

Mi-a părut rău că nu i-am putut satisface o singură pretenție pe care a avut-o de la mine. Tradusese în versuri piesa *La Samaritaine* a lui Rostand, și ar fi fost fericit a o vedea reprezentată. Însă piesa aducea pe scenă personalitatea lui Isus, și dacă biserica apuseană admite aceasta, aceea ortodoxă orientală oprește categoric apariția pe scenă a întemeietorului religiei creștine.

Nu știu ce îl făcea să creadă că eu aș fi avut o trecere deosebită la autoritățile bisericești — ceea ce putea fi exact „în certe limite" — și a stăruit cu discreția lui obișnuită să intervin. Eu eram sigur că din partea bisericii nu există nici o cedare, dar am făcut intervenția, și așa cum trebuiește, dar fără speranță de reușită.

Nu-mi dau seama decît de motivele psihologice care m-au făcut să nu-i comunic adevărul și să-i las impresia că am amînat numai mijlocirea proiectată, dar nu că am

eşuat. Fapt e că, după oarecare trecere de vreme, chestiunea căzuse în desuetudine – nici el nu mă întreba nimic şi nici eu nu deschideam vorba cîtuşi de puţin. În orice caz, acuma îmi părea mai convenabil să-l las să considere chestia în curs. Am avut şi norocul că direcţia lui Perieţeanu n-a durat prea mult.

Dar pînă atunci să mai inserez o amintire caracteristică pentru complecta sa lipsă de comportare autoritară. În aşa fel că renunţa chiar la prerogative care îi reveneau lui, după lege, preferind să consulte Comitetul şi să ţie riguros socoteala de avizele lui. Aşa ne-am pomenit, deodată, că ne comunică programul reprezentaţiilor săptămînii viitoare şi ne întreabă ce avem de obiectat. Atîta a trebuit, ca aproape fiecare membru să-şi formuleze propuneri şi modificări, aşa că rezultatul a fost haotic, pînă cînd am povăţuit pe director – mulţumindu-i pentru condescendenţa arătată Comitetului – să-şi rezerve această sarcină, aşa precum fusese şi în trecut.

Directoratul lui I. Gr. Perieţeanu a fost de scurtă durată şi socotesc că plecarea a fost din dorinţa lui. După încetarea colaborării noastre ne întîlneam extrem de rar, – dar totdeauna aceste încrucişări accidentale creau aceiaşi atmosferă afectuoasă, repede, neîntîrziat. După o pauză mai lungă mi-a făcut impresia, văzîndu-l, că a slăbit fiziceşte, cu toate că buna lui dispoziţie a pus iarăşi stăpînire pe teren. Nu-mi aduc precis aminte de momentul cînd ne-am văzut ultima oară. Dar după o lungă scurgere de ani, fostul ziarist Calustian mi-a înmînat textul original al unui articol, pe care Perieţeanu îl scrisese, care mă privea de aproape şi care urma să apară în *România*, prin decembrie 1941. Calustian era redactor-şef la acea foaie, care însă pînă la finele anului şi-a încetat apariţia.

Iată ce scria Perieţeanu – fiindcă nu mă pot opri să închei cu rîndurile sale schiţa portretului său. Că mie îmi face plăcere, nici o îndoială ; dar tot aşa de sigur, că şi lui i-ar face la fel :

Articolul se rosteşte astfel :

IOAN PETROVICI

Printre acei care ilustrează o catedră universitară, ridicînd-o pînă la marile altitudini ale gîndirii, profesorul Ioan Petrovici ocupă un loc deosebit.

Personalitatea lui s-a manifestat pe multiplele laturi ale creaţiei.

Depăşind datele cunoştinţei aparente, gînditorul caută să pătrundă în domeniul fără durată al metafizicei, cauza însăşi a realităţilor cari ne înconjoară. Lucrările puţine la număr, pe care le-a consacrat principiilor supreme ale disciplinei filosofice, vădesc în această orientare către ceea ce e dincolo de condiţia fiinţei umane, cîteva din cele mai singulare culmi ale spiritualităţii româneşti în devenire.

Pe cînd scriitorul memorialist emerit ne-a dăruit, într-o fericită evocare, galeria marilor noştri dascăli, unind o nimerită caracterizare cu vraja sărbătorească a cuvîntului proslăvitor, – în descrierile sale de călătorie, din ţară şi străinătate, poetul egalează pe gînditor, în corespondenţa care se stabileşte între realitatea contemplată şi reacţiunea întotdeauna interesantă a propriului moment psihologic.

Preţuit pentru elevaţia şi distincţia elocinţei, dl. Ioan Petrovici s-a impus deopotrivă ca om politic şi a reuşit să-şi regăsească, în vicisitudinile unor împrejurări de multe ori protivnice, unitatea rară a spiritului său ales.

De aceea, cînd aura acestui apostolat didactic şi intelectual l-a readus, pentru a treia oară, în fruntea departamentului Educaţiei Naţionale, în cartea atît de săracă a filosofiei autohtone cuvine-se să înscriem, alături de Rădulescu-Motru şi P.P. Negulescu, numele profesorului Ioan Petrovici, care a binemeritat de la cultura română.

I. Gr. Perieţeanu

După retragerea lui Perieţeanu, a venit la direcţia Naţionalului Alexandru Mavrodi. El mai deţinuse încă o dată aceiaşi funcţiune, numit de guvernul liberal din 1914. Eu îl cunoşteam de mult pe Mavrodi, din 1906, cînd l-am găsit, stabilindu-mă în Iaşi, actor de categorie secundară

la Teatrul Național. Mai era și colaborator la ziarul *Evenimentul*, organul partidului conservator local.

După vreo doi-trei ani s-a mutat la București, lăsîndu-se de teatru, dar făcînd ziaristică activă, la început în coloanele *Adevărului*, pentru a debarca foarte curînd la *Viitorul*, înscriindu-se și în cadrele partidului liberal.

Nu am intenția să-l minimalizez, mai ales că în cadrul acestor povestiri mă silesc să fiu drept cu toată lumea și să recunosc fiecăruia însușirile sale pozitive. Voi mărturisi deci că era un gazetar vioi și exploata culisele politice cu destulă dibăcie. Actor fusese de a doua clasă, dar cînd partidul liberal l-a promovat director al Naționalului din Capitală, s-a dovedit un bun conducător, mai ales prin disciplina severă, impusă corpului actoricesc, în genere dificil de cîrmuit. Pare-se că și repertoriul a fost bine alcătuit, — cel puțin așa aflam din ziare, fiindcă în acea perioadă mă deplasam puțin din Iași.

A doua oară Al. Mavrodi a fost numit director al guvernul național-țărănesc, căruia i-a fost impus de imprevizibilul dictator, Carol al II-lea. Mavrodi a continuat să activeze și acuma, în mod mai mult ocult, în cadrele partidului liberal.

Cînd a fost instalat director, a făcut toate diligențele să nu demisionez din comitet, bănuind că îi păstrez ranchiună pentru o veche indelicatețe de la Iași. Este drept că nu o uitasem, dar vegeta destul de ștearsă în depărtările aducerii-aminte. Relațiile au fost în bine reluate, mai reținute din partea mea, dar sporul său de gentilețe, cu care m-a întîmpinat inițial, s-a transformat la dînsul în obicei, ba a reușit să mă dezghețe și pe mine, așa că, într-o atmosferă prietenească, a început o colaborare rodnică.

Mavrodi a continuat să considere disciplina actorilor ca un comandament fundamental. Căuta să mă puie regulat la curent, și chiar în amănunt, cu anume gesturi ale sale, cu care a înăbușit anumite focare de răzmeriță și, pentru a-mi arăta implacabila sa hotărîre de a menține ordinea, mi-a povestit, cu vocea mai în șoaptă, chipul tăios în care a admonestat pe-o artistă fruntașă, temperamental recalcitrantă, o artistă care se știa că este și favorită... a d-lui Director General.

Cînd se citeau piese originale în Comitetul de lectură, Mavrodi cerea avizul celor de față, iar dacă vedea că întîrziau, mi se adresa regulat cu fraza : „D-le profesor, zi ceva,... că zici bine". Această anticipație nu era numai o politeță convențională, ci se întemeia pe un fapt mai important : acela că mai întotdeauna se nimerea să fim de aceeași părere. Și pot să adaug că părerea noastră rămînea pînă la urmă decisivă — și nu ne-am jenat nici unul, pe baza verificărilor de la spectacol, de ceea ce am crezut și susținut deopotrivă.

Un amestec mai accentuat de întocmirea repertoriului am avut, în timpul direcției lui Mavrodi, numai o singură dată, cînd ne-am consultat asupra *repertoriului permanent*, o selecțiune riguroasă de opere dramatice românești și străine, care trebuiau pregătite la timp, ca punere în scenă, astfel ca oricare din ele să poată fi jucată, cu o scurtă repetiție, oricînd s-ar fi simțit trebuință.

Mavrodi a acceptat în genere propunerile ce se făceau de oameni cunoscători — o singură dată ne-a anunțat, după ce primise o piesă în repertoriul permanent, că îndată după distribuția rolurilor, a trebuit să o scoată. E vorba de drama lui Schiller, *Wilhelm Tell*, pe care o pretinsese Simeon Mîndrescu, profesor de literatura germană la Universitate și membru în Comitet. Motivarea lui Mavrodi a fost că această dramă nu are roluri *feminine*, iar publicul nostru nu gustă un spectacol cu personaje exclusiv bărbătești. Punctul de vedere al *omului de teatru* biruise pe acel al învățatului, care judecase dramele lui Schiller sub raportul exclusiv literar...

Să mai consemnez, din timpul acestui directorat al lui Mavrodi, stăruința lui pe lîngă Octavian Goga să primească a fi numit în Comitetul de lectură, într-un loc devenit vacant. Goga s-a lăsat convins, a acceptat numirea, gata-gata, sub pretextul legalității, să producă ș-o încurcătură, atacînd o tradiție îndătinată. Goga aflase că operele dramatice ale lui Nicolae Iorga — cîte una pe an — nu trec prin Comitet, ci merg de-a dreptul pe scenă. De cum s-a prezentat în Comitet, poetul de mare prestigiu a pus chestiunea. Mavrodi, fără a părea jenat, a declarat că el se va supune legii, în timp ce noi ceilalți n-am zis nici

da, nici ba. Noroc că pînă la viitoarea piesă a marelui istoric s-au petrecut schimbări la teatru, care au scos problema de pe rol...

Mavrodi, de data aceasta, a rămas director vreo trei ani, menținut încă de două guverne, printre care acel a lui Nicolae Iorga. Cînd a venit al treilea guvern, acel liberal, Mavrodi a intrat în guvern, ca subsecretar de stat la Interne. În locul lui a venit Paul Prodan director al Naționalului prezentat afectuos de Mavrodi, care și-a luat rămas-bun de la noi. Un rămas-bun neasemuit mai grav, decît și-ar fi închipuit atunci oricine, fiindcă după cîteva luni de zile fostul director a încetat din viață.

Paul Prodan era un om înalt și subțire, încă tînăr, cu înfățișare fină și atrăgătoare. Mi-a arătat tot timpul o condescență specială, care avea ca origine faptul de a-i fi jucat o piesetă într-un act, cu subiect modern, la Naționalul din Iași, în 1918. Pieseta mi-a adus-o dînsul, în scurtul meu răstimp de director interimar, cu un referat de la Duiliu Zamfirescu, care îi recunoștea calități *la limită*, dar o socotea jucabilă – și că merita încurajarea...

Osebit de acordul nostru, neîntrerupt, la primirea sau respingerea lucrărilor prezentate, era între noi și o similitudine de mentalitate, care ne ferea pe amîndoi de compătimiri extreme, – Prodan și-a manifestat prețuirea acestei activități ale mele – laterală, dar îndeplinită cu zel – luînd inițiativa unui mic banchet festiv, cu prilejul împlinirii a 25 de ani, de cînd – aproape caz unic – funcționam în Comitetul de lectură a două teatre de stat.

Masa jubiliară a avut loc la restaurantul de la „Continental", au participat artiști și scriitori, s-au rostit discursuri ocazionale, care de care mai inimos, în fine am răspuns și eu. Cum textul cuvîntării mele, care a fost tipărită, îl am la îndemînă, voi reproduce un pasaj–două, pentru a se vedea cum a purces această activitate – prelungită și îndelungată – în serviciul promovării dramaturgiei noastre, precum și semnificația pe care i-am dat-o în cuprinsul reflecțiilor mele.

După ce am enumerat succesiv numirile mele repetate în comitetul teatrelor naționale, observam că „punîndu-le

în paralelă cu seria mandatelor de deputat, am următoarea satisfacție : pe cînd în Parlament am dobîndit mandatul numai o singură dată în opoziție și de cinci ori fiind la guvern, în Comitetele teatrelor lucrul s-a petrecut invers : fiind numit numai o dată cu partidul la guvern, și de cinci ori în opoziție".

Îndeosebi aş dori să reproduc partea finală a discursului.

„Pasiunea de literatură dramatică, unde crezusem în tinerețe că voi putea să-mi creez un loc mai important, mă făcu să mă simt bucuros, după ce am apucat pe alte drumuri, să rămîn măcar în preajma și-n atmosfera vieții de teatru, fie și în însărcinări minore în Comitetele teatrale. La Veneția, gondolele, pe lîngă gondolierii care le conduc, mai au și un funcționar accesoriu : acela care trage cu cangea gondola lîngă țărm, o ține lipită pînă se urcă pasagerul și apoi o îmbrîncește în largul lagunei. Întotdeauna l-am privit cu simpatie pe acest modest personajiu, în genere fost gondolier sau aspirant neizbutit ; dar care, cu această funcțiune, are încă posibilitatea să ajute și dînsul circulația gondolelor și, mai ales, să nu se depărteze de ceea ce fusese obiectul pasiunii sale. Imaginea aceasta îi vine în minte aceluia care, în lipsă de rosturi principale în mișcarea literaturii dramatice, a fost bucuros totuși să rămîie, atîția ani de-a rîndul, în preajma și vecinătatea ei."

În primăvara anului 1938, întorcîndu-mă din străinătate, l-am găsit pe Paul Prodan bolind, pentru ca peste cîteva zile să aud că a decedat. A fost un moment zguduitor al vieții mele, la această știre fulgerătoare, prin nimic pregătită, mai ales de vîrsta de sub 50 de ani a aceluia care dispărea dintre prietenii săi...

După moartea lui Paul Prodan s-au succedat două direcții efemere : Ion Marin Sadoveanu și Camil Petrescu.

O singură amintire aș vrea s-o consemnez din timpul acestuia din urmă. Orice am de litere își are în ansamblul operelor celebre cîte una favorită. O astfel de slăbiciune, în repertoriul clasic, avea Camil Petrescu, pentru *Horace* a lui Corneille.

Din prima ședință ne-a avizat că „trebuie" să monteze *Horace*, dar că traducerea existentă este defectuoasă și a încredințat unui literat mai tînăr, Vladimir Streinu, să facă o nouă tălmăcire, în versuri bineînțeles. N-am avut nimic împotrivă, dar acel „trebuie", în formă imperativă personal m-a amuzat.

Rezultatele punerii în scenă au depășit cu mult așteptările directorului. Actorii distribuiți – aleși dintre cei mai reputați i-au declarat că ei consideră vechea traducere a lui Haralamb Lecca, mai mult teatrală, și că ei pretind să se joace pe aceasta. Directorul a cedat, însă a ales o nouă echipă de actori tineri, care să joace, la a doua reprezentație, versiunea cea nouă. Pentru echipa cea nouă, a desemnat un alt regizor, ba s-a făcut și un alt decor.

Am asistat la ambele reprezentații, în care tragedia – slăbiciune a lui Camil Petrescu s-a bifurcat în două spectacole diferențiate, și ca text, și ca interpretare, și ca decor...

În orice caz decorul reprezentației mai „avansate" era deosebit, dar tot așa de cuminte ca și acel al spectacolului „tradițional". Nici o presimțire a sistemului montărilor de astăzi, cînd decorul este adesea anonim, redus la un joc bizar de perdele, o aberație care ar fi menită să „sugereze" imaginea tabloului adecuat...

Un directorat ceva mai lung a fost acel al lui Liviu Rebreanu. A fost numit de colegul său academic, generalul Rosetti, cînd acesta avea calitatea de ministru al Culturii (1941). Între Liviu Rebreanu și mine exista de mult o prietenie, reciproc afectuoasă și condescendentă. Considerația deosebită pe care eu o aveam pentru dînsul decurgea mai presus de toate din mare prețuire a operei sale literare, care făcea dintr-însul cel mai puternic romancier al nostru. Îmi dau seama mai puțin de originea considerației sale pentru mine, bănuind totuși momentul cînd ea a fost realmente sporită : efortul depus de mine pentru alegerea sa ca membru al Academiei, unde întîmpina obstacole și rezistențe numeroase. El a fost atît de convins de tot ce-mi datora în această privință, că atunci cînd a fost întrebat de biroul Academiei pe cine dorește să răspundă

discursului său de recepție (așa era pe atunci obiceiul) ; dînsul, deși în genere se desemna un academician din aceeași specialitate, în loc să indice pe unul din marii prozatori, m-a propus fără șovăire pe mine, care aveam altă meserie principală.

Și fiindcă într-o memorialistică de fantezie cineva a înfățișat, făcînd complect abstracție de adevăr, ca elector inimos al lui Rebreanu un coleg al său de strictă literatură, țin să adaug că la finele discursului meu de răspuns, prozatorul în chestiune, care la alegerea lui Rebreanu se mărginise pur și simplu să-l voteze, a mormăit în surdină, către vecinul său : „Găsesc că l-a lăudat prea mult".

La Teatrul Național am lucrat numai cîteva luni cu Rebreanu, în calitatea mea de membru în Comitet. Pe la finele anului 1941, luînd locul generalului Rosetti în guvern, am continuat a lucra cu Rebreanu, săptăminal, anume de cîte ori directorul general al Teatrelor, totodată și al Naționalului, avea oră administrativă la ministrul Culturii Naționale. A fost o colaborare extrem de plăcută, și pot zice că o așteptam ca un interval de repaos reconfortant, deși totodată rodnic, prin discuțiile pe care le aveam împreună, pentru trasarea directivelor activității teatrale, în acea perioadă de timp.

Acordul se făcea fără greutate și am constatat că, în împrejurările de atunci, lucrări dramatice care păreau perimate s-au jucat cu mare succes și făceau serii impresionante.

După această ultimă colaborare, care a durat pînă în primăvara anului 1944, cînd Rebreanu a început să se stingă pe încetul, crezînd la început că era o suferință trecătoare – aș mai face două mențiuni. În două rînduri, conducătorul statului mi-a cerut înlocuirea lui Rebreanu, lucru pe care eu l-am refuzat, hotărît. Întîia oară fiindcă ar fi ironizat, față de nu știu cine, unele aspecte ale regimului ; a doua oară, că avînd o maladie prelungită și poate nevindecabilă, Teatrul nu este cîrmuit așa cum trebuie. În această din urmă împrejurare, un *literat* din Comitet s-a prezentat mareșalului Antonescu, și a stăruit să-i încredințeze lui postul de director. I-am explicat condu-

cătorului statului, iar cînd acesta mi-a spus cu oarecare mîhnire tragică : „Văd că n-am nici o trecere la d-voastră" — n-am putut face nimic alta decît să ridic din umeri. A fost aceasta prin iulie 1944.

Pe Liviu Rebreanu l-am mai văzut de vreo două ori : o dată la Pucioasa, unde era ministerul în dispersare, și unde Rebreanu a sosit de la via lui de lîngă Pitești. Era alb ca varul și slăbit la jumătate. Auzise de uneltirile colegului său de Comitet, și venise să mă informeze că se simte mai bine și e gata să revină în Capitală pentru a începe repetițiile. M-am uitat la el înduioșat și l-am rugat să-și caute de sănătate liniștit...

La o săptămînă după asta, m-am repezit la via lui unde zăcea prăpădit. Abia mai putea să rostească o vorbă-două. Mi-am luat rămas-bun, convins că era pe sfîrșite.

Această despărțire a avut loc pe la 20 august. La 1 septembrie Rebreanu și-a sfîrșit viața...

* * *

Între membrii Comitetelor de lectură, salvați de înecul uitării, notez pe actorul Ciprian, care avusese și succese de autor dramatic, precum și pe Scarlat Froda, directorul revistei „Rampa". Deși diferiți și ca înfățișare și ca temperament, amîndoi făceau același oficiu în Comitet : pe acela de lectori ai pieselor prezentate, atunci cînd autorii preferau să nu le citească dînșii, personal.

De asemenea îi revăd cu claritate pe cei doi universitari de la București, profesorul G. Murnu și Simeon Mîndrescu.

G. Murnu era și membru al Academiei, tradusese cele două poeme homerice în versuri românești, încercase și versuri proprii, mai puțin reușite. Un omuleț mărunt, trecut de șaizeci de ani, dar lipsit în genere de vlagă, deși macedonean. La Academie nu și-a ținut niciodată Discursul de recepție, n-avea nici o inițiativă, iar dacă făgăduise votul vreunui candidat, iar acesta nu reușea de la primul scrutin, pînă la scrutinul final, care aducea reușita candidatului său, mai încerca să voteze și pe altul, pretextînd că acesta are poate șanse mai multe.

La teatru, cînd se citeau piesele, urmărea totdeauna lectura cu ochii închiși, ceea ce făcea pe unii să creadă că doarme de-a binelea, ceea ce cred că nu era exact — afară de un caz, două, cînd somnul fusese autentic, cu toate că fugitiv. Într-o singură împrejurare l-am văzut energic : atunci cînd a cerut să nu se mai joace piese cu subiect antic, în versiunea vreunui autor mai nou — fie dînsul oricît de valoros — ci să se traducă neschimbat tragedia autorului grec. Cînd s-a propus să se joace în traducere *Eriniile* lui Leconte de Lisle, el a cerut să se joace modelul antic, *Orestia* lui Eschyl, oferindu-se a o traduce dînsul în versuri românești. I s-a făcut plăcerea, dar tocmai cînd traducerea sa era pe sfîrșite, poetul Victor Eftimiu a prezentat o lucrare proprie, cu subiect antic, *Thebaida*, cu reminiscențe vădite din tragicii greci, așa că s-a pus în Comitet dilema, dacă așteptăm traducerea lui Murnu sau jucăm piesa autorului român. Acesta, informat de ezitările Comitetului, a făcut o întîmpinare în care ne cerea să mai lăsăm să se odihnească pe tatăl Eschyl, și să se dea precădere creației autohtone, chiar dacă inspirațiile din literatura veche elină erau incontestabile.

S-a jucat piesa lui Eftimiu, nu dintre cele mai bune ale sale, dar și dînsa construită cu meșteșugul omului de teatru. Traducerea lui Murnu n-a mai venit pe scenă, mai ales că directorul mi-a șoptit în taină că versurile traducerii nu sînt defel teatrale...

Simeon Mîndrescu era originar din Transilvania și avea catedra de germană la Universitatea din București. Era un om demn, corect și cu oarecare dîrzenie. Se povestește despre dînsul — și întîmplarea pare a fi veridică întru totul — că, fiind președinte la un examen de bacalaureat, părintele unei candidate, om foarte influient, a căutat să-l cîștige prin manevre ispititoare, la care Mîndrescu i-a răspuns scurt : „Precum vezi cuvîntul «Mîndru» face parte din numele meu de familie — adaug, și din ființa mea. Te poftesc să ieși afară."

Raportîndu-mă la o ședință a Comitetului teatral, îmi amintesc de o caustică, dar amuzantă replică a lui Mîndrescu. O autoare dramatică de oarecare notorietate,

ardeleancă și ea, a venit să ne citească o tragedie, care a fost ascultată într-o tăcere plictisită, pînă aproape de sfîrșit. În ultimul antract autoarea s-a oprit o clipă și, probabil cu gîndul de a schimba atmosfera, ne-a spus că soțul ei — un foarte cunoscut și prețuit scriitor ardelean — i-a spus, cînd a cetit și el această piesă : „Draga mea, să știi că tu ai scris o capodoperă".

În timpul cînd toți ceilalți păstram tăcerea, Mîndrescu privind-o ironic i-a spus :

— Se vede că dînsul te-a iubit prea mult !

Piesa nu s-a jucat niciodată, cu tot brevetul prestigios care i-l dăduse ilustrul ei bărbat...

* * *

Venind la ultimul paragraf al capitolului de față, pentru a spune cîteva despre debutul a patru autori dramatici, produs în aceeași perioadă.

Cei dintîi doi erau oameni în toată legea, care deși cu talent, nu și-l exploataseră multă vreme, și s-au și mărginit la o singură lucrare, jucată cu succes. Aceștia au fost Andrei Corteanu și Aurel Th. Șerbănescu.

Corteanu mi-a fost coleg de studenție și era de pe atunci un element distins, care făgăduia.

A făcut ziaristică remarcată, dirijînd organul partidului conservator. Cînd aceștia au venit pentru ultima oară la putere, Corteanu a fost deputat și secretar general de Interne. După dizolvarea partidului conservator, a dirijat o foaie economico-financiară, refuzînd să mai facă politică militantă. Aproape ne pierdusem unul de altul, cînd deodată Corteanu apare la Comitetul de lectură, cu o piesă : *Copiii pămîntului*. Ne-am strîns mîinile cu afabilitate, iar atunci cînd mi-a spus că a scris o piesă originală, știu că i-am spus :

— Precum știi, și eu am scris o piesă în tinerețe, dar am avut o scuză : n-aveam decît 17 ani. Dar tu să faci acest lucru după 50 de ani, ei, asta e mai greu de iertat !

Nu știu dacă gluma nu l-a indispus puțin, dar ceea ce mi-am dat seama după o oră de lectură e că piesa era excelentă, prezentînd cu vervă și relief un tablou al vieții rurale, în ansamblul aspectelor ei. O galerie de tipuri care

de care prins mai bine și înfățișat mai viu. Piesa s-a primit, firește, și fără mare întîrziere s-a reprezentat la *Studio*.

Am impresia că și publicul a gustat-o, dar după vreo trei-patru spectacole, a fost scoasă după afiș. Cauza ? Intervenția autorității ecleziastice, care a protestat că a fost adus pe scenă și puțin ridiculizat, firește, un popă-agent electoral !

Am văzut cu mare plăcere piesa, reluată în 1966, și i-am găsit același mănunchi de calități.

Ca și Corteanu, Aurel Th. Șerbănescu, fiul poetului cu același nume, a venit și el cu o piesă, scrisă în colaborare cu soția sa. Piesa, avînd ca titlu *Într-o vară la moșie*, zugrăvea cu antren și colorit viața din vacanțele de vară, la proprietatea familiei, unde veneau numeroși oaspeți, printre care am fost și eu o vreme, ca rudă apropiată a poetului.

Autorul principal trecuse și el de 50 de ani, și a rămas creatorul „monocotiledonat", al unei singure piese. Deși comitetuli i-a găsit defecte esențiale, stăruința lui Rebreanu și a mea au determinat un vot pozitiv — cu recomandarea unor modificări.

Eu le-am recomandat autorilor să înlăture unele pasagii puerile, dar cele mai multe, în ciuda Comitetului, să le lase cum le-au scris. Eram cel mai în măsură să apreciez corespondența cu realitatea și să recunosc veracitatea unor tipuri hazlii !

Piesa, care avea și o intrigă cu miez, s-a reprezentat cu mare succes, de vreo optzeci de ori în Capitală, în plus turneele din provincie, cu care împreună s-a depășit suta de spectacole, într-un răstimp destul de scurt.

Acum vin alți doi autori, care au luat-o mai din vreme și care au ajuns profesioniști. Primul ar fi diaconul Luca de la Bacău, iar celălalt scriitorul Mircea Ștefănescu.

Pe diaconul Luca l-am auzit vorbind la o întrunire averescană, în orașul său de reședință, fără să bănuiesc că acel dibaci cuvîntător era și un scriitor dramatic ce se va afirma.

Piesa care a prezentat-o Comitetului nostru, un subiect biblic, avea pe *Iuda Iscariotul* ca personaj principal. Două acte mi s-au părut bine construite, dar al treilea imposibil. Față de deprimarea autorului, care își vedea lucrarea pri-

mejduită, actorul-scriitor G. Ciprian, care era de față, s-a oferit să colaboreze cu autorul, luîndu-și sarcina să refacă al treilea act în întregime. Piesa s-a jucat, după săvîrșirea acestei operații, sub numele ambilor autori.

A avut succes, dar nu extraordinar.

Diaconul Luca nu s-a lăsat. Mai avea și o altă piesă, cu subiect egiptean, pe care o și tipărise, cu merite evidente, însă tot nejucabilă.

În fine, nu după multă vreme, a venit cu o nouă înfăptuire, cu subiect din istoria Bizanțului. Aceasta a plăcut mult la lectura din Comitet și s-a reprezentat fără multă așteptare sub titlul *Femeia Cezarului*. Piesa a avut o mare izbîndă, și fecundul autor cu desaga încă plină de opere dramatice a fost acum consacrat.

La piesa următoare, pe care n-am cunoscut-o mai înainte de a fi jucată (nu mai eram în Comitet) și nici nu am văzut-o reprezentată, subiectul pare să fi fost tot din istoria Bizanțului, iar după rezumatele recenzorilor parcă întrucîtva asemănător cu acela din *Femeia Cezarului*.

Închei, consemnînd debutul scriitorului Mircea Ștefănescu, care în deosebire de alții a continuat pînă astăzi să creeze, cu regularitate, și cu o recunoaștere definitivă. Deci o notă aparte și față de scriitorii sporadici sau ocazionali, și față de abundența explozivă a lui Luca.

Piesa de debut a lui Mircea Ștefănescu era o lucrare realistă și se intitula „*Veste bună*. S-a cetit în Comitet, autorul, pe atunci tînăr, aflîndu-se de față. Lucrarea a plăcut și a fost acceptată, dar mi-aduc aminte că am fost unul dintre cei mai entuziaști, declarînd la sfîrșitul lucrării că piesa cetită „iese sensibil din comun". Poate că aș fi uitat formula întrebuințată, dacă autorul nu ar fi reprodus-o, cu mulțumire, firește, într-o notă de ziar.

Această scriere de debut s-a jucat și, după cît mi-aduc aminte, a fost apreciată de publicul spectator.

M-am bucurat să văd că această lucrare n-a fost decît izvorul unui rîu, care s-a desfășurat sigur și liniștit.

Fără să cunosc șiragul complect al realizărilor dramatice ale lui Mircea Ștefănescu, am avut prilejul să aplaud la spectacol două din cele din urmă creații ale sale : una din ele avea drept erou pe Cuză-Vodă și alta pe Mihail

Eminescu. Deși aceste puternice evocări nu se pot chema piese istorice, referindu-se la evenimente încă nu de ajuns de îndepărtate, autorul a avut meritul de a-și fi încununat eroii cu o aureolă, care n-a fost foc bengal de circumstanță, ci o luminozitate astrală, grație căreia nu se deosebesc cu nimica de marile figuri ale istoriei încheiate mai de mult...

INIȚIATIVELE UNEI ACTIVITĂȚI EFEMERE

Am fost martor, cu viața mea îndelungată, la cea dintîi înfăptuire în țara noastră a Radiodifuziunii și i-am urmărit dezvoltările cu cel mai viu interes.

De această invenție minunată și de realizarea ei tehnică în treptata sa perfecționare, mă leagă o întreită calitate.

În primul rînd, aceea de *ascultător* fervent, la început uluit ca de-un miracol, pe urmă obișnuit cu minunea, tot mai atașat de transmisiunile radiofonice, pe măsură ce părăseam locuința mai puțin, așa că înlocuiam spectacolele, pe care odată le frecventam cu asiduitate, ascultînd în preajma aparatului de radio, măcar aspectul lor sonor, de multe ori cel mai însemnat dintre toate.

A doua calitate a fost aceea de *vorbitor* în fața microfonului, unde o vreme eram solicitat de conducerea instituției să apar cît se poate de des. Cum subiectul disertației rămînea la libera alegere a vorbitorului, am tratat, în cadrul celor 20 de minute acordate, felurite și numeroase subiecte, filosofico-literare. La un moment s-au strîns atît de multe asemenea prezentări pe teme variate, a căror formă rezumativă și concisă nu excludea totuși deplinătatea înfățișării conținutului, încît am putut alcătui mai multe fascicole din „Biblioteca pentru toți", compuse în cea mai largă parte din aceste mici conferințe, rostite la

microfon. Mai des prezentam probleme ca : *Puterile muzicii, Poezie și Logică, Psihologia actorului, Diletantism și Creație, Prejudecată și Adevăr, Despre Originalitate, Temei și Tradiție* etc., etc. Sau cuvîntări comemorative, avînd ca temă personalități de seamă ca Vasile Alecsandri, Ion Creangă, I. L. Caragiale, G. Topîrceanu, Octavian Goga, François Coppée și altele. De asemeni și cîteva figuri de filosofi.

În vremea aceea se țineau numeroase serii de conferințe la Ateneu, Fundația „Dalles" și alte săli din Capitală, așa că dizertațiile mele de la radio n-au epuizat decît în parte activitatea mea de conferențiar, dar chiar în forma lor concentrată de eseuri-medalioane, expunerile de la microfon nu le-am considerat niciodată secundare în activitatea mea spirituală.

În sfîrșit, a treia mea legătură cu această instituție capabilă de progrese uimitoare, a fost aceea — de scurtă durată — ca președinte al Consiliului de administrație al Radiodifuziunii.

Am funcționat în această calitate din mai pînă în decembrie, anul 1941. În momentul cînd am acceptat această demnitate, programele de la Radio erau mai sarbede, mai sărăcăcioase și mai haotice, departe cu mult de cele din prezent. Emisiunea începea pe un singur post, abia pe la ora 2 (14) după-amiază, continuînd pînă la miezul nopții. Muzică la un nivel inferior ; conferințe ceva mai bune, atîrnînd de talentul și competența celor invitați să vorbească, însă lăsate complet, în ce privește subiectul, la inițiativa conferințiarilor.

Din primul moment, secondat de trei excelenți funcționari ai instituției — remarcabilul poet d-rul Voiculescu, Demetrescu-Mugur, de asemeni un literat priceput și harnic, în fine muzicianul-compozitor Rogalsky — am căutat să aduc unele îmbunătățiri, prin idei inovatoare, care schimbau în parte structura programelor. Menționez cîteva din ele. O fac cu atît mai vîrtos, cu cît unele au rămas, iar directiva dată, în genere s-a menținut, fiind pusă în practică ulterior, cu mijloace tehnice perfecționate și adaptate la natura unor împrejurări schimbate.

Într-un cuvînt, am căutat să ridic valoarea transmisiunilor şi mai ales să introduc în aspectul lor răzleţ şi disparat, oarecare unitate, prin grupări care să constituie un întreg. Cu aceasta, iniţiativa subiectelor trecea, în mare parte, de la capriciul autorilor, la autoritatea centrală a instituţiei, continuînd fireşte să se adreseze la cei mai valoroşi specialişti, dar propunîndu-li-se subiectul, care urma să se încadreze într-un ansamblu coordonat şi unitar.

Cîteva exemplificări :

Am dispus ca sîmbătă seară, la o oră anumită, să se reprezinte un şirag de capodopere ale literaturii dramatice universale, în ordine cronologică. Îmi amintesc şi astăzi începutul şiragului : *Oedip-rege, Hamlet, Faust, Ruy-Blas* etc. A fost meritul lui G. D. Mugur că le-a adaptat pentru radio şi a găsit interpreţi rolurilor. Urma un alt şirag de drame istorice româneşti, de la *Răzvan şi Vidra* a lui Hasdeu, la *Apus de soare* a lui Delavrancea.

Opere dramatico-muzicale n-am încercat, şi pe vremea aceea nu se puteau face transmisii de la Teatrul de Operă, după cum nu se puteau face nici de la sălile de concert de la noi, necum din străinătate, de unde n-am auzit altceva, o vreme, decît o transmisiune de la Budapesta a muzicii unei orchestre cu lăutari de culoare arămie, care intonau cu patos, în fiecare seară, ceardaşuri ungureşti.

Totuşi, urmărit de aceeaşi preocupare a grupării unitare, am aranjat cu Theodor Rogalsky fie o seară de uverturi de operă – din care n-au lipsit nici Rossini, nici Wagner, sau o colecţie de valsuri, tot din opere, în care figurau nume ca Ceaikovski şi Gounod.

Dar ideea întregului unitar şi armonic am introdus-o şi la conferinţe, instituind cicluri de disertaţii înrudite, care alcătuiau un tot. Avem convingerea că astfel de grupări unificate au un rol educativ mai mare decît risipirea haotică a unor expuneri disparate.

Îmi amintesc că în cadrul acestei inovaţii s-au alcătuit grupe de probleme sau figuri filosofice, evenimente şi perioade literare.

Fireşte că şi conferinţele lăsate la libera alegere aveau o unitate, atunci cînd ele erau rostite de aceeaşi persoană

şi trădau aceleaşi preocupări şi aceeaşi structură sufletească. Aşa îmi amintesc de cazul lui Nicolae Petraşcu, critic literar şi mai ales un foarte plăcut povestitor – pe aceasta doctorul Voiculescu îl considera „asul" emisiunilor radiofonice – şi care, fără o ordine săptămînală, istorisea amintirile sale despre numeroşii scriitori români pe care îi cunoscuse în viaţă şi care acum deveniseră nume ilustre în literatura românească. (Toate aceste cuvîntări la microfon au fost adunate în 4 volume cu titlul *Icoane de lumină.)*

Este şi timpul să închei.

Dacă aş fi păstrat mai multă vreme calitatea de preşedinte la Radio, aş fi mers probabil pe calea aceasta mai departe, înmulţind numărul subiectelor tratate în diversele cicluri pe cale le alcătuiam. Mă simt totuşi un premergător al unor dispoziţii care, cu sau fără întrerupere, s-au perpetuat şi s-au statornicit în programe de o crescîndă bogăţie.

Terminînd, îmi îngădui să arăt că ideea ciclurilor – aplicarea la galeria personalităţilor noastre literare consacrate– m-a urmărit şi în calitate de ministru al Culturii – unde am trecut de-a dreptul de la preşedinţia Radio-ului, dispunînd să se aşeze în rotonda Cişmigiului un şirag de busturi, care reprezintă, grupaţi sistematic laolaltă, pe marii clasici ai literaturii româneşti.

ÎN OPOZIȚIE CU GEORGE ENESCU

Premiul Național acordat compozitorului Sabin Drăgoi

Încep prin a însemna amintiri în legătură cu George Enescu — amintiri timpurii și foarte îndepărtate.

Mi s-a adus la cunoștință existența prococelui și uimitorului muzician George Enescu, prin laudele abundente care se revărsau de pretutindeni asupra talentului său excepțional — mîndrie națională pentru toți românii — mi s-a adus, zic, la cunoștință, mai înainte de a avea prilejul să-l văd pe Enescu aievea sau să-l ascult în vreo sală de concert.

În primăvara anului 1900, prin luna martie, aproximativ, George Enescu, întors cu o reală aureolă de la studii din străinătate, a anunțat că va concerta în mai multe seri. Toate acele concerte s-au transformat în festivități și toți amatorii și-au reținut bilete din vreme.

George Enescu, născut la 1881, n-avea decît optsprezece ani și jumătate. Aș fi fost bucuros să asist și eu măcar la unul din concertele adolescentului-miracol, de care mă apropiam ca vîrstă — aveam vreo zece luni mai puțin. Dar biletele erau cu mult prea scumpe pentru buzunarul unui student, în primul an de universitate. Ba împrejurările au făcut să am chiar interese divergente, fiindcă întîmplarea făcuse ca în ultima decadă a lunii martie din 1900, să am și eu premiera unui poem dramatic într-un act, care fusese primit și urma să se joace pe scena Naționalului

din București. Premiera era în aceeași seară cu ultimul concert al lui George Enescu, ceea ce m-a făcut să pierd cîțiva spectatori de seamă, care altfel ar fi venit la piesa mea. A fost singurul moment cînd am simțit un fir de gelozie, altfel absent cu desăvîrșire, atît din cauza deosebirii totale de specialitate, cît și din pricina unui sentiment care l-am avut întotdeauna, acela al „orgoliului național", pe care îl satisfăcea într-o largă măsură faima tînărului nostru artist-muzician.

Pe urmă premiera necunoscutului din ajun, care fusesem eu, s-a bucurat în genere și dînsa de bunăvoința elogioasă a cronicarilor de atunci !

Ceva mai tîrziu am ascultat la un concert — fără Enescu — *Poema română*, compoziția sa inițială, cu care venise la București în 1900.

Am ascultat-o cu multă plăcere, deși recunoșteam că nu-i aparținea lui George Enescu meritul invenției, întregul poem nefiind decît un ansamblu de arii populare românești, firește, excelent orchestrate !

În orice caz, reflectam ce deosebire capitală există între muzică și poezie, întrucît, la aceasta din urmă, niciodată nu vei putea să-ți creiezi un nume, aranjînd într-un întreg poeziile altora.

Mai tîrziu însă l-am ascultat de cîteva ori pe Enescu, fie cîntînd la vioară, fie ca dirijor. De data aceasta am fost literalmente entuziasmat. Mai ales ca șef de orchestră, declar și astăzi, că n-am mai văzut nici un alt dirijor în decursul vieții mele îndelungate, care să-l egaleze.

Avea un fluid magnetic care se comunica tuturor instrumentiștilor, ridicînd compoziția interpretată — și pe care dînsul o știa totdeauna pe dinafară — la o înălțime copleșitoare, deasupra valorii sale efective. L-am auzit cîntînd și la pian, unde de asemeni m-a încîntat și m-am inserat în admirația generală pentru marele nostru muzician.

Dar ambiția lui Enescu era să-și creeze un nume de compozitor, ceea ce reiese clar și din memoriile sale tipărite în limba franceză.

Trec peste audierea altor compoziţii la concerte şi ajung la audierea operei sale *Oedip* la marea operă din Paris. Trebuie să spun că pînă la acea dată se înseilase între noi o adevărată prietenie, pornită îndeosebi de la întîlnirile noastre săptămînale la Academia română, unde eram membri activi amîndoi, aleşi cam odată, mai exact la diferenţă de un an.

Într-o convorbire privitoare la arta lui, mi-a mărturisit într-o zi, că de cîţiva ani construieşte pe-ndelete o mare operă cu subiect antic : opera *Oedip*. Cu această ocazie, că urmăreşte ca întreaga partitură muzicală să fie călăuzită de două idei, care să-i imprime două caractere potrivite cu subiectul : *seninătatea* (corespunzătoare spiritului elen) şi un caracter *oriental*, care ar corespunde poziţiei geografice a personagiilor.

În sfîrşit, aflîndu-mă la Paris, prin iarna anului 1936, am putut să asist la cea de-a treia reprezentaţie a operei *Oedip*, care îşi avusese premiera cu puţin înainte.

Şi de data aceasta a fost o coincidenţă între spectacolele creaţiei lui Enescu şi obligaţiile mele, care erau conferinţele mele anuale la „Sorbona". Dar acum era o coincidenţă cu totul relativă şi nimic nu mă oprea să-mi procur biletul din vreme.

Am ascultat cu emoţie creaţia muzicianului român, bucurîndu-mă de momentele de mare ascensiune ale inspiraţiei sale. În special am fost ridicat pe sus de muzica celui de-al doilea act : moartea Sfinxului, a cărui enigmă a descifrat-o Oedip, ieşirea tebanilor, scăpaţi de teroarea monstrului instalat la poarta cetăţii, ieşirea lor fericită cu ramuri înverzite în mînă, apariţia reginei-văduve Jocasta, care – neştiind că este propria lui mamă – i-a oferit mîna, făcîndu-l rege al Tebei, reintrarea într-un marş triumfal al tuturora înlăuntrul zidurilor cetăţii eliberate. Această superbă partitură a lăsat oarecum în umbră pasagii ale compoziţiei, care, fără să-mi displacă, mi-au plăcut mai puţin.

Ceea ce mi-a displăcut însă efectiv, este că în programul spectacolului, în care se arăta că autorul lui *Oedip* îşi făcuse studiile la Conservatorul din Paris, nu se pomenea nici o vorbă despre originea lui românească.

* * *

Trecînd la Sabin Drăgoi, voi proceda de aceeaşi manieră, începînd anume cu prima atingere pe care am avut-o cu acest distins compozitor al nostru.

Era o epocă în care frecventam regulat spectacolele Operei române, instalată pe atunci în clădirea din gura Cişmigiului, peste drum de Ministerul Apărării Naţionale ulterior dărîmată de cutremur.

Programul săptămînal anunţă deodată, fără nici o reclamă prealabilă, premiera unei opere româneşti, aceea a compozitorului transilvănean Sabin Drăgoi. Opera punea pe muzică *Năpasta* lui Caragiale şi purta acelaşi nume şi ea.

Personal nu auzisem de Sabin Drăgoi niciodată şi, cu toate că eram într-o atitudine sceptică, m-am dus să fiu de faţă la această premieră.

Ei bine ! mi-a plăcut lucrarea în mod deosebit. O muzică foarte adecuată textului, cu inspiraţii din folclor, dar cu arii personale, pe deasupra excelent cîntată, mai ales de basul Folescu în rolul nebunului Ion.

Această impresie a fost împărtăşită de tot publicul sălii – în genere select – şi, într-o pauză am felicitat călduros pe autor, dimpreună cu alţi intelectuali, printre care se afla şi un cunoscut autor dramatic, ce încerca discret să-l întrebe pe compozitorul fericit, dacă n-ar fi dispus să pună pe muzică şi una din piesele sale !

Unul dintre cei mai entuziaşti a fost interpretul lui Ion, basul Folescu, pe care l-am surprins în mai multe rînduri, în serile cînd nu juca, fredonînd pe culoarele Operii, pasagii din excelenta partitură a rolului său.

Încă o dată, înfrăţirea dintre sumbra dramă a lui Caragiale şi muzica aşa de perfect suprapusă a inspiraţiei lui Drăgoi, a dat naştere la o operă frumoasă, care a legat numele compozitorului de cuvîntul *Năpasta*, în aceeaşi măsură cu numele lui Caragiale însuşi.

Şi alţi compozitori de-ai noştri, urmînd pilda lui Drăgoi, au vrut să transforme în operă o piesă celebră a lui Caragiale.

E cazul lui Paul Constantinescu – de altfel un iscusit compozitor – care a încercat să folosească în scopul acesta

comedia O *noapte furtunoasă*. Însă, Doamne ! ce dezastru e să pui pe note mahalagismele lui Jupîn Dumitrache sau ale lui Nae Ipingescu !

Sabin Drăgoi a mai realizat și alte compoziții după *Năpasta*. Una din ele a fost transportată chiar pe scenă, unde am văzut-o, dar i-am găsit numai o valoare mijlocie. Am impresia că nu s-a mai ridicat la înălțimea *Năpastei*, rămînînd totuși și cu această singură realizare un compozitor de seamă, așa precum — păstrînd proporțiile — și Mascagni a rămas un compozitor celebru, deși după *Cavaleria Rusticană* nu s-a mai ridicat la aceeași perfecțiune în tot șiragul creaților sale.

Am ajuns la centrul de gravitație al amintirilor acestui capitol și revărsarea aducerilor aminte — adesea greu de stăpînit — l-a împins aproape de sfîrșitul paragrafului însuși.

În luna iunie, anul 1943, avînd calitatea de ministru al Culturii, am prezidat comisia care acorda Premiul Național, pentru activitatea sa creatoare, acelui muzician, care va fi socotit cel mai de seamă. În fiecare lună iunie, în fiece an, se acorda succesiv acest premiu, fie unui literat — poet sau prozator — unui artist plastic, sau arhitect.

În anul 1943 venise rîndul artei muzicale. Comisia era prezidată de ministrul Culturii și alcătuită din totalitatea laureaților anteriori, adăugîndu-se și doi-trei specialiști, competenți în arta care venea la rînd, pentru decernarea premiului.

De data aceasta comisia a fost completată cu George Enescu — a cărui celebritate mondială îl reținuse să accepte premiul nostru — și din muzicianul Brăiloiu.

Înainte de-a păși în sala de ședințe am încrucișat prin coridor pe Sabin Drăgoi, căruia i-am întins prietenește mîna.

— Faci parte din comisie ? l-am întrebat.

— Da, însă m-am retras, deoarece concurez și eu la premiu.

Nu mi-a spus decît atîta, neîngînînd nici un fel de solicitare, ceea ce mi-a făcut o impresie tot așa de bună, cît și aceea pe care o aveam de multă vreme despre talentul său.

În sfîrșit, după ce s-au strîns toți membrii din comisie, am deschis ședința, dînd cuvîntul lui George Enescu, care de altfel mi l-a și cerut.

Enescu, vorbind foarte simplu, dar cu o încredere care nu suferea replică, ne-a cerut să dăm votul muzicantului Alfred Alessandrescu. Îl cunoșteam de la spectacolele de Operă, unde dirija din cînd în cînd. Nu știam nimic de compozițiile sale, iar ca dirijor nu avea nimic excepțional. Dealtfel om simpatic, cu un fizic atrăgător.

După propunerea scurtă, dar pe un ton categoric a lui George Enescu, mi-am îngăduit să-i cer unele informațiuni.

— Mă rog, care sînt lucrările lui Alfred Alessandrescu ?

— Poemul *Acteon*.

— Și altceva ?

Nici Enescu pare-se că nu știa despre *Didona*, scrisă ca adolescent de 18 ani, căci și la observarea mea că Premiul Național nu se dă pentru o bucată izolată, ci pentru o întreagă activitate, dînsul mi-a răspuns :

— Fiindcă în țara noastră nu există o atmosferă prielnică activității de compozitor. Altfel ar fi scris și el mai mult...

După această explicație contestabilă, i-am răspuns :

— Eu propun pe Sabin Drăgoi, a cărui *Năpastă* este de mari proporții și este incomparabil mai corespunzătoare eforturilor creatoare ale neamului nostru.

Nu știu ce a mai replicat Enescu, care nu era maestru și în argumentație logică, dar eu l-am pus la vot pe Drăgoi, în opoziție cu Alfred Alessandrescu. Rezultatul a fost că acesta din urmă n-a rămas decît cu două voturi, pe cînd Drăgoi a întrunit restul de 7–8 voturi, fiind proclamat laureat al Premiului Național.

George Enescu a părăsit sala mînios, iar pe vechea noastră intimitate s-a așternut un strat de răceală, care n-a mai avut răgazul să se ridice vreodată.

Mai tîrziu, gîndindu-mă la această răceală, care a constituit unul din regretele statornice ale vieții mele, m-am întrebat : oare nu era mai cuminte să fi votat candidatul lui Enescu, acoperindu-mă cu ideea că n-am făcut decît să mă alătur părerii unui mare specialist ? Și totuși, îmi răspundeam regulat : totdeauna am preferat pe oamenii de valoare efectivă, acelora de o valoare îndoielnică. Așa am făcut și acuma, respectîndu-mi o convingere fermă : chiar cu riscul de a pierde o prețioasă prietenie.

ORATORI ȘI SCRIITORI

Talentul oratoric și acel scriitoricesc esențial deosebite unul de celălalt, totuși în comun, într-o măsură mai mare sau mai mică, preocuparea realizării frumosului, în felul lui fiecare. Cicero și Demostene erau așezați și dînșii în cadrul estetic unde străluceau Omer sau Virgiliu, și-mi amintesc că pe vremuri, la cursurile de elină și la latină, tinerii învățăcei erau puși să studieze deopotrivă cu pagini din Iliada sau Eneida, și texte din discursurile celor doi oratori, citați mai înainte.

Afară deci de această năzuință comună, cele două talente se deosebesc esențial, atît ca structură spirituală, cît și prin concretizarea lor exterioară. Lucrul se poate pune în evidență examinînd cazul acelei personalități prestigioase care a fost Titu Maiorescu, poate chiar deopotrivă, scriitor foarte rafinat și orator în grad superlativ.

În proza sa științifico-literară (lucru pe care îl constatăm și în Tratatul său de Logică și în Criticile sale literare) stilul îi este concentrat și concis –, nici o frază de umplutură, nici un cuvînt de prisos, nici o expresie repetată prea în apropiere.

În schimb, fraza sa oratorică era amplă, surprinzătoare, cadențată. Uneori o expresie se repeta curînd, atunci cînd trebuia accentuată în viteza curgătoare a frazei vorbite.

Elocința mai implică și o serie de însușiri pe care nu le reclamă neapărat și arta scrisului : spontaneitatea, fluența, muzicalitatea. Să mai adaug că oratorul în momentele culminante ale elocinței folosește formule lapidare, asemănătoare cu cele din proza aforistică.

Această înșirare de caractere specifice ale suflului oratoric, mă face să mă opresc o clipă la o personalitate importantă din trecutul nostru politic — e vorba de *Petre Carp*. Acest șef de scurtă durată al partidului conservator, și de durată mai lungă a unei ramuri disidente s-a impus opiniei publice printr-o serie de calități, între care, prima, o ținută rectilinie de o riguroasă consecvență. E drept că această atitudine dîrză, inflexibilă, l-a lipsit de mlădiere, în momente în care împrejurările o cereau, și cînd a făcut o politică vădit eronată. Dar deocamdată ne ocupăm cu altă chestiune, în legătură cu problema noastră ; raportul lui Petre Carp cu elocința română. E vorba de un caz interesant : cînd îl auzeai vorbind la tribună, îți părea greu să-l treci între oratorii autentici. În afară de faptul că se exprima într-o limbă moldovenească excesiv dialectală. Dar avea un glas strident, eminamente nemuzical, apoi pauze prea lungi între cuvinte, ceea ce părea o negație a frazei abundente și curgătoare. Pe urmă obișnuita scurtime a discursurilor lui Carp, părea și dînsa o tăgadă a ceea ce am denumit suflu oratoric.

Și totuși discursurile lui Carp, stenografiate și citite păreau curgătoare. Cuvintele frazării, întrerupte în timpul discursului de pauze îndelungate, la lectură se înfățișează elegante, realmente frumoase. Sînt fraze de orator, dar care la rostire deviau de la caracterul oratoriei și nu aveau farmec captivant.

Trebuie totuși să recunosc, că și la rostire erau la Petre Carp, unele momente impresionante : Vorbele lui de spirit, care nu lipseau mai niciodată, precum și unele formule lapidare, care făceau ocolul epocii sale. Citez pe una dintre ele, care îmi vine în minte mai curînd.

Într-o polemică parlamentară, Take Ionescu, pe care îl aprecia ca talent, dar pe care nu-l iubea din cauza prea marei sale flexibilități și a schimbării frecvente a atitudinilor, Carp i-a servit această apostrofă dureroasă, închegată într-o formulă :

„Talentul nu justifică toate imoralitățile, după cum frumusețea nu scuză toate prostituțiile".

Dar să încheiem cu acest caz în aparență curios, care însă se explică prin multiplicitatea caracterelor oratoriei, de aceea și Carp uneori era orator, alteori nu era, și să revenim la firul inițial al problemei.

Cu toate că — așa precum am văzut mai dinainte cele două talente sînt esențial diferite — totuși pe ogorul intelectualității noastre românești există personalități care le-au posedat pe amîndouă, în chip necontestat.

Despre unul am făcut chiar mențiune, servindu-ne de dînsul tocmai pentru diferențierea structurală a celor două talente. Acesta a fost *Titu Maiorescu*, omul sobru, dar care în discursuri îngăduia și înțepături răutăcioase sau jocuri de cuvinte, ca atunci, cînd a comentat bugetul deficitar alcătuit de Take Ionescu, spunînd că acesta a confundat „echilibrul" bugetar cu „echilibristica oratorică".

Dar au mai fost și alții cu acest dublu talent. Unul din ei era *Barbu Delavrancea*, scriitor care a cultivat genul epic și mai tîrziu pe acel dramatic, cu netăgăduit succes dar totodată ca advocat și om politic, s-a ridicat pe mari înălțimi oratorice, prin fraza lui metaforică și vijelioasă.

În unele momente Delavrancea a combinat chiar oratoria cu drama, ca în „Apus de Soare", atunci cînd voevodul Ștefan cel Mare, rostește în fața boierilor, într-o scenă culminantă un discurs vibrant de mare frumusețe.

Un alt mare intelectual a fost *Nicolae Iorga*, mare orator și în același timp fecund scriitor, cam inegal dar care totuși s-a ridicat ca în cele patru volume cu „Oameni care au fost" printr-un înalt nivel de prozator. Ca orator, el a dispus din prima tinerețe de o vorbire abundentă și vertiginoasă, care cu timpul a căpătat accente furtunoase în scrisul lui Delavrancea.

Putem spune că Iorga a preluat moștenirea furtunoasă a lui Delavrancea, avînd chiar poate o mai mare putere de improvizațiune.

În fine, un al patrulea intelectual, dispunînd de aceeași dublă înzestrare este *Octavian Goga*, poetul lirico-naționalist care a răscolit în preajma primului război mondial valurile simțirei naționale românești, atît prin minunatele sale poezii cît și prin discursurile sale impresionante, pe care le-a continuat după unirea noastră cu Ardealul, cu mai multă măsură, dar cu același talent, în calitatea sa de om politic în cadrul României unite.

Independența celor două talente — unul față de altul — se verifică și mai bine, cînd întîlnim intelectuali înzestrați efectiv cu unul din aceste talente, care duc lipsă de celălalt.

Vom lua exemple tot din cîmpul vieții noastre intelectuale.

Iată de pildă, doi prozatori moldoveni : nuvelistul Nicolae Gane, membru al Junimei literare, și ilustrul prozator Mihai Sadoveanu. Cel dintîi, cînd era obligat să vorbească, avea vocea așa de stinsă, că parcă își dădea sufletul. Celălalt, desigur mai mare ca scriitor, atunci cînd trebuia să vorbească, nu trecea nici dînsul în genere de mijlociu.

Invers, au fost vestiți oratori ca *Alexandru Lahovari* sau *Nicolae Titulescu*, care niciodată n-au avut și reputația de scriitori.

Un orator remarcabil a fost *Take Ionescu* cu o mare abundență verbală și putere de improvizare. Pot spune că uneori, la ședințele Parlamentului, m-au impresionat mai tare unele cuvinte improvizate ale lui Take Ionescu decît unele discursuri pregătite. A avut și aptitudini de scriitor. Se pare că unele frumoase articole de fond, din ziarul partidului său îi aparțineau. Însă tot așa se afirmă că nu le scria el însuși, ci le dicta secretarului, așa că și aceste articole par a fi fost tot produsul talentului său de orator.

Rămîne să încheiem aceste considerații reproducînd din memorie dintr-o populară revistă străină care apărea mai de mult, niște destăinuiri privitoare la marele orator francez *Gambetta*.

În una din sălile laterale ale Palatului Adunării deputaților din Paris, Gambetta a fost acostat într-o zi de ziariști, aceștia rugîndu-l să-și spună părerea asupra unui proiect de lege prezentat de guvern. Cu multă amabilitate a început să disece proiectul (în fața jurnaliștilor care luau note) completîndu-și treptat obiecțiile, perorînd cu o vervă crescîndă.

După ce și-a terminat expunerea sa însuflețită, unul din ziariști, a îndrăznit să-i spună :

„Expunerea dumneavoastră ar fi un admirabil articol de gazetă decît îl redactăm noi, de ce nu vreți să-l scrieți chiar dumneavoastră ?"

Gambetta se lăsă sedus, ceru o coală de hîrtie, și se așeză la masa de scris. A muiat tocul în cerneală, și după un moment de ezitare, încercă să scrie o frază, pe care o șterse, începu o a alta, de care a rămas de asemeni nemulțumit. Iritat, azvîrli tocul din mînă, se ridică de pe scaun și spuse iritat :

„Mie îmi place să vorbesc. Scrisul este treaba voastră". Un minunat exemplu de mare orator lipsit complet de îndeminarea scrisului.

DIMITRIE STURZA

Dimitrie Sturza a fost şeful partidului liberal timp de două decenii — cam zece ani la finele veacului trecut şi alţi zece la începutul secolului actual. În această calitate a fost de mai multe ori prim-ministru în guverne de lungă durată, după ce mai înainte de a ajunge şef de partid fusese de mai multe ori ministru — începînd cu acel al Lucrărilor Publice în guvernele prezidate de I. C. Brătianu.

De persoana lui Dimitrie Sturza mă leagă amintiri foarte îndepărtate, amintiri din copilărie. Avea o moşie în judeţul Tecuci, la Găiceana. În această calitate candida la alegeri în judeţul nostru şi venea personal, două-trei zile, în aşa zisa campanie electorală, în oraşul Tecuci, în gazdă la Take Anastasiu, vestitul satrap liberal al ţinutului. Parcă îl văd pe Sturza de la balconul casei noastre, care dădea în şoseaua naţională, plimbîndu-se în sus şi-n jos, vreo 50—100 de metri, dimpreună cu Take Anastasiu — îi văd clar — cu toată distanţa anilor — silueta măruntă, îmbrăcat cu palton şi o căciuliţă (era prin luna martie) — în timp ce mama mi-l arăta cu degetul, spunîndu-mi : „Acela este Mitică Sturza, fost ministru, bărbat de seamă..."

În Tecuci l-am mai văzut o dată, vreo zece ani mai tîrziu, venit să reprezinte Academia Română, ca secretar „perpetuu", la un proces de moştenire, tocmai moştenirea lui... Take Anastasiu.

Figura lui Dimitrie Sturza, cu timpul, cînd ajunsesem destoinic să am impresii corespunzătoare — combinîndu-le şi cu ale altora care l-au cunoscut mai de aproape — mi s-a fixat în minte cu caracterele ei specifice şi deosebitoare.

Dimitrie Sturza, cu toată poziţia sa proeminentă în Stat şi în Academie — fusese ales ca istoric şi numismat — n-a fost o inteligenţă strălucită şi nici un om de talent. Avea însă alte însuşiri personale la un nivel superlativ : o sîrguinţă neobosită şi mai ales o onestitate şi cinste neşovăitoare — vom vedea din ce punct de vedere.

Este drept că însuşirile acestea din urmă, dintr-un punct de vedere, au mai puţină măreţie decît incandescenţa intelectuală.

Încă un lucru — pe cînd aceasta din urmă, chiar dacă farmecă şi încîntă, nu se poate propaga şi extinde celor dimprejur, căci oricît ai căsca gura la un om de talent sclipitor, nu vei parveni să ţi-l însuşeşti şi tu, fără o bază similară, venită din născare. Pe cînd, măcar într-o măsură, caracterul de onestitate morală şi de corectă comportare, acestea se pot transmite, transformînd şi pe alţii prin contagiune, — bineînţeles excluzînd şi aci pe amoralii nevindecabili niciodată.

Nu susţin că procesul îndreptării prin contagiune este uşor ; dar el, fie mai prompt sau mai pe încetul, poate încorpora şi pe alţii, cel puţin pe aceia care oscilează între rău şi bine. Proces despre care nu poate fi vorba, cu privire la ascuţimea intelectuală şi talent.

Rămâne să închei aceste consideraţii teoretice cu un *paradox* privind cazul nostru special.

Dintre cele două partide politice care se alternau în acea epocă, la putere, partidul liberal şi acel conservator, acesta din urmă mai puţin masiv şi mai puţin aglomerat decît acel liberal, avea preocupări mai pure, mai desinteresate, mai puţin „afaceriste" decît conglomeratul liberal, ai cărui componenţi, — cu excepţii, fireşte — căutau, într-o formă sau alta, să facă avere. Şi totuşi Dimitrie Sturza, corectitatea rigidă şi cinstea personificată, care s-ar fi potrivit mai bine cu mentalitatea conservatoare, a fost şeful partidului liberal...

A avut, recunosc, avantajul de a conduce un partid *disciplinat*, fără fricțiuni lăuntrice, care adesea trîntesc de la putere, fiindcă acei care urmăresc cîștigul, evită crizele și disidențele, pe cînd diferențierele de gîndire din partidul conservator, cu ambițiunea fiecăruia de-a face să învingă punctul său de vedere, nășteau adesea, în lipsa preocupărilor materiale, dezbinări nefericite.

Inteligența lui Sturza nu numai că nu era scăpărătoare, dar nu avea nici acea spumă de șampanie, cu care ar putea să se asemene gluma spirituală.

Nu numai că nu știa să glumească, dar nu-i plăcea să audă nici pe alții glumind.

Unul din autorii de *Amintiri de la Junimea* povestește că într-o seară, pe cînd această societate literară își ținea ședințele la Iași, apăru Dimitrie Sturza, cu un manuscript de istorie migăloasă, pe care l-a citit în mijlocul acestei societăți, care nu contenea să mai zvîrle cîte o glumă chiar în timpul lecturilor serioase.

Manuscrisul a fost apreciat și publicat într-un număr apropiat al *Convorbirilor literare*. La plecare însă Sturza, care a rămas pînă la finele ședinței, a spus gazdei (probabil V. Pogor) : „Sînteți o societate veselă, și vă place să petreceți". Ca om bine crescut se va fi ferit probabil să adopte un ton de mustrare, dar reproșul l-a avut cu siguranță în suflet, dovadă că n-a mai venit niciodată și nici în revista „Junimei" nu a mai publicat nimic....

Aceiași aversiune pentru zeflemeaua, chiar spirituală, l-a făcut să nu agreeze pe cumnatul său Petre Carp (erau căsătoriți cu două surori), cu care lua o masă săptămînală în familia lor comună. Carp era un zeflemist incorigibil, ceea ce îl deosebea profund de Sturza, cu care totuși avea și unele laturi comune : o cinste desăvîrșită și intransigentă.

Dar afară de această importantă asemănare, aspectul diferențierilor evidente nu se reducea numai la chestia zeflemelelor, ci cuprindea și alte însușiri. Carp a fost bunăoară de o consecvență nedesmințită în decursul întregii sale vieți. O perfectă linie dreaptă, care îmi amintește adesea de principiul fizic al lui Galileu : „Orice corp

în mișcare, se va mișca la infinit, *rectilin și uniform*". Galilei a avut însă grijă să adauge : numai „atîta vreme cît nu va întîlni obstacole în cale, care să-l abată și să-l încetineze". La Petre Carp, comportarea rectilinie și uniformă apare și mai radicală, întrucît ea nu era valabilă numai *in abstracto*, ci rămînea imutabilă chiar în realitatea *concretă*, ori cîte obstacole ar fi întîlnit în cale, — obstacole ce nu-l făceau să devieze cu nimic.

În schimb, Dimitrie Sturza n-a avut o asemenea activitate perfect rectilinie. Osebit de faptul că „abilitatea" sa politică l-a împins uneori la unele atitudini *răsucite*, chiar la schimbări radicale, izvorînd fie din impulsiuni necugetate, fie din calcule greșite, fie și din lipsă de curaj.

...Dar să închid această comparație dintre Sturza și Carp, la care m-a adus cursul capricios al amintirilor, făcîndu-mă să deviez de la direcția „rectilinie" a portretului.

Am spus, cu exemplificări, că Sturza nu aprecia și cu atît mai mult nu practica cuvintele hazlii. Totuși voi cita un caz, la care am fost martor eu singur, și în care Sturza, la o glumă, a dat replica tot cu o glumă.

Era pe la începutul anului 1901, cînd m-am dus să asist la o ședință la Senat, chiar în edificiul Universității. Nu știam care va fi conținutul ședinței, dar am avut norocul să asist la o interpelare a lui Dimitrie Sturza, momentan în opoziție.

La guvern era președinte de consiliu, însuși Petre Carp, cu o formație ministerială, din care lipseau mulți fruntași conservatori, care unelteau să-l doboare de la cîrmă.

Curînd după ce am ocupat un loc în galeria de sus a sălii Senatului, s-a dat cuvîntul lui Sturza, să-și dezvolte interpelarea anunțată. Pe banca ministerială numai Petre Carp, care, pe lîngă președinția de Consiliu, mai deținea și portofoliul Finanțelor.

Dimitrie Sturza, pe care îl auzeam vorbind întîia oară, a rostit o lungă cuvîntare care nu mi-a displăcut. Fără însușiri oratorice propriu zise, vorbea curent, limpede, și mai presus de toate foarte documentat. În orice caz, îl ascultai cu interes și fără plictiseală.

Cu o voce îndeajuns de puternică, a făcut o analiză competentă a situației financiare a țării, care în momentul acela era deficitară, cu bugete fictive, cu cheltuieli inutile care se puteau suprima.

După ce a terminat această critică pricepută, indicînd și unele soluțiuni, a trecut la altă parte, politică, vîrînd cu multă dibăcie fitiluri între cele două ramuri conservatoare, ce momentan încheiaseră un armistițiu, însă puțin sincer și foarte efemer.

La acest pasaj al discursului, Sturza a exclamat la un moment : „Cînd țara e într-o situație gravă, d-voastră conservatorii vă apucați de păr".

La aceasta Carp, care era chel ca-n palmă, răspunde zîmbind :

— Aceasta nu se aplică la mine !

Senatul a făcut haz, dar Sturza a replicat fără întîrziere, în același ton de glumă :

— E și mai rău, fiindcă vă trageți de mustăți, ceea ce doare și mai tare.

N-aș putea spune că vorba lui Sturza a fost un spirit de primă calitate, dar știu că a produs un haz enorm în adunare, iar unul care rîdea cu multă poftă era însuși Petre Carp.

Cine a glumit, rămînînd totuși serios, a fost Dimitrie Sturza, care și-a continuat atacul cu același ton vehement.

A mai fost și a doua încercare de glumă spirituală, aceasta mai fină și ceva mai reușită. Lucrul s-a petrecut la Cameră, unde n-am fost de față, dar am luat cunoștință din ziare.

Sturza era acum la guvern și, firește, stătea în capul băncii ministeriale. La începutul ședinței, cînd deputații care au de făcut comunicări sau pun întrebări guvernului, se urcă în ordinea înscrierii la tribună, un parlamentar opozant îi pune lui Sturza o întrebare, care știa că va pune guvernul în încurcătură, fiind vorba de o chestiune delicată pe care acesta ar fi vrut s-o evite. De obicei ministrul interpelat răspundea îndată, dar regulamentul îngăduia să amîne răspunsul în limita a *trei zile*.

Cînd deputatul aștepta răspunsul, radios de încurcătura pe care spera să o producă, Sturza se ridică liniștit ca să spună : „Voi răspunde peste trei zile". Un rîs omeric pare-se că a izbucnit în sală, fiindcă în seara aceea Parlamentul lua vacanță. Arhi-seriosul Dimitrie Sturza săvîrșise o ghidușie...

Să lăsăm acum să se desfășoare cîteva momente și înfățișări ale activității politice a acestui om, din care ar putea să se precizeze mai bine structura lui intimă, cu scăderile și înălțările ei.

Și în domeniul cultural și în acel politic, Sturza a avut slăbiciunea mărunțișurilor. Ca istoric, nici o îmbrățișare de vaste perioade, în schimb pasiune și îndemînare pentru mînuirea amănuntelor dintr-o perioadă limitată.

La fel și în politică. Problemele mai grave îl depășeau îndeobște, și-i dictau o atitudine de rezervă înfricoșată. În 1877 a fost contra participării noastre la război și pentru retragerea noastră cu armata în munți, lăsînd să se încaiere alții slobod pe teritoriul nostru. Iar cînd a aflat, pe patul morții, de izbucnirea primului război mondial,, recomanda cu vocea stinsă, prudență, neutralitate cuminte și definitivă.

Și totuși, acest om ticăit și împingînd cumințenia pînă la înțepenire, a apostrofat vehement — acuzîndu-l de lașitate și chiar de „nemernicie" — guvernul conservator (din 1891—1895), pentru că nu intervine hotărît și energic — la locul în drept, să se termine cu apăsarea și prigonirea românilor în Ardeal. Ministrul conservator de Externe, Alexandru Lahovary, i-a răspuns cu talentul său de o vigoare excepțională : „Să nu-și închipuie nimeni că sîntem nepăsători de suferințele fraților noștri de peste munți, însă război nu fac fiindcă nu pot, iar o mediație între doleanțele românilor ardeleni și autoritățile Statului de acolo (ceea ce anume propusese Sturza cu termenul aproximativ de „samsarlîc cinstit" din partea guvernului de la București) nici aceasta nu o pot face, cîtă vreme nu mi-a cerut-o sau n-au convenit împreună cele două părți antagoniste, în litigiu".

Violențele lui Sturza, exteriorizări ale intransigenței sale morale, erau acoperite de lipsa de răspundere momentană a autorului lor, care era atunci în opoziție.

Dar, spre adevărata neşansă a lui Sturza, a venit la putere nu prea tîrziu, cînd nu se stinseseră încă ecourile campaniei sale etico-naţionaliste. Publicul aştepta cu nădejde sau cu viu interes să vadă rezultatul politicii sale externe, neobosit trîmbiţată în săli de întrunire opoziţionistă.

Dar acum situaţia era schimbată. Sturza avea răspundere şi, locul violenţelor nestăpînite l-a luat faimoasa lui cuminţenie neatenuată de nici un alt considerent.

Folosindu-se de o masă politică, a ţinut să liniştească aprehensiunile împărăţiei habsburgice, intercalînd într-un discurs o frază ca aceasta : „Noi nu rîvnim nici o mărire de teritoriu, dar cît avem voim să păstrăm". Fireşte, un om politic cu răspundere nu putea în asemenea circumstanţe ţine un discurs violent. Dar parcă nu era obligat nici să rostească un discurs „invers", cu aspiraţii modeste şi satisfăcute, dacă n-ar fi fost cumva o solicitare de peste graniţă, căreia i-a dat curs cu obedienţă neîntîrziată.

Dar această manifestare, iniţială, a fost nimica toată, faţă de ce trebuia să urmeze mai tîrziu, spre sfîrşitul guvernării sale, cînd a trezit un val de revoltă în ţară şi a deslănţuit o campanie de răsturnare, care l-a înfierat ca pe un trădător.

Pare-se că, între alte tribulaţii, Sturza — care era şi ministru de Externe — a acordat, în urma unei vizite pe care o întorcea regele Carol monarhului împărăţiei dunărene — a acordat un şirag de decoraţii româneşti la o serie de personalităţi austro-ungare, între care şi unuia dintre cei mai fervenţi şi mai implacabili prigonitori ai românilor din Ardeal.

La campania de răsturnare s-au asociat şi cîţiva fruntaşi liberali, care au alcătuit o disidenţă ocazională — între care şi Barbu Delavrancea, care a fost glasul cel mai teribil la tribuna sălii „Dacia", unde se ţineau adunările opoziţiei unite.

Eram prea tînăr pentru a-mi fi dat seama în mod precis de toate iţele şi dedesubturile acestei campanii de răsturnare. Pare-se totuşi că nu fusese chiar o „trădare", ci numai o lipsă de control serios a listelor de personalităţi, pe care le propuseseră pentru decorare — probabil la

cererea guvernului nostru — cele două guverne ale statului dualist. Sturza va fi aflat şi dînsul, după decernarea decoraţiilor, cui atribuise între alţii un ordin românesc, că a fost de fapt o sinistră păcăleală ce nu s-a mai putut repara...Totuşi, un control mai serios al listelor primite, ar fi împiedecat această grozavă eroare, care, dacă n-a fost un gest de trădător, marchează totuşi aceeaşi plată obedienţă, care a semnat cu ochii închişi.

Aceasta n-a fost singura păţanie a lui Sturza în decursul guvernării liberale dintre 1895—1899. A mai avut chiar în primii ani o mare încurcătură cu „afacerea Ghenadie" — scoaterea din scaun a Mitropolitului Primat, sub impulsul cinstei sale neconcesive. Poate că în fond avea dreptate şi era justificată îndepărtarea marelui ierarh. Dar şi aci îngustimea de orizont a lui Dimitrie Sturza, care îl silea să nu vadă decît faptul izolat, l-a făcut să nu înţeleagă că scoaterea din funcţiune a unui Mitropolit nu se poate executa întocmai ca a unui şef de birou — că trebuiesc folosite forme mai suple şi mai mlădioase, ajungînd la acelaşi rezultat. Procedarea lui brutală a produs o „chestie Ghenadie", care a iritat opinia publică şi a provocat o campanie zgomotoasă a opoziţiei, care a ţinut întruniri de protestare, dînd prilej iarăşi lui Alexandru Lahovary să pronunţe un splendid discurs fulgerător, din care un fragment se găseşte imprimat pe soclul statuii sale din Capitală.

Sturza a fost nevoit să demisioneze din guvern, constituindu-se tot un guvern liberal provizoriu, prezidat de P. S. Aurelian — cu misiunea de a rezolva pacific „chestia Ghenadie".

Se pare că echipa Aurelian, cu dînsul în frunte, ar fi dorit să mai dureze — dovadă că s-a transformat în disidenţă — dar Sturza s-a reintors în fruntea altei echipe, impus de disciplina partidului, care acum — oricare ar fi fost originele sale — devenise o *a doua natură*.

Curînd după reintoarcerea sa am avut prilejul să-l aud vorbind la Ateneu, la împărţirea premiilor, unde admirasem cîţiva ani în urmă, în aceeaşi ipostază, talentul lui Take Ionescu.

Sturza hotărîse a-l însoţi pe ministrul Învăţămîntului – care era Spiru Haret – şi a rostit un lung discurs fără relief, pe care l-a început cu fraza : „Vreau să explic prezenţa mea aci ca prim-ministru", continuînd monoton şi repetînd de cîteva ori îndemnul său imperativ : „De-acum nu mai vreau să aud că există *repetenţi* şi *corigenţi*".

După răsturnarea lui Sturza, în primăvara anului 1899, au venit conservatorii la guvern, dar n-au cîrmuit ţara decît doi ani (nici aceia întregi) căzînd din cauza luptelor intestine dintre cele două ramuri de curînd fuzionate, divergenţă alimentată, precum am arătat, de interpelarea lui Sturza la Senat, care a atacat pe unii conservatori, menajîndu-i pe alţii, printre care pe Petre Carp, care nu participase personal la campania în contra lui Sturza pe chestia naţională.

În orice caz, tonul cu care a vorbit Sturza la Senat, luînd ofensiva în contra „calomniatorilor" săi, dovedea că în momentul acela era complet reabilitat. A venit şi cu soluţii financiare chibzuite, în timp ce desbinarea conservatorilor se referea şi la soluţionarea crizei financiare, unde iarăşi nu erau de acord.

La 12 februarie 1901 Camera dă un vot de blam guvernului Carp, iar Sturza revine la putere în mod aproape triumfal.

În guvernarea liberală dintre 1901–1905 Sturza, care lucra neobosit la toate departamentele, a impus restricţii la cheltuieli – chiar dacă pe alocuri a exagerat – a făcut bugete echilibrate, înlăturînd deficitele şi deschizînd o lungă serie de excedente budgetare.

A fost epoca fără probleme internaţionale, calmă, în care oamenii de stat se puteau consacra gospodăriei interne fără a fi abătuţi de preocupări neprevăzute şi mai grave. Într-o asemenea conjunctură Sturza îşi dădea întregul randament al hărniciei sale şi al spiritului său măsurat, fără mari pretenţii inovatoare, în sfîrşit perfect corespunzător situaţiei ce avea de îndreptat şi pe care a îmbunătăţit-o simţitor. [...]

* * *

Nu l-am cunoscut personal pe Sturza niciodată, iar contactele la distanţă au fost puţine. Fără să am nici un fel de datorie personală faţă de memoria lui, l-am înfăţişat totuşi cu o perfectă dezinteresare.

Aceasta m-a ajutat probabil ca, fără eforturi deosebite, să ating acea obiectivitate pe care – în zugrăvirea oamenilor – am rîvnit-o totdeauna.

DOI UNIVERSITARI REPUTAȚI : MATEI CANTACUZINO ȘI DIMITRIE ALEXANDRESCU

Amîndoi erau profesori de drept civil, instruind fiecare, în această materie, cîte o serie de studenți de la anul întîi pînă la cel din urmă – de la începutul, la finele *Codului*.

Despre acești doi memorabili civiliști, înainte de a-i prezenta succesiv, în ceea ce aveau mai specific și mai personal – bineînțeles, legîndu-se în bună parte de contactul pe care l-am avut cu dînșii – voi spune de la început că se diferențiau total unul de altul, ca gen de inteligență și de competență, ca să nu mai vorbesc de temperament și de felul manifestării lor publice.

. . . .

Pe Matei Cantacuzino l-am văzut și ascultat întîia oară în București, în sala teatrului „Liric", unde se ținea un congres politic de două zile, din inițiativa partidului conservator-junimist care își desfășura înaintea publicului forțele intelectuale și oratorice, de care dispunea într-o măsură incomparabil mai mare decît celelalte formații politice. Era prin anul 1903 și studenții de la filozofie – elevi ai lui T. Maiorescu – se aflau în păr la această întrunire cu aspecte de mare spectacol.

Lui Matei Cantacuzino, care părăsise magistratura, ca membru al Curții de Apel, și acum făcea o avocatură briliantă, pe lîngă prelegeri strălucite la Universitatea din Iași, i s-a dat cuvîntul printre cei dintîi. Se înscrisese de curînd

în partid, participînd la avalanșa de universitari care aderaseră la programul junimist. (Despre acest congres am mai pomenit foarte în treacăt și într-un capitol anterior.)

L-am auzit deci vorbind pe Matei Cantacuzino, a cărui înfățișare fizică era una din foarte puținele care îmi erau complet străine, pe scena unde se înșiruiseră vorbitorii, așteptîndu-și rîndul. A ocupat deci tribuna silueta unui om înalt, brunet, cu mustața scurtă și părul dat peste cap, începînd să se exprime curgător, puțin cam afectat – afectare de gen boieresc – fără a-și întruchipa ideile în perioade ample, lapidare și bine ritmate, așa precum se străduiesc sau izbutesc fără strădanie adevărații mari oratori.

Partea primă a cuvîntării, deși îngrijită, aleasă, n-a fermecat auditoriul, lucrul producîndu-se spre sfîrșit, cînd l-a atacat răutăcios pe Take Ionescu, comparîndu-l cu o maimuță, care, urcîndu-se gimnastic pînă în vîrful unei prăjini, își descoperă tocmai acele părți care... n-ar trebui să se vadă.

Imaginea, după declarația vorbitorului, îi fusese sugerată de Balzac, sub a cărui protecție se puse, strecurînd această imagine... indecentă.

Aplauzele care au întovărășit finalul cuvîntării lui Matei Cantacuzino s-au unit cu acelea care au salutat venirea la tribună tot a unui universitar ieșan, P.P. Negulescu, fost elev al lui Maiorescu, care l-a sprijinit să capete catedra de filozofie, pe care avea s-o ilustreze și prin pregătirea serioasă a lecțiilor, și prin darul de vorbire, deservit din păcate de o voce stinsă și care, acum, în discursul de la „Liric", a mers chiar regresiv, începînd cu un glas ceva mai puternic, pentru a coborî treptat, ajungînd la urmă aproape la fraze șoptite.

Dar să ne întoarcem la Matei Cantacuzino. Cu toate că Titu Maiorescu, printr-o scrisoare ce mi-a adresat-o curînd după instalarea mea la Iași, mă sfătuise să nu neglijez a lua contact – pe lîngă profesorii junimiști de la litere, cu încă doi universitari distinși (de asemenea junimiști), Matei Cantacuzino și Ralet, am lăsat totuși să treacă mai multă vreme – pînă în primăvara anului viitor – pînă m-am prezentat acasă la Matei Cantacuzino.

M-a primit într-o dimineață însorită pe cerdacul casei sale bătrînești, în fundul unei grădini, care o masca aproape de la stradă și în care dînsul se ocupa — pare-se cu multă grijă — de evoluția trandafirilor care o împodobeau.

Destul de politicos, dar fără a-mi arăta vreun interes particular, mi-a pus cîteva întrebări obișnuite (cum găsesc Iașul, ce fac la Universitate etc.), dar, profitînd de răspunsurile mele, plasa cîte un cuvînt acidulat, pentru a caracteriza diverse persoane, pe care le privea pe toate de sus.

Așa îmi amintesc că, venind vorba de Petre Negulescu, pe care socoteam firesc să-l elogiez, interlocutorul meu mi-a replicat, distant și tăios :

— Părerea mea e că-i un om cam... plicticos.

Chiar atunci cînd venea în discuție un nume de persoană mai simpatizată, alegea vreun epitet modest, pe care îl rostea cu aer protector. De pildă : *Le doux Ralet* — singurul calificativ pe care a găsit să-l spună despre matematicianul emerit, colegul său de universitate.

Eu însumi m-am bucurat o dată de aceleași aere grozave, cînd s-a prefăcut că-mi uită numele, discutîndu-mi în lipsa mea unele idei pe care nu le aproba.

Stringîndu-și artificial genele și privind în zare, întreba nedumerit : „Comment s-appelle-t-il celui-la ?" și-a așteptat să-i spună alții numele aceluia pe care voia să-l minimalizeze înainte de a-l combate. Scena mi-a fost povestită de unii care au fost de față, ușor indignați de această uitare simulată.

. . . .

Dar, abstracție de aceste mărunțișuri, totuși semnificative pentru unele fațete ale personalității sale, Matei Cantacuzino a fost un mare profesor și un mare avocat.

Studenții săi, fără a ajunge să-l iubească, erau plini de admirație pentru cursurile sale magistrale, pe care le ținea nu numai cu o rară competență, dar și cu o reală pasiune. A suferit de întreruperea îndelungată a activității universitare din cauza indisciplinei legionare și mi-l amintesc cum a venit odată la o ședință a Senatului universitar — din care nu făcea parte — și a apostrofat pe cei de față cu vorbele : „Domnilor, faceți ce veți face, dar redați-ne posibilitatea de a ține cursuri".

După relatările tuturor studenților săi, își făcea prelegerile sale în chip magistral, iar atunci cînd, spre sfîrșitul carierii — mai înainte nu publicase nimic — și-a tipărit un mare volum concentrat, de comentarii la dreptul civil, toți cunoscătorii în materie au fost de acord că era vorba de o operă aproape monumentală, prin exactitatea informației, prin subtilitatea analizelor, în sfîrșit prin adîncimea interpretărilor, care mai posedau și valoare de originalitate.

Trebuie să adaug totuși că acestui om, îndrăgostit de catedră, i-a lipsit o însușire esențială a vocației de profesor. Nu s-a ocupat niciodată de studenți și n-a căutat niciodată să descopere valori deosebite în rîndurile tinerilor pe care îi supunea, de altfel, la examene severe, dar pe care îi uita după acestea, amestecîndu-i laolaltă...

Matei Cantacuzino a fost și un mare avocat. Întîmplarea a făcut să-l aud pledînd o singură dată, într-o chestiune fără mare importanță, dar pe care a reușit s-o înalțe, prin elevația argumentării și eleganța expunerii concentrate. Dar, firește, marele său prestigiu în fața magistraților care judecau — și care nu îi datorau nimic, în afară poate de amintirea prelegerilor sale — se datorește și cauzelor dificile pe care le deslușea în fața instanței, cu o artă impresionantă și cu aparențe de concluzii juste, poate și atunci cînd nu erau.

Viața lui Matei Cantacuzino se împărțea între cursurile de dimineață și pledoariile de după prînz — care firește nu erau chiar în toate zilele — și pe urmă, cu aceeași nealterată punctualitate, pe la ora 5, intrarea la „Jockey-Club", unde își făcea zilnic partida de joc de cărți.

A mai rămas să adaug cîteva cuvinte despre activitatea sa politică, unde s-a relevat printr-o nestatornicie capricioasă, și am folosit această expresie, fiindcă în toate zigzagurile sale n-a fost vorba despre alergarea ambițioasă după situații și cu atît mai mult de interese materiale.

A început prin a fi junimist, iar după fuziunea junimiștilor cu vechii conservatori, uniți sub șefia lui Petre Carp (1907), a fost unul din cei trei vicepreședinți ai organizației ieșene (ceilalți doi fiind A. Bădărău și Dim. Greceanu), președinte fiind proclamat însuși șeful partidului. Cînd Take Ionescu a făcut ruptura, întemeind partidul conservator-democrat, Bădărău a ieșit și dînsul, rămînînd — după

cît îmi amintesc — Matei Cantacuzino președinte și Greceanu adjunct. Acesta din urmă făcea toată bucătăria politică, fiind considerat de partizani ca adevăratul șef, în timp ce Matei, tronînd boierește, se mărginea să fie pus pe listă la alegeri și să reușească, prin alergătura altora.

S-a ales senator în 1911 și, față de frămîntările care aveau să izbucnească iarăși în partid, s-a mărginit la o pasivitate disprețuitoare, neluînd nici o atitudine fățișă.

În 1914, cînd au venit liberalii la putere, cu programul reformelor — expropierea agrară și colegiul unic (transformat curînd în votul universal) — Matei Cantacuzino a trecut la liberali, fără a da nici o explicație publică, și s-a ales deputat, abia strecurîndu-se în coada listei electorale, și nici susținut suficient de prietenii cei noi. A venit războiul, cu retragerea armatelor în Moldova, iar în Parlamentul reunit la Iași Matei Cantacuzino a ținut un mare discurs, ostil guvernului, pentru ca atunci cînd s-a pus la vot răspunsul la mesaj, să declare că, în ciuda cuvîntării sale, va vota încrederea în guvern.

La începutul anului 1918, cînd s-a format un scurt guvern Averescu, pentru tratativele de la Buftea, Matei Cantacuzino a intrat în acest guvern, fără a avea nici un rol, neparticipînd la tratative, care au fost conduse de Averescu însuși și Argetoianu.

Cînd, după frămîntările din 1918 și 1919, Averescu, care s-a pomenit cu o popularitate extraordinară, și-a întemeiat un partid și a fost chemat la guvern în 1920, Matei Cantacuzino, înrolat în partidul averescan, a primit portofoliul justiției. Se bucura de o considerație deosebită din partea șefului de guvern, care nu-i spunea altfel decît „cucoane Matei", apelativ respectuos, pe care nu îl mai dădea nici unuia din colaboratorii săi, indiferent de vîrsta lor. Mai mult decît atîta, i-a făcut rost să locuiască în București, în aceeași casă cu dînsul, avîndu-l cît mai aproape, ca prim sfătuitor.

Pe la sfîrșitul lui iunie s-a deschis sesiunea extraordinară a parlamentului, iar Matei Cantacuzino a fost rugat de primul ministru să răspundă la Senat, în numele guvernului, la discuția de la mesajul tronului. Nu l-am auzit, eu fiind ocupat la Cameră, unde aveam a răspunde în numele majorității — dar Averescu s-a arătat încîntat. Nu-l auzise

nici N. Iorga, care era deputat și conducea obstrucția opoziției, dar într-una din numeroasele sale intervenții oratorice, la Cameră, a plasat această frază : „Am dori să-l auzim și la Cameră pe dl. ministru M. Cantacuzino", amabilitate pe care Iorga n-a mai făcut-o cu nici unul din miniștri, dar o făcea cu dînsul, și din unele slăbiciuni „boierești".

Abia se închisese sesiunea extraordinară și, pe cînd personal mă aflam într-o misiune (readucerea capului lui Mihai Viteazul la mînăstirea Dealului de la Iași), aflu din ziarele sosite demisia din guvern a lui Matei Cantacuzino. Am rămas uluit și, la întoarcerea în București, m-am grăbit să aflu cauzele de la însuși Averescu.

Generalul, cînd i-am pus întrebarea, a făcut un gest de nedumerire prelungită.

— Drept să-ți spun că nimic nu m-a putut face să prevăd. Ședeam, cum știi, în aceeași casă și ne vedeam mereu. Este drept că de la o vreme exclama într-una :

— *Ce Mihalache, comme il est gentil !*

Eu aveam, continuă Averescu, o părere deosebită despre șeful partidului țărănesc. Ce îl cucerise pe Matei așa de tare — mai ales că era un om dificil în genere — nu-mi dam seama, totuși n-am dat nici o însemnătate acestor exclamațiuni, deși mă cam enervau prin insistența lor. În fine, ce să-ți spui ? Într-o zi mi-a spus că pleacă în familie la Iași, ne-am despărțit tot așa de cordial ca altă dată... cînd, ce să vezi ? Primesc de la Iași o scrisoare recomandată, în care îmi anunța hotărît demisia din guvern.

A trecut aproape un an de zile, eu intrasem în guvern, mă găseam pe banca ministerială la Senat, cînd, deodată apăru Matei Cantacuzino și se așeză în băncile opoziționiste lîngă țărăniști. Nu mai venise în Parlament de la retragerea sa din guvern, dar și de data asta a stat numai puțin și a ieșit din sală. Am aflat ceva mai tîrziu că se înscrisese la țărăniști, de unde totuși în foarte scurtă vreme și-a dat demisia, cine știe din ce nazuri curioase, lăsînd o adevărată uimire generală. Unii țărăniști de la Iași credeau că se va întoarce... ceea ce însă nu s-a întîmplat.

N-a mai activat de atunci în politică decît sub formă de articole bisăptămînale la *Universul*, articole scurte, ele-

gante, concentrate, dar fără nici o idee constructivă sau fecundă. Un fel de critică mai largă sau mai restrînsă a vieții publice, ori aninîndu-se de cîte un eveniment la ordinea zilei. Articolele erau totdeauna semnate, cu indicația zilei și a localității (totdeauna din Iași).

O dată, în preajma venirii la putere pentru a doua oară a guvernului Averescu, a scris un articol în care minimaliza pe colaboratorii lui, în special vorbind răutăcios de foștii elevi ai lui Maiorescu. Nu știu la cine se referea cu deosebire, dar știu că P.P. Negulescu a vrut să-i răspundă. Dar pînă să-și înjuge dînsul boii la căruța sa de polemist, eu am procedat mai repede, publicînd o replică neîntîrziată, în ziarul partidului nostru, *Îndreptarea*, cu care Negulescu fiind satisfăcut a renunțat să mai răspundă.

E poate momentul să adaug că Matei Cantacuzino nu s-a aplecat niciodată cu interes asupra oamenilor din altă generație, care și-au făcut cariere și-au ajuns la notorietate, mulțumindu-se să-i califice cu epitete minore sau chiar să le releve părțile negative. De asta nu și-a făcut nici elevi, lucru pe care l-am relevat și pe la începutul capitolului de față.

Articolul meu a fost apreciat, iar una din victimele aroganțelor sale de la „Jockey" s-a răzbunat întrebîndu-l într-una și sicîindu-l la joc : „Coane Matei, ai citit *Îndreptarea* de astăzi ? Te îndemn s-o citești."

N-am așteptat această harță gazetărească, la care dînsul n-a mai răspuns (de multe ori tăcerea disprețuitoare nu e decît o manieră comodă de a ieși din încurcătură), pentru a nu mai da ochii cu dînsul niciodată. De fapt, de multă vreme nu ne mai întîlnisem, deși trăiam în același oraș. N-au fost decît doar momente în care ne-am apropiat întrucîtva, fără bineînțeles de a ajunge la intimitate. Primul a fost în Parlamentul din 1920, cînd dînsul era ministru de justiție, iar eu lider al majorității. Îmi amintesc că a ascultat și dînsul cu luare aminte discursul meu de răspuns la mesaj, cînd se discuta politica generală, cînd m-am războit cu întreaga opoziție și cînd totalitatea miniștrilor prezenți, în frunte cu Take Ionescu, m-au felicitat cu căldură.

Matei Cantacuzino, stînd la o parte de grupul colegilor săi, mi-a întins și dînsul o mînă convențională – departe de exuberanța celorlalți.

Altă dată, mai tîrziu, la Iași, intîlnindu-l în cancelaria rectorului Universității – cum fusesem însărcinat să rostesc din parte înaltei instituții discursul funebru la înmormîntarea lui Dimitrie Alexandrescu, celălalt civilist important – și nefiind om de specialitate, i-am arătat lui Matei că sînt puțin încurcat, neștiind dacă voi putea înfățișa destul de exact. Era o manieră deghizată de a-i cere indicațiile lui de cunoscător. El a sesizat repede intenția mea nemărturisită și mi-a răspuns binevoitor :

– Să spui că a fost un suflet „bun".

– Și pe urmă ?

– Asta era calitatea lui esențială.

După care nu mi-a mai adăugat nimic. Nici eu n-am insistat, înțelegînd că nu l-aș putea scoate și nici măcar devia din sistemul lui de judecată – care minimaliza pe oricine.

Este drept că părerea lui nu mi-a fost fără folos, fiindcă am pomenit în cuvîntare de bunătatea lui sufletească, însușire pe care am adăugat-o de altfel altor caracterizări, cel puțin tot așa de juste.

În anul următor, Matei Cantacuzino, care slăbise vizibil fizicește, a încetat și dînsul din viață.

Celălalt reputat civilist, profesor la Universitatea ieșană, a fost Dimitrie Alexandrescu. Era, ca om, tot ce poate fi mai diferit de Matei Cantacuzino. Fizicește era un tip cu capul mare, cu mustăți prelungite pînă la bărbie, cu trupul aproape voluminos.

În alte privințe, un om aprobabil, fără aere grandomane, modest în felul lui de comportare, mergînd, între altele, diminețile singur la piață pentru cumpărături de alimente, uneori încărcîndu-și coșnița cu atîtea merinde, încît se pomenea cu vreun tînăr student, care îl saluta pînă în pămînt și se oferea să-l ajute, pentru a-și transporta povara acasă.

Ca jurist era tobă de erudiție. Învățase dreptul la Paris unde făcuse și conservatorul de declamație, de unde reținuse pînă la bătrînețe lungi tirade din drame romantice, pe care îi plăcea să le recite la ocazii, uneori mai potrivite, alte dăți mai puțin.

În materia specialității sale a fost de o hărnicie impresionantă. A început să publice foarte devreme o serie de tomuri juridice, conținînd comentariul savant al articolelor dreptului nostru civil. N-a fost dispoziție mai importantă care să nu fie întovărășită de un lung istoric, de un imens cortegiu de citate, din dreptul roman, din codurile noastre anterioare, bineînțeles codul Napoleon, de la care se inspirase ultima noastră legiuire, codul german și chiar acel japonez, pe lîngă părerile marilor jurisconsulți, cu trimiteri la capitol și pagină. [1] Criticii răutăcioși au vrut să-l prezinte pe Alexandrescu ca un simplu „compilator", firește de o vastă erudiție, și ca un muncitor neobosit, ce merită să fie lăudat ca atare. Totuși, în realitate, Alexandrescu își exprimă și dînsul o părere, pe baza diverselor citații, pe care le supunea analizei, fie că uneori, la o nouă ediție a volumului, își schimba interpretarea, sub imperiul unei erudiții suplimentare, mărturisind că s-a înșelat.

În orice caz, opera aceasta a lui Alexandrescu a jucat un rol covîrșitor la procese, unde avocații îl invocau neexceptat pe Alexandrescu, unde găseau repertoriul complect al tuturor interpretărilor posibile. Magistrații, la rîndul lor, la pronunțarea hotărîrii îl foloseau și dînșii în mod curent.

Desigur, cum se poate compara cu opera tîrzie a lui Matei Cantacuzino, cu mult mai sintetică, mai unitară și mai personală, osebit de grija stilistică, folosind un stil cristalin și de o conciziune pe care unii au comparat-o just cu *Logica* lui Titu Maiorescu. Dar meritul acelei opere așa de vaste a lui Alexandrescu nu se poate tăgădui, mai ales într-o țară unde acumularea de documente și de texte variate, cu deosebire pe atunci, se întîlnea destul de rar.

---

[1] Uneori, Alexandrescu adăuga și cîte o reminiscență literară. Nu mai știu în legătură cu ce anume, a citat și cîteva versuri necruțătoare ale lui Juvenal, îndreptate în contra femeii de moravuri ușoare, care era împărăteasa Mesalina, niciodată sătulă de voluptăți și aventuri.

Este ceea ce am scos în evidență în aceea cuvîntare funebră, rostită în numele universității, și despre care am pomenit și mai sus. Îmi îngădui cîteva citate din acel discurs :

„...Munca încordată și conștiincioasă, puterea de muncă, iată o însușire... pe care acel ce ne părăsește a avut-o ca un adevărat uriaș. În creierul său neobosit a strîns o viață întreagă legiuirile tuturor popoarelor, pe care le-a așternut în tomuri voluminoase, comparîndu-le și cîntărindu-le între ele, pentru a găsi cărarea justiției ideale, așa de greu de aflat în vălmășagul intereselor, la umbra prejudecăților, în clocotul agitațiilor omenești.

N-a rămas nimic străin în direcția aceasta cercetării sale neobosite, opera sa este un vast repertoriu al conștiinței umane în epicele ei silințe de a găsi hotarele armoniei sociale.

Opera lui Alexandrescu este un fel de istorie universală a dreptului civil, un turn din vîrful căruia se poate privi în zările luminoase ale dreptății, de aici din Țara Românească, unde nu prea sînt edificii spirituale înalte, de pe care să privim în depărtare..."

Ca profesor, Alexandrescu nu era captivant ca Matei Cantacuzino. Iar în ce privește interesul pentru studenții săi, defectul acestuia din urmă era la Alexandrescu și mai agravat.

Cantacuzino neglija să urmărească pe studenții de valoare și să-i ajute la începutul carierei. Dar cel puțin la examene făcea o selecție riguroasă, între acei pregătiți și acei deficienți.

Alexandrescu mergea mult mai departe și se abținea să facă orice control serios, apărînd la examene pe catedră, dacă nu întotdeauna, dar cel puțin adesea, cu fraza următoare : „Eu vă dau, fără examinare, bilă roșie la toți candidații, nu voi examina decît pe acei care rîvnesc să capete bilă albă". Deci marea majoritate erau promovați „din oficiu, cu nota la limită", iar acei mai pretențioși, care cereau să fie examinați, erau interogați sever, pentru a fi pedepsiți, ceea ce se întîmpla cu unii, alături de acei care erau efectiv triumfători...

O apropiere mai strînsă între Alexandrescu și mine, ajungînd pînă la momente de intimitate – cu toată diferența sensibilă de etate – s-a făcut atunci cînd și dînsul a aderat la politica generalului Averescu. Participa cu multă bonomie și fără nici o pretenție de a sta în frunte, și la reuniuni mai restrînse, și la cele mai ample, spre deosebire de colegul său Matei Cantacuzino, care, „nominal" președinte al organizației din Iași, nu apărea niciodată, chiar dacă reuniunile aveau loc la altă oră, decît acelea, sacrosancte, cînd își făcea partida la „Jockey".

Alexandrescu venea și pe la agapele noastre, unde recita uneori versuri, cu ton declamator și cu o mimică studiată, ce părea să aibă rădăcini adînci în făptura lui. O dată, la o masă amicală, îmi amintesc că ne-a recitat cu patos *Șalul* de Pușkin, în traducere românească, cerînd un șal de la gazdă, pentru a se înveli intrînsul, și astfel să aibă jocul cît mai expresiv.

La instalarea generalului Averescu la cîrma țării în 1920, Alexandrescu a fost pus pe listă și ales senator, alături de Matei Cantacuzino, care, mai cu seamă acum, ca membru al guvernului, se dezinteresa complet de alegeri, bineînțeles lăsîndu-ne nouă sarcina să-l scoatem din urnă neapărat.

Menționez un singur moment – acela care mi s-a întipărit mai viu – din activitatea lui de senator.

Era prin primăvara anului 1921 – șase, șapte luni după intrarea mea în minister. Prezentasem la Senat proiectul de lege asupra regimului apelor în România, pe care îl studiasem cu zel și chiar îmi însușisem cu plăcere, după ce cîntărisem controversele, un anumit punct de vedere, pe acela mai avansat.

La Senat începuse discuția și ascultam cu luare aminte discursurile senatorilor opoziționiști, însemnîndu-le obiecțiile, deși în general discutaseră domol, ba chiar cu oarecare simpatie. Acum venea rîndul senatorilor majoritari și îmi pare că al doilea se înscrisese și Dimitrie Alexandrescu, care m-a avizat afectuos că s-a înscris să-mi susție proiectul.

Era o după-amiază caldă, cînd dînsul s-a urcat la tribună, senatorii „moțăiau" în fotolii, și nu știu din care pricină, deși voiam să-l ascult, îmi fugea din cînd în cînd gîndul aiurea. Deodată însă am tresărit ascultînd un început de tiradă în limba franceză :

Charlemagne, pardon, ces voûtes solitaires / Ne devraient répéter que paroles austères.

Era începutul unei faimoase tirade din drama *Hernani*, a lui Victor Hugo.

Nu prinsesem legătura cu ideea pe care o ilustra, dar oricum mi s-a părut extrem de bizar un citat dintr-o piesă romantică franceză la... legea regimului apelor în România. Curînd s-a terminat cuvîntarea, oratorul a trecut pe lîngă mine, fără să se oprească, așezîndu-se în fotoliul său. I-am făcut semn din cap, a mulțumire, după care a trecut la tribună raportorul legii, G.G. Mironescu, viitor prim-ministru, în două rînduri, împotriva așteptărilor oricui. Discuția generală s-a încheiat cu cuvîntarea mea, care m-am mărginit riguros la subiect, deși aș fi putut concura pe Alexandrescu în recitarea de tirade teatrale.

Nu mi-a venit să-l întreb despre rostul introducerii tiradei lui Carol Quintul, dar am răsfoit mai multe zile *Monitorul* pentru a-i citi discursul în întregime. Abia peste vreo două săptămîni i-am putut găsi discursul tipărit... însă vai ! la corectură, citatul fusese suprimat. Așa că nici pînă astăzi nu știu în ce legătură abracadabrantă fuseseră recitate versurile în chestiune...

Mai adaug încă o amintire pentru a încheia. După căderea guvernului, Alexandrescu a mai trăit vreo trei ani. În răstimpul acesta și în așteptarea viitorului guvern (pe care Alexandrescu nu l-a mai apucat), generalul Averescu organiza mese politice în București, mai restrînse sau mai vaste, la care veneau și partizani din provincie. La una din ele, la care am venit și eu, a luat parte și Alexandrescu, căruia i s-a dat un loc destul de bun, fără a fi dintre cele proeminente. Au început discursurile, mai toate preamărind pe șeful partidului, a cărui popularitate de altfel creease formația politică în care activam. La un moment dat, Alexandru Oteteleșeanu, jurist și viitor profesor de Universitate, luînd cuvîntul, a ridicat paharul în sănătatea maestrului Alexandrescu, înșirînd o serie de mari elogii, la

care s-au asociat şi alţi jurişti, fie adăugînd cîteva cuvinte, fie mărginindu-se să aclame zgomotos. Alexandrescu a răspuns cu modestie, cu o cuvîntare bine cugetată şi bine-înţeles fără tirade dramatice. Bătrînul savant a fost viu ovaţionat.

La sfîrşitul mesei îl văd pe generalul Averescu că se apropie de mine şi îmi spune confidenţial :

— Eu n-am ştiut pînă astă seară că Alexandrescu e un jurist consult atît de mare. Dacă aş fi ştiut la vreme — şi acum regret — îl făceam pe dînsul ministru de Justiţie în locul lui Matei Cantacuzino.

N-am răspuns nimic, dar în gîndul meu mi-am exprimat credinţa că, oricum, Matei Cantacuzino, cu toate capriciile sale imprevizibile, era în măsură să conducă mai serios ministerul decît ar fi făcut-o fostul elev al Conservatorului din Paris...

PROFESORUL I. GĂVĂNESCU

La Facultatea de litere din Iaşi, cînd am păşit sfielnic în cadrul corpului său didactic, existau, la secţia filozofică, trei profesori cu vechime inegală, dar oricum vechime : C. Leonardescu, P. P. Negulescu (pe care l-am prezentat altă dată, în colecţia *Amintiri universitare*), iar între dînşii, cam la mijloc — atît ca vîrstă, cît şi prin data intrării în învăţămînt — Ion Găvănescu, profesor de psihologie şi pedagogie, fireşte şi director al Seminarului pedagogic universitar.

Aş vrea să innod laolaltă cîteva aduceri-aminte în legătură cu acest profesor, asupra căruia nu am stăruit pînă acum, deşi în zborul condeiului l-am atins şi pe dînsul, fără a-i spune numele, intr-un capitol anterior.

Pe Ion Găvănescu — el personal îşi semna numele cu articol : Găvănescul, nici pînă astăzi nu ştiu pentru ce — l-am cunoscut cu mult mai înaintea celorlalţi doi profesori.

Eram în primul an la liceul Sfîntul Sava cînd, la o oră de limba latină, ni s-a anunţat, cu vioiciune, că va asista la clasă „un domn inspector şcolar". Vestea a produs un val de emoţiune, fără a ne da bine seama pe cine va inspecta, pe profesor sau pe noi, dar simţind instinctiv că şi controlul activităţii profesorului se va face tot după răspunsurile noastre la interogări.

A intrat întîi profesorul singur — I. Rădulescu-Pogoneanu — şi a chemat, să fie ascultaţi, cîţiva elevi, pe alese, între care şi pe mine. Curînd după asta a sosit şi d-l inspector, care fusese precedat de instalarea unui scaun, aproape de catedră. Inspectorul era un om mai mult mărunt, purta mustăţi şi un cioc, ce începuseră temeinic să albească. (Mai tîrziu am ştiut că era o albire prematură, întrucît la data aceea I. Găvănescu nu avea decît 34 de ani). Era îmbrăcat cu îngrijire, un costum cenuşiu cu jachetă, iar în locul ochelarilor de mai tîrziu, sprijiniţi după ureche, purta, după moda de atunci, un *pince-nez*.

A făcut semn profesorului să continue ascultarea elevilor scoşi la tablă şi, cum mă aflam printre aceştia, mi s-a cerut să citesc tema zilei şi să o traduc din româneşte în latineşte. Traducerea s-a făcut neîmpiedecată, pînă am ajuns la expresia „mult timp", pe care am tradus-o prin două cuvinte latineşti — aşa cum era şi în limba română. Aci profesorul mă opreşte, informîndu-ne pe toţi că în latineşte există o singură expresie : *din*, cu semnificaţia de „mult timp", aşa că nu e trebuinţă să acordăm două cuvinte deosebite la cazul ablativ, aşa precum făcusem eu.

Atunci domnul inspector se adresă către mine :

— Dumneata de ce n-ai căutat în vocabular să vezi că „mult timp" se zice „din".

N-am ştiut ce să răspund, deşi în sinea mea nu mă simţeam vinovat. Dar profesorul nostru s-a grăbit să mă dezvinovăţească, spunînd că această indicaţie venea în sarcina lui, iar dînsul a aşteptat momentul oportun să ne-o spună — atunci cînd va corija temele noastre.

Inspectorul a căutat şi dînsul să-mi dreagă inima, spunîndu-mi după ce am sfîrşit traducerea unei jumătăţi de temă : „Ai tradus în genere foarte bine şi mă bucur că eşti un bun elev".

Un contact mai temeinic cu personalitatea lui I. Găvănescu, de data asta fără să-l am înaintea ochilor, a avut loc cîţiva ani mai tîrziu, cînd profesorul de specialitate ne-a recomandat, în clasa a VI-a, manualul de psihologie al profesorului de la Iaşi. Manualul era destul de bogat şi mai ales bine scris, cu frazele nu numai îngrijite, dar pe alocuri încinse de o căldură comunicativă. Lecţiunile le studiam cu plăcere — osebit de explicaţiile din clasă ale profesorului — întrucît stilul era atrăgător şi conţinutul accesibil. Desigur, stilul din *Logica* lui Maiorescu, materie pe care o studiam aproape paralel, avea o valoare artistică mai mare, însă conciziunea lui concentrată îl făcea mai dificil pentru capetele noastre, mai ales că şi conţinutul operaţiilor logice ni se părea incomparabil mai arid decît acel al fenomenelor psihice şi al desfăşurărilor concrete.

Urmează o scurtă încrucişare cu profesorul Găvănescu la Constanţa, în timpul anilor mei de student, într-o vacanţă de vară. Mi se recomandase băi de mare, ca un tonic împotriva unor stări depresive, decurse probabil din surmenaj. Acolo m-am întîlnit şi cu prietenul meu Dumitru Caracostea, student şi dînsul la litere, în Bucureşti. Bucuroşi de această coincidenţă, ne-am aranjat aşa fel ca să fim mai toată ziua împreună, improvizînd distracţii cît mai puţin costisitoare cu putinţă. Una dintre ele, şi relativ constantă, era să ne dăm cît mai în vecinătatea oamenilor de seamă, care veniseră în localitate, şi să surprindem cîte ceva, din conversaţiile lor. Printre aceştia erau, înainte de toate, pictorul Grigorescu şi poetul Al. Vlahuţă. Mai erau şi alte persoane care se detaşau din mulţime, printre alţii un domn cu faţa sanguină, cu părul şi mustăţile albe. N-am recunoscut dintr-o dată pe profesorul Găvănescu, care îşi rărise bărbuţa, dar după ce am aflat cine este, l-am identificat cu uşurinţă, deşi de cînd îl mai văzusem trecuseră vreo zece ani.

Într-o dimineaţă, aşteptînd să vie trenul care ne ducea la băi, la şiragul de cabine primitive de la marginea mării, puţin mai la sud de oraşul Constanţa (pe atunci Mamaia era un simplu vis), mă găsesc în aglomeraţia din faţa liniei ferate deodată alături de profesorul Găvănescu. La sosirea convoiului de vagoane, toate de a treia clasă, se încinge o întrecere cine să urce mai repede în tren. Faţă de îngrămădeala ofensivă de la scările vagoanelor, am exclamat cam tare :

— Luptă pentru existenţă.

Găvănescu se uită zîmbind la mine, rectificîndu-mă ;

— Luptă pentru vagoane.

— Aceasta este forma pe care lupta pentru existenţă a

luat-o în acest moment..., răspunsei eu îndată, la care Găvănescu n-a mai zis nimic. Era a doua oară cînd mă rectifica (prima fusese acel „din" de la școală), de data asta însă fără reproșuri și fără a mă mai reduce la tăcere...

Eram pe la sfîrșitul stagiului la Universitate, cînd o polemică de presă a izbucnit între N. Iorga și I. Găvănescu, o polemică vie, cu întreceri incisive, și care urma să aibă și o repercursiune tardivă, grație mie, în Parlament.

Găvănescu prezentase la un premiu academic o nouă lucrare a sa, mai întinsă, *Istoria pedagogiei*, pe care eu am răsfoit-o mai tîrziu, găsindu-i calități reale de informație și stil.

Însă raportorul, istoricul academician Ion Bogdan, a făcut un raport defavorabil, în urma căruia premiul a fost refuzat. Mai mult, Ion Bogdan a publicat referatul în *Convorbiri literare*, al căror director era.

Găvănescu a răspuns, probabil în revista sa *Cultura română*, respingînd cu dialectică dibace obiecțiile lui Bogdan.

Atunci sări și Nicolae Iorga, directorul revistei literare *Sămănătorul* reproșînd, într-un ton încă amabil, lui Găvănescu că s-a atins de Ion Bogdan, împreună cu care și cu D. Onciul, alcătuiau treimea istoricilor științifici, opusă istoricilor mai vechi, care se documentau mai puțin sau interpretau mai liber.

Găvănescu a răspuns lui N. Iorga, strecurînd și unele răutăți, printre care o frază cam astfel ticluită : „D-l Iorga sare ars întotdeauna, cînd îl lovești la... Bogdan".

Atît i-a trebuit lui Iorga (la care uneori ripostele spirituale se împerecheau cu vorbe violente) ca să dea o replică furioasă, iar în ce privește acea frază citată a lui Găvănescu, o socoti drept *„glumă rîndășască"*.

Trecuseră ani de la această polemică, eu îmi făcusem cariera și mă alesesem deputat, activînd în majoritatea care sprijinea guvernul averescan. N. Iorga era șeful unui partid de opoziție, și grație prestigiului său excepțional, în luptele parlamentare era un fel de șef al întregii opoziții. Aflîndu-mă la un moment dat la tribună, am făcut aluzie la un atac necuviincios apărut în organul unuia dintre partidele opoziționiste. Vorbind de acel articol, am folosit

și eu expresia de odinioară a lui N. Iorga, pe care o reținusem foarte bine, am spus – privind în ochi pe autorul presupus – că a îndreptat spre mine un atac „rîndășesc".

O larmă teribilă s-a produs îndată, în rîndurile opoziției, firește, cerîndu-mi să retrag cuvîntul ca „neparlamentar". În fruntea protestărilor categorice cine era ? Nicolae Iorga.

M-am supus și am retras cuvîntul, mai ales că nu se încadra prea bine în vocabularul meu obișnuit, dar am adăugat că, întrebuințînd acea expresie, am fost victima unei influențe literare, prestigioase, pe care o regret.

– Care ?... Care ?... se auziră din diferite colțuri ale sălii.

Atunci, luînd-o pe departe și păstrînd un timp anonimatul polemicii de unde m-am inspirat – prelungind astfel curiozitatea ascultătorilor – am citat brusc și textual expresia lui N. Iorga din șarja sa „literară" în contra lui I. Găvănescu. Numele era dat pe față.

Camera s-a amuzat de întîmplare, mai ales că părintele epitetului cu pricina, cu toată abundența resurselor sale, n-a putut, în fond, contesta...

Să revenim acum la ordinea cronologică, pentru a însera, mai mult sau mai puțin la rînd, amintirile mele despre I. Găvănescu.

În toamna anului 1906 am făcut cunoștința propriu-zisă a acestui profesor, făcînd parte amîndoi din corpul didactic al Facultății filozofice din Iași. Așadar, nu o cunoștință sporadică, ci una cu frecvente întîlniri. De atunci pînă în anul 1944, pe la sfîrșitul căruia a avut loc data morții sale, relațiile noastre s-au prelungit, cu oscilări și zigzaguri despre care o să vorbim.

La începutul cunoștinței definitive, din 1906, o vreme raporturile noastre au fost reci, rezervate. El fusese contra numirii mele ca conferențiar, avînd un alt candidat pe care l-a susținut stăruitor. Nu a reușit, totuși, să-l facă acceptat, și așa se explică ostilitatea cu care a întîmpinat instalarea mea la Iași. Cînd am deschis cursul în aula Universității, n-a venit să asiste, deși l-am invitat. Totuși

am căutat să mă apropiu de dînsul, spunîndu-mi, la urma urmei, că nu poate să mă aprecieze atîta timp cît nu mă cunoaşte (eu nu studiasem la Iaşi şi nu-i fusesem elev). Atunci i-am oferit într-o zi un articol filozofic pentru revista sa *Cultura română*, unde apăreau şi coloane de filozofie pură, în genere sporadic folosite.

Articolul meu trata despre filozofia lui Charles Renouvier, un gînditor serios – în ciuda unor idei fixe – dar puţin cunoscut în cercurile noastre filozofice. Găvănescu a luat manuscrisul, mi-a mulţumit şi mi-a spus că o să-l citească fără întîrziere.

În adevăr, după vreo cîteva zile, întîlnindu-l în cancelaria Facultăţii, m-a abordat spunîndu-mi :

– Am cetit articolul : e bun, convingător, şi mai presus de toate este scris cu nerv. Va apare în numărul viitor.

Nu mult după apariţie, i-am mai dat alt articol, acesta despre Ernest Mach. S-a publicat şi acesta, iar ca semn de preţuire mi-a spus într-o zi : „Cînd îmi mai dai ?".

Şi am publicat, succesiv, mai ales eseuri de logică, ce ulterior le-am strîns într-un volum.

Paralel colaboram şi la *Convorbiri literare*, a căror director de atunci găsea chiar că, în dauna *Convorbirilor*, public prea mult în revista de la Iaşi.

În orice caz, ostilitatea lui Găvănescu dispăruse, uneori ajungînd chiar la conversaţii afectuoase. Ţinuta lui faţă de mine se schimbase radical, mai ales de cînd cu venirea lui T. Maiorescu la Iaşi, unde a fost sărbătorit cu prilejul retragerii sale din învăţămînt, 1909.

Ţiu minte că la sfîrşitul zilei pline de festivităţi variate, cînd Maiorescu se întorcea la Bucureşti, în sala de aşteptare a gării, unde îl întovărăşeau numeroşi profesori, fostul meu maestru, care mi-a strîns mîna cu drag, l-a tras la o parte pe Găvănescu, lîngă fereastră, şi i-a spus mai multe arătîndu-mă uneori cu degetul, din care totuşi am desluşit aceste cuvinte : „Băiatul acesta are un dar extrem de preţios, *acela de a ghici sufletele*".

Părerea aceasta mi-o spusese şi mie, referindu-se la unele interpretări ale mele asupra comportării cu mobile nemărturisite, a unor mari contemporani. Mulţi ani mai tîrziu, sub titlul *Amintiri despre Titu Maiorescu*, fostul profesor Găvănescu (acum era pensionar) a publicat un articol în *Convorbiri literare*, în care se află consemnată şi scena de la gară despre care am amintit mai sus.

Trebuie să spun că în această primă perioadă l-am auzit de două ori vorbind în public : o dată a ţinut o lungă conferinţă în aulă, despre viaţa lui Fichte (într-un ciclu de conferinţe publice, organizat de vechii profesori) şi-n care, fără a-mi părea un orator, se dovedea totuşi un bun vorbitor, clar, cursiv şi-n genere interesant ; a doua oară, la sărbătorirea lui Maiorescu, în aceeaşi aulă, cînd a cetit o cuvîntare rotundă, concentrată şi cu excelente caracterizări.

La avansarea mea ca profesor – rămăsese catedra vacantă prin transferarea lui P.P. Negulescu la Bucureşti – Găvănescu mi-a făcut un referat favorabil, votat de Consiliul Facultăţii şi Senatul universitar. Dar pînă atunci mai fusese un moment de eclipsă în relaţiile noastre, atunci cînd ministrul – era Spiru Haret – m-a numit pe mine suplinitor la catedra lui P.P. Negulescu, mutat cum am zis la Bucureşti, deşi Găvănescu ceruse dînsul suplinirea, pînă la ocuparea ei de titular. El avea de partea lui vechimea în grad, dar ministrul socotise mai normal să numească un tînăr, care, deşi cu un grad mai mic, se abilitase *docent* chiar în materiile catedrei lui Negulescu.

Găvănescu s-a supărat foc şi, profitînd că peste o lună venise partidul său la cîrmă (partidul conservator), a cerut ministrului să revoace numirea mea şi să-i încredinţeze suplinirea lui, ceea ce s-a şi întîmplat. Găvănescu s-a îmbunat din nou că i s-a satisfăcut ambiţia, deşi, alegîndu-se în Parlament, n-a mai putut ţine regulat nici cursul său propriu, necum acela de istoria filosofiei moderne (unde era acum suplinitor), curs pentru care nu avea o pregătire şi nici timpul să se pregătească. De altfel, nici n-a ţinut pînă la finele anului decît 2–3 lecţii asupra lui Bacon, mi se pare. În toamnă, înainte de-a mi se face decretul de definitivare, însuşi Găvănescu a propus la un Consiliu de Facultate să mi se încredinţeze suplinirea tot mie...

A urmat o perioadă de tandreţe, întreruptă şi dînsa de intervale mai umbrite, decurgînd din unele atitudini ale sale, la care a trebuit să mă împotrivesc. [...]

Ca membri în Comitetul de lectură al Teatrului Național din Iași, aveam uneori aprecieri deosebite asupra pieselor prezentate, ceea ce n-ar fi fost caz de răcire a relațiilor noastre, lucru ce s-a-ntîmplat totuși cu prilejul lucrării *Act Venețian* a lui Camil Petrescu, pe care el a combătut-o cu îndîrjire, pe cînd eu am susținut-o cu căldură, amîndoi servindu-ne nemilos argumentele, pînă am ajuns să nu ne mai dăm mîna la plecare. Mînia lui a devenit cu atît mai mare, cu cît punctul meu de vedere a fost însușit de Comitet.

Să amintesc în paranteză că Găvănescu scrisese și dînsul piese de teatru : *O carte de vizită*, piesă într-un act ; *Gura lumii*, în patru acte ; în sfîrșit, un act poetico-patriotic, care s-a jucat la semicentenarul Universității din Iași.

Prima n-o cunosc, ultima nu mi-a plăcut deloc, avînd un caracter prea ocazional, dar *Gura lumii*, în 4 acte, deși s-a jucat numai la Iași, și de puține ori, am apreciat-o realmente, găsindu-i mai multe calități. Adaug, ca o curiozitate, că finalul norocos al unui act din această lucrare îl aflam – aproape indentic, – tot la finele unui act, în piesa cronologic mai nouă *Păianjenul* a lui A.D. Herz – o comedie care a fost aplaudată pe scena Naționalului din București, în special acel pasaj care semăna leit la ambii autori. Găvănescu a avut astfel și dînsul, în Capitală, un succes prin... procură.

O altă temă de fricțiune între noi a mai fost la recomandările de profesori unde rareori am putut fi de acord.

Obiectiv trebuie să constat, și nu fără o firească mirare, față de comportarea acestui om, oricum iubitor de frumos și capabil să aprecieze o valoare, opoziția sistematică la intrarea în universitate a unor elemente remarcabile, ca G. Ibrăileanu, Petre Andrei sau Mihai Ralea. În cazul lui Ibrăileanu, eu n-am avut cuvînt, nefiind încă profesor titular. Dar la ceilalți doi, care fuseseră elevii noștri, a trebuit să duc o luptă acerbă – mai ales la Andrei – pentru a înlătura arguțiile dialectice ale lui Găvănescu, care avea în rezervă un alt candidat ce n-a lăsat nici o lucrare după el.

Și acum, fiindcă am aruncat un văl de umbră peste figura acestui profesor, e momentul, pentru a mă conforma caracterului oscilatoriu al relațiilor noastre, să proiectez asupra-i și o fășie de lumină. Aceasta, mai înainte de a ajunge la încheierea prezentei evocări, mai precis, la sfîrșitul existenței acestui om, cînd eu, uitînd orice resentiment – mai ales de obstacolul pe care l-a ținut în calea carierei mele incipiente – l-am făcut să-și termine viața într-o neașteptată apoteoză.

Deocamdată, însă, vreau să subliniez mai apăsat prezența, printre însușirile sale, a talentului său de polemist. Am spus ceva cînd am vorbit de polemica lui cu Iorga, unde mă interesa totuși cu deosebire o țîșnire stilistică a acestuia din urmă.

Mă refer acum de preferință la un alt articol polemic : la duelul lui I. Găvănescu, cu C. Dumitrescu-Iași, care avea aceeași catedră, aceea de pedagogie, la Universitatea din București.

Om de o inteligență sclipitoare, dar extrem de leneș și amator de „țigane" în fiecare seară, prin localuri la modă, C. Dumitrescu-Iași, care nu publicase în lunga sa viață nimic – deși se lăuda că are gata eseuri filosofice, ce vor apărea la „Félix Alcan" – s-a lăsat împins de cîțiva acoliți ai săi să publice, sub direcția sa, o revistă de filosofie. Au ieșit – mari și late – vreo două numere, în decurs de doi ani, după care publicația s-a stins. Dar în ultimul număr C. Dumitrescu-Iași a publicat un articol, cu pretenție de cugetare fină, intitulat *Două morale*. Găvănescu, susținînd nevoia unei singure morale, a forfecat articolul în *Cultura română*, scriind o lungă critică bătăioasă și meșter întocmită. C. Dumitrescu-Iași, a cărui lene nu voise să se încurce în dueluri publicistice, n-a răspuns absolut nimic. Totuși Găvănescu bănuia că s-a supărat și că îi poartă pică. De aceea, numit într-o comisiune de examen sub președenția lui Dumitrescu-Iași, a vrut să demisioneze. În urmă s-a răzgîndit, s-a dus la București, a luat contact, puțin cam jenat în sine, cu președintele comisiei, care l-a invitat amabil la dînsul acasă (în localul Seminarului pedagogic, unde au avut loc chiar o serie de probe).

Făceam și eu parte ca al treilea membru al comisiei, așa că am putut primi curînd mărturisirea mirată a lui Găvănescu că găsise la președinte, în loc de așteptata răceală, un „exces" de amabilitate.

A fost cred tot lenea lui Dumitrescu-Iaşi, care, refuzînd să-şi bată capul cu vreo discuţiune, i-a dat totuşi o replică : arătîndu-i că nu s-a *sinchisit* de atacurile lui... A fost şi o replică destul de comodă, şi poate un mijloc de a-l dezarma pe viitor, în cazul cînd va mai publica un alt articol discutabil, care l-ar ispiti la o nouă ofensivă pe profesorul de la Iaşi...

Am ajuns la încheiere.

Pe la vîrsta de 72–73 de ani, Găvănescu, prelungit peste limita de vîrstă la catedră, s-a retras din învăţămînt. Din acel moment contactul meu cu dînsul s-a rărit. O dată – de două ori, l-am vizitat în căsuţa de la vie, mai sus de Copou. M-a primit pe cerdacul locuinţei, oferind ca toţi podgorenii un pahar-două de vin neprelucrat, de-a dreptul de la sursă.

Peste puţin însă şi-a lichidat via şi s-a mutat la Bucureşti, într-un bloc din gura Cişmigiului, unde l-am vizitat de vreo două ori, prima dată trăia încă cea de a treia lui soţie, a doua se prăpădise, deşi sensibil mai tînără ca el.

În primăvara anului 1944, cînd începuseră bombardamentele Capitalei, Găvănescu – al cărui apartament urma să fie distrus în întregime – s-a adăpostit din vreme la mănăstirea Pasărea, unde se mai retrăseseră şi alţi intelectuali bucureşteni. Găvănescu, în vederea unui eventual volum, s-a apucat să-şi completeze redactarea amintirilor, dintre care o mică parte şi apăruseră prin reviste.

Bolnav de o hepatită stăruitoare, cu temperatură crescută în fiecare seară, m-am instalat şi eu la Pasărea, în localul stăreţiei, unde venea să mă examineze la scurte intervale prietenul meu dr. N. Lupu, eminentul diagnostician.

Ziua, chiar înainte de-a mă face de tot bine, ieşeam pin incinta mănăstirii, unde îl întîlneam pe Găvănescu, încă vioi şi sprinten, deşi împlinise 85 de ani.

Acum vin la ultimul pasaj al povestirii.

Prin luna iunie, o comisiune strînsă la ministerul Culturii – pe care o prezidam eu în calitate de titular al Departamentului – urma să decearnă Premiul Naţional pentru proză literară. Era regula ca într-un an acest premiu să se distribuie literaţilor *stricto sensu*, la nuvelişti sau romancieri, iar în anul următor urma să se acorde prozatorilor de genuri variate, care nu urmăreau propriu vorbind frumosul, ci istorici, filosofi, critici literari etc., cu o riguroasă condiţie însă : să posede talent literar şi să-şi fi exprimat ideile în formă autentic literară.

Mi-a venit deodată ideea să-l propun pe Găvănescu, am împărtăşit ideea la alţi doi membri din comisie, care se aflau tot la mănăstirea Pasărea şi care au căzut de acord. Singurul căruia nu i-am suflat nici o vorbă a fost Găvănescu însuşi, înţelegînd să păstrez o taină absolută, pînă în momentul cînd voi putea să-i comunic că a fost realmente premiat.

În ziua sorocită, am plecat într-o după amiază cei trei la Bucureşti, fixîndu-ne în convorbiri din automobil încă o dată hotărîrea.

Cînd însă am păşit în sala de şedinţe, un membru al comisiunii sosit mai devreme mi-a şoptit că acelaşi premiu îl doreşte şi C. Rădulescu-Motru, insistînd să mă raliez şi eu, cunoscînd mai ales prietenia ce mă leagă de fostul meu profesor.

Teribilă dilemă.

De-o parte, nu aveam pentru Găvănescu nici un motiv de recunoştinţă adevărată. În schimb, pentru C. R. Motru aveam numeroase obligaţiuni. Îmi fusese excelent profesor, mă sprijinise temeinic şi la intrarea mea în învăţămînt şi cînd am fost ales la Academie, iar nu de mult acelaşi sentimentalism faţă de mine îl făcuse să scrie, exagerat, într-o revistă că aş sta în fruntea oratorilor momentului, deşi erau încă în viaţă şi N. Iorga şi O. Goga şi N. Titulescu.

Dar un argument şi mai tare ce m-a pus în cumpănă era faptul, indiscutabil, că scrierile filosofice ale lui Motru erau cu mult mai importante decît acelea ale lui Găvănescu... Şi totuşi, cu amărăciunea în inimă, nu m-am putut ralia la grupul care-l vota pe Motru, întrucît instinctul meu de *justiţie* mă obligă să nu uit că premiul în chestiune avea în vedere talentul literar, iar în această privinţă stilul lui Găvănescu avea însuşiri literare mai pozitive şi mai

certe decît exprimarea stilistică a lui Rădulescu-Motru. M-am decis să rămîn la prima hotărîre, sacrificîndu-mi afecţiunea sentimentului de dreptate, aşa că am făcut majoritate pentru Găvănescu.

Am aşteptat redactarea procesului-verbal şi apoi ne-am întors cei trei la Pasărea, amuzîndu-ne în automobil cu organizarea modalităţii în care îi vom comunica lui Găvănescu vestea uluitoare, la auzirea căreia „va cădea din pod". Ne dam seama că bătrînul dascăl îşi socotea de mult cariera încheiată şi nu se mai aştepta la nici un fel de succes.

Am convenit să mergem direct la maica unde dînsul era găzduit şi, mai înainte de a aduce la cunoştinţa profesorului nevisata veste, să începem, fără nici un fel de explicaţie, a-i cînta în cor: *Mulţi ani trăiască*. Dar cînd am încercat să facem o discretă repetiţie a cîntării, am constatat onest că numai unul dintre noi avea puţină voce (e vorba de scriitorul Victor Eftimiu), în timp ce noi ceilalţi oscilam între mîrîit şi răguşeală. N-am renunţat la cîntare, dar a rămas s-o execute de unul singur cel în stare să cînte. După care urma cetirea – de către mine – a procesului-verbal.

Lucrul s-a îndeplinit întocmai. L-am găsit pe Găvănescu scriind în grădiniţa de la spatele locuinţei sale de ocazie, l-am rugat să se aşeze drept în faţa noastră, după care poetul-cîntăreţ a început să intoneze, în timp ce bătrînul complect nedumerit ne privea cu ochii întrebători. Odată cîntarea isprăvită, l-am rugat să asculte un text pe care i-l voi ceti. Lectura desfăşurată, fără nici o grabă, l-a lăsat în prima jumătate tot aşa de neinţelegător, pentru ca deodată, mai înainte chiar de-a rosti concluziunea, figura să i se coloreze de fericire.

A fost apoteoza care l-a iluminat, puţin înaintea morţii sale – apoteoza omului care, desigur, ieşise din comun, dar mai ieşise şi din actualitate, fiind poate împăcat cu uitarea crescîndă ce se lăsa în juru-i mai de mult...

G. IBRĂILEANU

Dacă-mi aduc aminte bine, G. Ibrăileanu a fost numit suplinitor al catedrei de Literatura română modernă, la Universitatea din Iaşi, după vreo trei ani de la numirea mea, în aceeaşi Universitate, cu gradul de conferenţiar. Pînă atunci a funcţionat la liceu, unde lumea îl considera – şi pe bună dreptate – ca universitar *in spe*, ba încă pe foarte curînd.

Se bucura de-o frumoasă reputaţie în cercurile intelectuale ale Iaşului, mai ales de cînd conducea *Viaţa românească*, nu ca director (care era Stere), ci ca factotum, mai ales în ce priveşte literatura şi critica literară. Eu totuşi n-avusesem ocazia să-l cunosc personal, neavînd contact cu *Viaţa românească*, în timp ce dînsul mai nu ieşea din această cetate întărită, găsindu-şi acolo întreaga îndestulare sufletească. O singură dată l-am văzut într-o sală de cinematograf, însoţind la spectacol pe doamna Stere, desigur nu pentru plăcerea filmului, ci mai degrabă pentru raţiuni de protocol ierarhic (mai tîrziu am constatat, pe-o scară mai întinsă, că soţiile membrilor *Vieţii româneşti* veneau întovărăşite, adesea, la spectacol, de cineva din cenaclu, cu grad imediat inferior aceluia al bărbatului).

Lecţia de deschidere a lui Ibrăileanu – la care nu putusem să asist – a făcut oarecare vîlvă. Ecourile erau

în genere favorabile, deşi nu toate la acelaşi grad de hiperbolă, ca de pildă relatările lui Calistrat Hogaş, care îmi povestea lucruri minunate, despre această prelegere inaugurală, la care totuşi... nu fusese prezent.

Abia după cîteva luni m-am întîlnit cu Ibrăileanu, în cancelaria facultăţii, şi atunci am schimbat cîteva cuvinte, într-o convorbire convenţională, care s-a încheiat destul de rece, din cauza lui. Atunci cînd el a pronunţat sacramentala frază „îmi pare bine de cunoştinţă", am crezut că e bine să adaug la rîndu-mi : „Cunoştinţă pe care nădăjduiesc s-o adîncim", dar la care dînsul a ripostat îndată : „Asta o să fie cam greu, fiindcă eu trăiesc foarte retras".

O sinceritate formulată cam nedelicat, dacă nu cumva va fi avut chiar intenţia de-a tăia scurt — fie şi în formă brutală — orice veleitate de prietenie. Iar dacă îşi va fi închipuit că fac parte din categoria acelora care se bagă cu de-a sila în oameni, a făcut o eroare de psihologie de care s-a convins fără întîrziere [1].

Lucrurile rămăsese în stagiul acesta de „colegialitate fără relaţii" poate vreun an întreg, cînd într-o zi, venind de pe străzi deosebite, am dat unul peste altul, la punctul lor de joncţiune, ca două ape diferite care intră în aceeaşi albie şi sînt nevoite să curgă împreună. De data aceasta observ că un zîmbet înfloreşte capul său asiro-babilonian şi colegul se opreşte cu prietenie.

— Tocmai doream să te întîlnesc, îmi spuse dînsul cu dulceaţă. Ar trebui să ne învoim ca ora noastră de joi să nu mai coincidă. Deşi sîntem la secţii deosebite, studenţii mei mi-au spus că vor să te audieze şi pe d-ta, precum poate şi unii dintr-ai d-tale or fi dorind să vie şi la mine.

Înţelegerea s-a făcut destul de lesne. Era de ajuns să ne deplasăm fiecare c-o jumătate de ceas, pe orarul programului — formulă la care dînsul se şi gîndise — şi coincidenţa înceta. Conversaţia a continuat însă şi pe alte teme, o dată ce aveam acelaşi drum şi gheaţa se spărsese. M-a întrebat ce mai lucrez, iar atunci cînd i-am spus că trebuie să tipăresc febril, în vederea unei candidaturi apropiate, trei volume mai de mult elaborate, ceea ce mă ruinează financiarmente, mi-a propus deodată să tipăresc una din lucrări în două-trei numere din *Viaţa românească* şi apoi să-mi scoată tiraj aparte fără nici o cheltuială. I-am mulţumit cu recunoştinţă şi în felul acesta a început colaborarea mea la marea revistă ieşeană, unde am pornit să public fără zăbavă un studiu despre Henri Poincaré.

Profesori definitivi am ajuns amîndoi cam o dată (1912), el a trebuit să treacă în prealabil formalitatea unui „doctorat" pe care legea i-l cerea, iar de atunci, fără a ajunge la mari intimităţi sau la vizite reciproce, au progresat fără întrerupere relaţiile noastre de prietenie, într-o atmosferă de stimă temeinică şi de preţuire deosebită. Colaborarea mea la *Viaţa românească* a continuat mai departe, uneori iniţiată de mine, alteori imboldită de el. Am început să-i dau şi pagini pur literare, iar la publicarea primului volumaş cu note de călătorie, *Raite prin ţară* a ţinut să scrie el însuşi o recenzie iscălită.

Dar cele mai frecvente ocazii de-a colabora împreună erau la Consiliile Facultăţii noastre, unde aveau loc adesea discuţii interesante şi chiar lupte pasionate. Mai întotdeauna m-am aflat cu Ibrăileanu de aceeaşi parte a baricadei, sprijinindu-ne reciproc poziţia şi completîndu-ne argumentarea. Aici am avut prilejul să admir necontenit puterea sa dialectică, în stare de cele mai neaşteptate subtilităţi, împingînd analiza dincolo de ceea ce părea altora evident şi ireductibil, tăind firul în patru, împrăştiind lumina farului său sclipitor în unghere retrase şi uitate de toată lumea. Polemistul redutabil, care se afirmase de multe ori în discuţia scrisă, se dovedea tot aşa de meşter şi-n dezbaterea orală, fără a fi ajutat de darurile elocinţei propriu-zise, ori de vraja unui verb armonios.

Dintre toate aceste lupte universitare, una mi-a rămas mai vie în minte : lupta pentru a recomanda la catedra de Sociologie pe tînărul doctor Petre Andrei. Am izbutit

[1] Riposta mea delicată, de care am făcut mai sus menţiune, nu va fi fost numai o fomulă convenţională, ci conţinea poate ceva mai mult : era şi expresia unei reminiscenţe. Ca student în anul întîi (1900) citisem în *Noua revistă română* apărută sub direcţia profesorului C. Rădulescu-Motru, un articol de critică estetică semnat G. Ibrăileanu şi care mă încîntase prin subtilitatea şi originalitatea lui.

să obțin și concursul lui Ibrăileanu în favoarea fostului meu elev și am deschis focul într-o memorabilă ședință a Senatului universitar, unde opoziția era condusă de un coleg mai în vîrstă, cu multă autoritate, bun dialectician și dînsul, atît în vorbă cît și în scris. Ciocnirea n-a fost ușoară, iar atacurile și contraatacurile au durat cîteva ore. Știu că am luat cuvîntul de două ori ; tot așa și Ibrăileanu, care după ce și-a deșertat sacul argumentelor lui proprii, le dezvolta apoi pe ale mele, pînă la ultimele consecințe imaginabile, și parcă îl văd perorînd pasionat, iar la a doua sa intervenție, cerînd permisiunea să-și dezbrace haina — o lungă jachetă vetustă — și continuînd a se agita în vestă, ca un lucrător pe șantier, care nu știe de nimica decît de treaba ce are de făcut și pe care trebuie s-o termine cu bine. Ziua s-a încheiat cu deplina noastră izbîndă, iar la sfîrșit ne-am strîns mîinile cu bucurie, atribuindu-ne reciproc meritul reușitei, ca doi actori modești, care, chemați la rampă, fiecare arată cu un gest pe celălalt, ca principalul îndreptățit al aplauzelor...

G. Ibrăileanu avea de mult reputație de critic fin, comprehensiv și pătrunzător (tot așa precum și-a cîștigat și mare admirație ca profesor), dar i se reproșa mereu că n-are darul stilistului, că n-are, într-o vorbă, talent de scriitor. Nu eram departe de-a împărtăși această idee, cu toate că mă copleșise, cu tragica lui frumusețe, articolul său *Ceahlăul*, scris cu pana muiată în sînge, atunci cînd, la pacea separată din primăvara lui 1918, se iscălise pierderea munților care treceau cu splendorile lor, la dușman. Este drept că articolul acesta, de duioșie arzătoare, era oarecum o surpriză „izolată", după cum este adevărat că-n opera lui critică, Ibrăileanu nu făcea sforțări stilistice, ba pare-se, disprețuia fardurile literare chiar atunci cînd ele ar fi ajutat la relieful ideii. Îmi povestea, bunăoară, un intim al criticului, că, atunci cînd și-a dat la tipar necrologul pe care îl scrisese la moartea lui Anatole France, Ibrăileanu a sacrificat, în ultima clipă, un mic ornament literar, care totuși n-ar fi stricat ansamblului și nu distona prea tare cu țesătura abstractă a articolului. (Era vorba de o comparație cu Mont Blanc în felul următor : tot așa după cum, dacă s-ar prăbuși Mont Blanc, Europa fizică ar coborî nivelul înălțimii la care se ridicase — la moartea lui Anatole France continentul a scăzut cu ceva din înălțimea unde ajunsese, în ordinea spirituală.[1]

Dar marea desmințire pe care a dat-o tuturor acelora care se îndoiau de posibilitățile sale de scriitor literar a fost romanul său *Adela*, povestea suavă de iubire, scrisă într-un stil curat și plin de imagini proaspete, unele de-o uimitoare originalitate. Romanul acesta, mai mult sau mai puțin autobiografic, a produs o mare impresie în cercurile cititoare, deși s-ar fi părut că epoca va întîmpina cu ironie efuziunile timide ale unei iubiri platonice. Eu unul, care am apucat și alte vremuri, m-am desfătat realmente la lectura acestui frumos roman, unde analiza psihologică se înfrățește așa de bine cu fluiditatea unui stil de-o admirabilă puritate.

Sub imboldul incantațiunii, n-am rezistat ideii de-a publica o recenzie, cea de-a treia în viața mea, care nu e prea scurtă și a fost destul de abundentă în meseria scrisului. (O primă recenzie a fost despre drama *Manasse* a lui Ronetti Roman, pe care am căutat s-o judec după criterii estetice lămurite ; a doua, despre *Sate și mănăstiri*, pitoreasca scriere a d-lui Iorga, lăudîndu-i cu convingere

[1] În legătură cu articolul *Ceahlăul* pot confirma, ca unul care am fost martorul adînc îndurerat al evenimentelor din primăvara anului 1918, că zguduirile suferințelor naționale pot ajunge la expresii impresionante, chiar sub condeiul unui om fără talent deosebit. Așa îmi amintesc că, în discursul funebru pe care l-am rostit la înmormîntarea lui Barbu Delavrancea (la 1 Mai 1918) am găsit și eu expresii pentru care am fost elogiat („Încă un vîrf de munte pe care îl pierdem, încă o culme care trece dincolo de hotarele noastre..." etc.). Iar cînd, în toamna aceluiași an, tratatul dureros din primăvară a fost anulat, și în loc de-a ne fi știrbit teritoriul, am alipit provinciile românești din vechea Austro-Ungarie, această zguduire exultantă mi-a inspirat niște strofe în care, după ce povesteam tristețile primăverii, încheiam cu această strofă adresată munților noștri :

Dar în zadar eu v-am jelit plecarea,
Căci alta vouă vă era solia :
Voi vă duceați întru întîmpinarea
Ardealului, în drum spre România.

frumusețile unui stil literar, pe care în vremea aceea nu voia mai nimeni să-l recunoască). Nu știu dacă recenzia *Adelii* a ajuns la cunoștința autorului, care agoniza încetul cu încetul la sanatoriul din care n-a mai ieșit niciodată. Eu personal nu i-am trimis-o, cît despre alții, s-ar fi grăbit mai lesne să-i trimită o injurie, decît o vorbă bună.

Dar am făcut însă altceva : i-am citit romanul a doua oară, pentru a nu pierde absolut nici o finețe și nici un amănunt, mirîndu-mă totuși de-a nu găsi o drăgălașă scenă caracteristică, pe care autorul ar fi putut-o lua din propria sa experiență. E vorba de-o scenă, la care întîmplător am fost martor, de la o mică distanță.

Era într-o seară de primăvară timpurie, în sala unei vaste berării elegante, de care dispunea centrul Iașului, acum 15–20 de ani. Eu mă aflam de mai mult timp acolo, în societatea unor amici, cînd – minune ! – apăru Ibrăileanu, în compania asistentei sale de la Universitate, pe care mai tîrziu atotștiutorii urmau s-o identifice cu eroina din roman. S-au așezat într-o boxă unde li s-a servit masa. Indiscreții vor fi continuat să tragă cu ochiul, dar eu mi-am văzut de treabă, pînă în momentul cînd am fost atras de o mișcare a celor doi comeseni. Spre miezul nopții sala începuse să se răcorească, iar Ibrăileanu va fi simțit nevoia să-și pună o haină pe umeri. S-a săltat de la locul său, însă nu pentru a-și lua propriul său palton, ci jacheta asistentei, cu care și-a învelit spinarea, reașezîndu-se liniștit. Unii vor fi zîmbit de gestul acesta și de chipul în care omul se tărcase, eu însă am fost înduioșat de acea exhibiție nepăsătoare a unui gînditor cu inima de adolescent și care în momentele acelea se va fi crezut mai mare decît dacă ar fi îmbrăcat o purpură împărătească...

Pentru a încheia aceste aduceri aminte, mai fac mențiune de un fapt : în anul morții lui G. Ibrăileanu, Academia Română se pregătea să-l aleagă membru activ, la un loc unde au fost propuse apoi alte persoane, dar unde el ar fi venit cu precădere. Ar fi fost o reparație, evident tîrzie, adusă unui spirit superior, pe care Academia îl trecuse sistematic cu vederea, ba încă îl și respinsese o dată, cînd a fost propus membru corespondent, și cînd n-a întrunit numărul de voturi mai ales din cauza opoziției lui N. Iorga, ce avea darul periculos de-a colosaliza scăderile adversarilor și de-a estompa pînă la dispariție deficiențele amicilor.

Cînd, după decesul lui Ibrăileanu, la locurile unde ar fi fost propus cu siguranță, am făcut majoritate în secția literară lui Eugen Lovinescu, emerit critic literar și dînsul, deși fusese într-o perpetuă adversitate cu Ibrăileanu, contestîndu-se reciproc în polemicile lor frecvente, e poate chiar hazliu de menționat, că cine a zădărnicit alegerea lui Lovinescu în plenul Academiei, a fost opoziția înverșunată a aceluiași Nicolae Iorga. Iată cum implacabilul istoric a apărat, fără să se gîndească, umbra lui Ibrăileanu de succesiunea veșnicului său rival, la locul pe care ar fi urmat să-l ocupe, de data asta, cu mare probabilitate.

HARALAMB LECCA

Mi-a rămas vie împrejurarea cînd mi s-a fixat în minte numele lui Haralamb G. Lecca.

Era la o amiază de septembrie, în parcul bătrîn al internatului, sub lumina unei zile de toamnă, blîndă ca o mîngîiere de bunic. Abia întorşi din lunga vacanţă a verii, ne întindeam trupurile lenevite de odihnă pe cîte o bancă, la soare, ori trăncăneam grupuri-grupuri, fie nimicuri, fie, pentru a pregăti tranziţia spre îndeletnicirile mai severe, discutînd literatură. Eminescu, Coşbuc, Vlăhuţă, Traian Demetrescu, se perindau în comentariile noastre pretenţioase, cînd deodată, un nou camarad, oltean venit pentru întîia dată în mijlocul nostru, după ce-şi sfîrşise în provincie clasele gimnaziale, aruncă deodată vorba :

— Dar ce credeţi de Haralamb Lecca ?

Nimeni din noi nu-l citisem. Atunci camaradul ne vorbi însufleţit de volumul de poezii „Prima" cu prefaţa de Hasdeu.

Sămînţa căzuse bine şi la prima ieşire din oraş, am cumpărat cartea cu pricina. O săptămînă a trecut din mînă în mînă şi am avut toţi „literaţii" internatului impresia că era vorba de un valoros poet. Lungi balade şi povestiri epice, proprii de a fi intonate cu glasul tare, într-un crescendo patetic şi declamator, îşi ascundeau

deocamdată substanţa lor teribil de prozaică la spatele unor sonorităţi care ne amăgeau.

„Quadalquivir, vapor gigantic, şedea pe-o coastă
răsturnat,,
Iar fundul mării descifrează scrisoarea bietului soldat".

Şi sute altele, pe acelaşi calapod.

De altminteri şi critica autorizată a timpului îl întîmpinase pe poet cu încredere, simpatie şi laudă. Îmi amintesc bunăoară de un articol elogios al lui Evolceanu în „Convorbirile literare", unde îndeobşte oamenii lui Hasdeu nu se bucurau de cine ştie ce amiciţie. Cum un pasaj al acestui articol critic se leagă de-o întîmplare nostimă, voi stărui puţin asupra lui.

Deşi era apărut poate mai de mult, eu n-am luat cunoştinţă de el, decît abia în vacanţa anului următor. Îmi aduc precis aminte că cele două luni feriale erau pe sfîrşite şi începuse urîte zile de toamnă. O ploaie „putredă", fără semne de încetare, împînzise toată valea Tecuciului şi nu ştiam cum să-mi omor timpul. Tocmai în momentul acela dau peste critica lui Evolceanu, care cita admirativ o serie de strofe sau tirade, în care se putea găsi şi această pereche de versuri.

Într-una de trei zile ploua prin arături,
Iar fulgerul prin aer croia şerpuituri

la care Evolceanu obiecta că „greu va fi observat poetul fulgere, după trei zile de ploaie mocnită".

Un moment mă opresc încintat de această remarcă, pe care puteam s-o verific aievea. În adevăr, era a treia zi de ploaie la Tecuci şi efectiv nu se produsese nici o descărcare electrică. Dar nu ştiu dacă au trecut cinci minute şi aud deodată o bubuitură rostogolindu-se prin văzduh. Nu-mi vine să cred urechilor, dar bubuitura se repetă, ceea ce mă face să-mi încordez atenţiunea şi să m-apropii de geamul ferestrei. Răbdarea nu mi-a fost supusă la încercări prea lungi, căci foarte curînd văzui spirala orbitoare a unei lumini brăzdînd cenuşiul unit al orizontului. Nu putea fi deci nici o îndoială că observa-

rea lui Evolceanu fusese patent desmințită. Desigur nu urma de aici că Lecca devenise poet și mai mare, ci numai... că nu trebuie să te joci cu meteorologia !

Pînă la finele liceului cunoștința cu opera lui Lecca se mai adîncise, întrucît citeam regulat „Literatură și Artă Română" unde la intervale regulate apăreau lungi poeme de-ale acestui scriitor, cu subiecte din Renașterea italiană, ale cărei cruzimi ofereau material bogat de istorisiri epice, sau din viața tulbure a actrițelor, în sfîrșit imnuri antice, din care rețin pînă astăzi invocări ca acestea :

„Apolo, zeu puternic, rătăcitor prin aer
Și rege-n univers,
Oprește-ți torsul zilei din auritu-ți caer
Oprește-te din mers !

Dar prestigiul personal al lui Haralamb G. Lecca crescuse, în vremea aceasta, în ochii noștri de colegieni, dintr-o cauză lăturalnică, deși probabil nu absolut străină de îndeletnicirile lui literare. Într-o zi am aflat că el devenise prietenul „en titre" al Aristiței Romanescu. Firește la data de care vorbesc, această mare actriță — căreia eu aveam să-i rostesc într-o zi discursul funebru ca director general al Teatrelor — nu mai era o femeie tînără, fiind și dezavantajată de albirea prematură a părului, care, la vremea aceea, se lăsa îndeobște natural. Însă pe scenă avea darul să se transforme într-o tînără încîntătoare, servită și de un glas de o frăgezime unică, iar noi băietandrii care o aplaudam furtunos de sub cupola galeriei, și în cel mai bun caz din ultimele rînduri de stal, aveam despre Aristița o imagine seducătoare, aceea sub care ni se înfățișa în Ofelia, în Fîntîna Blanduziei, sau în Banul Mărăcine, o platitudine dramatică a lui V. A. Ureche, dar jucată pe atunci cu-n răsunător succes.

Desigur știam că e femeie în etate, dar acest lucru nu știrbea imaginea noastră, ba poate îi adăuga, fără s-o vatăme, prestigiul de personaj istoric, ce se socotește uneori și dînsul în ademenirile sexuale, după cum așa de

impresionant tălmăcește Gabriel d'Annunzio în romanul său „Il fuoco", zugrăvind cu nume abia schimbate, aventura sa galantă cu celebra Eleonora Duse.

Contact direct cu Haralamb G. Lecca n-am avut însă decît atunci cînd am prezentat poemul „O sărutare" la Teatrul Național din București (1899). Lecca avea acolo un post de secretar... literar al directorului Scarlat Ghica (astăzi i s-ar fi zis poate șef de cabinet). Nu ne-am plăcut de loc unul altuia. Eu l-am găsit rece, aspru și respingător și mă tem să nu fi avut și el de mine o impresie similară, cu alte nuanțe poate. În zadar directorul teatrului aducea mereu vorba cu mine despre talentul teatral al lui Lecca, care tocmai pusese în repetiție „Jucătorii de cărți", precum și de competența sa în ale teatrului, sfătuindu-mă să-l consult. Eu dobîndisem sprijinul puternic al lui Caragiale și aveam cui cere acuma consiliile cele mai folositoare, așa că m-am dispensat de relații forțate cu un om care nu-mi făcea nici o plăcere. De altfel poema mea s-a jucat și fără protecția lui Lecca, chiar în decursul acelei stagiuni.

După vreo doi-trei ani totuși, unele conjuncturi au părut să ne apropie. Mai întîi a fost o a doua poemă (Pe urma iertării) unde voiam să-mi joace Aristița și i-am dat lucrarea s-o citească. Cînd m-am dus, într-o sală de repetiție la teatru, să-i aflu impresiunea, ea mi-a răspuns că a citit-o chiar de două ori, adăugîndu-mi cu candoare că lectura o făcuse împreună cu... Haralamb. Din spusele ei reieșea că dînsul ar fi fost tot așa de încălzit de lucrare pe cît se arăta și ea.

A doua oară am avut lungi convorbiri cu Lecca însuși pe sălile facultății de drept, unde s-a nimerit să dăm licența odată, cu toată sensibila diferență de vîrstă dintre noi. Atunci, în așteptarea examinatorilor (mai era și-un al treilea candidat, încă mai bătrîn : actorul Toneanu) am făcut haz împreună de toate chinezeriile acestui examen prost organizat, și cu prilejul acesta ne-am pomenit la braț pe culoare, uneori stricîndu-ne de rîs. Acum constatam că omul acesta înghețat nu numai că era capabil să zîmbească, dar chiar să explodeze în hohot, — ceea ce-n ruptul capului n-aș fi bănuit.

Ne-am pierdut totuşi unul de altul şi nu ne-am mai încrucişat nici pe stradă, decît poate o dată, de două ori, cînd mi s-a părut că-şi reluase iarăşi masca severă a lui Filip al II-lea –, teribilul rege spaniol. Ba s-a petrecut încă şi ceva mai grav. Peste drum de locuinţa lui Lecca, pe-o uliţă foarte liniştită, şedea un bun prieten, pe care, în serile de vară, îl vizitam cît se poate de des. Mai veneau şi alţii cunoscuţi, o întreagă ceată veselă, care, în curtea casei, făceau cîteodată un tapaj infernal. Pe Lecca îl deranjau – pare-se – aceste chiote juvenile, deşi absolut nevinovate, şi am aflat, nu ştiu de unde, c-ar fi ameninţat să se plîngă la autorităţi. Rezultatul a fost din parte-ne sporirea freneziei zgomotoase, cu intenţia vădită de-ai face inimă rea, amestecînd în larma noastră şi fragmente de versuri jignitoare, cum erau şi aceste două :

Închideţi-vă taraba
Şi lăsaţi să-mi doarmă baba !

Aşa era calificată acuma biata Aristiţă –, cu puţini ani înainte, încă suava Ofelie care ne sucise capul tuturor !

Abia în toamna anului 1906 ne-am revăzut la Iaşi, unde Lecca fusese angajat director de scenă al Naţionalului, iar eu numit conferenţiar de filozofie la Universitate. Aci relaţiile noastre s-au încheiat c-o catastrofă, de care îmi pare rău şi astăzi, cu toată convingerea că altfel nu se putea. Fără îndoială că directoratul de scenă a lui Lecca introdusese un stil şi progrese tehnice pe scena teatrului moldovenesc. Acestea însă erau căptuşite de unele asprimi inutile, cum era pretenţia ca actorii să joace fără sufler, ideea absurdă la un teatru cu public puţin, unde piesele se jucau de cel mult patru-cinci ori, şi unde aceeaşi echipă de actori trebuia mereu să memoreze alte şi alte piese. Atît faptul acesta, cît şi conduita sa brutală, care trata personalul artistic ca pe nişte servitori, provocase o vie nemulţumire, ce începuse a transpira şi în public.

La vreo doi ani de la venirea mea în Iaşi, aceste amărăciuni acumulate, ajunseseră la acte de răzvrătire

cronică, ceea ce a adus demisia comitetului teatral, incapabil să aleagă între cele două tabere în luptă. În această împrejurare tulbure m-am pomenit solicitat – dimpreună cu colegul Traian Bratu – să primesc a intra în comitetul teatral, care după legea de atunci era prezidat sau de primar în persoană, sau de un reprezentant al lui.

Această schimbare a produs momentan o potolire, în aşteptarea unor măsuri, ce în nădejdea tuturora trebuiau să însemne limitarea atribuţiilor directorului de scenă, care în realitate se comporta ca un director integral.

N-am venit cîtuşi de puţin cu ideea de a-l înlătura pe Haralamb Lecca. Dar lucrurile nu mai puteau să meargă nici ca înainte, şi din prima zi am definit rolul comitetului în aşa fel, încît directorul de scenă a înţeles că nu mai este singura autoritate. Totuşi cîteva luni de zile, menajul a mers mai departe pînă cînd într-o zi, la o şedinţă convocată de urgenţă, Lecca a venit să ne declare că el nu mai poate stăpîni actorii, fiindcă aceştia se ştiu protejaţi „de sus, din comitet". La această aluzie am răspuns aşa precum se cuvenea, iar atunci cînd ne-a cerut, ca condiţiune a rămînerii sale, o serie de pedepse exemplare, eu i-am spus c-o linişte tăioasă că teatrul nu va pieri fără el.

Demisia dată irevocabil, i s-a primit fără zăbavă, iar relaţiile noastre – aşa anemice cît fuseseră – s-au rupt pentru totdeauna.

Plecat de la teatru, Lecca a părăsit şi Iaşul, instalîndu-se la Bîrlad, în calitate de „prinţ consort" al unei directoare de şcoală. Nu l-am mai văzut decît extrem de rar, ultima dată în uniformă militară la Iaşi, unde venise să asiste la reprezentarea piesei sale „Suprema forţă" reluată în repertoriul de război. Cu prilejul acesta unii din interpreţii săi mi-au spus că spiritualiceşte Lecca ajunsese de nerecunoscut, avînd vorba greoaie şi împleticită ca la paralizia progresivă. Zilele îi erau de altfel numărate şi eliberarea i-a venit în scurtă vreme, stingîndu-se la puţin timp după Aristiţa Romanescu, pasiunea tinereţii sale, de care se despărţise tîrziu, din propriul ei îndemn, care îl împingea stăruitor la o căsătorie fireşte

chibzuită. Amintirea acelui conflict dintre noi, pe care Lecca l-a plătit cu plecarea din teatru, mi-a lăsat totuși o drojdie de căință, deși dacă judec lucrurile rece, ele nu puteau evolua decît așa. În orice caz, supunîndu-mă poate și unei quasi-nevoi de reparațiune, de cîțiva ani insist sistematic pe lîngă directorii de teatru, să mai reia, măcar ca încercare, una din piesele lui. Toți mi-au făgăduit în prealabil, vestindu-mă însă pînă la urmă, că teatrul lui Lecca „nu mai merge" și c-au fost nevoiți să scoată din repetiție piesa încercată. Să fie oare adevărat că din teatrul lui Haralamb G. Lecca, atît de bogat în succese, în primul deceniu al secolului, nu se poate alege absolut nimica pentru a înfrunta și astăzi luminile sălii de spectacol ? Forse ché si, forse ché no. Eu totuși am să mai insist...

OCTAVIAN GOGA

Octavian Goga, a fost un mare poet, dar n-a fost un contemplativ, așa cum erau poeții îndeobște.

Regiunea poeziei nu a fost pentru dînsul un loc de refugiu, care să-l depărteze de mizeriile vieții, ci un loc de împrospătare al unor năzuinți realizabile, potrivit cărora omul de acțiune se va strădui să preschimbe forma imperfectă a realității.

Că Goga era o fire de luptător o dovedesc și celelalte două daruri spirituale, care se înmănunchiau în sufletul său cu talentul poetic : acel al ziaristicii și acel al elocvenții, ambele dinamice și ofensive.

Căci Goga n-a fost omul unui singur talent, ceiace ar fi fost suficient de altfel să-l ridice deasupra oamenilor care nu aveau niciunul.

În sufletul său bogat, se împreunau astfel cele trei mari aptitudini spirituale, care de obiceiu se asociază de ajuns de rar.

Sînt poeți, lipsiți de darul elocinței sau oratori înflăcărați care își pierd inspirația atunci cînd iau condeiul în mînă.

Poet și orator în același timp a fost de pildă la francezi Lamartine, iar la noi înainte de Goga : Delavrancea și Nicolae Iorga iar Eminescu a întrunit în mod superlativ geniul poetic cu viguroase articole de ziar.

Goga (de altfel ca și Delavrancea sau Iorga) le-a avut pe toate trei.

Acest lucru exprimă nu numai bogata lui înzestrare, dar și *caracterul* înfățișării sale spirituale : acela de luptător, care nu se izolează de acțiunea practică, mai ales că și talentul de poet liric nu se migălea în strofe chinuite, cu atît mai puțin ermetice, ci se revărsa impetuos și limpede, în cadențe care nu amintea nici de harpă, nici de liră, dar de buciumul care face să răsune văile și chiamă la luptă.

Poeziile sale pline de suflu și de sentiment național, nu se închideau deci în strofe excesiv cizelate, ci se încadrau spontan într-o limbă neaoșă, așa de corespunzătoare cu fondul lor românesc, rămînînd ca grija stilizării să funcționeze nevăzută, – fiindcă desigur absentă nu era.

De asemeni este de apreciat un simț de echilibru și măsură prezent în toate manifestările sale spirituale.

Chiar în oratorie, unde excita mulțimea cu o înflăcărare comunicativă, chiar și în acest domeniu unde valul vorbirei se dezlănțuie abundent, Goga, fără a fi fost desigur „apolinic" ca Titu Maiorescu, nu era însă nici „dionisiac" ca Iorga, ci apărea ca o sinteză echilibrată a amîndorura, fiindcă frîna stăpînirii de sine controla în permanență rînduiala ideilor și rotunzimea frazelor, oricît ar fi fost cuvîntarea de însuflețită și de avîntată.

* * *

L-am cunoscut personal pe Goga în ziua de 1 mai 1918 ; natural că îi cunoșteam de multă vreme poeziile lui senzaționale, care publicate într-o mare revistă ardeleană, fuseseră strînse într-un volum în București, unde i s-a acordat fără întîrziere și c-un spontan entuziasm, rangul de mare poet al neamului, – unul din cei mai mari.

Cunoșteam de asemeni activitatea de propagandistică, pe care a început-o pentru ieșirea din neutralitate a României libere, după ce părăsise Ardealul, tîrît fără de voie într-o aventură războinică total străină ca tendință acelora care frămîntau românimea obijduită și care se oglindeau cu atîta putere în poeziile lui Goga însăși.

În perioada neutralității l-am ascultat în două rînduri la Iași, unde îmi aveam pe atunci reședința ; într-o conferință frumoasă și îndemănatecă, pe care a rostit-o la Teatrul Național din Iași, încheind-o cu o concluzie străvezie.

Conferința a fost îndelung aplaudată și s-au oferit conferențialului-poet jerbe de flori.

A doua oară, la o întrunire publică organizată de *„Liga Culturală"* la care a participat și dînsul împreună cu o serie de fruntași politici veniți din București.

Discursul lui Goga, împreună cu cel de altă factură, al lui Iorga, a fost cel mai strălucit și mai emoționant.

Acum nu-i mai domolea glasul pretențiile științifice ale unei conferințe, ci l-a lăsat să răsune puternic într-o dezvoltare de idei și de imagini cuceritoare, iar atunci cînd am caracterizat elocvența sa specifică, mă gîndeam de preferință la această cuvîntare de la Iași.

Totuși nu ne-am strîns mîna pînă într-o zi din epoca armistițiului din primăvara anului 1918 – cînd România, rămasă izolată militărește –, a trebuit să încheie o dureroasă pace separată, firește provizorie, dar cu teama că va putea să dureze mai mult.

În această perioadă de suferință obștească, moare Barbu Delavrancea, răpus de o boală necruțătoare, la care va fi contribuit de sigur și factorul moral.

La 1 mai, a avut loc prohodul la biserica Banu din Iași ; s-au ținut numeroase discursuri, între care Take Ionescu, Robert de Flers (cunoscutul scriitor francez care se afla în misiune în România), Octavian Goga și cu mine.

Goga a rostit o cuvîntare scurtă, cu un glas apăsat și gutural, în care și-a strecurat discret speranțele, că lucrurile nu s-au terminat aici, și-a încheiat cu un emoționant adio, cu atît mai impresionant cu cît a adoptat o formulă familiară, pe care desigur o folosise adesea și înainte : „noapte bună, nene Barbule" !

Dintre toți vorbitorii numai Goga și cu mine am avut curajul să facem aluzii la evenimentele momentului, ceea ce era chiar riscant.

Am făcut-o totuși, conștienți de a da glas suferințelor patriotice generale, nepăsători la neplăcerile personale, cari de altfel nici nu s-au întîmplat.

Odată sfîrşit serviciul funebru, coşciugul a fost scos din biserică şi îndrumat spre cimitir, publicul a început să se mişte spre uşă rînduri-rînduri, cînd iată o neprevăzută potriveală : Goga şi cu mine, ne-am aflat în acelaşi moment pe prag, alături unul de altul.

Neintîrziat şi fără să intervină nimeni, ci numai din revelaţia intimei solidarităţi — simţită în timpul discursurilor noastre — ne-am apucat de mîini, ni le-am strîns, zguduindu-ne aproape şi privindu-ne în tăcere fix şi grăitor.

A fost începutul unei prietenii solide şi adînci, care s-a prelungit ani de zile şi căruia nu i-a pus capăt decît moartea lui timpurie din 1938...

Recunosc că prietenia noastră, a fost statornic întreţinută de faptul că activam politiceşte în acelaş partid, — partidul aşa de popular o vreme — prezidat de generalul Averescu.

Am fost cu Goga în două rînduri şi colegi de parlament şi colegi de guvern.

În intervalul dintre cele două guvernări, în cei patru ani de opoziţie, veneam din cînd în cînd de la Iaşi la Bucureşti şi atunci eram regulat invitatul lui Goga la un dejun, într-un „separé" de restaurant.

În convorbiri prelungite, mă punea la curent cu iţele combinaţiilor politice şi atunci aveam prilejul să constat, că dînsul nu era numai un om şi un excelent „debater" al băncii ministeriale, dar totodată, şi aceasta în deosebire de mine, mai era, un deplin cunoscător al culiselor şi al sforilor politice, ba poate şi mai mult decît atît : un dibaci şi priceput orator, contribuind să netezească drumul revenirei noastre la guvern.

În ce priveşte frămîntările dinlăuntrul partidului, aci avea o frază stereotipă, cerînd aicea şi concursul meu : „Dragă, să nu lăsăm să ne încalece proştii", aluzie la cei cîţiva intriganţi, de valoare intelectuală modestă, cari se agitau în anturajul generalului Averescu.

În parlament, îmi amintesc de un mare duel oratoric cu N. Iorga, dar în care Goga a rămas biruitor ; cînd era ministru ţinea cuvintări mai scurte, dar totdeauna cu „poantă" şi cu replici usturătoare.

Duşmanii cei mai ireductibili îi erau ardelenii din partidul naţional, pe care el îi părăsise, dimpreună cu o grupă de prieteni, înţelegînd să se contopească după Unire, cu un partid din vechiul regat, iar nu să se izoleze într-o formaţie regionalistă.

De altfel, mai tîrziu şi partidul naţional-ardelean, a procedat la fel ; dar deocamdată, conştienţi de lovitura pe care a dat-o Goga, coeziunii lor lipsită de orizont, îl atacau cu înverşunare.

O dată, unul dintre aceşti adversari gălăgioşi, pe cînd Goga vorbea de pe banca ministerială, ridicîndu-se la consideraţii mai înalte, l-a întrerupt agresiv : „Dumneata, eşti om politic ? îţi place să planezi, să planezi în văzduh"... la care Goga, a răspuns prompt, deslănţuind hazul adunării :

„Unde planez eu, nu bate puşca dumitale !"

Atît dovadă de afectuoasă consideraţie cît şi pricepere de elector a arătat cu prilejul alegerii mele la Academia Română, unde, întovărăşit de C. Rădulescu-Motru, hotărît, dar mai domol din fire şi-a desfăşurat toate mijloacele de seducţie personală pentru a izbuti.

În această privinţă, deşi elector mai neîndemînatec, i-am călcat norocos pe urme, atunci, cînd mai tîrziu, după ce dînsul încetase din viaţă, am luptat în condiţii mai grele, pentru alegerea a două valori literare, care întîmpinau totuşi o îndrăcită rezistenţă : romancierul Liviu Rebreanu şi poetul Nichifor Crainic.

Ca să mai evoc o amintire, voi menţiona că în însăşi ziua cînd am fost proclamat membru al Academiei, ne-am întrunit pe seară la Legaţia Polonă, unde am fost invitaţi să alcătuim un cerc de amiciţie şi colaborare intelectuală româno-polon.

Goga a fost ales preşedinte, iar eu în comitet ; după patru ani, în urma năprasnicului sfîrşit al lui Goga, i-am succedat la preşidenţie, tot după sugestia Legaţiei Polone.

Am prezidat o festivitate poloneză la Ateneu, după care am solicitat să vizitez în toamnă Polonia, ţinînd şi conferinţe în Varşovia, Cracovia şi Poznan. Proectul acesta a fost suspendat, — şi pentru totdeauna.

Moartea lui Goga m-a făcut președinte al cercului ; încetarea de fapt a mandatului și a proiectelor respective, au fost provocate de altă moarte : murise liniștea în Europa, odată cu invadarea Poloniei de hitleriști.

Pînă să ajung la momentul deznodămîntului fatal, mă voi opri puțin la preludiul morții sale : sarcina de Președinte de consiliu al unui guvern efemer, mai efemer ca un anotimp.

Chemat la sfîrșitul lui decembrie 1937 să constituie un cabinet de factorul constituțional, poate fără o logică stringentă, a fost concediat după un răstimp minuscul, de data asta fără nici o logică.

Acestea erau fanteziile inconsistente, hotărîrile instabile, incoerențele dictatoriale ale lui Carol al II-lea, în vorbele căruia Goga s-a încrezut.

Să amintesc că Octavian Goga s-a despărțit de generalul Averescu în 1932, scăpînd de o rugină politică, din care eu mă degajasem ceva mai înainte.

Urmat de o bună parte din masele partidului, dînsul a făcut apel și la elemente neînregimentate, strîngînd efectiv în jurul său, o seamă de tineri merituoși, dintre care unii au jucat mai tîrziu un rol în cultura românească.

Solicitat fiind și eu să mă raliez la mișcarea lui politică, am primit cu însuflețire, ceea ce n-au făcut-o toți dintre cei mai vîrstnici, cari îi făgăduiseră, ba chiar îl îndemnaseră să facă ruptura.

Au urmat vreo 5–6 ani de opoziție, în care partidul — denumit național-agrar — a fost dinamic, organizînd reuniuni politice prin țară, pentru lămurire și propagandă.

L-am întovărășit pe Goga la cele mai multe adunări, vizitînd cu prilejul acesta, unele centre ardelene, pe care nu le cercetasem încă, fiind odată și oaspetele lui Goga la locuința sa de la Ciucea, suită pitoresc pe un colnic, în drumul de la Oradea la Cluj.

La alegerile generale, care au venit curînd, partidul nostru a cîștigat un număr de locuri la Cameră și în timp ce rămășița de partid, amorțită în jurul lui Averescu, n-a obținut absolut nici unul.

În intervalul celor patru ani de legislatură a guvernului Tătărescu — guvern național liberal — Goga, secondat

de mine, a făcut o opoziție fermă dar cuviincioasă, cu toate izbucnirile epileptice ale unei părți din majoritate, asmuțită de un subsecretar agitat și ambițios, care nu ne putea suferi.

La finele legislaturii, Carol al II-lea a încredințat puterea din nou lui Tătărescu, care, împotriva prevederilor sale, a căzut la alegerile generale, neputînd cîștiga o cît de slabă majoritate.

Atunci ideea guvernului Goga, care a inclus și cîteva personalități din afara cadrelor partidului, a încolțit în mintea suveranului și guvernul Goga s-a constituit.

Din această echipă ministerială, am făcut și eu parte deținînd portofoliul Educației Naționale.

Guvernarea a fost însă excesiv de scurtă (de la 28 decembrie 1937 — la 10 februarie 1938) deci nici 45 zile împlinite, așa că din acest interval, în care nimeni n-am putut face nici rău nici bine, nu pot avea amintiri prea numeroase.

Știu că am colaborat cu Goga la redactarea manifestului către țară, care era și manifest electoral și poate mai pregnant decît toate, rețin două momente, pe care le-am înregistrat mai viu.

În dimineața anului nou — 1938 ,ne-am dus conform tradiției toți membrii guvernului să-l felicităm pe rege.

Cînd șeful statului și-a făcut apariția și a luat loc pe estrada tronului, Octavian Goga, a rostit o cuvîntare cu felicitări.

Carol al II-lea, a răspuns printr-un discurs mai lung, în care și-a exprimat vederi așa de corespunzătoare cu ideile programulu nostru, încît Goga s-a aplecat spre mine, șoptindu-mi la ureche :

„Nu rămîne decît să ceară înscrierea în partid".

Firește că n-am părăsit festivitatea decît cu sentimentul unei guvernări mai îndelungi.

A doua amintre e tot o frază a lui Goga, care atunci cînd a rostit-o, voia să fie optimistă, dar astăzi, în perspectiva timpului, are o rezonanță așa de tragică, așa de dureroasă !

Era în dimineața bobotezii — 6 ianuarie 1938 — și după serviciul religios, precum și a altor acțiuni tradiționale,

echipa ministerială, am primit defilarea trupelor stînd pe o estradă, pe cheiul Dîmboviței, unde era un ger năpraznic, care ne împietrise și tremurul cărnii pe noi.

Eram alături de Goga și cu degetele înțepenite, scoțînd aburi pe gură și fiind, cred, vînăt la față, de altfel ca toți ceilalți, îi spun la un moment dat cînd se uita la mine :

— Am înghețat, — la care dînsul îmi răspunse, în bună dispoziție :

— Să dea Dumnezeu *să înghețăm tot așa* și la anul.

La anul nu s-a mai înghețat, nu fiindcă eram căzuți de mult de la putere... ci — vai, fiindcă alt îngheț ! definitiv și groaznic, acel al neființii, avea curînd să-l cuprindă și asta în maiul florilor renăscute și al cîntecelor de privighetori...

Dar să reluăm șirul povestirii și să amintesc cea din urmă ședință a Consiliului de Miniștri.

Cele 40 de zile, se scurseseră aproape liniștit, fiecare ministru văzîndu-și de administrația departamentului său și căutînd să dea chestiunilor curente soluția cea mai înțeleaptă : se anunțase data alegerilor generale, care nu ne speria cîtuși de puțin.

Deodată cineva îmi aduce la cunoștință că primul ministru, fusese chemat la palat, lucru care nu putea să inspire de altfel nimănui temeri prăpăstioase.

Mi-am văzut de treabă mai departe, pentru ca peste cîteva ore, să fiu avizat telefonic că seara e un consiliu de miniștri.

Cînd am intrat în anticamera sălii de consiliu, am întîlnit doi miniștri cari se plimbau la braț și cari s-au întors spre mine ca să-mi spue cu fețele prelungi și cu vocea scăzută : nu știi, guvernul a demisionat.

— Cum ?

— I s-a cerut demisia și Președintele a dat-o.

Consternarea n-a fost atîta de durere, cît mai ales de uimire.

Era o veste complet neașteptată... un fulger în cer senin.

A sosit și primul ministru ; avea fața severă, fără zîmbet, dar ferindu-se de o înfățișare întunecată.

A deschis ședința, comunicîndu-ne convorbirea cu regele, care i-a pus în vedere că a hotărit desființarea partidelor politice și că pe viitor va combina guvernele după propria sa alegere.

Odată ce ne-a informat cu vocea calmă, deodată tonul i s-a ridicat, osîndind cu sobrietate, dar cu accente ferme, procedura regelui, adăugînd că i-a declarat că-n viitor se va abține, refuzîndu-și concursul pentru orice fel de propunere i-ar face, începînd cu aceea de a participa la prima combinație, unde i se și oferise un loc.

În sfîrșit și-a încheiat scurta cuvîntare, referindu-se la unele directive programatice exprimate și în manifest, rostind cu energie fraza următoare :

„Am întors o pagină de istorie și vă asigur că nimeni nu va putea s-o readucă îndărăt".

Ridicînd ședința ne-a spus înainte de despărțire, privind circular către noi toți, că fiecare rămîne liber să se orienteze de acuma, așa cum va crede de cuviință.

După această ședință memorabilă, prietenii s-au risipit ; nu știu dacă eu și Goga ne-am mai văzut de trei ori și aceasta pe fugă, amîndoi părăsind țara, călătorind cu altă destinație fiecare.

Dînsul care avea o sănătate fragilă deși se căuta cu multă grijă cîteva luni pe an, a plecat la o localitate din Elveția, care i se spusese că face minuni.

Ne-am reîntors în preajma Paștelor în țară, dînsul plecînd de-a dreptul la Ciucea, așa că nu ne-am mai putut vedea.

Mi s-a spus totuși de cei care îl întîlniseră că mai păstra un rest de amărăciune mînioasă, pentru jignirea pe care i-o adusese nesocotința lui Carol al II-lea.

Izolat de viața politică, începusem să mă complac, eu unul, restrîngîndu-mă la cadrul activității profesionale, cu diversiunea redactării unui al doilea volum de „Impresii din Italia" și mă întrebam dacă n-aș fi mai de folos prin această limitare, decît să-mi împrăștii pe arena politică o putere, deși aveam conștiința că și în această privință, am putut aduce unele servicii culturii românești, făcînd mai productive anumite instituții și sprijinind valorile neîntrebuințate, prin faptul că le spoream putința de a se manifesta.

Chiar în guvernul neviabil de la urmă, am găsit răgazul de a crea catedre universitare — cu asentimentul factorului constituțional — la doi tineri de valoare deosebită : una din Lucian Blaga, iar alta unui chimist distins, căruia, fiind încă în viață, îi trec numele sub tăcere.

Dar într-o seară, în care mă gîndeam la orice altceva decît la o tragedie iminentă, doctorul Gh, Banu, fost și dînsul ministru în guvernul Goga, mă oprește pe stradă ca să-mi spuie :

„Știi, că Goga, este grav bolnav la Ciucea ? Amețit de știrea aceasta, îl întreb :

— Știi ce are ?

Doctorul nu părea informat cu precizie, dar mi-a repetat totuși că boala e serioasă.

M-am separat de dînsul, răvășit sufletește, nădăjduind totuși că etatea lui de numai 57 de ani, va putea învinge primejdia.

A doua zi știrea s-a confirmat, ca după cîteva ore mai tîrziu, să aflu, mai păstrînd efemer o slabă urmă de îndoială — încetarea lui din viață.

Faptul s-a adeverit întocmai și nici un fel de dubiu copilăros, n-a mai putut să-mi scadă adînca tulburare sufletească.

Pierdeam un om pe care îl iubeam, un prieten valoros, a cărui tovărășie mă îmbogățea sufletește, osebit de faptul că mă și fermecase ; se mai adăuga și tristețea că posibilitatea atîtor creații viitoare, se pierduse pentru totdeauna.

Șirul evenimentelor îndoliate, cînd depresive cînd zguduitoare, cari s-au intercalat între moarte și îngropăciune precum și nenorocirile, cari s-au rostogolit mai tîrziu asupra noastră, le-am zugrăvit într-o ședință festivă a Academiei Române, în ziua cînd Goga ar fi împlinit șase zeci de ani.

Cum astăzi n-aș putea să le descriu mai bine și poate nici la fel de bine, îmi îngădui să reproduc o pagină din textul de atunci :

„A fost un moment din cele mai zguduitoare pe care le-am trăit vreodată, clipa cînd așteptam trenul pe peronul Gării de Nord, pierdut într-o mulțime reculeasă și abătută,

cu lumînările de ceară trenul mortuar, care la ora fixată a șuerat prelung a jale și a intrat sub cupola gării, înaintînd încet, dar implacabil ca moartea însăși.

L-am dus a doua zi pe scumpul mort cu „pogribanie domnească" pînă la gropnița provizorie din București, între fronturi de omenime înșirată pe străzi, ieșită la balcoane, cățărată pe acoperișuri.

Peste cîteva luni a doua înmormîntare în parcul său de la Ciucea, unde trebuia să-și găsească odihna definitivă ; iar în clipa cînd alaiul de prieteni și de slujitori l-au coborît sub bolta cavoului, am avut o viziune reconfortantă, care — vai ! nu s-a împlinit.

Mi s-a părut că mormîntul lui Octavian Goga — erou recunoscut al patriei sale — va apăra hotarul țării... mai bine decît un întreg sistem de fortificații.

Sînt forțe morale care stăvilesc agresiunile și statornicesc lucrurile mai sigur decît orice măsuri de apărare.

Evenimentele au dezmințit însă așteptările mele. Santinela de pază a fost depășită într-o aglomerare nemiloasă de nenorociri căreia nu s-a putut opune nici o rezistență... iar marele nostru prieten a cunoscut o a treia înmormîntare, cea mai adîncă și mai neagră decît toate : în pămîntul unei țări străine.

Urgia unor împrejurări de o teribilă vitregie a mutat o lată fâșie Transilvană în țara vecină, iar granița țării noastre se retrăgea umilită înapoi.

Nu era cea dintîi criptă de proporții istorice, care în decursul istoriei noastre zbuciumate, ieșea, dintre hotarele țării și dusă peșcheș sub altă stăpînire.

Mormîntul de la Ciucea, care în închipuirea noastră credulă, urma să întărească hotarul dinspre soare-apune, ne-a adus cel puțin un alt serviciu : a sporit îndîrjirea ostașilor noștri, care luptînd pentru recuperarea teritoriului pierdut, știau că totodată eliberează și rămășițele lui Octavian Goga.

La fel cu mormîntul lui Ștefan cel Mare de la Putna, care a avut același rol de puternică îmboldire, crescînd avîntul războiului în 1916.

GRIGORE PIŞCULESCU

– Gala Galaction –

L-am cunoscut de Grigore Pişculescu (viitorul mare prozator, semnînd sub numele statornicit de Gala Galaction), l-am cunoscut întîia oară la internatul liceului Sf. Sava, din Bucureşti, în anul 1892.

Eu trecusem pragul şcolii secundare, fiind astfel elev în clasa I de liceu, pe cînd dînsul promovase în clasa a III-a. Era astfel cu doi ani şcolari înaintea mea şi cu vreo trei ani mai vîrstnic decît mine. Deşi avea o înfăţişare cam bătrînicioasă, nu părea curios la acea epocă să fim din aceeaşi generaţie, după cum apărea mai tîrziu, la vîrsta maturităţii, cînd îmbrăţişînd cariera de preot, lăsase să-i crească o barbă monumentală, foarte curînd albită, şi cînd diferenţa de înfăţişare între noi te-ar fi făcut să crezi că ar fi mai degrabă din generaţia părinţilor mei, decît din a mea.

Grigore Pişculescu, elev liniştit, care nu se zbenguia pe cărările grădinei internatului, cu majoritatea camarazilor săi, era premiatul al *doilea* al clasei sale. Primul era Ion Sterian, ceva mai vioi decît Pişculescu, dar tot aşa de rezervat la zburdălniciile jocului. Între aceşti doi fruntaşi ai clasei respective, era şi o altă deosebire : Sterian era mai tare la matematici, iar Pişculescu la partea literară. Totuşi se pare că Sterian, deşi afirmase odată că „nu dă o ecuaţie pe zece sonete", marcîndu-şi astfel categoric preferinţa

pentru ramura ştiinţifică, avea totuşi graţie sîrguinţei sale, „note bune" şi la materiile literare, pe cînd Pişculescu avea la matematici, pare-se, note mijlocii.

Aceste însuşiri divergente ale celor doi fruntaşi rivali, au determinat şi drumurile complet deosebite ale carierii lor, mai tîrziu. Sterian a învăţat inginerie, pe cînd Pişculescu s-a înscris la filozofie şi paralel la teologie, materie care a absorbit treptat pe cealaltă, îmbrăcînd – precum am mai făcut menţiune – sutana preoţească, continuînd totuşi să se revele ca nuvelist, fiind unul dintre cei mai de seamă maeştri ai prozei noastre literare.

Fiindcă poate nu voi avea prilejul să revin mai tîrziu, voi menţiona că Ion Sterian a făcut o carieră mediocră, – profesor timp îndelung la şcoala de meserii şi abia tîrziu a obţinut o catedră la şcoala politehnică, unde a profesat fără strălucire – ba, uneori, cînd directorul învăţămîntului industrial şi comercial din ministerul instrucţiunii era în concediu, Sterian îl înlocuia „ad interim", venind în cabinetul ministrului cu un teanc de dosare la ora de lucru. Cum împrejurările m-au adus în cîteva rînduri pe acest scaun ministerial nu mi-am putut reţine surpriza cînd pe neaşteptate l-am văzut intrînd, cu saluturi obsequioase, pe „domnul Sterian", aşa cum ne adresam noi, elevii mai mici – după o tradiţie protocolară – superiorilor noştri, începînd cu două clase mai sus decît noi...

În schimb, Grigore Pişculescu, la clasificaţie veşnic în urma rivalului său, pentru a coborî treptat sensibil mai jos, ba rămînînd chiar repetent în clasa a V-a, ceea ce i-a atras pierderea bursei, aşa că ultimii trei ani a urmat ca elev extern, – în schimb, ziceam, Picşulescu a făcut o carieră neasemănat mai strălucitoare, afirmîndu-se curînd ca nuvelist, ca orator bisericesc şi dobîndind ranguri academice, despre care vom avea prilejul să vorbim la timp.

Dintre elevii clasei sale, Gr. Pişculescu era mai puţin distant, faţă de noi elevii inferiori. Însă cu o rezervă : să fie vorba de băieţi care citeau multă literatură, ba chiar aveau caieţele aproximativ ascunse cu „încercări literare". În cazul acesta devenea afabil şi prietenos, convorbea cu noi prin potecile mai retrase ale grădinii, ne dădea sfaturi şi îndrumări, luîndu-şi rolul de mentor literar, care ne în-

cînta peste orice închipuire. La aceste circumstanțe am făcut aluziune, răspunzînd la o anchetă inițiată în 1939, la revista „Însemnări ieșene" din inițiativa lui G. Călinescu. Aci am pomenit foarte în treacăt și de viața literară a internatului, îngăduindu-mi să reproduc cîteva rînduri referitor la Gr. Pișculescu „care ne ocrotea ca o cloșcă pe toți puișorii golași, care ne strecuram prin găurile incintei internatului pentru a ciuguli în livada literaturii".

Legăturile noastre s-ar fi strîns și mai temeinic, dacă nu se întîmpla accidentul – al cărui substrat nu-l cunosc bine nici astăzi – cu plecarea lui din internat, cu repețirea clasei a V-a și cu frecventarea liceului încă trei ani, ca elev-extern.

Acum ne întîlneam foarte rar, în scurtele recreații de zece minute, între orele de curs. Deși de multe ori prefera să rămînă în clasă, totuși continua să se intereseze de „poeții" din clasa mea. Unul dintr-înșii i-a dat un caiet de pasteluri, pe care Pișculescu le-a corectat, înlocuind neologismele cu cuvinte neaoșe. Eu pe vremea aceea eram un mare cititor de versuri românești și streine. A aflat că aș dori să citesc poeziile lui François Coppée, poet pe atunci la modă, cu dese apariții fotografice în „l'illustration". În două-trei zile mi-a adus primul volum de versuri al acestui scriitor, pe care îl cunoșteam din piesetele lui de teatru și din vreo două romane pline de duioșie. Eram eu în clasa a cincea, iar Pișculescu trecuse, după dubla siestă în această clasă, în cea următoare. El avea 18 ani și era tobă de lecturi literare din care nu lipseau numeroși autori francezi.

Poeziile lui Coppée din volumașul pe care mi-l împrumutase, nu m-au cucerit din cale-afară, și cînd i-am restituit cărticica, i-am spus impresiile mele nu prea entuziaste.

– Lasă că am să-ți aduc opera unui poet cu mult mai inspirat și mai autentic : Alfred de Musset.

A doua zi a apărut, în prima recreație, cu un tom masiv, aproape gigantic, frumos legat într-un carton roșiatic.

– Aci este întreaga operă a lui Musset : poezii, proză și teatru. Are și ilustrații interesante.

I-am mulțumit, am luat volumul cu mine, l-am așezat în pupitrul internatului și am început să-l consum cu aviditate. Cîtă distanță de la Couppée, la acest proteu al poeziei franceze ! Ce formă minunată, ce imagini ingenioase ! Chiar atunci cînd o imagine folosește banale elemente ortografice, ea este impresionantă :

C'était dans la nuit brune
Sur le clocher jauni,
La lune
Comme un point sur un i".

De la poeziile scurte, la poemele lungi ca *Rolla*, *Lettre à Lamartine* etc., ce scară de versuri inspirate !

Mi-au plăcut ceva mai puțin piesele lirico-dramatice în versuri, cu toată gloria lor perseverentă, dar m-am entuziasmat de drama în proză „Lorenzaccio", pe care mai tîrziu aveam s-o văd jucată cu Maria Ventura și Bulfinski și pe care o consider, în limba franceză, ca cea mai viguroasă realizare dramatică inspirată de Shakespare, – de la acest mare geniu încoace.

M-a interesat și mi-a plăcut pînă și reportajul : *Une soirée chez M-elle Rachel*, în care se povestește cum poetul fusese invitat de tînăra dar ilustra tragediană la ea acasă, după un spectacol, pentru a-i ceti – așa cum numai dînsa știa s-o facă – *Fedra* în 5 acte de Racine, pînă ce au sfîrîit și s-au stins lumînările în sfeșnice. Poetul a fost așa de robit de accentele acestei lecturi dramatizate, încît sub împărăția vrăjii părea înstrăinat cu totul de alte preocupări mai... pămîntești.

După vreo lună de zile, încrucișîndu-mă cu Pișculescu tot într-o recreație, – la liceu, i-am comunicat entuziasmul meu, rugîndu-l să nu-mi ceară volumul prea repede, întrucît îmi mai rămăseseră pagini încă necitite. Atunci, complet pe neașteptate, dînsul îmi spuse simplu, cu blîndeța lui egală :

– Poți să nu mi-l mai restitui, fiindcă ți-l dăruiesc.

I-am mulțumit, puțin zăpăcit de surpriza darului, care a împodobit pînă la urmă biblioteca mea, alcătuită încetul cu încetul, în decursul îndelungatei mele cariere didactice.

Voi mai semnala încă două momente, cu referință la Grigore Pișculescu, cam pe vremea intersecției sale dintre liceu și Universitate.

Într-o zi un coleg, ce dădea regulat fuga la chioșcul cu reviste, situat la cîțiva pași de poarta internatului, ne-a adus un periodic cu o poezie semnată Pișculescu. Poezia era lungă (dar cu versuri scurte), pretențioasă, cam obscură, cu multe neologisme și cu etalaj de erudiție. Îmi aduc aminte de un vers : *Alcibiade lax*.

Poezia nu ne-a plăcut în genere, așa că am citit cu oarecare satisfacție, peste vreo săptămînă, în alt periodic o recenzie în care vorbindu-se de această poezie se spunea cu oarecare haz : D-l Pișculescu *pișcă* coardele lirei în chipul următor. Se făceau citații de vorbe îngrămădite, iar cînd a ajuns la versul : Alcibiade lax, recenzentul a căutat vreo patru-cinci cuvinte ridicole care rimau cu lax, alcătuind o strofă hazlie.

A fost un bine că Pișculescu nu a stăruit în literatura versificată, unde probabil, după concepția avansată a momentului, trebuia să folosească un limbaj întortochiat și cam neinteligibil, — și a trecut la proză, pe care a conceput-o naturală, limpede, împerechindu-se așa de armonios cu veșmîntul artistic al unui stil personal și așa de conform Esteticii *eterne*...

Un alt moment pe care îl consemnez, cam la aceeași epocă — nu-mi amintesc precis dacă Pișculescu absolvise liceul sau chiar îl absolvise de curînd — a fost prefața în care recomanda cititorilor romanul camaradului său N.D. Cocea (cu titlul : Poet-Poetă). Presa răutăcioasă nu contenea să se întrebe care e acel care a recomandat publicului : Pișculescu pe Cocea, sau acesta din urmă pe acel dintîi, ambii fiind egal de necunoscuți, deopotrivă lipsiți de orice notorietate. Totuși prefața lui Pișculescu, de altfel fără aere sau emfază, era foarte frumos scrisă, adevărate pagini de artă scriitoricească. Romanul lui Cocea a plăcut mai puțin, și poate așa se explică lipsa de ecou a recomandației din prefață. Dar această operă „bipartită", oricîte iluzii va fi deșteptat autorilor, au fost incidente trecătoare pe care le-a șters nu numai trecerea timpului, dar mai ales valoarea ascendentă a producțiilor ulterioare a ambilor scriitori.

În anul 1898—99, cînd eu mă găseam în ultima clasă a liceului, revista „Artă și Literatură Română", dirijată de unchiul meu după tată, Nicolae Petrașcu, și patronată de Olănescu-Ascanio, care avea și prestigiul de academician, a publicat în vreo trei numere, trei lecții universitare cu conținut filozofic : una a lui Titu Maiorescu și două ale lui C. Dumitrescu-Iași, ținute chiar în acel an la Facultatea de Litere din București. Dedesubtul acestor prelegeri semna copistul lor, care luase note abundente și le redactase cu deosebită îngrijire în scris. Semnătura se alcătuia dintr-o singură silabă, cu rezonanță japono-chineză, dacă îmi aduc aminte bine : „Yang". Ce știu e că cele trei prelegeri mi-au plăcut colosal și au constituit pentru mine o excelentă inițiere. Firește am trecut peste semnătură, atribuind, precum era firesc, lecțiunile, exclusiv capacității profesorilor respectivi.

Într-o convorbire pe care am avut-o ceva mai tîrziu cu N. Petrașcu, ce uneori voia să știe impresiile mele asupra bucăților din revistă, m-a întrebat :

— Nu știu dacă ai citit lecțiile de filozofie redactate, după note, de un student. E un cap admirabil. E abia în anul întîi, și le-a notat cu atîta exactitate și iscusință, încît nici Maiorescu, nici Dumitrescu-Iași, cărora le-a arătat manuscrisul, n-au avut o silabă de schimbat. E un băiat care va ajunge departe, îl cheamă Pișculescu.

Am aflat mai tîrziu că N. Petrașcu a insistat pe lîngă Pișculescu să-i mai dea și alte lecțiuni, de preferință inaugurale, de la aceiași profesori. Dar acesta, care se cufundase tot mai tare în studiul teologiei, a lăsat filozofia pe un plan secundar și n-a mai avut pasiunea inițială de a reproduce — oricum cu osteneală — prelegeri filozofice.

Deși acapararea spiritului său de către disciplina teologică l-a îndepărtat de filozofia pură (speculație făcută cu mijloacele naturale ale inteligenței), nu i-a stînjenit totuși activitatea de prozator-nuvelist. În răstimpul în care eram amîndoi studenți, deși în alt sector al localului de pe bulevard, așa că nu ne încrucișam la cursuri, i-am citit cîteva nuvele prin „Artă și literatură română" sau

„Adevărul literar", simţind constant aceeaşi mulţumire fascinantă cu care eram deja deprins. Astfel în anii aceştia aproape nu ne-am întîlnit. Nu m-am dus la conferinţa sa despre „Quo Vadis" (o altă dovadă a asocierii preocupărilor religioase cu acele literare), precum nici dînsul nu venea la conferinţele mele. Ai fi zis că nu trăim în acelaşi oraş, lucru care s-a şi întîmplat după vreo patru-cinci ani, cînd eu am plecat în străinătate şi pe urmă m-am instalat la Iaşi, ca mic profesor la Facultatea de filozofie a Universităţii locale. N-am rămas însă cu totul strein de evoluţia acestui om distins, cu care de altfel nu fusesem niciodată prea intim, – aşa că am aflat între altele că se „popise" şi îmi sileam fantezia să şi-l închipuie în această nouă ipostază.

Dar de la închipuire pînă la realitate este adesea o distanţă nebănuită şi nu pot uita surpriza pe care am avut-o cînd l-am văzut într-o zi la Bucureşti, pe coridoarele ministerului de Instrucţie, alergînd aproape, atunci cînd un glas subţire l-a strigat prin crăpătura uşii unui cabinet oficial. Ce-am văzut ? Un adevărat popă de ţară, cu cizme în picioare şi cu un anteriu negru-verzui, cu capul gol, de pe care o coamă căruntă se lăsa în jos împletită, pe jumătate sub guler, – în sfîrşit, o toaletă neglijentă, de veche factură tradiţională, pe care preoţii mai tineri – mai mult sau mai puţin de vîrsta lui – o modernizaseră în unele amănunte – în special micşorarea sensibilă a bărbii şi suprimarea codiţei – şi în genere o purtau mai îngrijită.

O serie de ani n-am mai avut nici un fel de contact (după această rapidă viziune) deşi eu unul îi urmăream activitatea citind cîte un volum din publicaţiile sale literare. Socot că şi dînsul era la curent, nu cu lucrările mele de specialitate, dar cel puţin cu cariera mea didactică, pe care mai tîrziu am aflat că o rîvnise şi el, dar pe care nu şi-a putut-o înfăptui decît după o lungă aşteptare şi poate chiar o prudentă renunţare...

Mi-a fost dat să fiu eu acela care să-l înscăunez în învăţămîntul superior, în toamna anului 1926.

În finele lui martie acelaşi an s-a constituit al doilea guvern Averescu, ca şef al unui partid popular. De data

aceasta mi s-a oferit portofoliul instrucţiei publice şi chiar în decursul aceluiaşi an – prin luna septembrie – am primit delegaţia unui mare centru provincial, care mi-a obiectat că toate centrele egale cu al lor, posedă instituţii de învăţămînt superior, aşa că cer şi dînşii să le înfiinţez o facultate de teologie, pe lîngă mitropolia localităţii. Cel mai guraliv dintre toţi delegaţii era un popă, pe care îl cunoşteam toţi miniştrii de la Cameră, unde se alegea regulat şi apărea la tribună în numeroase ocaziuni.

Am fost din primul moment dispus să le împlinesc dorinţa, şi cu toate că în mod normal trebuia să aştept deschiderea Parlamentului, m-am gîndit la o soluţie îndrăzneaţă, profitînd de un articol, prevăzut în legea existentă, dar rămas neaplicat, să creez instituţia chiar din toamna aceea şi s-o fac să funcţioneze îndată. M-am sfătuit cu Primul ministru, care a fost de acord şi mi-a dat binecuvîntarea, aşa că în aşteptarea atacurilor liberale, care nu puteau să lipsească, am anunţat prin presă înfiinţarea facultăţii, prevăzînd o serie de catedre – unele cu caracter civil, care îi lărgeau orizontul – şi aducînd la cunoştinţă că voi numi profesori suplinitori, aşa ca să se înceapă cursurile la data obişnuită a şcolilor de învăţămînt superior. Localul îl punea la dispoziţie mitropolia respectivă, ba chiar se angaja să plătească salariile, pînă la votarea viitorului buget al ministerului.

Vestea a fost primită cu aprobări însufleţite şi îmi amintesc că decanul facultăţii de teologie din Bucureşti mi-a propus să-l detaşez pe un an de zile la noua facultate, pentru a organiza buna ei funcţionare.

Consultîndu-l şi pe el şi pe alţii, am chemat numeroasele valori nefolosite în învăţămînt, aşa că toate catedrele au fost ocupate de specialişti emeriţi care au dat noii instituţii un prestigiu iniţial : Gala Galaction (acest nume îl înlocuise cu totul pe cel vechi), însoţit de o serie de clerici de egală notorietate, ca Vasile Radu, Arhimandritul Scriban, fraţii Cicerone şi Valeriu Iordăchescu, ambii cu diplome teologice şi filozofie deopotrivă, precum şi civili ca Nichifor Crainic, Constantinescu-Iaşi, C. Fedeleş, Boldur şi alţii.

Ziua inaugurală a facultății, la care evident eram de față, a început cu o ceremonie la catedrală, unde pe la finele slujbei Gala Galaction a rostit o cuvîntare – pregătită dar nu memorizată – cu atîta avînt și strălucire de expresie, încît am recunoscut într-însul un mare orator al neamului nostru. Apoi au urmat într-o sală arhiepiscopală mai multe cuvîntări cu caracter laic, unde în afară de cuvîntarea interminabilă a unui pisălog iremediabil, s-au ținut discursuri bine chibzuite și îngrijit exprimate.

...Cu aceasta noul convoi cultural se pusese în mișcare...

În legătură strînsă cu începerea carierii sale de profesor universitar, Gala Galaction peste vreo șase ani, cu prilejul aniversării mele la 50 de ani de viață, a scris un articol (*Rampa*, nr. din 27 septembrie 1932) în care povestește patetic vicisitudinile sale de-a deveni profesor, și cum a izbutit în fine la crearea acelei facultăți teologice noi. (Profesorii suplinitori au fost titularizați prin procedura sumară a unei legi speciale).

Mi s-a părut potrivit să inserez și aici acest articol, care mai conține și amintirile lui despre apariția mea de copil în uniformă, în clasa I-a a liceului Sf. Sava. Astfel se întregesc primele amintiri ale mele despre dînsul, în aceeași ambianță a internatului. Amintirile mele de jos în sus se complectează astfel, cu acele ale lui, de sus în jos :

Iată articolul :

„*Pe cînd eram copii și cînd am fost mai mari...*

Il cunosc pe Ion Petrovici de patruzeci de ani. Cînd trecusem în clasa III liceală (la liceul Sf. Sava), în internatul nostru s-a ivit un elev intern în clasa I, un copil subțiratic, cu chip de fetiță și cu grai ușor moldovenesc. Era elevul solvent Petrovici Ioan, de fel de pe la Bîrlad sau Tecuci. Pînă mai anii trecuți priveam – într-un tablou fotografia colectivă – promoția clasei I de la liceul Sf. Sava în anul școlar 1892–93 pe acest băiat delicat, îmbrăcat în uniformă de gală și, după talia lui de atunci, unul din cei mai mici din toți colegii. Tabloul era în casa noastră, fiindcă fratele meu fusese camarad cu Ion Petrovici.

Acest copil slab și alb s-a evidențiat în curînd în seria lui. Cînd a ajuns în clasa III, eu intrasem în a V-a, se știa de toată mica noastră lume școlară că Ion Petrovici începe să fie și va fi mare vorbitor, un artist, un tragedian..., cineva care să răscolească lumea cu darul său de-a spune și cu cuceritoarea sa prestanță, în fața noroadelor.

După liceu, viața, în aparență, ne-a separat ; în realitate, ne-a menținut aproape unul de altul, dar eu de partea aceasta a dealului, el de partea cealaltă.

Drumurile mele au fost întortocheate și mai șterse. În teologia mea, nu puteam să găsesc nici primirea simpatică, nici aleea glorioasă, nici inimile deschise, nici consacrarea oficială. În teologie sînt rezerve, sînt adversități, sînt subterane, sînt fățărnicii și trădări despre care filozofia n-are nici o idee. Povestea candidaturii mele la facultatea de teologie din București, cu examenul pe care l-am depus și cu manevrele și vînzările care au adus respingerea mea, va fi într-o zi material interesant la îndemîna moraliștilor viitorului.

Ion Petrovici, trecînd peste superstițiile celor prostiți și proști, trecînd peste fățărnicia cărturarilor și fariseilor, răsturnînd prejudecata și viclenia sinedriștilor – m-a chemat profesor la facultatea nou înființată.

Este al doilea om politic din țara noastră, după Spiru Haret, și poate cel din urmă, care a dat recunoștinții mele o netrecătoare înflorire.

Gala Galaction".

Valorificarea, fie ea și tîrzie, a drepturilor lui Gala Galaction, nu s-au încheiat însă aici.

În iunie 1944, o comisie prezidată de mine i-a acordat în unanimitate premiul național pentru proză ; iar în iunie 1947, el a fost ales membru activ al Academiei. La această alegere am contribuit numai cu votul meu, fiindcă în secția literară a avut de-asemeni unanimitate, fără nici un fel de tîrguială. Tot în iunie, anul următor, și-a ținut discursul de recepție după protocolul Academiei de atunci. Putea să facă sau elogiul predecesorului, sau să aleagă o problemă de specialitatea lui. A preferat această even-

tualitate, şi ţinînd seama mai mult de haina de preot decît de rostul său literar a dezvoltat o chestiune ternă de istorie bisericească, la care talentul său nu a fost capabil să se ridice la înălţimile cu care altădată ne-a obişnuit. Dar această circumstanţă rămîne, fireşte, secundară...

Au avut loc deci *trei* suiri întîrziate pe treptele existenţei materiale a lui Grigore Pişculescu — catedra universitară, premiul naţional, alegerea la Academie, care deşi pe deplin meritate, tot i-au produs o fărîmă de bucurie.

Dar mai a fost — vai ! — şi o a *patra* întîrziere, aceasta tragică şi odioasă : întîrzierea morţii eliberatoare, ce n-a pus capăt decît după un număr de ani acelei somnolenţe vegetative, pe care i-a împlîntat-o un atac de paralizie, care i-a înţepenit trupul fără să-l prefacă în cadavru şi i-a stins conştiinţa, fără să-l afunde în noaptea neantului total...

IV

TITU MAIORESCU [1]

— Discurs festiv —

Sunt încă mişcat de evocarea d-lui C. Meissner, unul dintre foarte puţinii supravieţuitori ai „Junimei" de la Iaşi — ai zice o columnă de marmur rămasă în picioare într-o incintă de coloane doborîte, — sunt încă mişcat de povestirea amintirilor sale personale, despre vremuri de demult, vremuri glorioase şi fecunde, deosebit de scumpe pentru oricine se simte legat de viaţa sufletească a Iaşilor.

Trebuie să constat totuşi că aceste istorisiri înduioşate nu mi-au produs numai emoţie, ci mi-au stîrnit şi puţină gelozie. Născut prea tîrziu pentru a fi putut fi martor la acele evenimente luminoase din care s-a închegat viaţa „Junimii" literare, mă văd lipsit astăzi de un îndoit beneficiu, deopotrivă de preţios : *primo*, de o comoară de amintiri personale, din acele timpuri frumoase şi dulci de evocat : *secundo*, de perspectiva de a scăpa mai repede de vremurile actuale, cu care nu simt nici o afinitate şi pentru care n-aş vrea să port nici o răspundere.

Dacă însă din cauze biografice, n-am putut lua parte la adunările „Junimei" de la Iaşi, şi nici n-am contemplat

[1] Comemorat dimpreună cu Societatea literară a „Junimei" în sala Teatrului Naţional din Iaşi, la 3 mai 1936.

cîndva aievea pe Eminescu, Alexandri, Creangă, Vasile Conta şi pe alţii, dispăruţi de timpuriu, — în schimb am avut norocul să cunosc personal pe şeful „Junimei", a cărui figură urmează să o evoc îndată, potrivit cu însărcinarea ce mi-a fost încredinţată din partea comitetului organizator.

Sunt peste douăzeci de ani de cînd am văzut pentru ultima oară pe Titu Maiorescu (mort în 1917), — vreme suficientă ca să se lase negura asupra depărtărilor şi să nu mai simţi contactul cu cineva călătorit dintre cei vii ; dar în ciuda celor două decenii intercalate şi-a tuturor schimbărilor care au prefăcut aspectul şi năzuinţele societăţii, niciodată nu m-am simţit mai aproape ca astăzi de Titu Maiorescu, de sufletul lui armonios, înzestrat cu o putere spontană de a deosebi numaidecît, adevărul de eroare, frumosul de contrafacere, virtutea de simulaţiune. Maiorescu poseda de la natură darul minunat de-a vedea lucrurile clar, de-a le judeca exact şi de-a le aşeza fără greş pe treapta valorii lor efective. Spiritul său era o admirabilă balanţă de precizie, — şi chiar dacă între contemporanii lui vei fi găsit pe alţii să-i admiri mai tare ca pe dînsul, de nici o apreciere însă nu erai mai mîndru şi în nici una aşa de încrezător, ca-n aceea a lui Titu Maiorescu. Notarea lui infailibilă valora mai mult decît notele oricui altul, — de-ar fi fost acesta împodobit cu toate talentele şi cu toate strălucirile spiritualităţii. Cum să nu te duci cu gîndul la un asemenea om, cum să nu convieţuieşti mereu cu amintirea personalităţii sale, ba chiar să te surprinzi îngînînd o rugăciune, implorîndu-l să se încarneze iar, — într-un haos ca acesta de astăzi, într-o vreme în care s-a răsturnat cu totul scara de valori şi s-a falsificat etalonul de măsură, într-o epocă în care se confundă aşa de lesne talentul cu îndrăzneala, inteligenţa cu gălăgia, sau energia cu lipsa completă de scrupule ? Nu a fost poate altă epocă în evoluţia noastră culturală, care să se fi îndepărtat mai tare de la principiile lui Maiorescu, bine înţeles prăvălindu-se, nu suind, — şi parcă îţi vine o clipă să te întrebi, ce să mai caute o balanţă de precizie într-o vreme în care norma generală pare a fi tocmai lipsa la cîntar ? Pentru cine însă nu se resemnează

la ceea ce este și visează îndărătnic la ce ar trebui să fie, pentru acesta n-a fost epocă mai vrednică decît a noastră, de-o operație chirurgicală, făcută cu artă de meșter, așa cum a dat odată pildă Titu Maiorescu.

Sau cum să nu te duci cu mintea iarăși la dînsul, cel puțin la ipostaza lui de critic literar, într-o vreme cînd ni se oferă cu ifose de poezie superioară, defilări de silabe fără înțeles, — un fel de poezie ultravioletă, plină de pretenții și goală de orice sens.

Maiorescu a fost acela care într-o vreme de confuzie și de dezorientare analoagă cu acea de astăzi — cu deosebirea inoperantă că literații de atuncea nu sburau în *ultraviolet*, ci se tîrau în *infraroșu*, deci tot într-o zonă situată dincolo de gama lămurită a colorilor perceptibile — Maiorescu a fost acela care cu bagheta lui nesovăitoare a îndreptat lucrurile și-a adus lecuirea, zicînd să se facă lumină, și lumină s-a făcut !

Însemnătatea acestui om de vastă acțiune culturală — care unea cu limpezimea ideilor curajul înfăptuirii — se poate vedea deopotrivă din tot ce s-a realizat pe cînd dînsul era în viață, precum și din tot ce nu se poate face, astăzi, cînd nu mai este printre noi.

Ce-aș putea să mai adaug pentru a completa schița acestei mari figuri comemorate, știut fiind că-n timpul restrîns ce mi s-a pus la îndemînă, nu poate fi vorba de un desen de detaliu, ci numai de rezumative caracterizări ?

Eu cred că mai înainte de orice alta trebuiește să scot în evidență excepționala unitate a spiritului său, cu toate laturile lui perfect armonizate, culminînd cu cea mai grea dintre toate concordanțele : acea dintre gînd și faptă. La Maiorescu fapta și gîndul nu mergeau pe drumuri divergente, înțelegînd să pretindă nu numai altora, dar mai cu seamă sieși, aplicarea strictă a normelor morale. Ba mai mult decît atîta, pe cînd în genere omul e mai sever ca alții și mai indugent pentru sine, — Maiorescu dimpotrivă cu nimeni nu a fost mai riguros decît cu el însuși. Adeseori experiența lui întinsă, lărgimea sa filosofică și un simț al relativității, propriu oamenilor superiori, îl

făceau mai îngăduitor cu alții, în timp ce față de sine mergea cu intransigența pînă la nedreptate, impunîndu-și uneori jertfe exemplare, pe care totuși nu le merita.

Sufletul omenesc este îndeobște așa de greoi la îndeplinirea datoriei, încît chiar un filosof de austeritatea lui Kant a făcut din datorie legea altei lumi, decît aceea pămîntească, unde imperativul etic e stăvilit atît de puternic de interese personale și calcule egoiste. Maiorescu a arătat totuși o admirabilă sprinteneală la îndeplinirea celor mai severe datorii, executîndu-și mîndra linie etică, nici cu stîngăcia șovăelii, nici cu scrîșnirea efortului, ba parcă mai degrabă cu grația unui sbor. Omul acesta simțea că orice alunecare poate lesne să se prelungească într-un lanț de alunecări, și a fost unul din puținii oameni care părea pătruns de idea unui vers al lui Corneille :

„*Un pas hors du devoir nous peut mener bien loin*"

Dezinteresarea lui exemplară, aversiunea de compromisuri și de complicități cu subiectivismul, echilibrul perfect al judecății și măsura în faptă, au contribuit toate împreună să-i procure un prestigiu și o autoritate de care nu s-a bucurat poate nici unul din contemporanii săi. Pe fruntea lui Maiorescu vedeai parcă răsfrîngeri de raze transcendente și oricum ar fi fost încurajarea sa, uneori destul de amicală, niciodată nu ți-ar fi trecut prin minte să scurtezi distanța, să scapi în prezența lui o vorbă mai riscată, necum să-l atingi familiar cu mîna, așa cum se putea să greșești cu alții, de aceeași vîrstă și cu toată celebritatea unor minți creatoare.

Și fiindcă am pomenit cuvîntul de „creație", nu pot să trec cu vederea că lui Maiorescu i s-a reproșat cîteodată oarecare lipsă de puteri inventive, recunoscîndu-i-se numai gloria minoră a unui spirit critic foarte ascuțit.

Nu știu dacă noțiunea de „creație" n-ar trebui supusă la o revizuire și mă întreb dacă omul care a scos din nebuloasă începuturile culturii românești, împingîndu-le pe drumuri de lumină, n-a săvîrșit o adevărată operă creatoare, — mai ales că după mentalitatea evoluționistă, creația a fost de mult echivalentă cu trecerea de la confuz la limpede, de la haotic la definit și închegat. Dar chiar dacă s-ar continua să se refuze lui Maiorescu epitetul de

creator, nu i se va tăgădui însă niciodată acela de *înțelept*. Și atunci am mai atrage atențiunea că scopul ultim al omului — ca și al tuturor sforțărilor umanității — nu este poate creația, ci înțelepciunea, — creațiile apărînd mai degrabă ca un mijloc pentru atingerea înțelepciunii, care ar fi cunoașterea exactă a adevărului și înțelegerea lucrurilor prin prisma veșniciei. Iar la această stare ideală, unii privilegiați pot să ajungă fără multe eșafodagii creatoare, fără multe construcții accesorii, care nu sunt un scop în sine.

În orice caz nu se poate bagateliza de nimeni o minte ca aceea a lui Maiorescu, care își boltea cupola unei înțelepciuni înalte peste ansamblul armonic al bogatelor sale însușiri. Desigur o cupolă are și dînsa limite, iar înțelepciunea își are și ea plafonul ei. O înțelepciune nelimitată, e greu să o mai chemi înțelepciune și nu degeaba a zis poetul :

„Ce n'est pas être sage
D'être plus sage qu'il ne faut".

Și dacă este ceva drept, e că Maiorescu a avut din toate însușirile atît cît trebuie pentru a nu se vătăma splendida sa armonie, adevărată minune a acestei naturi, care e parcă mai destoinică să desvolte o însușire răzleață, chiar pînă la superlativ, decît să repete des coordonări de însușiri multiple, fără nici o disonanță și nici o imperfecțiune.

Cum altă dată Prometeu a răpit focul din cer și l-a pus la dispoziția oamenilor, tot așa parcă Maiorescu a răpit din înălțime simfonia sferelor cosmice, dintru-ntîi pentru sine, dar de aici pentru nevoile culturale ale neamului său, pe care le-a descurcat admirabil și le-a îndrumat cu mînă de maestru. Este drept că astăzi pare a se fi instalat din nou haosul și incoerența. Dar cînd va fi și va fi să se restabilească iarăși rînduiala, aceasta nu se va petrece decît printr-o întoarcere pocăită la tradiția maioresciană.

Firește nici o epocă nu seamănă desăvîrșit una cu alta, iar aceea în care ne aflăm astăzi — oricîte analogii

fundamentale ar prezenta — își va avea nuanțele ei distincte și exigențele ei aparte. Tradiția maioresciană va trebui și dînsa adaptată, — însă de sigur nu înlăturată. Iar dacă ar fi să schițăm o completare, acolo unde lucrul e mai evident, aș zice că ea va trebui întovărășită de-o conștiință ceva mai vie a drepturilor noastre ca popor, — ca popor care n-am rîvnit niciodată să stăpînim pe alții, dar care avem pretenția firească de-a fi stăpîni la noi acasă.

N. IORGA ORATOR [1]

Se crede îndeobşte că cineva nu poate vorbi cu destulă obiectivitate despre un contemporan, adică despre cineva, care este în viaţă şi care trăieşte la un loc cu tine. Faţă de un asemenea om, cu care te încrucişezi, cu care ai relaţiuni, cu care poţi avea şi diferende, ţi-ar lipsi oarecum seninătatea ochiului şi distanţa cuvenită, pentru a-l vedea aşa cum este şi atîta cît este.

Fără să contest ceea ce este îndreptăţit în această afirmaţiune, am totuşi profunda convingere că, în marginile care s-au stabilit conferinţei mele, voi vorbi cu toată obiectivitatea despre d-l N. Iorga. Mai întîi, pentru că mă cunosc pe mine şi, orice s-ar zice, tot mă cunosc eu mai bine, decît ar putea să mă cunoască alţii, — şi ştiu în ce măsură am cultul obiectivităţii şi în ce grad îl practic efectiv. Dar, deosebit de această consideraţiune, care este de structură temperamentală, se mai adaugă şi o alta care îmi înlesneşte obiectivitatea. Eu am impresiunea, de mai multă vreme, că d-l N. Iorga nu ne mai este contemporan. Să nu credeţi cumva că am vrut să spun că d-sa a rămas înapoia timpului ; ar fi fost o necuviinţă foarte deplasată, mai ales

[1] Conferinţa ţinută la Teatrul Naţional din Bucureşti (1931) în ansamblul conferinţelor festive, instituite la aniversarea a şase decenii de la naşterea ilustrului savant.

la o conferinţă care se ţine la un jubileu. Am vrut să spun cu totul altceva : personalitatea d-lui N. Iorga este aşa de considerabilă, încît nu mai încape în cadrul unei epoci determinate ; d-sa a intrat de pe acum în nemurire şi planează pe deasupra timpurilor ; nu mai aparţine astfel unei epoci speciale. Şi faptul că ai plăcerea să-l întîlneşti pe stradă sau, cum este cazul meu, să-l văd într-un fotoliu la Cameră, dispare cu desăvîrşire în faţa faptului că d-sa este deja instalat în galeria veşnică a ilustraţiunilor noastre naţionale. Militantismul său de zi cu zi nu îmi alterează această viziune, mai cu seamă că de la un timp, d-sa aminteşte mai puţin pe luptătorul care încrucişează spada, cît de arhanghelul care sună dintr-o trîmbiţă transcendentă.

Cu toată platoşa obiectivităţii, pe care am îmbrăcat-o, trebuie să recunosc însă că pe dînsa se găseşte o mică fisură, un punct prin care ar putea să se strecoare o picătură de subiectivism. Anume, d-l N. Iorga mi-a fost profesor la Universitate, d-sa face parte integrantă din trecutul meu, acel trecut pe care, — declar fără sfiiciune, — îl învălui într-un sentiment de nostalgie romantică, cu tot ceea ce el cuprinde. De altminteri, ca şi d-l N. Iorga însuşi. Citeam, chiar zilele acestea, o foarte frumoasă conferinţă a d-sale despre Veneţia, pe care o revedea după cincisprezece ani. Şi în această conferinţă d-sa povesteşte, mişcat, cum nu a mai regăsit unele lucruri, care făceau farmecul Veneţiei de altădată. Anume, nu a mai găsit viaţa fîntînilor, care se găsesc semănate pe pieţele şi piaţetele Veneţiei ; acele fîntîni, de cînd apa se serveşte în Veneţia prin ţevi cu tehnică modernă, au fost lăcătuite şi nu mai sînt ceea ce erau odinioară, un fel de cluburi populare în aer liber, în care se strîngea lumea, îşi schimba ideile, sau cum spune d-sa, „se însăilau logodne, se încheiau căsătorii şi chiar se pregăteau asasinate pentru cele dintîi ore după începerea nopţii". Precum vedeţi, firea sa, plină de nostalgie romantică, învăluia în acelaşi sentiment de melancolie înduioşătoare toate aceste evenimente sociale, aşa de deosebite ca valoare" logodnele, căsătoriile şi asasinatele. Iată ce înseamnă temperamentul unui om, care are slăbiciune şi

dragoste pentru trecut. De altminteri vă mărturisesc că situaţiunea mea este mult mai puţin riscantă, pentru că lecţiunile d-lui N. Iorga sînt tot ce poate fi mai departe de nişte asasinate. Îmi amintesc, dimpotrivă, că lecţiunile d-sale aveau darul să te învie, după ce te asasinaseră alţii.

Dar, la urma urmelor, pentru ce să mă apăr atîta de o eventuală nuanţă de subiectivism ? Eu îmi închipui că, cel puţin o parte din domniile voastre, nu aţi venit să asistaţi la această conferinţă, numai ca să ştiţi cum este d-l N. Iorga, ci aţi mai venit pentru ceva, anume să ştiţi, ceea ce cred eu despre d-l N. Iorga, cum se oglindeşte d-sa în conştiinţa mea. Prin chiar aceasta îmi îngăduiţi de-a capul o oarecare dungă de subiectivism.

În ciclul acestor conferinţe jubiliare am însărcinarea să mă ocup astăzi cu o singură latură a activităţii prodigioase a d-lui N. Iorga, aşa cum s-au ocupat şi se vor ocupa şi ceilalţi conferenţiari. Desigur, a fost o idee foarte cuminte, că s-a adoptat acest sistem al cooperaţiei, cînd este vorba de opera prodigioasă a d-lui N. Iorga. Opera imensă a Domniei Sale este un latifundiu, care nu poate să fie explorat de o singură persoană, ci este nevoie de cooperarea mai multor specialişti. Şi chiar aşa, eu vă pot asigura că nici cele 10–15 conferinţe nu vor putea epuiza conţinutul imens al acestei opere, care rămîne ca o moştenire pentru rîvna de studiu a sute de cercetători ai viitorului.

În adevăr, puterea de muncă a d-lui N. Iorga atinge miracolul, după cum ştiţi. Ca să-i poţi găsi pereche, parcă trebuie să ieşi din istorie şi să intri în mitologie !

Această activitate uriaşă aduce foarte multe foloase poporului nostru, dintre care îmi voi permite să subliniez pe unul.

Duşmanii noştri înfăţişează întotdeauna poporul nostru cu destule şi însemnate cusururi. Chiar dacă îi recunosc oarecare vioiciune intelectuală, însă întotdeauna adaugă că sîntem un popor lipsit de hărnicie, fără stăruinţă, fără putere de muncă, şi, evident, cînd se spun aceste toate, trebuie să aplecăm capul, pentru că în această afirmaţiune este un sîmbure de adevăr. Dar cazul d-lui N. Iorga ne

oferă şi aicea un imens avantaj, pe lîngă toate celelalte. Căci la urma urmei, putem răspunde, faţă de această învinuire în modul următor : n-om fi noi tocmai harnici, luaţi în masă, d-apoi şi cînd poporul nostru dă naştere la un exemplar harnic, acela vă bate pe toţi de pe toată faţa pămîntului.

Doamnelor şi domnilor, mi s-a propus şi am acceptat cu bucurie să vorbesc despre activitatea oratorică a d-lui N. Iorga. Evident că din ciclul nostru nu putea să lipsească această conferinţă, pentru că nu face un dubiu absolut pentru nimeni că d-l N. Iorga este astăzi fără contestare, unul dintre cei mai puternici oratori ai naţiei noastre. Am intercalat vorba „astăzi", pentru că îmi amintesc că nu a fost întotdeauna aşa. În legătură cu aceasta, să-mi permiteţi să vă povestesc un fapt, care este suficient de interesant.

Cînd d-l N. Iorga candida pentru întîia dată la catedra universitară, pe care o ocupă astăzi cu atîta strălucire, a avut un concurent, care şi acela mi-a fost profesor, la liceu, la Sf. Sava, pe I. Georgian. Ştiu foarte bine că, după concurs, comisiunea s-a împărţit în două, o parte susţinea pe d-l Iorga, invocînd masa imensă de cunoştinţe, mult superioare acelora pe care le poseda Georgian, dar o altă parte din comisiune îl susţinea pe acesta, invocînd talentul său de expunere, care părea superior modului de exprimare al d-lui N. Iorga. Eu, personal, aş putea să fixez între anii 1900 şi 1903 epoca, în care darul de exprimare al d-lui N. Iorga a căpătat aspecte şi puteri nouă, ajungînd la acea formă cuceritoare, pe care i-o cunoaştem în prezent. Eram pe vremea aceea student pe băncile Universităţii şi îmi aduc aminte, ca acum, că, deodată, s-a făcut un zvon printre studenţi : „duceţi-vă la cursul lui Iorga ; este de cîtva timp aşa de scînteietor şi aşa de colorat, încît lecţiile nu sînt numai un izvor de cunoştinţe, ci au devenit şi momente de desfătare sufletească". Şi aşa era, şi aşa a rămas pînă în prezent.

Eu am cunoscut pe mulţi dintre marii oratori ai poporului nostru, oratori care formează o splendidă galerie. Nu chiar pe toţi, dar am cunoscut pe mulţi din aceia, care

alcătuiesc seria noastră clasică. Unii dintre noi au impresiunea că, în țara noastră, oratoria, de cîtva timp, se găsește la un nivel cu mult mai scăzut. Dacă îmi cereți și părerea mea în această privință, apoi eu voi spune că nu cred că s-au împuținat aceia care vorbesc bine, dar s-au înmulțit aceia care vorbesc prost. Trebuie să știți că și mai înainte era numai o mică elită, care vorbea bine, pe cînd marea majoritate nu se exprima cu talent. Care este însă deosebirea între ce a fost și ce este ? Pe cînd pînă la război, oamenii care nu știau vorbi ca lumea, aveau sfiiciunea tribunei și pentru aceasta o lăsau să fie ocupată numai de oameni care aveau darul expunerii frumoase — astăzi tribuna este invadată de toate buruienile, de toate limbuțiile nestăpînite. Pînă la război, ca să-l auzi pe Cațavencu, trebuia să-ți plătești un bilet de teatru, la *Scrisoarea pierdută* sau să mergi la cine știe ce periferie a Capitalei sau în cine știe ce colț de provincie. Astăzi nu mai este nevoie să te deranjezi, îl ai oriunde la îndemînă, îți poate veni și acasă prin țeavă, ca apa rece și apa caldă.

Ei bine, eu am cunoscut o parte din marii noștri oratori ; m-am născut prea tîrziu ca să-l aud pe Kogălniceanu și pe Alexandru Lahovari și o regret. Adică regret că nu i-am auzit, nu că nu m-am născut mai devreme. Dar am auzit pe Maiorescu, pe Marghiloman, pe Tache Ionescu, pe Barbu Delavrancea și pot să vă asigur și să vă afirm în cunoștință că, din punct de vedere oratoric, Neculai Iorga suferă comparația cu oricine și poate să fie așezat la dreapta celor mai mari dintre ei.

...Dacă spontaneitatea frazei fericite este și rămîne însușirea esențială a oratorului, apoi fără îndoială că d-l N. Iorga este un orator în cea mai înaltă accepțiune a cuvîntului. D-sa dispune de o spontaneitate uimitoare, o viteză extraordinară de a-și înseria ideile, de a le turna în fraze nouă, bogate, șerpuitoare, brăzdate de propozițiuni incidente, care totuși nu sfarmă unitatea frazei, ce se încheie desăvîrșit și armonic, cînd ajunge la sfîrșit. Sînt fraze, din cuvîntările d-lui Iorga, de o amploare excepțională, sînt fraze pentru a căror întocmire i-ar trebui altuia, un ceas de migăleală, la masa lui de lucru, în fața colii

de hîrtie. Să-mi dați voie să vă citesc un astfel de period, turnat de inspirația unei clipe. Totul nu alcătuiește decît o singură frază. Se vorbește într-o cuvîntare de generația care a pregătit unirea de la 1859 :

„Oare în fapta acelui grup de oameni, care au dat, în locul Moldovei și Munteniei amenințate la toate hotarele lor, o țară care, cel puțin prin întinderea ei, prin unificarea hotarelor ei, poate rezista mai mult la aceiași dușmani, oare în opera acelei mari generații, care s-a format în țară și străinătate încă înainte de 1848, care a făcut cărți, care a scris, a propovăduit, care a dus o viață apostolică în domeniul sufletului, pentru ca mai tîrziu să alcătuiască o falangă de luptători și această falangă să intre în politică, nu pe calea meschină a lingușirii și a serviciilor misterioase, ci sub arcul de triumf al unei culturi biruitoare, oare în fapta acestei generații, culturală întîi, politică pe urmă și nobil biruitoare, tocmai fiindcă a fost întîi culturală și pe urmă politică, nu sînt mari învățături pentru noi, învățături care ne pot prii și astăzi, ținîndu-ne cald sufletul ?"

Nu este nici o mirare că, înzestrat cu așa putere de expresiune, d-l Iorga a putut să facă unora impresiunea chiar că învață pe din afară. Cînd s-a ales d-sa pentru prima dată în parlament, la al doilea discurs pe care l-a ținut, s-a ridicat un deputat din majoritate și l-a întrerupt. Acum, dvs. știți că deputații din majoritate nu strălucesc prea mult prin inteligență și dacă am o vie părere de rău, este că de cîte ori am fost deputat, am fost numai din majoritate [1]. Ei bine, un deputat din majoritate, întrerupîndu-l pe d-l Iorga, i-a spus „apoi d-ta ai învățat pe din afară" ! Ce miopie și cîtă incomprehensiune, în această necugetată apostrofă ! D-l Nicolae Iorga, învățînd pe dinafară discursul ! Să-l vedeți pe oratorul, care în adevăr a învățat pe dinafară, să-l vedeți în preajma rostirii discursului ; este agitat, absent, nu mai vede pe nimeni, nu poate conversa cu nimeni ; îi e teamă să nu-i fugă cuvintele, pe care le-a instalat cu greu în căpățînă. Dar ia să

[1] Faptul a suferit o excepție în 1934, întrucît autorul acestei conferințe a reușit să se aleagă deputat în opoziție, în ultima Cameră liberală.

privească cineva pe d-l Iorga la Cameră ; d-sa, pînă îi vine rîndul să vorbească, sau citește o carte sau face corecturi de tipar și atunci cînd ia cuvîntul, nu începe niciodată, cu una din acele fraze pompoase, care miroase a lampă, ci întotdeauna începe printr-o frază simplă și familiară. Discursurile d-lui N. Iorga nu sînt ca un rîu canalizat, unde apa este egal de lată în toate părțile. Un discurs al d-lui Iorga este ca un șuvoi, care își croiește albia, o albie cotită, dar din ce în ce mai largă și mai maiestuoasă, Domnul Iorga să învețe pe dinafară ! D-sa care nu lasă un minut, fără să zămislească ceva nou, d-sa să întrebuințeze timpul, ca să facă același lucru de două ori, o dată să scrie un discurs și a doua oară să-l debiteze neschimbat ?

Dar mai este ceva : cine a studiat opera d-lui Iorga, își poate da seama perfect de un lucru : la d-sa nu scriitorul alimentează pe orator, ci oratorul alimentează toată opera sa de scriitor. Eu nu l-am întrebat pe d-l Iorga niciodată, însă am convingerea că la d-sa, atunci cînd face un discurs, nu există o pregătire specială. Există însă altceva, există o pregătire permanentă și generală, există o formidabilă memorie, pentru că în capul d-lui Iorga nu există numai memoria sa proprie, există memoria omenirii întregi, statornic prezentă, căci este alta istoria universală decît memoria omenirii în întregimea ei ?

În afară de spontaneitate, o altă însușire, care caracterizează elocvența d-lui N. Iorga, este elanul, temperamentul dionisiac și eruptiv, care aruncă vîlvătaie de lumină, care bubuie, care cutremură, așa că atunci cînd asiști la o cuvîntare inspirată a d-lui Iorga, îți pare mai puțin că ești martor la un fenomen de natură literară, cît la un proces de natură cosmică.

Dintre toți oratorii trecutului, acela care îmi amintește mai mult de genul d-lui N. Iorga este desigur Delavrancea, care avea o elocință tot așa de vijelioasă. Însă, pe cît îmi aduc aminte, aș putea face următoarea deosebire : Delavrancea, cînd vorbea, avea aerul întotdeauna că se ascultă, d-l N. Iorga se mărginește să creeze, lăsînd pe alții să-l asculte.

Pentru a ilustra caracteristicile făcute, îmi veți da voie să fac cîteva extrase din cuvîntările d-lui N. Iorga. Nu

vor fi prea multe. Aceasta pentru că în primul rînd, extrasele sînt un lucru foarte ingrat : un extras dintr-un discurs este ca o floare pe care o tai, pe care o smulgi din brazdă, o secătuiești de sevă și o izolezi de armonia culorilor grădinii. Totuși, chiar în aceste condițiuni ingrate, veți putea vedea, din unele citațiuni, pitorescul de expresie al d-lui N. Iorga, imagini care colorează, formule lapidare, care taie în marmură ideea. Vă voi face mai ales citațiuni din discursurile pe care d-l N. Iorga le-a ținut în epoca neutralității, atunci cînd, după cum se știe, a avut rolul de pilot pe valurile zbuciumate ale tuturor speranțelor și așteptărilor, și-a împins, cu toate vînturile contrarii și luptînd cu dînsele, corabia pînă la țărmul întrevăzut. Vă voi citi un exemplu, din care puteți vedea cu ce talent folosește d-sa imaginea, aceea care caracterizează o situațiune. Iată un fragment dintr-un discurs ținut la o adunare a Ligii Culturale din Galați, în 1915, în care caută să exprime în mod plastic, unitatea românilor de pretutindeni : „Sîntem un trup, ne înfățișăm toți laolaltă, ca un mîndru și roditor pom, care se înalță în mijlocul livezii omenirii. Ramuri din acest pom se întind și în țară străină. Am fost generoși, am lăsat ca alții să culeagă, — și culeg și aici, aproape de d-voastră — roade din pomul nostru. Dar, oricît se culege în fiecare vară, se vede de unde pleacă puterea care le produce, care dă roadele din fiecare an : acea sevă a trecutului nostru unic, aceea dă viață — și în puterea ei vom putea să reclamăm toate drepturile noastre în viitor, la momentul potrivit asupra tuturor roadelor.

Să se hrănească și vecinii o clipă, chiar împotriva dreptății, din roada care pleacă din seva noastră națională. Dar, cînd vecinul se va apropia cu securea de partea din rădăcină, care se întinde pe pămîntul lui, cînd în felul acesta va încerca să dea lovitura ucigașă însăși vieții trunchiului comun, ei bine, domnilor, atunci este o singură soluție : să mutăm gardul pînă la ultima ramificație a rădăcinii".

Un alt pasaj, tot dintr-o cuvîntare din timpul neutralității, în care d-sa vrea să apere poporul românesc de în-

vinuirea că nu este un neam vioi, care să știe să reacționeze. Sub aspectul acesta domol, ne spune d-l Iorga, se ascunde o voință fermă, care își așteaptă ceasul. Dar, să citesc din d-sa :

„Mulți zic : ce națiune grea de urnit ! Eu zic altfel : ce bine că națiunea noastră este grea de urnit ! În viața mea n-am văzut lucru bun, făcîndu-se altfel decît cu urnirea grea a celui care, cînd s-a urnit odată, și un întreg șir de munți se cutremură și se dărîmă.

„Credeți că furtuna în natură, în orice parte a lumii, se pornește așa : începe un vîntișor, crește din ce în ce zgomotul, se mișcă puțin praf la suprafață, apoi se răscolește un vîrtej mai mare, norii se strecoară ca o perdea pînă acoper tot cerul, fulgerul se desfășoară întîi, ca o îngustă dungă de foc, pînă ce pare că va crăpa universul întreg ? Nu : e liniște desăvîrșită în atmosferă, dar lumina scade, vietățile se ascund, păsările nu mai cîntă, și deodată bolta cerului se frînge de cele dintîi lovituri ale trăsnetului. Ei bine, așa este în mișcarea mulțimilor, la popoarele serioase, adînci în cuget, cum e poporul nostru.

„Credeți dvs.", – aici vine un răspuns la învinuirea că românii din Ardeal au împins pînă la marginea absurdului loialitatea lor față de monarhia habsburgică, – „credeți dvs., însă, că în sufletul oricărui țăran care se ridică pentru împărat putea fi ideea această naivă, pe care i-o atribuim noi aici și alții aiurea ? Că el se luptă pentru împărat în însușirea lui de împărat ? Orice steag pe lume este alcătuit din culori, dintr-un semn viu, care stă deasupra steagului și dintr-un băț oarecare. Steagurile se țin cu bețele. Dacă împăratul a crezut la 1848 că ființa lui e mai mult decît un băț de steag, a fost mai naiv de cum ne închipuim noi, că erau românii atunci. Bățul de steag cînd ai să aperi steagul însuși, cînd îl strîngi la piept ca să cazi de moarte, însîngerîndu-l cu cele din urmă picături vii din trupul tău, bățul acela obișnuiești a-l frînge de genunchi și-l zvîrli ca un lemn netrebnic. Ei bine, lucrul acesta îl vor face românii ardeleni, fără îndoială.

„Evident, e mult mai frumos să lupți și fățiș numai pentru tine, dar este eroic, este înălțător, este semnul celei

mai înalte mucenicii să ascunzi, să ai puterea de a ascunde scopul cel adevărat pentru care lupți și să lupți totuși în conștiința ta pentru scopurile sigure ale neamului tău.

„Credeți dvs. că aceia care au murit pe cîmpiile Galiției și în Carpați au sfîrșit cu un cuvînt de comandă austriac sau maghiar pe buze, ori au murit cu cel din urmă cuvînt românesc, prin care-și chemau mama, ori pe cei de aproape ai lor, satul lor, viața lor românească ? Lupta lor are deci nu sensul steagului sub care s-au dus, ci al celui din urmă cuvînt care a încremenit pe buzele celor care mureau. Acesta-i înțelesul".

Și în sfîrșit, încheierea acestui discurs :

„Al nostru a fost pămîntul acesta totdeauna, nici o muncă n-a fost mai îndărătnică, n-a fost mai păgînă decît munca a mii și mii de români ; n-a fost vreodată muncă mai des răsplătită prin palme, prin sîngerări decît munca noastră ; n-a fost mucenicie mai îndelungată a unei cauze mai drepte decît cauza noastră. Mii și mii au căzut ca să apere țara de dușmanii dinafară și pe împărat de dușmanii lui din țară. Astăzi, alături de acești dușmani ajunși stăpînii noștri, mergem și cît sînge este în vinele tineretului, tot l-au dat. Drepturi asupra noastră nu mai ai de acum înainte, împărate ; ți-am scăpat frînturile tale austriace și am cîștigat prin aceasta chiar dreptul de libertate pe pămîntul nostru strămoșesc".

În sfîrșit, îmi veți permite și o ultimă citațiune din alt discurs, din celebrul discurs pe care l-a rostit d-l Iorga la Iași în iarna anului 1916, în Cameră. Iașul era atunci capitala refugiului și a suferinței, în cele mai tragice momente ale existenței noastre naționale, cînd armatele noastre fuseseră învinse și trei sferturi de țară erau cotropite. Atunci d-l N. Iorga, în acele zile sumbre, a rostit un discurs splendid, un discurs din care se vede o bărbăție care nu cedează și un optimism, care nu se îndoaie. Acest discurs a fost botezat de răposatul Take Ionescu „un imn național". Vă voi citi cîteva pasaje din el :

„Și cînd vom trece de aceste greutăți, vom putea cuprinde trei mari icoane în cadrul trecutului nostru : icoana întrupată în ființa lui Ștefan cel Mare, apoi icoana mare,

frumoasă, întreagă în mucenicia ei, dureroasă a eroului pe urmele căruia am mers în suferințe și mergem astăzi la întregirea biruinții și răsplata suferințelor, Mihai Viteazul. Am suferit cu el, ca mîine vom merge și vom pedepsi ca el pe aceia care acopăr cu uzurparea lor pămîntul românesc : Goroslău după Mirislău. Dar a treia figură va fi a aceluia care în 1916 s-a învins pe Sine, rasa Sa mîndră, amintirile Sale de copil, secole întregi legate de strămoși, legați de alt pămînt, pentru a ne oferi nouă, nu numai persoana Sa, dar sacrificiul tuturor strămoșilor Săi".

„Spre noi se uită astăzi o oștire, oștirea României, care este moralicește întreagă, este mai mare chiar decît în momentul cînd întîiul detașament a sfărîmat cu patul puștii piatra de nedreptate la graniță. Atunci, om viu lîngă om viu, ea reprezinta numai puterea fizică și încrederea de biruință ; astăzi cei vii aduc cu dînșii moștenirea sufletească a celor care au murit pe cîmpul de luptă. Precum noi lăsăm la alții averea și numele nostru, aceia care cad pentru țară și viitorul neamului își lasă sufletul întreg, atît de mare cum era în momentul sacrificiului lor, acelora în mijlocul cărora cad. Tot sufletul oștirii românești se găsește astăzi în aceia, care se întorc copleșiți de număr, cum au fost copleșiți soldații lui Ștefan, străbunul, și gata ca și dînșii să se întoarcă asupra biruitorilor. Cei din urmă soldați cu haina sfîșiată de suferințele și răbdările îndelungate față de asprimea naturii și de cruzimea dușmanului, aduc, în făptura lor morală pe toți aceia, care nu-i vom mai vedea aievea niciodată".

Și în sfîrșit, încheierea discursului : „Undeva, aici aproape, în codrii Vasluiului, este o bisericuță frumoasă de lemn de stejar, în care ai crede că s-au cuprins numai țăranii din vecinătate. În această bisericuță, acum trei sute de ani, Vasile Lupu, izgonit de tătari, s-a strîns cu familia lui și cu toți boierii și a înălțat în fiecare zi de sărbătoare rugăciuni către Dumnezeu. Vremea a trecut, tătarii s-au dus, dreptatea fiind a lui Dumnezeu, care este creștin, bun milos și dă biruință celui drept. Pe pămîntul curățit de hoarde și astăzi în adîncul codrilor stă bisericuța de stejar, înfățișînd în ea o învățătură așa de mare. Ea ne spune astăzi, cînd alte valuri au năvălit granițele și ne-au

încălcat pămîntul nostru cel sfînt : în colțul acesta, unde ne-am strîns, să păstrăm cu scumpătate sămînța de credință și vom vedea și noi la rîndul nostru dispărînd negura stăpînirii străine și vom putea zice, ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan, că „vom fi iarăși ce am fost și mai mult decît atît".

...Talentul oratoric al d-lui N. Iorga este după cum ați văzut, alcătuit din spontaneitate și dintr-un elan tumultos. Talentul oratoric al d-lui N. Iorga este un fel de forță a naturii în izbucnirea ei elementară. Și atunci, nu este nici o mirare că posesorul acestui talent, omul care face una cu acest talent de spontaneitate naturală, de putere elementară, nu s-a putut insera niciodată cu plăcere în acele creațiuni, dacă nu complet artificiale, dar măcar semiartificiale, care sînt partidele noastre politice. Vă închipuiți dvs. pe d-l N. Iorga menajînd pe șefi și lingușind pe partizani ? Vi-l închipuiți pe d-l N. Iorga făcînd diplomație în interiorul unui partid ! Vi-l închipuiți supunîndu-se tuturor injoncțiunilor și pretențiunilor nelegitime, care sînt în interiorul unui partid și înăbușind sinceritatea sa izbucnitoare, silindu-se ca prietenilor să le spuie numai vorbe de laudă și adversarilor numai vorbe de ocară ? Eu nu zic că d-l N. Iorga nu a fost nedrept niciodată. Cred că au fost împrejurări, în care a lăudat pe unii mai mult decît trebuia și a coborît iarăși pe alții mai mult decît se cuvenea ; însă totodată am convingerea fermă că la d-sa aceasta nu a fost niciodată izvorît din calcul, ci a fost mînat de puterea unei credințe sincere.

Doamnelor și domnilor, cu toate că pe d-l N. Iorga nu-l poate nimeni vedea complăcîndu-se în bucătăria culiselor politice, totuși n-am să contest că de multe ori a dovedit și unele abilități de strategie practică. Eu mi-l aduc aminte, spre exemplu, prin 1920–1921, cînd conducea în Cameră opoziția, care se chema pe atunci, „Federație". Adeseori d-l Iorga o conducea cu foarte mare dibăcie și uza de foarte multe artificii și, îmi permit să adaug, cîteodată și cu unele viclenii machiavelice. Însă toate aceste lucruri cred că rămîn episodice în cariera politică a d-sale. Talentul său, personalitatea sa, nu se simt bine și nu se dezvoltă în voie decît numai în chestiunile mari, în problemele cu zări îndepărtate, care, fatalmente, depășesc cadre-

le oricărui partid. Şi niciodată nu cred c-a fost mai în largul său decît atunci cînd a putut schimba subtitlul ziarului său, din organ al partidului naționalist-democrat, în organ al conștiinței naționale luptătoare.

Vă amintiți cu toți opera sa în chestia națională precum și opera sa în chestiunea țărănească. Aceste chestiuni ajunseseră la un moment dat părăginite, aruncate la periferia conștiinței noastre publice. A intrat d-sa în arenă, le-a vînturat cu pasiune, le-a transformat într-o adevărată vîlvătaie de lumină și le-a instalat în mijlocul preocupărilor noastre generale. Ştiți ce a făcut în chestiunea națională și apoi în chestiunea țărănească ; ce muncă de zi cu zi, ce pledoarii neobosite față de o pătură indiferentă, punînd necontenit în evidență fondul țăranului, munca lui rodnică și meritele sale sufletești. Erau foarte mulți care spuneau atunci : Iorga exagerează, cum altădată exagerase Eminescu, care avusese și dînsul aceeași slăbiciune pentru pătura țărănească. Ei bine, rezultatele totuși au venit să justifice aceste pretinse exagerări, și-mi voi permite să repet un lucru, pe care l-am spus și altădată : țărănimea aceasta s-a dovedit că este sprijinul țării, nu numai în momentele grele, cînd se simte nevoie de brațe vînjoase, ci tot pe dînsa ne sprijinim, chiar atunci cînd te-ai aștepta să ne sprijinim pe alții ; de cîte ori se fac expoziții internaționale și concursuri între națiuni, noi triumfăm și ne impunem nu cu operele individualităților noastre artistice, ci tot cu scoarțele și cu țesăturile lucrate anonim de arta poporului nostru.

Doamnelor și domnilor, amploarea d-lui N. Iorga îi impune anumite îndreptare și-i crează anumite fatalități ; cu structura d-sale sufletească nu s-a putut mărgini niciodată să privească țara de la fereastra unui partid, mărginindu-și perspectiva de poziția și forma acelei ferestre. Acela pe care l-am numit o forță a naturii nu s-a putut și nu se poate închide veșnic în întocmiri politice limitate, pe care le va depăși în permanență, după cum, supus unei discipline organice aparte, el nu poate fi omul micii discipline a bucătăriilor politice.

Filozofii antichității spuneau că lumea se compune din patru elemente : foc, aer, apă și pămînt. Aceste patru elemente intră în componența fiecăruia dintre noi. Însă, pe cînd la cei mai mulți focul din alcătuirea lor este o lumină de opaiț, apa o baltă stagnantă, pămîntul pulbere uscată, iar aerul miasmă, în componența lui Nicolae Iorga focul apare ca un fulger, aerul ca o vijelie, apa ca un torent năvalnic, pămîntul ca o țarină fecundă".

ALEXANDRU PHILIPPIDE

— Discurs academic —

Statutele Academiei Române, lăsînd destule libertăți discursurilor de recepție, cer însă noului venit să nu uite niciodată elogiul predecesorului său. Dispoziția e, precum se știe, împrumutată de la Academia Franceză, unde exprimă, cu intenție sau fără, nota de curtoazie a poporului francez. Dar ea se înserează îndeajuns de bine și în temperamentul nostru național, care, mai străin poate de șlefuirea etichetei, găsește totuși în sine o bună-cuviință, aș zice o smerenie, prielnică să recunoască meritele și chiar bucuroasă să o facă.

Firește un elogiu pare să implice examinarea subiectului pe o singură față, și astfel poate fi învinuit, cu aparență de dreptate, a nu fi în totul nepărtinitor.

Dar aparte rațiunile protocolare, perfect justificate într-o asemenea circumstanță, un elogiu păstrează în orice caz valoarea unei restabiliri de echilibru : față de efectele altei tendințe cunoscute a sufletului omenesc, de a se complace cîteodată să găsească cu ostentație părțile slabe ale unui om, trecînd adesea cu vederea ceea ce e mai bun, mai vrednic și mai în afară de tăgadă. Obiectivitatea se constituie de cele mai multe ori prin astfel de completări ritmice, așa că genul elogiului poate avea rolul salutar de contra-pondere a criticei răutăcioase, a criticei cu orice preț. Împăcat pe deplin cu genul apologetic, care de altfel nu exclude cumpătarea, și profund încredințat de altă parte de valoarea deosebită a învățatului, în locul căruia am fost chemat să succed, în incinta acestui așezămînt, mă simt totuși cuprins de oarecare sfiiciune, în momentul cînd urmează să încerc a schița personalitatea lui Alexandru Philippide, ilustrul filolog moldovean și eminentul fost profesor al Universității din Iași.

Cel dintîi motiv de sfiiciune decurge de acolo că pregătirea mea profesională se raportă la alte domenii, decît la acela al activității predecesorului meu. Cu ce autoritate voi avea să judec opera lui științifică și locul său în știința românească ? Numeroase precedente, chiar la Academia Franceză — modelul Instituției noastre, — unde matematicieni au luat locul poeților, fizicieni pe al istoricilor, și totuși au reușit fiecare să pronunțe interesante elogii academice, aceasta de sigur mă încurajează, dar nu mă ajută prea tare atunci cînd e vorba să pășesc la execuție.

Se mai adaugă pe deasupra și un alt motiv de sfiiciune. Va trebui să vorbesc despre Alexandru Philippide în cadrul unui discurs, și eu știu ce opinie detestabilă avea originalul învățat despre genul retoric și despre oratorie în genere. După dînsul discursul, ca și religia — ce apropiere ciudată de manifestări spirituale ! — presupune amestecul ilicit și hibrid al celor trei genuri literare : Istoria, Știința și Poezia, compartimente ce trebuiau, după a sa părere, separate cu strășnicie și ferite de orice atingere. Într-o fază încă primitivă a spiritualității, despărțirea celor trei genuri literare nu era desigur perfectă, și s-au întîmplat încrucișări și confuziuni, care au zămislit produse bastarde, neviabile, nefirești.

Genul retoric, după savantul meu predecesor, a apărut într-o atare învălmășeală — după cum și religia tot la fel — iar astăzi epoca lui de glorie este sfîrșită și odată cu separația genurilor, merge spre o repede decădere.

Nu e parcă o ironie să elogiezi pe Philippide, tocmai printr-un discurs ?

Cine însă poartă o sarcină și e decis să o îndeplinească, trebuie să afle fără zăbavă contraargumente, pentru a-și curma îndoielile și orice tendință de a șovăi. Și pare-se că le-am găsit. Cea dintîi între grijile indicate — chestiunea competenței filologice — mi-a fost ușor îm-

prăștiată recitind și în parte cetind pentru întîia oară, opera lui Philippide. Recuzîndu-mă și mai departe în ce privește judecarea amănuntelor și a problemelor strict filologice, am avut totuși impresia, pe măsură ce mă adînceam în lectură și descopeream consonanța acestei opere cu atmosfera unei epoce și tendințele unei perioade, că aș putea să fixez, slujindu-mă de atîtea elemente temeinice și lesne de degajat, locul lui Alexandru Philippide în evoluția culturală a țării noastre, momentul pe care dînsul îl exprimă, îl caracterizează și ilustrează în chip deosebit.

Destul cuprins pentru un discurs de recepție, și mă întreb chiar, în ipoteza că aș fi avut competența specialistului și destoinicia de a diseca amănuntele operei sale, dacă în adevăr aș fi utilizat-o astăzi, și dacă mi-ar fi slujit realmente în această solemnă împrejurare ?

Cît privește cealaltă rezervă sufletească, de-a displace umbrei lui Philippide, omagiindu-l în forma de el disprețuită, dar aci obligatorie, a discursului, mi-am zis că la urma urmei, critica sa neiertătoare putea fi justificată numai față de o anumită religie și de un anume fel de discurs. Că tot așa după cum asistăm la o resurecție religioasă, după o lungă diferențiere și dezvoltare științifică, tot așa se poate admite o retorică onorabilă și după diferențierea rodnică a genurilor literare.

Chiar dacă am adera la teoria pomenită, a amestecării vătămătoare a genurilor — care a născut forme hibride — tot ar trebui să facem deosebire între învălmășeala lor inițială, indiviză, indistinctă, care împiedica dezvoltarea fiecărui gen în parte, — și coordonarea lor sintetică, în care mai tîrziu se reunesc, fără să se primejduiască, și care poate fi dimpotrivă un semn vădit de progres. Mai sunt și alte cazuri, ba încă mai necontroversate — bunăoară în domeniul artistic — unde întîlnim arte la început indivize, care au trebuit să se separe, pentru a prospera, dar odată rafinîndu-se prin diferențiere, și-au întins iarăși mîinile, pentru a-și da concurs una alteia și a se completa reciproc.

Nu zic că fără această replică, aș fi înlemnit la o răscruce și mi-ar fi secat avîntul omagiului de azi — dar oricum, dînsa îmi aduce un supliment util de liniște sufletească.

Alexandru Philippide s-a născut la Bîrlad la 1859.

Peste originea sa greacă, vremea așternuse un strat adînc de conștiință românească, hrănită de neîntrerupta ședere în țară a cîtorva generații ale familiei sale, de încrucișare cu familii moldovene, de graiul românesc care încetul cu încetul a înlocuit cu totul limba de obîrșie, în sfîrșit de întipărirea indelebilă a ambianței și a locurilor în care a crescut.

Totuși o vagă tradiție grecească, întovărășită de oarecare mîndrie, n-a dispărut cu totul din sufletul savantului român.

I-o amintea prea tare prezența în arborele său genealogic a cărturarului Dimitrie-Daniel Philippide care, stabilit în Moldova, a publicat la Leipzig în 1816 o istorie și o geografie a României, firește în limba greacă ; tot așa i-o aducea aminte existența unor rude rămase în Tesalia, cu care a luat contact într-una din rarele lui călătorii (același lucru i s-ar fi întîmplat și lui Kant care avea — din pricini similare — neamuri risipite prin Scoția și Suedia, dar filosoful german n-a părăsit Königsbergul niciodată, așa că relațiile cu rudele din aiurea le-a păstrat numai prin corespondență). Stăruința de a-și scrie numele întotdeauna într-un fel care se abate de la sistemul scrierii fonetice, altminteri constant preconizată, era o concesiune semnificativă, pe care o făcea Philippide originii sale îndepărtate, dar care nu împiedica totuși cu nimica desăvîrșita lui înglobare în datinele și aspirațiile poporului român, în numele cărora avea dreptul să vorbească, la fel cu orice român neaoș, cu strămoși așezați de veacuri pe aceste meleaguri românești.

Alexandru Philippide și-a dezvăluit curînd și dragostea lui de carte, și puterea lui de muncă, și valoarea sa intelectuală. După ce și-a încheiat în urbea sa natală, șirul acelor școli pe care le avea la dispoziție acolo — școala primară și liceul — a urmat Facultatea de Litere din Iași, unde și-a trecut licența cu o lucrare intitulată : „Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut", scriere remarcabilă, personală, turnată în fraze limpezi și cadențate, într-o limbă vioaie, cu savoare cronicărească, — un

noroc aproape necunoscut tezelor de licență, în genere cu tiraj unic, care și acela se desface îndeobște mai mult oferit, decît cumpărat.

Moartea timpurie a filologului Alexandru Lambrior a lăsat vacantă catedra de limba și literatura română, de la cursul superior al Licelului Național din Iași, Philippide o dobîndește prin concurs, părăsind postul de subbibliotecar de la Biblioteca Centrală, unde îl va înlocui Mihai Eminescu.

Am atins — și asta în treacăt — o simplă fărîmă a vieții intelectuale a Iașului de atunci, și iată că s-au și adunat laolaltă trei nume consacrate : Eminescu, Philippide și Lambrior.

Ori unde am arunca sonda în acea perioadă glorioasă a metropolei moldovene, vor țîșni serii de nume proprii, rămase în cronica luminoasă a trecutului.

Fenomenul acesta este simptomatic pentru înaltul nivel al societății ieșene din epoca respectivă, pentru falanga de oameni de elită cu care se împodobea capitala Moldovei, deși detronată din proeminența ei politică. Era tocmai epoca „Junimii", a acelei societăți de oameni cu învățătură și cu criterii de orientare fermă, care a avut un rol așa de important în îndrumarea pe căi sănătoase a plăpîndei noastre culturi. Activitatea fecundă a Junimii a beneficiat de sigur de norocul de a se fi întîlnit în același loc, și în același moment o seamă de capete bine înzestrate și cu preocupări transcendente prozei de toate zilele. Dar osebit de aceasta, ceea ce a înlesnit acea coeziune a intelectualității ieșene, necesară muncii în comun, au fost — socot — și unele împrejurări speciale, care n-au putut dura mai mult de două decenii : spiritul de rivalitate și de frondă care anima Iașul, diminuat politicește în favoarea Bucureștiului, și care ținea nu numai să umple golul administrativ, rămas pe urma strămutării capitalei, printr-un alt gen de activitate și printr-un alt fel de înălțare, dar chiar să poată spune capitalei norocoase a Principatelor Unite : mă depășești fatal prin prestigiul politic și prin însuflețirea ta de centru economic și administrativ ; dar în ce privește viața culturală și produsele intelectuale, aci am rămas eu deasupra și nu mă poți egala.

Această mentalitate tranzitorie — ce pînă la urmă a trebuit să cedeze — a fost un ferment dintre cele mai puternice care a activat viața intelectuală a orașului politicește decăzut.

Alexandru Philippide a intrat și dînsul în faimoasa societate literară, a participat la ședințele „Junimei", a scris la „Convorbiri literare". Firește că a fost prețuit de junimiști — apreciatori generoși ai valorilor — atît pentru competența sa filologică cît mai ales pentru metoda sa de lucru.

Iar Philippide va fi găsit la rîndu-i în directivele „Junimii" formularea precisă a postulatelor instinctului său științific, pe care îl aplica fără să-l fi învățat nimeni : pe de o parte protestul în contra formei fără fond, a iluziei fără adevăr, a deșertăciunilor de erudiție aparentă, a ipotezelor fanteziste, a afirmațiilor necontrolate, pe de alta calea pozitivistă, singura cale fecundă, deși nu lipsită cîteodată de primejdia unor deformații și a unor îngustimi.

În „Junimea" Philippide și-a limpezit directivele metodologice — această societate fiind în primul rînd o eminentă școală de metodologie — dar în ce privește formația sa de specialist, pentru care nici universitățile noastre nu aveau catedrele necesare, a trebuit să se desăvîrșească mai tîrziu, făcînd o lungă călătorie de studii în Germania, audiind cîteva semestre pe savanții Universității din Halle, întregindu-și variat și fericit instrucția sa necompletă, făcută pînă atunci mai mult autodidactic.

În 1892, acel om superior, veșnic preocupat de progresul instituțiilor noastre și de punerea în valoare a oamenilor aleși, — este vorba de Titu Maiorescu, — face să se înființeze o catedră de filologie română la Universitatea din Iași, catedră destinată evident lui Philippide, care o și ocupă îndată, la început ca suplinitor și în curînd ca titular.

De acum parcă și mai mult decît înainte, biografia lui Philippide se confundă cu elaborarea lucrărilor și îndeplinirea exemplară a îndatoririlor lui de profesor. Ar mai fi de semnalat încă îndepărtarea lui de junimism și chiar trecerea la unele atacuri prin revista ieșeană „Viața Românească", la un moment în război cu „Convorbirile Literare". Incidentul acesta care poate să fi avut la origină și unele

determinări subiective, are totuși o importanță care ne-a decis a-l pomeni, în aceea că dînsul corespunde cu o prefacere sensibilă în structura sufletească a lui Philippide.

Opera istorico-filologică a acestui învățat se afirmă cu două lucrări importante, care preced de aproape cariera sa universitară : *Introducerea în Istoria limbii și a literaturii române* și *Principii de istoria limbii*, și se încheie cu opera masivă în două volume : *Originea Românilor*, apărută spre sfîrșitul carierii lui profesorale. În tot acest interval de treizeci și cinci de ani activitatea sa publicistică e constituită numai dintr-un lanț de opuscule și broșuri, polemici, recenzii, rapoarte universitare și academice, în în sfîrșit din scrieri mai mărunte, care zugrăvesc, cu reveniri neîncetate, și într-o formă pururea impetuoasă, concepția sa despre știință. Între blocul primelor volume și acel al operei finale, se interpune un lung șirag de insule, ca o punte discontinuă, cum e aceea care leagă țara lui de origină cu pămîntul continentului vecin. De unde această diminuare a activității lui de publicist ? Poate că-și rezerva puterile, pregătind pe îndelete opera lui de apoteoză, dar probabil și din alte două cauze esențiale. Mai întîi Academia Română — care îl numără de la 1900 printre membrii ei activi — îl însărcinase cu întocmirea dicționarului limbii române, care l-a absorbit opt ani de zile, cu adunarea și clasarea unui material imens, cu mult prea mare pentru economia unei lucrări care se cerea terminată mai repede.

Pentru elaborarea acestei opere, la care în cele din urmă a trebuit să renunțe, Philippide și-a concentrat toată puterea, suprimînd în chip radical orice agrement al vieții și orice relație socială. În al doilea rînd puterile lui spirituale au mai fost consumate și de cursul său universitar, pe care îl ținea copios și cu o rară punctualitate, neînțelegînd să-l întrerupă nici chiar atunci cînd se întîmpla să cadă în zilele lui de clasă vreo sărbătoare religioasă ori națională.

S-au păstrat caiete voluminoase cuprinzînd cursurile lui savante, care, chiar de nu vor vedea lumina tiparului, nu sunt în nici un caz pierdute, întrucît substanța lor prețioasă s-a integrat în substanța spirituală a atîtor elevi zeloși care-i continuă specialitatea și doctrina.

L-am cunoscut personal pe Philippide în toamna anului 1906, cînd am ajuns colegul său la Iași.

Am văzut numaidecît enormul prestigiu de care se bucura printre profesori și studenți — aceștia alergau să-l asculte chiar dacă nu erau obligați — după cum îi păstrez amintirea acelor izbucniri pline de umor și de vervă, care succedau nemijlocit după intervale de tăcere, în care avea aerul absent. L-am apropiat în comisii și consilii profesorale, căci nici vorbă nu era să-l frecventezi acasă, pe un om pe care vizitele îl incomodau. Dacă nu mă înșel, numai o singură dată am fost la el acasă — după dorința lui exprimată — în dureroasa primăvară a anului 1918, cînd țara noastră, trădată și părăsită, încheie pace separată.

Mi-a deschis el singur ușa și apoi a urmat în camera lui de lucru un lung conciliabul de șoapte, ca alături de odaia unui muribund. Mă întreba de condițiile dușmanului, iar cînd i-am spus că — printre altele — Moldova pierde munții, vorba sa atît de năvălitoare n-a putut să articuleze, decît un Vai ! adînc. La durerea românului umilit, se adăuga aceea a Moldovei mutilate, căci fără nici o tendință separatistă, patria sa cea mică a avut în inima acestui om de știință pozitivă un loc cu totul privilegiat.

De la acele zile întunecate, din fericire repede trecute, Philippide a mai profesat încă 15 ani, stingîndu-se în Iașul melancoliilor permanente, în vara anului 1933, după o boală care îl mai cercase în cîteva rînduri, dar pe care o biruise, cu toată imprudența îndărătniciei de a nu-și pierde nici o lecție, ceea ce-l aducea regulat la universitate, unde suia cu mari eforturi scările, adesea proptindu-se cu mîna de pereți.

Icoana acestui devotament eroic pentru școală, întregește cariera sa închinată datoriei, cu un nimb de frumusețe deosebită.

Dacă și din această schiță biografică, a putut să se străvadă pasiunea lui pentru știință, nu avem încă nici o presimțire despre marile jertfe nebănuite, pe care omul acesta, fanatic de investigație metodică, le-a putut aduce idolului său.

Semnalez pe acea mai puţin observată, deşi poate de o însemnătate capitală. Philippide a ajuns să-şi înăbuşe unele porniri sufleteşti iniţiale din acelea care dau farmec şi lumină existenţei, numai şi numai pentru a sta fără slăbiciune în serviciul adevărului ştiinţific şi al obiectivităţii. Omul acesta pare-se c-a avut în tinereţe unele înclinări poetice, în orice caz dragoste vădită pentru poezie. A tradus în versuri *Odele* lui Horaţiu pe cînd era în liceu şi a păstrat mai multă vreme deprinderea de a reciti pe poeţii antichităţii (totdeauna în original) şi a-i comenta în mici reuniuni de familie. Am constatat de asemenea la prima sa lucrare — teza de licenţă — o îngrijire deosebită a stilului şi un talent de expresie care nu era comun. Dar pe nesimţite grija de formă literară dispare cu desăvîrşire, pentru a ajunge în cele din urmă la lucrări ştiinţifice desigur foarte bogate, dar fără compoziţie strînsă, cu fraze neglijente, fără vechea lor cadenţă şi via lor colorare. Mai mult decît atîta, încep a-şi face apariţia declaraţii ostile poeziei ca atare, punîndu-se cu mult deasupra ei, celelalte două genuri literare, care erau după dînsul Ştiinţa şi Istoria. Poezia este oarecum asimilată cu subiectivismul — iar acesta privit veşnic în comparaţie cu ţinuta obiectivă, faţă de care apărea inferior [1]. Aproape cere eliminarea judecării operelor estetice, după criteriul frumos-urît, — largă poartă a subiectivităţii — preferind aprecierii operelor, explicarea lor. „De vor fi bune sau rele, frumoase sau urîte, ne spune Philippide, productele literare înregistrate de istoric sînt pentru aceasta numai nişte manifestări ale naturii, care trebuesc pricepute, nu lăudate, nici batjocorite". Un mod de a se reduce vraja poeziei chiar acolo unde ar fi fost la ea acasă, înlocuindu-se punctul de vedere al finalităţii estetice, prin acel al înlănţuirii istorice şi al explicării cauzale.

Această carantină strictă la care supune preocupările estetice şi contactul voluptuos cu ele, îl fac pe Philippide să-şi îngusteze singur catedra universitară, care era la început „Filologie şi Literatură Română" renunţînd a face

[1] Vezi articolul „Istoria şi critica literară" Nr. 1 al „Vieţii Româneşti" din Martie 1906.

curs de literatură, chiar mai înainte de a se fi creat catedre speciale, aşa că un număr de ani ne-am aflat în situaţia paradoxală a unei facultăţi de litere româneşti, fără un curs de literatură română [1].

Preţuia şi mai tîrziu probabil poezia lui Eminescu, în care vedea şi altceva decît un produs istoric, ce trebuia explicat ca atare. Dar rezerva sa faţă de îndeletnicirea poetică însăşi îl împiedica să recunoască genialitatea divinului liric român, spunînd apăsat într-un articol „că trebue să ne convingem odată că Moldova n-a avut niciun geniu dela Ştefan cel Mare încoace". Din cele două privelişti care uimeau sufletul lui Kant: „Bolta înstelată deasupra noastră şi legea morală în noi", Philippide o înlăturase deplin pe cea dintîi — izvor de reverii vagabonde — menţinînd însă intactă pe cea de a doua, căreia i se închina necondiţionat, pe care o practica fără şovăire şi am putea zice, fără elasticitate. Despărechind austeritatea eticei „kantiene" de tovărăşia unui spectacol care — oricum — putea să vorbească şi sensibilităţii, şi-a boltit pe vecie deasupra capului, în locul cerului cu stele, un cer abstract, cenuşiu.

Care să fie cauza acestei prefaceri, a acelei spre conversiuni ? Ce l-a îndepărtat de poezie, făcîndu-l aproape duşman ? Răspundem hotărît, după ce am străbătut opera sa în întregime : a fost convingerea că poezia este un obstacol şi o primejdie în calea cercetării şi elaborării ştiinţifice — pe cînd fireşte imperativul etic nu-i aducea nici un fel de vătămare, ba poate mai de grabă ajutor.

Multă lume ar putea tresări de mirare faţă de această prigoană a divinei poezii, aducîndu-şi aminte de întregirea fericită pe care o aduce frumosul adevărului, putîndu-i sluji atît ca izvor de inspiraţie — matematicianul H. Poincaré declară că pentru dînsul soluţiile cele mai frumoase au fost întotdeauna şi cele mai adevărate, — precum şi ca veşmînt, salvînd adesea de pieire o operă de ştiinţă, chiar cînd cuprinsul ei s-a perimat.

[1] Astăzi s-au înfiinţat catedre speciale, dar acea veche continuă a cuprinde în titlu şi literatura română, pentru a face „pendant" Mitropoliei Moldovei, care nominal e şi a Sucevei, fără a mai fi de mult.

Cu drept cuvînt a putut cîndva să se spue :

„Au Parnasse seulement
On emploie une matière
Qui dure éternellement".

Atîta numai că plăsmuirea poetică nu coboară întotdeauna pînă în acele adîncuri unde frumosul se împreună cu adevărul, cînd poetul anticipează de multe ori opera omului de știință, — fiindcă alte dăți imaginația se abate pe drumuri ingenioase și cotite, adesea ispititoare, dar care se îndepărtează de calea largă a adevărului. Și nu e nici o uimire că oameni cari au mînuit cu măestrie imaginația și-au folosit-o cu succes, au îndemnat uneori lumea să se ferească de ea. Pascal a denumit imaginația într-o cugetare : „cette maîtresse d'erreur et de fausseté", iar Napoleon I a spus într-o maximă : „din cauza fanteziei se pierd războaiele".

În orice caz fantezia poetică este un aliat redutabil pentru o știință plăpîndă, cu metoda încă nefixată, cu drumurile nebătătorite, fără o tradiție care s-o sprijine și fără conștiința clară a menirii ei, — și mai ales ceea ce nu trebuie în cazul nostru să se uite, sunt ambianța și momentul în care și-a început activitatea Philippide, precum și opera cea mai urgentă care se impunea pasiunii sale de cercetător.

Cînd filologul de la Iași a coborît în arenă, a găsit instalată domnia aproape neatinsă a lui B. P. Hasdeu, om necontestat de geniu, cu spiritul foarte ager, cu erudiție vastă, dar și cu o fantezie constructivă, din care izvorau abundente teorii și ipoteze de o temeinicie dubioasă. Pentru Philippide, Hasdeu, cu care n-a întîrziat să încrucișeze sabia, era exemplul viu al omului de știință osîndit să facă o operă precară, din cauza alianței cu poezia, care l-a abătut de la calea cea dreaptă, de la metoda solidă a cercetării. Știința urmează să-și găsească ținta și forțele în ea însăși, să-și circumscrie cuminte cîmpul explorării, să nu se orienteze după alte năzuințe ale spiritului omenesc, care răspund altor nevoi sufletești decît aceea a cunoașterii obiective și adevărului curat. Călătoria sa de studii în Germania i-a potențat lui Philippide

convingerile lui metodice, oferindu-i atîtea exemple de știință veridică și documentată, — după ce o primă fortificare a instinctului său de cercetare serioasă o dobîndise în țară, în contact cu acea „Junime" pe care Philippide o caracterizează într-un articol jubiliar, ca o societate care practică *pozitivismul*, și o laudă pentru faptul de a nu fi subordonat munca științifică unor idealuri străine, fie patriotice, fie sociale (aci era aluzie la concepția lui Dobrogeanu-Gherea, cu care de asemeni a polemizat [1].

Dacă prin pozitivism înțelegem criterii temeinice de cercetare și o concepție matură despre știință, desigur că epitetul se acordă cu tendințele Junimei ; dar eticheta aceasta se potrivește parcă și mai tare cu Philippide însuși, care întrupează integral pozitivismul, chiar cu excesele și curiozitățile sale, fiindcă în paginile lui Philippide își găsesc adeseori ecoul, pe lîngă esența sănătoasă a acestei concepții, și unele miopii teoretice, care întovărăresc cam de regulă o doctrină, mai ales la întîiele ei apariții. Se întîlnesc risipite în opera lui Philippide multe din ideile-fixe ale lui Auguste Comte, fără ca dealtfel să pretindem că ar fi vorba aicea de o nemijlocită influență a filosofului francez.

Firește este o dovadă de pozitivism excelent, atunci cînd Philippide se ridică în contra simplificării dogmatice a lucrurilor și a pretențiunii de a se rosti ultimul cuvînt, în limpezi formule definitive, — afirmînd că adevărul nu constă „în ceva precis și lustruit ca un diamant : toate preciziile și lustruirile sunt semnele slăbiciunii minții de a pricepe adevărul, care este nebulos și încurcat". Sau atunci cînd adaugă că „omul nu poate fi destul de prevenit în contra acelei tendințe de precipitare, de tindere la absolut și la identitate care amenință să șteargă deosebirile formelor [2]. Dar paralel cu aceste precepte metodologice de valoare permanentă, mai întîlnim și unele aversiuni caracteristice pozitivismului fanatic, ca aceea împotriva metafizicei, despre care spune „ori că știe cineva metafizică ori nu

1 Numărul jubiliar al „Convoribirilor literare" după 25 de ani de apariție (1892).

2 ***Principii de Istoria Limbei* p. 287.**

ştie nimic, e tot una", nedreptăţind o speculaţie care s-a dovedit adeseori fecundă şi care a fost efectiv un cîmp de controversă, împărtăşeşte această slăbiciune şi cu filologia, unde controversele nu sunt mai puţin ireductibile şi mai vii. De asemenea cînd ironizează certitudinea experienţei interne, siguranţa simţului intim — „vorbă goală, zice dînsul, această siguranţă" — nu face decît să repete o prejudecată a lui Comte, care exclusese psihologia introspectivă din ierarhia ştiinţelor pozitive. Tot aşa cînd ridiculizează logica, denumind-o ştiinţa formelor goale, — ceea ce putea fi întrucîtva adevărat de logica scolastică, statică şi imutabilă, nu însă de orice logică, în orice caz nu de logica dinamică, ce se ţine pas cu pas de progresele ştiinţei, abstrăgîndu-i metodele şi fiind o emanaţie a spiritului ştiinţific însuşi.

Preceptele metodologice ale lui Philippide, întrucît s-au dovedit fecunde, fac parte şi ele din canoanele logicei ştiinţifice şi este caracteristic că savanţii ca Liebig sau Helmholz îşi închină cu recunoştinţă operele lor de ştiinţă exactă logocianului John Stuart Mill.

Pătruns de maxima „Junimii", „afară cu forma fără fond", Philippide trece dincolo de înţelesul pe care dînsa îl avea în sînul acelei societăţi, ajungînd la aplicaţii extreme, zeflemisind ştiinţa de predilecţie a şefului Junimii — e vorba de logică — ba mergînd încă şi mai departe, prin aceea că aruncă mănuşa poeziei însăşi, atît de preţuită de cenaclul junimist.

În vreme ce Titu Maiorescu socotea poezia o realitate aparte, de sine stătătoare, avînd şi fond şi formă proprie, Philipide, fără a fi negat undeva categoric realitatea ei independentă, ajunge să o considere cu precădere ca *forma fără fond a ştiinţei*.

De aci separaţia sa naturală de o societate însufleţită de dragoste literară, şi este caracteristic cum toate încercările mele de a-i provoca evocări melancolice din epoca de înflorire a Junimii — ceea ce îmi izbutise cu alţi supravieţuitori de la Iaşi — au rămas în genere fără succes. Ba mai mult, Philippide avea să-şi exprime pe faţă rezervele sale faţă de Junimea cea îndrăgostită de forma frumoasă,

— şi toată valoroasa lui operă de mai tîrziu, fugind cu groază de forma fără fond, ajunge întins la polul opus : al fondului fără nici o grijă de formă.

Alexandru Philippide a avut o neţărmurită şi tiranică pasiune a cercetării ştiinţifice. Contactul intim cu ştiinţa înseamnă pentru dînsul supremul instrument al perfecţionării omului. Fireşte e vorba numai de ştiinţa teoretică, deoarece acea tehnică îi inspira mai de grabă antipatie, ţinînd chiar să şi-o manifeste pe faţă, ca atunci cînd s-a împotrivit să-şi instaleze acasă radio şi telefon. Şi poate doar faptul că n-ar mai fi putut face ştiinţă, îl oprea să dorească şi dînsul — ca eroul nuvelei lui Eminescu — întoarcerea în vremea patriarhală a lui Alexandru cel Bun, cu ai cărui spătari şi vornici aducea atît de bine, şi la înfăţişare şi la felul lui dintr-o bucată.

În aversiunea sa pentru progresele tehnicii, era poate mai mult decît dragostea de viaţă simplă şi retrasă ; era probabil şi o vagă presimţire că realizările tehnice vin uneori să anuleze opera morală a ştiinţei teoretice — care şi aşa avansează încet, — punînd mijloace prea mari la îndemîna omului încă barbar, în ale cărui adîncuri un fond de brutalitate mocneşte acoperit. Nenorocirea mai e că pe cînd ştiinţa teoretică dospeşte sensibilitatea unor elite restrînse, rezervele de putere ale progreselor tehnice pot fi lesne folosite de oricine.

Paladin al ştiinţei adevărate, învăţatul de la Iaşi loveşte fără cruţare pseudoştiinţa. La un moment — tranzitoriu de altfel — ajunge să osîndească chiar etalajul bibliografic la o scriere ştiinţifică, alarmat de abuzul acelora cari fac erudiţie deşată şi înşirări falacioase de opere necitite.

La o cultură tînără ca a noastră, cere începuturi modeste, care se vor lărgi evolutiv, iar dacă e vorba de principii generale şi de sinteze mai pretenţioase, e mulţumit deocamdată cu opere semioriginale, adaptînd principiile stabilite de ştiinţa occidentală la stările limbii noastre, aducîndu-le doar unele rotunjiri şi verificîndu-le cu materialul nostru linguistic. Aşa pare să fie opera sa de tinereţe : *Principii din istoria limbii*, inspirată din *Prinzipien*

der *Sprachgeschichte* a lui Herman Paul, — operă totuşi personală prin cele cîteva diferenţe teoretice, dar mai ales prin aplicaţiile nouă şi prin bogăţia exemplelor proprii.

Parcă aş apropia-o de *Gramatica* lui Eliade, brodată meşter pe ideile lui Condillac, şi chiar de studiul lui Maiorescu „Poezia română", unde de asemenea principiile au fost împrumutate din ştiinţa estetică germană, dar limpezirea lor superioară şi adaptarea lor la poezia noastră, aplicarea la exemple caracteristice şi admirabil alese, au făcut din scrierea aceasta un instrument cultural de primul ordin şi o piatră de hotar a evoluţiei noastre literare.

De altfel şi Titu Maiorescu, ba poate chiar mai mult ca Philippide, priveşte cu neîncredere creaţia ştiinţifică, la un popor tînăr în ale culturii. Este foarte categoric următorul pasaj, extras din al treilea volum al criticilor sale :

„Înlănţuirea logică a unui foarte întins şir de idei, şi aceasta este ştiinţa, este o treaptă mai tîrzie a dezvoltării intelectuale şi cere o tărie mai mare a gîndirii abstracte decît se găseşte astăzi în majoritatea capetelor noastre."

Evident, contribuţia originală a lui Philippide şi închegarea siluetei sale de savant creator s-au degajat din ce în ce mai tare din această modestie iniţială, în timp ce munca lui se depăna fără vacanţă, cu aceeaşi migală metodică şi în cadrul aceluiaşi pozitivism intransigent care — setos de înlănţuiri obiective — va reduce legile fonetice la legi fiziologice, pe cînd psihicul — factor de încurcătură — apare ca un fel de accident care explică cel mult excepţiile. Un riguros determinism de legi generale, care neglijează de-a-capul mai apăsat la Philippide decît la modelul său german, şi care îl va separa — pare-se sensibil de evoluţia mai nouă a ştiinţei filologice, întrucît ea reinstalează factorul psihic şi individual, ca motor al proceselor lingvistice înlocuind desfăşurarea mecanismului pur, prin finalitate, invenţie şi creaţie. Dealtfel şi evoluţia filosofiei se desfăşoară cam în aceeaşi direcţie, ceea ce pare natural într-o vreme de iniţiative, cînd omul trebuie să cate mai mult înainte decît îndărăt. Desigur că o ştiinţă care se îndrumează astfel, tinzînd către o nouă fizionomie, mai suplă decît acea dinainte, va prohibi mai puţin intuiţia poe-

tică, tot aşa precum o operă ştiinţifică nu şi-a primejduit valoarea ei obiectivă, năzuind la o cît mai îngrijită formă literară.

Excluderea severă a oricărei viziuni poetice din cuprinsul cercetării ştiinţifice, ceea ce la Philippide a fost şi un sacrificiu poate, mai ales că avea odată să ajungă la dispreţul poeziei însăşi, nu trebueşte totuşi judecată printr-o simplă analiză de concepte, ci privită în perspectiva desfăşurării istorice. Nu este vorba să apreciem o atitudine „sub specie aeternitatis", mai ales că în scurgerea secolilor, o atitudine astăzi depăşită mai poate reveni, şi nu o singură dată, ci în raport cu necesităţile momentului, care pot obliga la atitudini desigur unilaterale, cum este de sigur şi aceea care face din poezie o duşmană a ştiinţei, ba chiar şi din operaţiile dialectice, din cauza caracterului lor formal, ca şi cum forma — fie logică, fie estetică — ar fi dispensatorie de fond, sau ar fi cu necesitate ceva străin şi suprapus, ceva şarlatanesc şi amăgitor, iar nu eflorescenţa deplină a cuprinsului însuşi. Momentul istoric poate avea totuşi exigenţe speciale, tocmai pentru a pregăti în viitor o evoluţie rodnică. În scopul de-a sesiza fiece faţetă a realităţii şi-a căpăta conştiinţă clară de rostul fiecăreia din ele, poţi fi silit tranzistoriu — spre a evita confuzii şi învălmăşeli — la o separaţie completă a domeniilor : a materiei de spirit, a realului de ideal, a constatării de valorificare, a faptelor de ipoteze, etc. chiar cu riscul de-a naşte între ele chiar tendinţe de ostilitate. Asemenea necesităţi metodologice au condus cîteodată la adevărate ciudăţenii. Aşa ar fi cazul acelei Psihologii „fără suflet", la modă acum trei-patru decenii. După ce noţiunea de suflet fusese înlăturată din cuprinsul ştiinţelor naturii, acum se vedea îndepărtată din însuşi conţinutul vieţii sufleteşti. Şi totuşi prin această bizară eliminare s-au îndeplinit în unele direcţii, cîteva progrese netăgăduite.

Acestea sunt totuşi situaţii tranzistorii care uşurează desăvîrşiri parţiale şi locale, — necesare a se produce mai înainte de desăvîrşirea totală. Cît timp se lucrează cu întregul, mai înainte de limpezirea părţilor, e primejdie ca acela să nu se mai desăvîrşească niciodată. Iată cum împerechieri fecunde mai tîrziu, sunt primejdioase prea devreme, şi lucruri care se vor admite mîine, trebuiesc com-

bătute azi. Iar dacă acel care le combate — amăgindu-se și pe sine — crede că a adoptat o poziție valabilă în vecii vecilor, iluzionîndu-se că el reprezintă directive eterne, iar nu c-ar fi omul unei simple etape, — asta cu atît mai bine pentru reușita operei, care reclamă o energie fanatică, pe care ar slăbi-o — poate — conștiința provizoratului și a vremelniciei...

E inutil a sublinia că concepția lui Philippide este discutabilă, că determinismul său inflexibil și aproape neuman, în lumina evoluției ideilor, poate părea perimat. Reprezentant al unui curent actualmente depășit în cultura europeană, el va rămînea exponentul unui moment, în cultura noastră națională. Momentul cînd trebuia înfiptă în sînul culturii noastre șovăelnice conștiința de adîncă seriozitate și sfințenie a muncii științifice, iar pentru a ei dobîndire trebuie o educație de sobrietate, de rigorism impersonal și ascetic, care să adoarmă veleități de desfătare estetică și preocupări difuze de natură subiectivă.

Încarcerat în disciplina severă a mentalității pozitiviste — pe care o credea suverană pentru promovarea științei — Philippide pare să fi fost totuși atins spre finele vieții de aripa îndoielii în valoarea determinismului integral, și îl vedem cochetînd în articolul său „Coincidențe" cu ideea de hazard. Aceste ezitări sunt de altminteri naturale, căci vine pînă la urmă o saturație deterministă, care se observă și în viața indivizilor, după cum se constată în acea a popoarelor, determinismul apărînd ca o crustă prea rigidă să insereze valul viu și bogăția multicoloră a realității.

Poate că se îmblînziseră de asemeni și aprehensiunile sale în contra poeziei, pe care o comprimase nemilos în sine, dar acum se bucura s-o vadă înflorind la urmașii săi, căci nu pot uita strălucirea încîntată a ochilor, atunci cînd vorbindu-i cu elogii de versurile fiului său, mi-a răspuns cu o înduioșare care ar fi vrut să pară stăpînită : „Da, da, are talent hoțomanul !"

Cu Alexandru Philippide a dispărut o forță spirituală, rămasă întreagă pînă la sfîrșit. Iașul, de care în anii din urmă nu s-a mai deslipit nici o clipă, îl numără cu mîndrie printre penații săi. Iar cînd după înfiriparea nopții, liniștea se lasă neturburată peste ulițele goale ale vechiului

oraș, și în lipsa circulației celor vii, recapătă un fel de ființare umbra acelor cari au fost, atunci, pe lîngă pasul singuratic al lui Eminescu care răsună pe caldarîmul din fața unui taler cu pastramă friptă și a unor oale cu must, se mai aprinde o lampă stingheră, îngălbenind un singur geam într-un șir de ferestre întunecate : e lampa la care Alexandru Philippide și-a depănat laborioasele lui meditații, în nopți de veghe prelungită, — și a cărei lumină nu poate să lipsească în această resurecție de fantome glorioase.

(Ședința din 28 Maiu 1935)

LIVIU REBREANU ACADEMICIAN

Răspuns la discursul său de recepție

Fotoliul academic pe care Instituția noastră l-a încredințat scriitorului Liviu Rebreanu este nou înființat. Lacul îi sclipește proaspăt, iar îmbrăcămintea n-are urmă de uzură. Preocupat să-și creeze sieși o tradiție, care momentan îi lipsește — și cum putea păși mai norocos decît chemînd să-l inaugureze pe unul dintre cei mai de seamă prozatori ai noștri ? — el nu poate oferi nici una aceluia care vine să-l ocupe azi. Înaintaș fără predecesori, noul nostru coleg n-a avut putința să facă în discursul său de recepție, după uzanța academică, elogiul unei personalități determinate : totuși, neputîndu-se sustrage sufletește, o dată în mijlocul nostru, datinei de a începe elogiind, și-a ales un alt obiectiv pentru laudă, un înaintaș, în felul lui, și dînsul : pe marele rezervoriu al neamului nostru, pe țăranul român.

Datorim acestei împrejurări pagina de convingere tare și de elocință însuflețită, pe care o ascultarăm acum, pagină în a cărei dialectică a străbătut ceva din energia aspră, din apriga vigoare a accentului cu care ne-a obișnuit romancierul în puternicele lui povestiri.

Dar cu toată bărbăția tonului, noul nostru coleg pare să fi întovărășit aceste elogii ale țăranului de oarecare sfială. Ne-o spune de altminteri singur, declarînd că

socoate o nedibăcie să lauzi pe cel slab și umil, fiindcă numai atunci cînd vorbești de reprezentantul unei clase puternice, poți avea certitudinea că lauda va prinde și va complace tuturor.

Aș ruga pe noul nostru coleg să nu considere Compania noastră, cel puțin din punctul acesta de vedere, inferioară sensibilității sale proprii. Ca să-i risipesc temerile exprimate, îi voi reaminti că Academia mai înainte de a fi un salon, este un cerc de intelectuali, iar intelectualul, mai mult sau mai puțin de rasă, are neapărat ceva din stofa de apostol care nu disprețuiește pe mojic și pe cel slab. Poate dimpotrivă, elogierea cuiva puternic, suit nu totdeauna prin merit, va deștepta în cercuri mai rafinate sentimente de frondă și de opozițiune. Chiar dacă în ce privește exteriorizarea, cărturarii nu merg în direcția aceasta, de regulă, prea departe, sînt totuși puțini aceia care împing obediența — pînă la intimitatea sufletului lor.

N-aș voi să pierd din vedere obiectivul principal al cuvîntării mele, care va trebui să îmbrățișeze întreaga activitate a colegului, pe care am cinstea să-l primesc în această incintă, și de aceea voi stărui numai în treacăt asupra discursului său de astăzi, desigur interesant mai puțin prin concluzia sa, cît și prin considerațiile proprii care au condus la acea concluziune.

Convingerea că valorile noastre culturale se cuvine să păstreze legătura cu „glasul pămîntului" și cu „spiritul autohton", că toți creatorii noștri numai menținînd „contactul spiritual cu țăranul român vor produce opere autentice... și universal prețioase", într-un cuvînt că trebuie necondiționat să se asculte de imperativul specificului etnic, ca suprem criteriu de creație și de diferențiere, convingerea aceasta care a fost substanța concluziunii discursului ascultat, nu este deosebit de nouă, ba am putea spune că e astăzi foarte răspîndită, uneori chiar pe cale să alunece în primejdioase exagerări. Căci este bunăoară o exagerare să extinzi principiul acela etnic chiar la cercetarea adevărului (științific sau filozofic) așa precum încearcă unii s-o susțină, ceea ce ar avea ca rezultat, dacă lucrul s-ar înfăptui realmente,

fărîmițarea unității și universalității adevărului în compartimente naționale distincte — un adevăr deosebit pentru fiecare națiune, — sfărîmîndu-se punțile de colaborare și chiar de înțelegere între popoare, amenințîndu-se cu disoluția însăși ideea de speță omenească, socotită cîndva de filozoful Platon ca un prototip superior, pe care lumea materială nu-l poate realiza întocmai, dar către care trebuie să tindă neîncetat, îndeplinindu-și o nobilă și nesovăitoare datorie.

Nu doar că la țărănime nu s-ar găsi pe alocuri așchii de gîndire pătrunzătoare și interesantă. Dar chiar înțelepciunea maximelor țărănești, adeseori uimitoare, își are în general valoarea ei, în măsura în care au reușit să încorporeze viziuni asupra adevărului etern și universal valabil, — iar nu pentru că ar fi spus lucruri pe care nu le poate simți decît un român, chiar dacă, evident, expresia lor e autentic românească. Dealtfel, nu pot învinui cîtuși de puțin pe colegul nostru că s-ar fi făcut părtaș și dînsul la asemenea exagerații, întrucît aplicarea principiului în chestiune o cere categoric — reproduc cuvintele sale întocmai : „mai ales în artă și literatură", unde desigur are dreptate. Păstrează totuși o tăcere, care poate fi semnificativă, cînd e vorba de adevăr și cunoaștere, după cum cred că nu s-a gîndit nici să ne întoarcem în viața practică la etica țăranilor și să adoptăm cumva, ca norme inspiratorii, comportările impulsive, pe care le-a zugrăvit cu halucinantă intensitate în romanul său țărănesc „Ion".

Elogiul frumos al țăranului era parcă indicat din partea colegului nostru și pentru a mai atenua o oarecare impresie de pîclă, pe care ne-a lăsat-o sumbra povestire a romanului citat. Recunosc că și în elogiul de astăzi țăranul nu ne-a fost prezentat fără defecte, ba parcă și marile lui isprăvi istorice s-ar datori, măcar în parte, unor însușiri, care absolut luate, n-ar merita cine știe ce calificative măgulitoare. Fără a mă pronunța asupra cazului de față, trebuie să recunoaștem ca principial profundă ideea că uneori succesele în viață se datoresc unor defecte, iar nu numai calităților, așa precum ar vrea să susțină o pedagogie convențională. Această convingere

pesimistă se poate îmblînzi cu gîndul că pînă la sfîrșitul sfîrșitului tot valorile luminoase triumfă și se impun. Dar pînă atunci e o cale lungă, pe care defectele își afirmă adesea valoarea lor vitală și netăgăduită. Nu știu ce vor crede istoricii de profesie, de interpretarea d-tale, scumpe coleg. Dar pentru moment ai avut norocul să-ți răspundă la discursul de recepție nu un istoric cu vederi precise, ci reprezentantul unei discipline deprinsă cu controversa și, de aci, mai indulgentă cu felurimea ipotezelor.

De asemenea, mai știu că o intuiție de artist poate nimeri cîteodată adevărul istoric, chiar fără aplicarea riguroasă a metodelor specialistului, că un istoric de însemnătate lui Frédéric Masson a recunoscut într-o împrejurare solemnă, că adevăratul său maestru la pătrunderea și înțelegerea evenimentelor a fost Honoré de Balzac, iar personal nu mă simt obligat a zîmbi față de versurile aparent naive sau pretențioase ale lui Edmond Rostand :

„Un rêve est moins trompeur, parfois, qu'un document"
sau
„Même quand il a tort, le poète a raison".

În fine, pentru a încheia, eu unul n-aș putea face dificultăți prealabile să acord intuiția trecutului, cuiva care a dovedit că posedă în așa măsură intuiția prezentului, încît a putut să zugrăvească c-o exactitate uimitoare — ca în „Răscoala" sau „Pădurea Spînzuraților" — unele întîmplări la care n-a participat și n-a fost martor niciodată.

Dar nu voi întîrzia, precum am spus, asupra expunerii istorico-ideologice, pe care colegul nostru ne-a făcut-o astăzi în formă abstractă, dialectică, mai ales că ea nu poate alcătui decît un mic episod în vasta lui activitate de scriitor, care curge îmbelșugat în altă albie : aceea care i-a atras un lung șirag de consacrări, încununate cu chemarea în Academie.

Căci oricare ar fi deosebirile de gust individual și oricîte nuanțe personale vor aduce unii și alții la judecarea operelor literare, nimeni nu poate contesta că Liviu Rebreanu n-ar fi unul din aceia care au contribuit mai mult, în ultimele două decenii, la înălțarea prestigiului literelor românești. Scrierile lui, îndeosebi cele epice, s-au desfăcut în numeroase edițiuni, au intrat în conștiința

publică cu titlul și conținutul lor, servesc adeseori ca unitate de măsură pentru lucrările de același gen, după cum vor servi ca modele, fecund inspiratoare pentru acei cu talent, descurajante poate pentru acei cu aptitudini mai reduse. De asemenea nu fără o legitimă mîndrie luăm cunoștință de larga lor difuzare dincolo de hotarele țării, unde au fost curînd traduse în numeroase și variate idiomuri : germanice, neolatine, slave, turanice, chino-japoneze, plimbînd pe mai multe continente posibilitățile de înfăptuire literară ale nației noastre, pînă în prezent nu de ajuns de cunoscute. Pot să destăinuiesc o mărturisire directă pe care mi-a făcut-o unul din traducătorii romanului „Ion" — e vorba de colegul nostru corespondent Pierre Mesnard, bun cunoscător al limbii române, emerit universitar francez și comentator valoros al filozofiei carteziene. Întîlnindu-l anul trecut la Alger, cîteva luni mai înainte ca el să fi schimbat roba profesorului cu uniforma de căpitan de artilerie în serviciul patriei sale, acest tînăr cugetător plin de făgăduințe mi-a împărtășit entuziasmul său pentru acest puternic roman românesc, și mi-a arătat cum cîțiva ani de zile și-a întocmit viața sa spirituală, alternînd adîncirea lui Descartes cu tălmăcirea pe franțuzește a lui „Ion", — o tovărășie de care autorul romanului n-ar putea fi decît realmente măgulit. Cu faima de meșter mare al geniului epic a străbătut numele colegului nostru și în țară și în străinătate, cu toate că dînsul a mai scris și în alte genuri literare, cum ar fi în teatru, ba pot să afirm, fără teamă de a greși prea mult, că dintre toți romancierii noștri de seamă este acela care a încercat teatrul cu mai mult noroc. Dealtfel, și în romanele sale, dialogul personajelor nu este strivit de partea narativă, ci înflorește viu și dramatic, încît fără multă trudă din partea adaptatorilor, unele din romanele lui Rebreanu au putut fi transpuse cu real succes pe scenă. Dar desigur, forța de căpetenie a scriitorului nostru e romanul și nuvela, mai ales romanul, fiindcă suflul vijelios și puternic al acestui făuritor de viață n-a putut încăpea comod în spațiul restrîns al nuvelei, unde mai potrivit se joacă zefirii și se incrustează nuanțe delicate. Deși nu trebuie să

uite nimeni nuvelele sale cutremurătoare : „Catastrofa", sau „Ițic Ștrul dezertor", capodopere necontroversate, care ne dovedesc că autorul lor, osebit de puterea intensă a creației, nu e străin nici de meșteșugul greu al concentrării și conciziunii.

Dar notorietatea sa fixată și răsunătoare începe cu romanul, — cu „Ion". Deși puțină piclă apăsătoare înconjura, cum ziceam, această epopee a țărănimii ardelene — cu un erou care-și snopește părinții în bătaie — însă prin puterea epică, prin numărul considerabil al personajelor amestecate în povestire, prin combinarea savantă a micilor acțiuni răzlețe, care se întrețes cu dibăcie într-o vastă canava unde nici un fir nu se pierde și toate ajung la țintă, în sfîrșit prin realismul brutal cu care ni se zugrăvește acel microcosm de instincte și patimi elementare. „Ion" este un roman social puternic, care a dezlănțuit, după succesul său, o producție febrilă de romane.

Pînă la „Ion" romanul românesc a reprezentat un curaj răzleț, avanposturi pe care grosul scriitorilor le lăsau să se îndepărteze, fără a le urma. Liviu Rebreanu e acela care a reușit să antreneze masele scriitoricești în făgașul romanului. Este drept că în acest antrenament au fost tîrîte și elemente mai slabe, care ar fi putut rămînea cu folos la îndeletniciri mai modeste. Dar încercările neizbutite se elimină de la sine, iar principalul rezultat a fost un gust și un elan tot mai viu pentru cultivarea romanului. Însă acel care poate a fost îmboldit mai tare, de primul d-tale succes de romancier, iubite coleg, ai fost d-ta însuți, continuîndu-ți fresca epică, cu o hărnicie și cu un răsunet nedezmințit. Ba, unele noi romane au stîrnit, cel puțin la unii, un entuziasm care a depășit pe acela pentru „Ion".

E cazul mai ales cu „Pădurea Spînzuraților" și cu „Răscoala", unde puterea evocatoare, măcar la unele capitole, nici nu fusese sprijinită de experiența d-tale proprie. Cel puțin la „Ion" documentarea ți-o strînseseși singur la fața locului, în acel colț năsăudean de unde-ți tragi obîrșia, căci ești născut acolo, la răscrucea Transilvaniei cu Moldova, amîndouă provincii deosebit de binecuvîntate la zămislirea talentelor literare. (Cum vezi, scumpe coleg,

te-am tras puţin şi de partea Moldovei mele şi poate mai tare decît trebuia, dar aşa se întîmplă cu scriitorii mari : ajunge o umbră de justificare ca să-i revendice toată lumea).

Desigur, nu eşti primul scriitor care zugrăveşte magistral medii cu care n-a avut atingere directă şi, cu atît mai mult experienţa lor nemijlocită.

Academicianul francez Paul Bourget, nu de mult dispărut, lăsînd în amintirea urmaşilor nu numai fizionomia sa de romancier, ci şi pe aceea a unui critic ascuţit, a scris odată textual următoarele : „Cei mai mari pictori ai naturii omeneşti, acei care i-au scrutat mai adînc misterele şi tălmăcit în chip mai elocvent bucuriile şi suferinţele, fost-au ei oameni care au trăit o viaţă pasională, încărcată de drame ? Nu, ci mai degrabă au fost meşteri profesionişti, cu experienţă personală scurtă, cu o existenţă mediocră şi goală, puţin amestecaţi pe scena vieţii şi ale căror aventuri mai importante au fost operele lor. La ce moment Shakespeare bunăoară a putut să trăiască efectiv şi să se lase rostogolit de vîltoarea omenească, el care a cumulat, în decurs de treizeci de ani, funcţiunile absorbante de autor dramatic, de actor şi de impresar ? De asemenea, la ce moment Molière, al cărui meşteşug îl ţinea la o parte de lume şi care a experimentat dragostea în condiţii aşa de mărunte, aproape aşa de ridicole ? În sfîrşit, la ce moment Balzac, acest salahor al scrisului, care înainte de 1829 compusese o întreagă bibliotecă de romane iscălite cu pseudonim, şi care de la 1829 la 1849 a conceput şi realizat cele patruzeci de volume ale „Comediei umane ?".

Cum vezi, n-am vrut să te las singur, scumpe coleg, în ce priveşte arta miraculoasă de a reda la perfecţie o realitate pe care n-ai trăit-o de-a dreptul. Dar, oricum, te-am aşezat, cu ajutorul rîndurilor citate într-o companie glorioasă, unde te poţi simţi chiar şi mai mîndru decît ai fi iniţiat domnia-ta însuşi sistemul, sau ai fi primul caz al întrupării sale izbutite.

Cariera literară a lui Liviu Rebreanu numără cel puţin două decenii de succese. În timpul acesta, critica noastră autorizată şi-a spus cuvîntul în repetate rînduri, analizînd opera şi definind-o cu cele mai nimerite caracterizări. Nu

voi căuta astăzi – cînd trebuie să-mi sprijin şi eu elogiul pe o caracterizare –, nu voi căuta – de dragul originalităţii – să prezit creaţia literară a noului nostru coleg într-un fel în care n-a mai făcut-o nimeni, mai ales că am putinţa să evit întrucîtva banalitatea repeţirilor, prin aceea că aceleaşi lucruri se pot lega în capul fiecărui de alte aduceri aminte şi se pot nuanţa în chip deosebit.

Liviu Rebreanu este mai înainte de toate un puternic scriitor realist, duşman instinctiv al artificiilor care deformează realitatea şi-i dau – fireşte cu scuza bunelor intenţii şi a unor nobile aspiraţii – un aer fals sau convenţional. Chiar războiul, cu vitejiile lui eroice, nu ne este descris, de acest mare epic al nostru, în chip romantic şi idealizat, ci sumbru, groaznic, sinistru. Eroismul – care de altfel nu lipseşte – e îmbinat cu brutalitatea vieţii, răsărind pînă la urmă luminos dintr-însa, iar nu inserat, cum se întîmplă adesea, în atmosfera unei poezii factice şi artificiale.

Fără a împuţina cîtuşi de puţin coardele sufleteşti ale poporului nostru şi posibilităţile lui verificate de creaţie artistică, îmi voi exprima totuşi credinţa că realismul e poate forma de artă cea mai potrivită cu bunul simţ al acestui popor, în genere fără înclinări deosebite pentru declamaţie sau convenţional şi avînd poate ca singură manieră de mascare a adevărului, discreţia şi sfiiciunea.

Liviu Rebreanu zugrăveşte viaţa aşa cum este, în arta lui realisto-naturalistă. De altfel, zugrăvirea exactă poate fi considerată îndeobşte ca o condiţie de viabilitate artistică, o condiţie pe care, măcar în formă minimală, trebuieşte să şi-o însuşească orice direcţie literară. Chiar o operă de fantezie romantică, atunci cînd a izbutit să se menţină, e că are o latură exactă, un fond de adevăr, – pe care arta naturalistă nu face decît să-l îngroaşe, în acelaşi timp subţiind pînă la nefiinţă elementul convenţional. Postulatul zugrăvirii credincioase este aşadar un fapt artistic esenţial şi e simptomatic că un aşa-zis adversar al naturalismului, ca Brunetière, a trebuit să se justifice, spunînd că în fond el nu atacă naturalismul, ci din contră „qu'il le défend contre lui-même, contre ses excès, contre les courtisans de son propre succès".

Țin să relev cu deosebire că realismul colegului Rebreanu nu se mulțumește mai niciodată cu zugrăvirea unei vieți mărunte și monotone, așa cum este a majorității oamenilor, el nu socoate intriga indiferentă, ci caută – în deosebire de alți scriitori realiști – simultan cu descrierea vie, evenimentul interesant și – dacă se poate – chiar senzațional. Autorul își dă seama că arta n-are numai rolul redării fidele și – dacă vreți – tipice, ci și datoria de a te scoate din banalul cotidianului, sau de a întregi viața zilnică cu întîmplări, desigur verosimile, dar mai neobișnuite. Evadarea în tipic nu strică să se împerecheze cu aceea în dramatic și senzațional.

Nici o mirare că într-o zi autorul nostru era să încerce romanul polițist, așa precum singur își denumește ultimul său roman : „Amîndoi". Aici apare, și mai în relief firește, dragostea sa de senzațional, cu toate că ea, chiar în cazul acesta, rămîne încadrată tendințelor zugrăvirii realiste. Căci deși în toată țesătura istorisirii se vede negreșit intenția de a încurca pe cititor, după cum se simte „aranjamentul" meșteșugit al întîmplărilor și mîna autorului la spate, totuși evenimentele sînt așa de viu prezentate și înlănțuirea lor pare atît de firească, încît chiar romanul acesta păstrează tinctură realistă, mai ales că cu prilejul crimei misterioase a cărei dezlegare se face abia la urmă, se perindă o frescă de scene și tipuri provinciale, realmente savuroase.

Puterea evocatoare a povestitorului Rebreanu este slujită în toată galeria operelor sale de un stil viguros și natural, ale cărui culori mai mult întunecate sînt cînd trase cu pensula, cînd așternute gros cu cuțitul. Dacă ar fi să-l compar pe scriitorul nostru cu scriitori celebri de aiurea – căci va trebui să mai treacă poate vreme pînă cînd literatura națională ne va oferi destule exemple autohtone pentru a găsi analogiile caracterizatoare în propriul ei cuprins – dacă ar fi deci să-l compar cu scriitori de aiurea (și mi se va ierta dacă mă refer de preferință la acea literatură care-mi este mai de mult familiară și s-a coborît în mine mai adînc) aș putea spune că stilul lui Rebreanu reprezintă o mijlocire între scrisul lui Zola și

acel al lui Maupassant. Are mult din forța animatoare a celui dintîi dar combinată cu ceva din precizia și măsura celui de al doilea prozator. În orice caz, el se opune stilurilor întortocheate și maladiv chinuite de setea noutății, așa că aș putea să reactualizez, în legătură cu proza lui Rebreanu, cîteva rînduri din unica și celebra prefață a lui Guy de Maupassant, unde marele scriitor repudia cu hotărîre – reproduc textual : – „vocabularul bizar, complicat și chinezesc, care ni se impune astăzi sub numele de scriere artistică". (Să constatăm în treacăt că stilul natural al autorului acelei prefețe a supraviețuit stilului artificial, cu pretenție de artă rafinată, al celor vizați de către el.)

Aș mai putea să adaug că abundența și revărsarea vijelioasă a inspirației lui Rebreanu îl îndepărtează și de categoria acelor scriitori, aceștia sănătoși și realmente artiști, care cizelează și migălesc fiece propoziție c-o îndărătnică sforțare, ce însă, măcar în unele momente, poate părea exagerată. Nu s-ar putea spune în orice caz despre Rebreanu ceea ce Dumas – fiul a spus odată – cu puțină răutate – referitor la Flaubert, că „omul acesta îi face impresiunea cuiva care doboară un stejar pentru a construi o cutioară ; cutioara e perfectă, dar parcă pentru atîta e prea mult să doboare un arbore întreg".

Liviu Rebreanu îți pare mai degrabă că dezrădăcinează mulțime de stejari pentru a alcătui dintr-înșii bîrnele uriașe ale unor construcții de ciclop. El nu cizelează excesiv stilul, dar îl animează de suflul unei puteri epice neobișnuite, făcîndu-l năvalnic cu valul în spumă. N-aș putea totuși spune că scriitorul nostru nu este preocupat de aproape de scrierea îngrijită, plastică și bine ritmată, ceea ce o dovedește oricare din operele sale ; nici chiar că n-ar fi obsedat efectiv de perfecția artistică și de frumos în genere, ceea ce ne-ar mărturisi-o și călătoria sa la Paris, pe care ne-o povestește în cartea sa : „Metropole" și unde ne spune – mișcat dar fără nici un fel de emfază – că mai în fiece zi petrecută în capitala Franței, oricare i-ar fi fost direcția raitelor și natura intereselor, nu putea să nu se abată o jumătate de oră la Luvru numai pentru a

contempla Venera din Milo și a se mai impregna o dată de grația incomparabilă a statuii, căreia capriciul mutilărilor a mai adăugat parcă un coeficient de frumusețe realizării artistice însăși.

Trebuie să relevez de asemenea că vigoarea brutală a unui stil, foarte propriu să zugrăvească mișcările de mase și furia instinctelor primare, nu-l împiedică pe autor să aibă cîteodată tonuri de gingășie impresionantă, de care beneficiază mai ales — precum just s-a observat — unele siluete feminine, așa că de fapt întîlnim în opera literară a noului nostru coleg, aproape toată gama stilistică, de la violența sălbatică, la duioșia suavă, putîndu-i-se aplica astfel, fără greș, unele versuri, în care Victor Hugo se descria, orgolios, pe sine însuși :

Mon vol est sûr
J'ai des ailes pour la tempête
Et pour l'azur !

Un adevărat romancier trebuie să fie un psiholog, — și Liviu Rebreanu evident că este. Poate că n-ar fi recomandabil ca scriitorul să intercaleze în povestire, întrerupînd-o, lungi analize abstracte și fastidioase, disecînd abuziv mecanismul lăuntric al sufletului, așa cum obișnuia pe vremuri Paul Bourget, despre care același Dumas-fiul spusese, într-o butadă, că îi face impresia unui om care cînd îl întrebi cît este ora, el în loc să-ți răspundă, ori eventual să-ți arate cadranul ceasornicului, s-apucă să-i desfacă mașinăria.

E desigur preferabil pentru farmecul povestirii, ca evoluția psihologică să rezulte din fapte, ori măcar să fie încorporată în fapte, străvăzîndu-se prin ele. Dealtfel nu numai exigențele plastice ale artei, dar chiar psihologia de astăzi, n-ar mai fi favorabilă procedeului lui Bourget, întrucît știința psihologică modernă trece dincolo de mecanica elementelor psihice cunoscute, în adîncuri întunecate, care pot izbucni fără legătură aparentă și nu pot fi decît sugerate sau tălmăcite indirect.

În povestirile lui Rebreanu se deschide mașinăria ceasornicului foarte rar, dar evoluția orelor îți este arătată

cu precizie și cu putere, întocmai ca la un ornic de turn secular care îți vestește necontenit timpul, cu bătăi sonore și vibrante care te scoală din somnul cel mai adînc. Așa e în genere de expresivă zugrăvirea evenimentelor și elocința faptelor că te face să vezi străfundul sufletelor, fără nici o disecție pedantă. Îmi voi permite totuși cu toată admirația pe care o nutresc pentru realizările literare ale noului nostru coleg, să menționez că uneori, deși foarte rar, sub influența poate a romanelor rusești, veșnic încărcate de surprize psihologice, găsim și în evoluția morală a unor personaje ale romanului lui Rebreanu, unele obscurități superflue. Așa ar fi în, de altfel, splendida „Pădurea spînzuraților", cazul locotenentului Bologa, personaj de-a capul complicat, ceea ce se traduce la exterior prin oarecare incoerențe de atitudini, împotriva cărora n-aș avea nimic de obiectat, mai ales că pînă la urmă ele se înșumează pe un fir, iar din totalizarea lor rezultă tipul viu al unui personaj bogat și frămîntat sufletește. Numai în scena finală, cînd se precipită catastrofa, aș fi vrut evoluția sufletească a eroului, ceva-ceva mai limpede, oricare ar fi participarea întunecimilor subconștiente, desigur greu analizabile, dar care nu trebuie în tot cazul să dea impresie de arbitrar. Mai ales că arta, paralel cu oficiul intensificării culorilor, îl mai are nedespărțit și pe acela al clarificării obscurităților, măcar și cu o slabă geană de lumină.

Elogiul meu, făcut cu mulțumirea unor convingeri bucuroase să se exteriorizeze, se apropie de sfîrșit.

Nu pot însă mai înainte de a încheia să nu fac mențiune, iubite coleg, că operele cu care ai îmbogățit literatura românească nu se mărginesc îndeobște să prezinte largi fîșii de viață, individuală și colectivă. Ele cuprind adesea și probleme de un ordin mai înalt, sociale sau chiar metafizice, cum este acel roman, ce pare a face o figură curioasă în ansamblul scrierilor d-tale : „Adam și Eva", în care pentru prima oară părăsești mediul românesc și ne transporți rînd pe rînd prin țări exotice și epoci

diferite, pentru a concretiza ideea metafizică a supravieţuirii şi a unei reîncarnări succesive a sufletului, pînă ce va ancora la urmă pe un plan ontologic de linişte netulburată.

„Adam şi Eva" e o salbă preţioasă de poveşti exotice, aşezate pe un fir metafizic, ce face din această operă o încercare ambiţioasă şi oarecum temerară. Dar şi dacă s-ar rupe firul acesta subtil şi pretenţios, pentru unii poate chiar impresionant, tot rămîn mărgăritarele unor poveşti colorate, în care a fost topită o vastă erudiţie mitologică sau istorică, şi în care fluiditatea stilului dobîndeşte pe alocuri o vrajă şi un farmec deosebit.

In orice caz, romanul acesta e un testimoniu pentru varietatea mijloacelor dumitale artistice, care nu pot fi exclusiv închise în formula naturalistă. Procesul evoluţiei sufleteşti individuale este, cum ştim, la toată lumea, un proces de îngustare treptată. Bogăţia năzuinţelor din tinereţe se tot reduce mereu, pînă cînd rămînem la urmă, în cazul cel mai norocos, oamenii unei orientări singulare, ori să zicem a unei aptitudini determinate. Dar pe marginea acestei linii unice veghează în umbră şi alte veleităţi înăbuşite, care însă nu amuţesc cu totul şi aspiră cînd şi cînd la viaţă. De acest fapt psihologic se leagă faimosul „violon d'Ingres", expresie a unor slăbiciuni în care lumea nu prea are îndeobşte încredere. D-ta ai avut cel puţin norocul ca manifestările laterale să ţi se ivească tot în cadrul literaturii şi chiar al romanului, sub forma de încercări dincolo de cărarea naturalistă, ba chiar să-ţi asiguri şi în această regiune preţuirea sinceră a multora, dacă nu chiar la fel pe a tuturor.

Am deviat însă puţin de la chestiune, — fiindcă era vorba principial de prezenţa problemelor mai înalte în structura marilor d-tale romane.

Dacă consideraţiile metafizice par a constitui o excepţie izolată, în schimb, problemele sociale sau politice formează un substrat obişnuit al povestirilor făurite de darul d-tale creator. Dintre aceste probleme care frămîntă ori au frămîntat nu de mult actualitatea, voi menţiona pe una deosebit de delicată, care s-a pus incisiv în vremea războiului nostru de întregire : e vorba de cumpăna morală în care vicisitudinile politice au aruncat pe fraţii noştri ardeleni, forţîndu-i numaidecît să aleagă între două căi ireconciliabile : sau să alerge lîngă fraţii de acelaşi sînge, porniţi să-i elibereze, sau să rămînă sub steagul statului străin unde juraseră credinţă. Această răscruce care numai o declamaţie ieftină îşi va fi închipuit că era uşor de rezolvat a fost reluată şi în roman şi în nuvele de vigurosul nostru prozator. Desigur, aşa cum s-a petrecut şi în realitatea istorică, pînă la urmă biruieşte glasul datoriilor către neam. Însă ni se zugrăveşte cu mare intensitate dramatismul luptei sufleteşti, încleştarea conflictului, care nu era cel cornelian, între datorie şi pasiune, între înger şi bestie, ci dilema dintre două datorii, una pecetluită de mistica jurămîntului, cealaltă strigată de adîncurile inefabile ale fiinţei. Era glasul a două trîmbiţe diferite care se opuneau, chemîndu-te fiecare înspre zarea ei, dar amîndouă transcendente, amîndouă prevalîndu-se de înălţimea unui plan de etică superioară.

În însăşi opera aşa de valoroasă a colegului nostru, paginile care cristalizează această cruntă dezbinare lăuntrică sînt dintre cele mai zguduitoare. Fără să mai vorbesc de faptul că oarba complicaţie a împrejurărilor conduce obişnuit la moartea eroului, fie de ştreangul acelora pe care se hotărîse a-i părăsi, fie de glonţul neştiutor al acelora către care se îndruma.

Terminînd aceste cîteva reflecţii, care sînt departe de a istovi ceea ce se poate spune despre opera scriitorului Rebreanu, dar care au fost adaptate cadrului nostru circumstanţial şi n-au urmărit alta decît să dea o motivare onestă unui elogiu convins, socotesc că e timpul să închei.

Nu ştiu cît de serios crede colegul nostru în migraţia sufletelor şi în posibilitatea reîncarnării lor după moarte. Iar în cazul cînd această idee e la dînsul mai mult decît o jucărie de romancier, nu ştiu ce reîntrupări aşteaptă pentru sine, după ce-şi va fi împlinit rosturile vieţii sale pămînteşti. Dar de un lucru poate fi sigur de pe acuma : de supravieţuirea numelui său, atît cît va exista o literatură românească şi oameni care să se desfete de fru-

museţile ei. Iată, iubite coleg, o nemurire certă pe care n-o mai aştepţi de la cine ştie ce misterioase posibilităţi metafizice, ci pe care ţi-ai cucerit-o singur prin munca şi meritele d-tale. Academia desemnîndu-te să completezi ghirlanda iluştrilor prozatori care te-au precedat mai de mult în această incintă, n-a făcut decît să consfinţească o situaţie de fapt. Academia în genere nu se precipită, şi de aceea uneori poate să şi întîrzie. Dar totuşi, cu toată circumspecţia sa naturală, îi place să şi anticipeze, iar în cazul acesta al d-tale, instituţia noastră e convinsă că a anticipat, cu încredere desăvîrşită, asupra viitorului şirag de scrieri valoroase pe care pana d-tale neobosită ni le va dărui şi de acum înainte.

Exprimînd aceste nădejdi, lipsite de orice element himeric, termin cu formula bătrînească, a cărei simplitate caldă nu poate fi înlocuită de nici o meşteşugire stilistică, cu formula tradiţională : Fii binevenit în mijlocul nostru !

E. LOVINESCU

Discurs rostit la funeraliile sale (1943)

Nu în calitate de ministru al şcoalelor vorbesc la această tristă împrejurare despre fostul profesor Lovinescu. De cîţiva ani nu mai făcea parte din învăţămînt, dar aş putea spune că întotdeauna el a depăşit cadrele învăţămîntului cu puternica sa personalitate, care îşi revărsa bogată forţele ei creatoare, cu mult peste marginile catedrei modeste, la care Statul l-a utilizat. Posterităţii nu-i va veni să creadă, dar Lovinescu n-a fost decît profesor de liceu. Doctorul de la Sorbona, scriitorul erudit al atîtor monografii literare, criticul infatigabil care a apreciat cu iscusinţă viaţa literară contemporană, i-a prins caracterele şi desluşit izvoarele, autorul a zeci de volume pline de substanţă şi ademenitoare de graţie stilistică, omul acesta n-a putut ajunge la Universitate, după cum n-a întrunit nici voturile necesare atunci cînd a fost propus să intre la Academia Română.

Capetele confuze care se împodobesc cu falsul dispreţ al clarităţii, sufletele vindicative care nu îngăduie să li se spuie adevărul în faţă, cînd acesta nu este de natură a le înălţa, pretenţioşii care nu cred că există ştiinţă fără pedantism, şi-au dat mîna ca să aştearnă drugi de barieră în drumul acestui om de elită, care păşea cu demnitate, nu avea nici darul combinaţiilor de culise şi nici arta plecăciunilor linguşitoare. Desigur, aceluia care azi ne

părăsește i-a lipsit stăruința luptei. Aștepta să i se facă dreptate de la obiectivitatea oamenilor și de la onestitatea cugetului lor. Dar această nobilă atitudine, pururea împăcată cu renunțarea, l-a dus la înfrîngeri nemeritate, peste care lumea trecea cu indiferență, dar pe care, sunt sigur, viitorul le va judeca cu asprime. Căci învinsul situațiilor oficiale și-a desfășurat fără întrerupere publicațiile sale numeroase, cele mai multe în domeniul criticii și istoriei literare, unde a strălucit, a deschis drumuri și, în pofida bîrfitorilor, a strîns în permanență cete de discipoli și admiratori. Pînă în ultimul moment pana sa activă n-a încetat să lucreze ; chiar în lunile teribile de boală, cînd nu mai rămăsese dintr-însul decît o palidă umbră, și avea zilnic deasupra coasa deznodămîntului, chiar acum activitatea sa scriitoricească n-a dat semne de oboseală, ba dimpotrivă, probe de intensificare. Nu mai puțin de cinci volume închinate „Junimei literare“, au fost elaborate în acest amurg accelerat, care se precipita fulgerător în taina nopții veșnice.

L-am cunoscut pe Lovinescu pe băncile Universității. Ne-am legat prieteni și am rămas pînă în ultima zi. Dispariția lui, vechi camarad de generație, îmi lasă un gol și în mine și în vecinătatea mea. Mă simt mai singur și frigul pustiului în juru-mi se lățește. Acum doi ani aproape, cînd dînsul împlinea 60 de ani de viață, i-am scris într-un album omagial că îl ajung și eu din urmă, la un scurt interval. Nu știu cît timp mă mai desparte de țărmul la care scumpul meu prieten a acostat acum prematur și definitiv.

Nu putem ști fiecare, ce destin ne este hărăzit și de aceea acum, la despărțire, găsesc mai nimerit, ca în loc de „adio“, să-ți spun „la revedere.“

V

AFORISME

Timpul în unele privințe are proprietățile unei sfere. După cum, din cauza rotunzimei pămîntului, corăbiilor care se depărtează de țărm nu li se mai văd decît vîrfurile, tot așa epocilor care se-ndepărtează de prezent, nu li se mai văd decît culmile.

* * *

Valoarea unei idei se arată ca și grația unei fecioare : cînd se prinde-n horă cu altele !

* * *

Un sistem filozofic e ca un munte bine amenajat : Drumuri cu pantă lină, bănci, adăposturi, terase cu perspective vaste. Toate acestea se pot pretinde unui sistem de cugetare ; nu i-se poate însă cere ca în vîrful muntelui să aibă o scară, care să ne ducă la cer.

* * *

C-o laturе și două unghiuri se măsoară distanța pînă la soare ; c-o singură suferință, aceea pînă la Dumnezeu.

* * *

Filosofii și-au croit specialitatea lor, părăsind lumea simțurilor și înjghebînd cu mintea o lume nevăzută. Filosofi sînt totuși și aceia cari au crezut că nu pot rămînea liniștiți în cuprinsul lumii simțurilor, mai înainte de a dărîma lumea pe care au construit-o ceilalți. Berkeley e tot așa de filosof ca Platon !

* * *

Spațiul este un vast bazin, în care se zbat viețuitoarele ca peștii în apă. Moartea poate că nu e decît momentul în care undița divină ne scoate pe-un mal nevăzut.

* * *

Atunci cînd ai dărîmat argumentele unui adversar, nu i-ai dărîmat cu asta și concluzia, ci numai dreptul lui de-a o susține.

* * *

Consequența desăvîrșită este poezia încăpățînării ; inconsequența neîncetată este caricatura evoluțiunii.

* * *

Citațiile din opera de artă, al cărui subiect îl povestești, au tocmai rostul acelor însemnări, care se găsesc din distanță în distanță pe drumurile de munte, pentru a-ți arăta înălțimea la care de afli de-asupra nivelului mării.

* * *

Faptul că oamenii așteaptă recunoștință pentru serviciile ce fac, dovedește că și atunci cînd dăruim, nu ne putem desbăra de gîndul că vindem.

* * *

Scepticismul a fost pentru gîndirea noastră, cum e norul de ploaie pentru lumina soarelui : la început o întunecă, dar pe urmă o resfiră în curcubeu.

* * *

Moda este revanşa lucrurilor efemere asupra celor eterne.

* * *

Lumina lunii e mai plăcută decît a soarelui fiindcă e dar din dar...

* * *

Viaţa nu este nici aşa de rea precum se spune, nici aşa de minunată precum am vroi-o.

Şi nu ştiu de ce trebuie s-o lăudăm mai tare : pentru că e mai presus de bîrfelile asprimii noastre critice, sau fiindcă stă mai prejos de halucinările dorinţelor noastre nesocotite.

* * *

Istoricul se aseamănă cu un călător care stă în trăsură pe scăunelul din faţă : nu vede lucrurile decît pe măsură ce ele rămîn înapoi.

* * *

Adeseori, în mari momente istorice se pun în evidenţă oameni, necunoscuţi în ajun ; fiindcă securea se iveşte atunci cînd e să se doboare codri şi nu se mişcă atîta cît s-ascut numai nuielele.

* * *

E curios cum ca să capeţi titlul de „fiu al lui Dumnezeu" trebuieşte de cele mai multe ori să nu-i semeni !

* * *

Mila este vata cu care înfăşuri nu atîta rănile altuia, cît propria ta teamă de-a nu scandaliza destinul, fiind fericit pe cînd altul suferă...

* * *

Urechea este un organ care exercită o adevărată tiranie asupra noastră ; de asta ne închipuim că nu există o energie acolo unde nu e şi tapaj.

* * *

Aforismele sînt ca nişte bucăţele de oglindă spartă. Alături de neajunsul de-a fi prea mici, prezintă însă un avantagiu pe care nu-l aveau ca părţi integrante ale unei oglinzi mari : aceea de a te reflecta fiecare în întregime.

* * *

Un şes imens e monoton şi searbăd, dar îţi lasă privirea să alerge liberă pînă la orizont, pe cînd munţii înalţi te pot vrăji cu măreţia lor copleşitoare, dar îţi opresc vederea să treacă dincolo de ei. La fel cu oamenii, care te fascinează şi te domină, dar îţi împiedică adesea zborul cugetării de creştetul personalităţii lor.

* * *

O femeie drăgălaşă poate să nu fie şi autentic frumoasă, tot aşa precum oamenii de spirit pot să nu fie şi profund inteligenţi.

* * *

Noţiunea de „ambiţie" are două înţelesuri : unul bolnăvicios şi regretabil, legat de setea de a parveni ; altul, firesc şi valoros — năzuinţa omului de a se depăşi pe sine şi, cu aceasta, poziţia sa actuală. Marea majoritate a autorilor de maxime şi aforisme osîndesc cu asprime ambiţia,

considerînd-o în sensul ei peiorativ. Dar o dovadă că există și înțelesul ei pozitiv, este limbajul care condamnă lipsa de ambiție la oamenii tembeli care se mulțumesc cu situații minore, în ciuda însușirilor, lăsate în paragină. În raport cu aceștia, vorbirea curentă se exprimă : „Ce păcat că au fost fără ambiție !"

* * *

Anticii considerau al treilea pahar cu vin ca limita cumpătării și avînd ca efect specific somnul. Modernii cumpătați acceptă și dînșii în genere cuantumul de trei pahare, însă socotesc mai degrabă că cel de-al treilea, în loc să provoace somnul, ridică la maximum vivacitatea intelectuală...

* * *

Limba răutăcioasă nu este întotdeauna un semn de răutate sufletească. Uneori nu este decît o armă de apărare, dată chiar oamenilor cu inimă bună incapabili de-a face vreun „rău" cuiva.

* * *

Iubirea și amorul sînt din aceeași familie, frați care adesea își împrumută unul numele celuilalt. Totuși iubirea e baza altruismului, pe cînd amorul exprimă adesea un egoism feroce și furibund.

* * *

Părinții oamenilor mari, chiar dacă nu s-au bucurat din partea acestora de prea multă afecțiune, le datoresc totuși intrarea în „eternitate", ceea ce prin ei înșiși nu ar fi putut niciodată dobîndi.

Nu știu dacă în locul acestei perspective grandioase, n-ar fi preferat mai multă duioșie.

* * *

Tinerii pretind să înlăture pe bătrîni, arătînd nu numai scăderile lor, ceea ce este o justificare, dar și invocînd data nașterii lor, ceea ce de multe ori nu dovedește nimic.

* * *

Neavînd putere să inventeze forme artistice noi, care să înlocuiască pe cele clasice, unele manifestări moderniste preferă a satisface febra schimbării, adesea retrogradînd pînă la primitivism, pe care îl prezintă ca ultim cuvînt al progresului.

* * *

Mulți oameni sînt generoși din calcul ; din cauza lor, la atîția le vine greu să creadă că există și oameni generoși din fire, din temperament.

* * *

Între oratori și actori sînt multe afinități, dar și o deosebire esențială : la orator o pasiune preexistentă generează textul pe cînd la actor, dimpotrivă, un text prealabil îi dezlănțuie pasiunea.

* * *

Titlul de arhitect se decerne acelora care construiesc edificii după planuri proprii și niciodată aceluia care demolează construcțiile altora.

* * *

În schimb, titlul de filozof se acordă nu numai acelora care au construit vaste sisteme de gîndire, dar și acelora care au dărîmat construcțiile celorlalți, conchizînd că omul nu le poate realiza valabil.

Protagoras și Pyron s-au bucurat de acest titlu, la fel cu Platon și Aristotel.

* * *

Alpinistul care urcă îndemînatec pe potecile înguste ale muntelui, ajungînd sprinten pe culme, e admirat sincer de toată lumea pentru voinicia sa. Dar aceluia care prin munca și meritele sale, se ridică sus, pe treptele vieții sociale, cei mai mulți atribuie această ascensiune — nu capacității sale, ci... norocului.

* * *

E periculos să amîni o lucrare pentru a doua zi. Căci a doua zi sau mîine are o vrajă ce îţi poate prelungi amînarea pînă la renunţare.

* * *

Posibilul este mai vast decît Realul, acesta din urmă oprindu-se pe pragul viitorului, pe care-l lasă exclusiv în seama posibilităţii.

Realul posedă şi dînsul o superioritate asupra posibilului, aceea că el este un fapt concret, pe cînd posibilul nu e decît o noţiune abstractă.

Totuşi acea parte din viitorul-posibil care constituie un ideal al activităţii omului, nu este o abstracţie pură, ci o idee-forţă activînd cauzal la realizarea ei.

* * *

În vechile legende din vremuri de mult apuse, găsim două tipuri de eroi – Achile şi Siegfried – viteji invincibili, dar care aveau în trupul lor o părticică vulnerabilă, greu de nimerit, dar căreia pînă la urmă i-au căzut victimă.

E un simbol admirabil, pentru un adevăr neîndoielnic, că un om, oricît s-ar apropia de perfecţiune, n-o poate atinge niciodată, fiindcă orice făptură limitată – oricare i-ar fi înzestrarea – rămîne ca o oază de imperfecţiune, care în împrejurări vitrege îl poate doborî.

Ba am putea să spunem că un exemplar individual, cu cît ar avea natura mai complexă, cu atît e mai grea armonizarea însuşirilor sale multiple, iar această fisură la armonizare reprezintă o periculoasă parte vulnerabilă.

* * *

Pe zidul unor splendide mînăstiri moldoveneşti, în fresce care zugrăvesc scene biblice, meşterii regiunii au preschimbat uneori motivele, adăogîndu-le o nuanţă locală.

Aşa de pildă, în mîna regelui David, harpa e înlocuită printr-o cobză, iar îngerii vestitori, în loc să sune din trîmbiţi, suflă din bucium. La fel se întîmplă şi cu vechile sisteme filozofice, care chiar dacă sînt integral împărtăşite, mai tîrziu sînt nevoite totuşi să se adapteze pe alocuri condiţiilor de viaţă şi atmosferei epocii.

Aşa s-a întîmplat, bunăoară, cu filozofia lui Platon, în spiritul lui Plotin sau Augustin, şi cu concepţia aristotelică, în gîndirea lui Toma d'Aquin. Cele două filozofii au căpătat, la toţi aceşti discipoli, o nuanţă mistico-religioasă.

* * *

Se-ntîmplă ca o femeie văzută mai de departe să-ţi pară frumoasă şi captivantă, iar cînd se mai apropie să te decepţioneze complet.

Aşa s-a întîmplat cu satelitul Pămîntului, Luna. Din depărtare plină de farmec şi poezie, de aproape, peisaje searbede şi urîte.

Totuşi rămîne o deosebire între cele două înfăţişări comparate. O femeie după ce te-a dezamăgit apropiindu-se, n-o mai vezi captivantă nici de la distanţă. Pe cînd luna, decepţionantă din apropiere, continuă, din depărtare, să umple zările de farmece şi poezie.

* * *

Cine e lipsit de talentul oratoric propriu-zis nu-l poate căpăta nici cînd şi-a scris şi citit discursul, cum se obişnuieşte de oricine la discursurile funebre sau academice. E adevărat că fraza scrisă e mai cizelată decît acea rostită liber. Dar cizelarea nu ajunge pentru captivarea ascultătorilor ; mai trebuie o cadenţă specială, pe care n-o poate realiza în scris decît cel ce posedă şi talentul rostirii oratorice.

* * *

Intre ideea de Neant şi ideea de Posibil există asemănarea că amîndouă sînt noţiuni abstracte, nereferindu-se nici una la un fapt existenţial.

Neantul lasă drumul liber tuturor posibilităţilor, iar posibilul nerealizat sau fără un început de realizare e şi dînsul un neant.

Există totuşi o deosebire esenţială. Posibilul se desparte, precis şi abrupt, de „imposibil", pe cînd în neant această separaţie nu există.

* * *

Evoluţia universală nu trebuieşte concepută ca o mobilitate continuă, ca o schimbare neîntreruptă. Ea prezintă în mai toate domeniile şi intervale de fixitate, absolut indispensabile activităţii creatoare a omului, care altfel n-ar avea de ce să-şi prindă miinile şi pe ce să-şi reazeme gîndirea.

* * *

Darul profeţiei a fost atribuit unor vecini gînditori, ce au întrevăzut lucruri care nu existau în vremea lor, ci au luat fiinţă mai tîrziu.

Este totuşi probabil că ele existau şi pe timpul acelor gînditori, în formă latentă, confuză, devenind vizibile şi clare ca vremea.

Astfel că aşa-zişii profeţi nu priveau lucrurile în depărtare, ci le scormoneau în adînc.

* * *

Pe unele ziduri ale bisericilor noastre sînt uneori zugrăvite scene din viaţa viitoare, raiul şi iadul. O scară care suie într-o grădină unde oaspeţii – sufletele pure – trăiesc într-o perpetuă fericire, iar scara coborîtoare descinde în infernul cu chinuri neîntrerupte, rezervat sufletelor păcătoase. Şi totuşi o beatitudine care nu e întreruptă cînd şi cînd de un sentiment contrar, se va transforma neapărat în monotonie şi chiar într-o oribilă plictiseală, după cum aşa-zisa veşnică durere, pe care n-ar întrerupe-o un sentiment contrastant, se preschimbă în obişnuinţă care duce cu vremea la înseninare.

Afară doar dacă în lumea de apoi „sufletele" nu au altă psihologie.

Dar atunci s-ar mai putea vorbi de „plăcere" şi „durere ?".

* * *

Spaţiul şi timpul sînt cele două cadre ale existenţei fenomenelor naturii. Şi spaţiul şi timpul sînt divizibile, primul prin părticele, secundul în momente.

Cu o deosebire : corespunzător divizării spaţiului, se divid şi existenţele cuprinse în el, pe cînd existenţele în timp rămîn întregi – cînd timpul se divide în momente – şi numai se transformă.

* * *

Spaţiul şi timpul sînt cadre care nu îngăduie perfecţiunea existentelor din ele. În spaţiu, realităţile sînt mai limitate, iar limita implică imperfecţiune, sau existenţa e nelimitată, şi aceasta neterminîndu-se niciodată nu poate exprima o perfecţiune totdeauna încheiată.

În timp, de asemeni, existenţa se poate desfăşura într-un proces de continuă perfectibilitate, fără a se putea definitiva în perfecţiune.

* * *

Unii gînditori au fost de părere, că dintre cele trei etape ale timpului – trecut, prezent şi viitor – numai primul şi ultimul au dimensiuni masive şi infinite, pe cînd prezentul este o clipă disparentă între trecut şi viitor. Ba unii au mers şi mai departe cu diferenţierea pretinzînd că prezentul nu este o fază a timpului, ci numai un instrument care absoarbe continuu cîte o picătură din viitor, pentru a o arunca îndată în trecut.

Apoi au venit cugetători care au combătut acea poziţie extremistă, susţinind că prezentul nu e o clipă instantanee, ci are o durată efectivă.

Poate şi mai exactă ar fi fost o teorie inversă celei dintîi, afirmînd că prezentul e singurul care există, întrucît trecut a fost dar nu mai este, iar viitorul încă nu este.

Chiar dacă omul îşi întoarce adesea gîndirea spre trecut spicuind amintiri, sau şi-o îndreaptă, cu planuri, către viitor, trăirea noastră fiinţează într-un perpetuu prezent.

* * *

Adversitatea unor filozofi faţă de afirmaţiile metafizice ale Teologiei nu rezidă în genere — aşa cum pretind unii — numai în faptul că pe cînd filozofii urmăresc o explicare naturală a existenţei, teologii atribuie lumii un fundament supranatural.

Au existat şi mari filozofi — ca Spinoza, sau Kant, Stuart Mill — care şi-au imaginat fundamentul existenţei, ca ceva care depăşeşte natura vizibilă. Oricît am socoti fundamentul existenţei ca ireprezentabil şi că orice încercare de a-l imagina îl distruge, teologul îl reprezintă în mod concret, împletind în deobşte o ţesătură de contradicţiuni şi pe care le acceptă ca atare.

Că sînt credincioşi care nu observă acest lucru, e probabil, dar nici aceasta nu suprimă inadvertenţele !

* * *

Sînt persoane care admiră pe marii oratori, însă nu apreciază defel opera (drama muzicală), pe care o găsesc nefirească, streină realităţii. Totuşi, glasul oratorilor autentici, atunci cînd aceştia sînt stăpîniţi de un puternic sentiment, capătă „ceva" de cîntec, devine muzical. Drama muzicală, ca operă de artă, nu face decît să potenţeze realitatea afectivă, în care cîntecul este expresia naturală şi cea mai adecuată a sentimentului.

* * *

Sînt lucruri streine de Logică, dar justificate de Psihologie.

E logic, bunăoară să urmăreşti cu atenţie neîntreruptă desfăşurarea unei simfonii clasice, cu motive melodice şi

armonioase — precum este firesc în cazul unei compoziţii moderniste, cu sunete stridente şi nearticulate, să cauţi a-ţi abate gîndul aiurea.

Şi totuşi lucrurile se prezintă adesea invers :

Valurile melodice te fac să pluteşti uneori în lumi de visări subiective, deviindu-ţi cînd şi cînd atenţia de la partitura ce se execută.

În schimb chiotele discordante ale unor compoziţii moderniste împiedică visarea să cutreiere aiurea, pironindu-ţi atenţia pe loc.

O şosea şerpuitoare e incomparabil mai frumoasă, decît una rectilină, care teoretic e drumul cel mai scurt (şi cel mai elementar) ; iar din punct de vedere practic, acel mai lesnicios. Ar mai fi o dovadă că esteticul se deosebeşte esenţial de comoditatea practică.

* * *

La fel cu litera *h*, prezentă în alfabetul spaniol, care e aşezată la începutul multor cuvinte, dar nu se citeşte niciodată — cauza primă nu lipseşte nici dînsa din alfabetul filozofic, e situată la începutul existenţei, dar conţinutul ei specific rămîne adesea necitit.

* * *

„Cina cea de taină" a pictorului Tiţian este indiscutabil mai imperfectă decît celebra „Cină" a lui Leonardo da Vinci, care exprimă perfecţia pură. Dar oare dacă aceasta din urmă n-ar fi existat opera în chestiune a lui Tiţian n-ar fi apărut şi ea perfectă...? Asta ar însemna că perfecţiunea, cu toate pretenţiile ei absolutiste, rămîne şi dînsa în domeniul relativităţii.

* * *

Spiritului omenesc, avid de lumină crescîndă, îi trebuie totuşi uneori momente de răgaz.

La fel cu omul fizic, fericit de lumina soarelui, care preferă totuşi acestuia un adăpost cu umbră în anumite momente.

* * *

În credințele copilăriei și în unele legende religioase zugrăvite pe tîmpla catedralelor, norii sînt considerați în imediata vecinătate a cerului, iar divinitățile sînt văzute sprijinindu-și piciorul pe cîte un nor, ca pe un covor care stă pururi nemișcat.

Cu vîrsta și cu experiența, cu trecerea timpului și progresul cunoștințelor, greșeala se îndreaptă și se vede realitatea adevărată a distanței norului față de cer. Teologii însă au rămas neclintiți la vechiul punct de vedere.

* * *

Copacii tineri cu frunza completă astupă în genere orizontul. Pe măsură ce le cad frunzele, fac loc mai larg nemărginirii.

Așa se petrec lucrurile și în alte domenii : tinerețea împiedică să se vadă adîncimile care se observă tot mai bine, cînd părul începe a albi și a se rări.

* * *

Sînt călători care în fuga trenului se deplasează în sens invers cu direcția trenului. Totuși, deși merg în direcție contrară, trenul continuă să-i ducă acolo unde aleargă el.

Așa se întîmplă și în societate. Sînt oameni care năzuiesc și încearcă să apuce în altă direcție decît aceea a societății în care sînt înglobați. Societatea însă, „grosso-modo", îi cară în sensul evoluției sale.

* * *

Oamenii de știință au dezvăluit din ce în ce mai nemilos ariditatea sterilă a peisajelor lunare, în comparație cu frumoasele și bogatele peisaje pămîntești.

Dar luna e generoasă și continuă să împrăștie magica ei lumină asupra pămîntului și să-i pună noaptea frumusețile lui într-o discretă evidență.

Ce captivantă și durabilă amăgire !

* * *

Încîntarea pe care ne-o produce un peisaj pitoresc sau o autentică operă de artă ne place să o mărturisim și altora și ne bucură constatînd că și dînșii împărtășesc același sentiment.

În schimb nu același lucru se întîmplă cînd te afli sub farmecul amețitor al unei femei captivante. Aici preferi a păstra discrețiune, și mai degrabă îți este teamă dacă observi că și alții trăiesc aceleași simțiri.

* * *

Sînt oameni violenți care ripostează imediat la o jignire, potolindu-și repede necazul cu această ieșire vehementă ; sînt alții, care cu un temperament mai reținut, înghit ofensa, dar nu o uită niciodată, așteptînd un moment prielnic să se răzbune „la rece".

E totuși lume care se ferește speriată de cei dintîi și cultivă prietenia periculoasă a celor din urmă.

* * *

Pe marginea unor șosele dintr-o țară meridională sînt plantați un lung șirag de arbori, înalți, cu trunchiul subțire și golaș, avînd abia în vîrf o coroană de frunze ca o umbrelă deschisă. Din distanță în distanță, apare și cîte un pin, avînd o înfățișare complet deosebită. Pinul are formă de con, cu un des înveliș de frunze, pornind aproape de la bază și subțiindu-se într-una, pînă ajunge la vîrf.

Mania de generalizare și de unificare este așa de sădită în noi, încît deodată mi-am zis : Și pinii sînt tot umbrele – dar umbrele închise.

În felul acesta uniformitatea plantațiilor era restabilită.

* * *

Luceafărul este o stea curajoasă : sosește cea dintîi la înserare, pe cînd celelalte întîrzie, și pleacă cea din urmă dimineața, cînd masa stelelor fusese alungată întreagă de pe cer.

* * *

În decursul vieții nu există definitivări, decît temporare sau aparente ; și în știință și în gusturi și în iubire, definitivul ca atare e și un specific al morții.

* * *

Un vechi copac cu crengile definitiv uscate în mijlocul naturii renăscute pare a șopti : prefer toporul decît a rămînea mort între vii.

Dar probabil acesta nu este gîndul copacului însuși, ci al bătrînului care îl privește și se compară.

* * *

Speculația filozofică seamănă cu un curs de apă, care vine de departe și se încheie nu se știe unde.

Pe drumul său, un șirag de filozofi au căutat să îl capteze transformîndu-l pe parcurs în lacuri stagnante, unul mai frumos decît altul. Dar cursul în perpetuă mișcare s-a strecurat pe sub apa lacurilor, depășindu-le și mergînd tot înainte. Se așteaptă și pe viitor noi încercări de captare, în lacuri din ce în ce mai vaste.

Dar mai mult ca sigur că nu va fi nici acolo oprire definitivă a rîului curgător, care va repeta istoria, strecurîndu-se pe nevăzute și mergînd tot înainte.

* * *

Două legi științifice care se contrazic nu pot coexista laolaltă, afară doar dacă cineva nu le unește într-o sinteză mai comprehensivă. Nu așa stau lucrurile în domeniul filozofic. Aci două sisteme filozofice, chiar dacă se contrazic, chiar dacă un alt gînditor le reunește într-o sinteză, ele își păstrează înainte ființarea lor separată, reușind chiar a înrîuri mai departe concepțiile altor gînditori.

* * *

Zeița înțelepciunii Palas-Atena sau Minerva, în deosebire de alte zeițe, care coborau din Olimp pentru a păcătui cu pămîntenii, dînd naștere semizeilor, rămînea în sfera intangibilă a adevărurilor pure și nezdruncintate, refuzînd să coboare în lumea păcatelor decît pentru a le judeca și osîndi. Astfel această zeiță era socotită virgină.

* * *

Altfel stau lucrurile cu ideile pure devenite idei științifice : nu mai rămîn în sfera lor abstractă, ci se pun la îndemîna intereselor și dorințelor omenești, ca împreună cu elemente materiale să nască superba tehnică a actualității.

De data asta înțelepciunea mai este virgină ?

* * *

Valoarea unor filozofi se măsoară mai puțin cu justețea ideilor, uneori discutabile, cît cu influența pe care au exercitat-o asupra urmașilor. Exemple tipice : Platon sau Descartes. În schimb valoarea scriitorilor dramatici se relevă prin veșnica actualitate a creațiilor. Dovadă Sofocle sau Shakespeare.

* * *

Un filozof care face o sinteză între două teorii contrare ia, firește, în concepția lui, o cale de mijloc. Dar nu oricine apucă o cale de mijloc face și o sinteză, mărginindu-se să combine ca într-o salată ideile contrare. Ce enormă diferență de valoare. Pe de o parte Kant, pe de alta eclecticii francezi.

* * *

Adevărurile parțiale ale științelor pozitive sînt ca niște trupe răzlețe, pe care comandantul filozof le reunește într-un ansamblu riguros, ca să pornească asaltul a două

cetăți îndepărtate și îndeobște inexpugnabile : cauza inițială și scopul final al existenței.

Luptele sînt frumoase, cu perspective ademenitoare și cu înaintări pline de făgăduințe.

Cît privește realizarea efectivă a celor două țeluri finale, la încheierea sforțărilor, nu și-o închipuie sincer nici filozoful însuși.

* * *

Vedeniile din timpul somnului sînt cele mai sumbre și numai rar apare un vis încîntător. Ne-am împăca și cu această proporție dacă am ști cel puțin că în viața de veghe lucrurile se petrec invers.

* * *

Noțiunea de „adevăr" și noțiunea de „frumos" sînt dintr-un anume punct de vedere, fundamental deosebite. Pe cînd adevărul, așa cum îl relevă știința pozitivă, se află dincolo de planul vizibil al lumii sensibile, frumosul se mișcă în cadrul acestei lumi, potențîndu-i coloratura și sporindu-i armonia.

Dintr-un alt punct de vedere însă, adevărul și frumosul se apropie și se aseamănă. Ambele, în opoziție cu diversitatea empirică, năzuiesc către „unitate" și tind spre „esențial".

* * *

Frumoasa zeiță Afrodita-Venus era soția legitimă a zeului Vulcan, tehnicianul care prelucra în interiorul pămîntului minereurile dure în flăcările unui foc ce nu se stinge niciodată.

Spre deosebire de alte soții necredincioase, care pentru a se feri de ochii soților își ascundeau păcatele în adăposturi tăinuite, Afrodita – cu soțul subteran – putea să păcătuiască în aer liber și la lumina soarelui, mai ales că mitologul Apolo era adesea și complicele ei.

Frumusețea și înțelepciunea nu au între ele o legătură necesară, așa că vechii greci, deși vor fi văzut aievea exemplare de femei care erau și frumoase și inteligente, au creat pentru frumusețe și înțelepciune două zeițe separate.

* * *

Teologii, din cauza unor imutabile formulări tradiționale, ajung să micșoreze, fără a-și da seama, atributele divinității la care se închină. Iată de pildă un pasaj din rugăciunea „Tatăl nostru" care se rostește astfel :

„Și iartă Doamne greșelile noastre, așa precum iertăm și noi greșiților noștri".

Așadar acțiunea generoasă a divinității ar trebui să ia drept model, comportarea noastră către semenii noștri !

EPILOG

Amurgul mai străfulgeră odată,
Dar noaptea tot mereu înaintează...
— La fel c-o existență încheiată,
Chiar dacă efemer mai scînteiază.

Că viața mi s-aproprie de fine
Și sînt sfîrșite ale mele vremuri...
— Neant etern, m-am împăcat cu tine!
Nu te aștept, dar nici nu mă cutremuri.

CUPRINSUL

Lector : SORIN MĂRCULESCU
Tehnoredactor : GHEORGHE CHIRU

Apărut : 1979. Bun de tipar : 10.VII. Tiraj : 10.530. Hîrtie scris 1A 84×108/63 gr. Coli ed. : 16,01. Coli tipo : 20,25.

Tiparul executat sub cd. 94 la I. P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri nr. 9—11, București, Republica Socialistă România